

**FAKULTA ARCHITEKTURY ČVUT V PRAZE
FAKULTA LESNICKÁ ČESKÉ ZEMĚDĚLSKÉ UNIVERZITY V PRAZE
MINISTERSTVO ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ
MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ
MINISTERSTVO KULTURY
ČESKÁ KOMORA ARCHITEKTŮ
SPOLEČNOST PRO ZAHRADNÍ A KRAJINÁŘSKOU TVORBU
SPRÁVA CHRÁNĚNÝCH KRAJINNÝCH OBLASTÍ ČR**

PÉČE

O KRAJINNÝ RÁZ

CÍLE

A METODY

***SBORNÍK PŘEDNÁŠEK A DISKUSNÍCH PŘÍSPĚVKŮ Z KOLOKVIA
KONANÉHO 17. A 18. ÚNORA 1999 NA FAKULTĚ ARCHITEKTURY V PRAZE***

EDITORŮ: IVAN VOREL, PETR SKLENIČKA

VYDAVATELSTVÍ ČVUT, 1999

*Fakulta architektury ČVUT v Praze
Fakulta lesnická České zemědělské univerzity v Praze
Ministerstvo životního prostředí
Ministerstvo pro místní rozvoj
Ministerstvo kultury
Česká komora architektů
Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu
Správa chráněných krajinných oblastí ČR*

PÉČE O KRAJINNÝ RÁZ, CÍLE A METODY

*Sborník přednášek a diskusních příspěvků z kolokvia
konaného 17. a 18. února 1999 na Fakultě architektury v Praze*

Texty příspěvků neprošly jazykovou úpravou

Editoři: Ivan Vorel, Petr Sklenička

Vydavatelství ČVUT, 1999

ISBN 80-01-01979-9

Obsah

Předmluva, <i>Ivan Vorel</i>	4
1. VÝCHODISKA HODNOCENÍ KRAJINNÉHO RÁZU	5
Přírodní charakteristiky krajinného rázu, <i>Zdeněk Lipský</i>	7
Uplatnění dřevin a kompozičně – estetická hlediska v rázu krajiny, <i>F. Fér</i>	18
Prostorové vztahy a estetické hodnoty, <i>Ivan Vorel</i>	20
Krajinný ráz – potřeba vymedzení pojmu, <i>Alena Salašová</i>	28
Krajinný ráz – obraz či rázovitost krajiny?, <i>Petr Hnitka</i>	32
Fraktální krajiny – realita či mýtus, <i>Tomáš Pilař</i>	38
K historickým a kulturním hodnotám v péči o krajinu, <i>Jaroslav Petrů</i>	41
Krajinný ráz a historická krajina, <i>Jan Hendrych</i>	54
Význam druhotnej krajinné štruktúry ku krajinnému obrazu a krajinnému rázu, <i>Peter Jančura</i>	60
Charakteristika kulturně historických hodnot spoluvytvářejících krajinný ráz, <i>Jindřich Garčic</i>	77
Olomouc – Svatý kopeček, <i>Ludmila Žaláková, Petr Kučera</i>	81
Člověk a čas při hodnocení krajinného rázu, <i>Hedvika Psotová, Vladimír Dujka</i>	86
Poznámky, postřehy a reakce na dílčí problémy, <i>Darek Lacina</i>	89
Příspěvek na kolokviu: Péče o krajinný ráz, <i>Pavel Nauman</i>	92
2. NÁMĚTY A PŘÍKLADY METOD A METODICKÝCH POSTUPŮ	101
Hodnocení krajinného rázu – vývoj názoru a osnova postupu, <i>Ivan Vorel</i>	103
Metodika hodnocení krajinného rázu Agentury ochrany přírody a krajiny ČR, <i>Igor Míchal</i>	111
Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování v veřejné správě, <i>Agentura ochrany přírody</i>	117
Hodnocení krajinného rázu, <i>Roman Bukáček, Petr Matějka</i>	159
Popis metody hodnocení krajinného rázu použité v metodice Správy CHKO České republiky, <i>Roman Bukáček</i>	188
Příklad použití metodiky Správy CHKO ČR, <i>Petr Matějka</i>	193
Hodnocení a ochrana krajinného rázu, <i>Jiří Löw</i>	199
Možnosti uplatnění institutu krajinného rázu v pozemkových úpravách, <i>Petr Sklenička</i>	204
Technické zásahy do krajiny a jejich posuzování, <i>Jan Marek</i>	214
Několik příkladů řešení následků povrchové těžby s uplatněním hledisek krajinného rázu, <i>Václav Štefek</i> ..	217
3. HODNOCENÍ KRAJINNÉHO RÁZU V LEGISLATIVĚ A V PRAXI ORGÁNŮ OCHRANY PŘÍRODY	221
Krajinný ráz jako právní institut, <i>Jaroslav Chyba</i>	223
Úloha referátů životního prostředí okresních úřadů při ochraně krajinného rázu, <i>Alena Škoudlínová</i>	225
Krajinný ráz v podmínkách velkoměsta, <i>Kateřina Vaculová</i>	230
Aktuální otázky tvorby krajiny v Podkrušnohorské uhelné pánvi, <i>Vladimír Chour</i>	237
Poznámky k problematice krajinného rázu na okrese Praha – východ, <i>Jaromír Bratka</i>	248
Dostihový průzkum krajinného rázu a privatizace krajiny, <i>Jan Mertlík</i>	250

Sborník „Péče o krajinný ráz – cíle a metody hodnocení“ je souhrnem materiálů přednesených a diskutovaných v průběhu jednání kolokvia na ČVUT v Praze v únoru 1999. Je souhrnem prací hrubě rozříděných do tematických okruhů, ve kterých jednání probíhalo. Texty, které jsou zde publikovány, mají velmi různorodý charakter. Těžištěm sborníku budou bezpochyby tři ucelené metodiky hodnocení krajinného rázu, uvedené ve druhé kapitole. Je to metodika Správy chráněných krajinných oblastí ČR (Bukáček, Matějka), vytvořená v uplynulých třech letech a používaná na územích CHKO. Dále je to metodika firmy Löw a spol., užívaná již mnoho let v expertizní a projektové činnosti. Nejnovějším přínosem je návrh metodického doporučení Agentury ochrany přírody a krajiny ČR (Míchal 1998).

Vedle těchto metodik najdeme ve sborníku přednášky – vstupní referáty do diskuse, které byly předneseny na kolokviu v každém z tematických okruhů. Nejpestřejší částí sborníku jsou diskusní příspěvky, přednesené na kolokviu a diskusní příspěvky, které vznikly jako reakce na jednání kolokvia.

Vedle ucelenějších názorů prověřených diskusemi a oponenturami a zkušenostmi a konflikty z praktického použití, zde stojí názory těch, kteří se s užitím § 12 setkávají ve své každodenní praxi orgánů ochrany přírody. Velmi zajímavé jsou však také příspěvky, které vnášejí pochybnosti do používaných pojmů a postupů, které přinášejí nové pohledy a názory na pojem krajinného rázu, na cíle jeho posuzování. Váha a důležitost je přitom přisuzována rozdílným aspektům. Otevírá se prostor pro další tříbení názorů, pro další diskusi. To je ale nejenom zcela přirozené, ale je to také žádoucí, neboť pojem krajinného rázu vnesl do zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny hodnoty a veličiny nejenom neměřitelné ale také obtížně definovatelné. Exaktní metody použitelné při posuzování přírodních hodnot selhávají při posuzování hodnot kulturních a historických a zejména pak při hodnocení estetického uplatnění prvků a jevů těchto jednotlivých charakteristik krajinného rázu. Bylo by přesto možno vytvářet podrobné vědecké podklady hodnotící jednotlivé aspekty krajinného rázu, deduktivní metodou postupovat k dílčím problémům a výsledky analýz potom agregovat do výsledného názoru. Předložené metody, referáty a diskusní příspěvky však ukazují na to, že k výsledkům použitelným pro práci orgánů ochrany přírody nebo územního rozvoje nelze dojít pouze čistě vědeckými metodami. Ukázalo se, že šest let platnosti zákona již přineslo řadu zkušeností z používání § 12 v praxi orgánů ochrany přírody, ukázalo problémy v uplatňování exaktně nedoložitelných argumentů v rozhodování. Ukázalo nutnost přisouzení rozdílné váhy aspektům krajinného rázu v různých typech krajiny, v území s odlišným historickým a kulturním vývojem, s odlišným podílem přírodních a antropogenních složek, s odlišnými hodnotami estetickými. Tyto otázky jsou vícekrát v příspěvcích připomínány

Sborník přináší řadu námětů a názorů, které jsou výsledkem práce odborníků různých profesí. Odlišný, avšak nikoliv opačný úhel pohledů na výchozí pojmy a blízkost názorů na postupy a metody hodnocení vytvářejí předpoklady pro další kroky k řešení problematiky krajinného rázu.

Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc

1. VÝCHODISKA HODNOCENÍ KRAJINNÉHO RÁZU

Přírodní charakteristiky krajinného rázu

Zdeněk Lipský

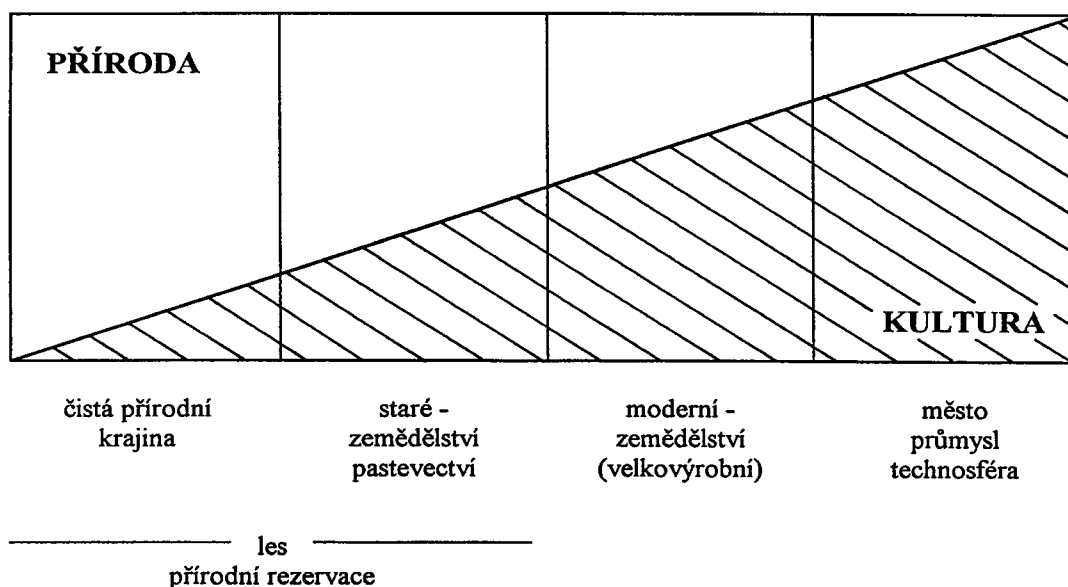
1. Přírodní charakteristiky v typologii krajiny

Krajinný ráz určitého místa, území, prostoru (krajiny) je kategorií smyslového vnímání a jako takový je vždy do jisté míry individuální a subjektivní záležitostí vnímání každého člověka.

Jako objektivní, všeobecně přijímaná a nezpochybňovaná se naopak jeví skutečnost, že krajinný ráz je utvářen přírodními i kulturními prvky, složkami a charakteristikami, jejich vzájemným uspořádáním, vazbami a projevy v krajině. Cílem mého vystoupení je podívat se na přírodní charakteristiky krajinného rázu, které se více nebo méně projevují a uplatňují v každém krajinném prostoru, jenom jejich váha a dominance v utváření krajinného obrazu jsou různé v závislosti na stupni zkulturnění krajiny.

Vedle přírodní krajiny, formované výhradně přírodními procesy a dnes v planetárním měřítku minimálně zastoupené, existuje na Zemi převážně kulturní krajina, která je průsečíkem přírodních, hospodářských a sociálních procesů.

Schéma na *obrázku č. 1* ukazuje, že existuje plynulá gradace přeměny přírodní krajiny bez vlivu člověka (divočiny) až k městským urbanizovaným krajinám, kde výtvoři lidské kultury (artefakty) zcela převládají. Mezi těmito dvěma extrémy lze nalézt množství krajinných typů polopřirozených krajin (vřesoviště, pastviny, kulturní lesy), tradičních zemědělských krajin v různých částech světa (terasovaná rýžová pole, krajina typu bocage v západní Francii, ovocnářství a vinařství na Pálavě), často s vysokou přírodní, estetickou a kulturní hodnotou, krajin moderního velkovýrobního zemědělství s velmi zúženou přírodní hodnotou (celiny v Kazachstánu, světové obilnice v USA, Kanadě, Austrálii, intenzivní zemědělství v Nizozemsku, ale i naše intenzivní ovocné velkosady např. ve středních

*Obr. 1 Krajina jako integrace/kombinace přírody a kultury.
(podle Zonnevelda, 1995)*

Čechách nebo kukuřičné lány jižně od Brna) až po rozsáhlé městské a průmyslové aglomerace s přírodním prostředím potlačeným na minimum.

Na stejném principu – komplexním zhodnocení antropických zásahů v krajině v podobě gradientu krajinných změn – se zakládá vyčlenění 5 základních krajinných typů podle intenzity antropogenní přeměny (FORMAN A GODRON, 1986):

1. **Přírodní krajina** – bez významnějších lidských vlivů, většinou hrubě zrnitá struktura závislá na heterogenitě abiotického prostředí, přírodní koridory většinou podél vodních toků.
2. (extenzívně) **Obhospodařovaná krajina** – lesní a pastevní, hrubě zrnitá, s výskytem původních druhů, ale s převahou několika preferovaných druhů (lesní dřeviny, traviny) záměrně obhospodařovaných s cílem využití produkce biomasy; sporadický výskyt drobných sídel, řídká síť liniových koridorů komunikací.
3. (intenzívně) **Obdělávaná krajina** (kultivovaná) – převaha zemědělsky obdělávaných geometrických ploch, které tvoří matici, v níž jsou rozmístěny enklávy vesnic a zbytků přirozených nebo přírodě blízkých ekosystémů; krajina většinou jemně nebo středně zrnitá, hustá síť liniových koridorů.
4. **Příměstská krajina** – hustě osídlená s heterogenní mozaikou za stavených ploch (rezidenční bydlení, služby), obdělávaných ploch, zbytků izolovaných přirozených ekosystémů a hustou sítí koridorů; krajina jemně zrnitá s maximální hodnotou mozaikovitosti a fragmentace; vysoké množství introdukovaných druhů a pěstovaných kultivarů v užitných i okrasných zahradách; dynamický expanzivní typ krajiny.
5. **Městská krajina** – matici tvoří hustá až kompaktní městská zástavba s převahou umělých nepropustných povrchů („betonová nebo asfaltová poušť“); původní reliéf, půda i biota jsou potlačeny, zbytkové nebo introdukované enklávy typu parků jsou zcela obhospodařovány člověkem.

Vyjmenované základní krajinné typy se zásadně liší v horizontální struktuře krajiny, produktivitě příslušných ekosystémů, cyklech minerálních živin i druhové rozmanitosti. Při typologii a studiu krajinného rázu si zaslouhuje zvláštní pozornost srovnání strukturálních charakteristik jednotlivých krajinných typů, zejména charakteru matrice, velikosti, původu a tvaru plošek, typu, původu a hustoty koridorů v krajině.

Konečně obdobný přístup zvolili autoři typologie současné krajiny v Atlase životního prostředí a zdraví obyvatel ČSFR (1992) i v národním Atlasu Slovenska (1980).

Na našem území se tak historickým vývojem vytvořily 4 základní funkční typy současné krajiny, které jsou definované prostorovou strukturou využití ploch:

1. **Lesní, luční a skalní krajina** tvořená zachovalými lesními komplexy, vysokohorskými loukami (u nás v nepatrné míře v Krkonoších a Hrubém Jeseníku) a holým skalním povrchem (na Slovensku v Tatrách).
2. **Zemědělsko–lesní krajina** tvořená subtypy krajiny lesně polní (Českomoravská vrchovina), lesně luční (podhůří) a lesně rybníční (Třeboňsko).
3. **Zemědělská krajina** rozdělená na subtypy s výraznou převahou orné půdy (intenzívně obdělávané nížiny a pahorkatiny), s převahou nebo významným podílem travních porostů (některé vrchoviny a podhůří), dále s významným podílem sadů a vinic (jižní Morava,

České středohoří), chmelnic (Žatecko) a rybníků (Českobudějovicko, Jindřichohradecko).

4. **Urbanizovaná a technizovaná krajina**, do níž jsou zařazeny rozsáhlé obytné a výrobní plochy v sídlech, plochy devastované těžbou (Podkrušnohoří) a možná diskutabilně také velké umělé vodní plochy (např. Lipno).

Výsledkem této typologie jsou uvedené funkční typy současné krajiny z hlediska antropogenního využívání, které však nelze ztotožňovat s komplexními typy současné krajiny. Ty mohou vzniknout teprve kombinací přírodních krajinných typů se současným funkčním využíváním. Tímto způsobem je provedena typologie na mapě **Typy současné krajiny** v měřítku 1 : 500 000 v národním Atlasu Slovenska (1980), která sice rozlišuje také podobné základní kategorie (průmyslově technizovaná, zemědělská, lesní a vysokohorská krajina), ale ty jsou dále podrobně rozděleny na typy a subtypy v závislosti na reliéfu (nížinné, kotlinové, pahorkatinné, vrchovinné, horské, krasové), typu osídlení (městské, venkovské soustředěné, rozptýlené, sporadické, neosídlené) a způsobu využívání půdy (orné, luční, lesní, kombinované). Mapa ukazuje velikou rozmanitost typů a subtypů současné krajiny – mnoho desítek jenom na území Slovenska – a jejich rozhodující závislost jak na přírodní fyziognomii (reliéfu), tak na způsobu současného využívání.

Ve všech těchto krajinách včetně urbanizovaných a technizovaných typů se ovšem trvale uplatňují všudypřítomné přírodní procesy a přírodní charakteristiky krajiny – ať už ve formě reliéfu (Praha, Brno – Špilberk, Podkrušnohoří – kontrast těžebních jam na dně pánve a zalesněného zlomového svahu Krušných hor), ovzduší a podnebí, vody (Praha – Vltava, Bratislava – Dunaj) nebo vegetace (Praha – Petřín, Letná, Bratislava – zalesněné Malé Karpaty, lužní lesy a břehové porosty u Dunaje).

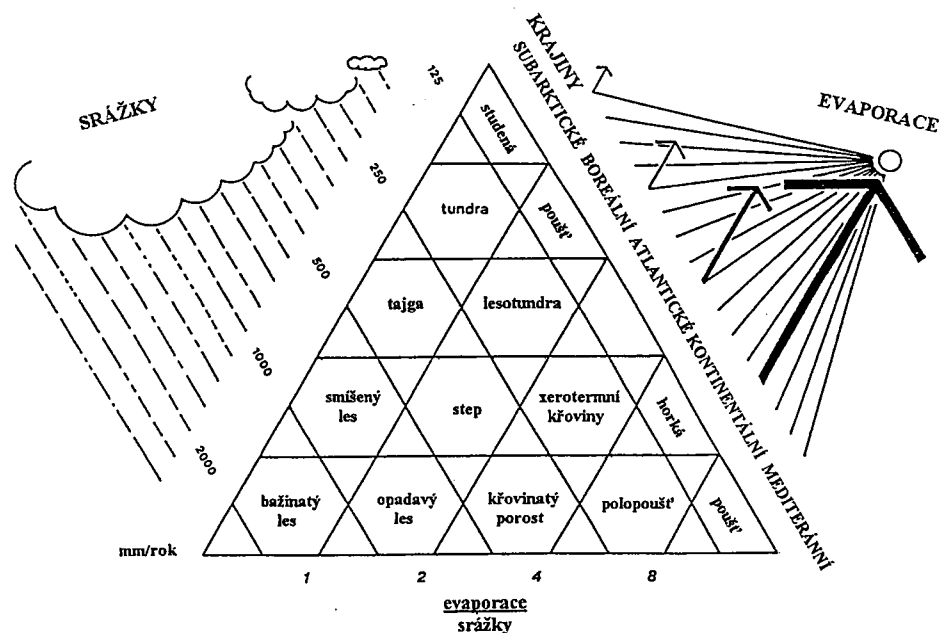
Význam přírodních charakteristik pro krajinný ráz dokládá také dosud jediná panevropská klasifikace a typologie kulturních krajín (MEEUS, 1995). Konstatuje bohatství a rozmanitost evropských krajín, přičemž jen velmi málo z nich může být klasifikováno jako přírodní nebo polopřirozené krajiny.

Převážná většina evropských krajín je dominantním způsobem ovlivněna činností člověka trávící již mnoho staletí až tisíciletí. V závislosti na různém pojetí funkce lesů a tundry pokrývá člověkem přetvořená kulturní krajina 70 – 90 % území Evropy, přičemž kolem 45 % evropského území je využíváno pro zemědělské účely. Panevropská krajinná typologie podle MEEUSE se zakládá na kombinaci různých způsobů využití půdy a přírodních podmínek. Krajinné typy jsou identifikovány podle klimatu, který se odráží v potenciální přirozené vegetaci, podle reliéfu, využívání krajiny a důležitá role je přisouzena vizuálnímu aspektu krajinné scenérie. Mimo toto schéma jsou rozlišeny charakteristické regionální typy krajiny.

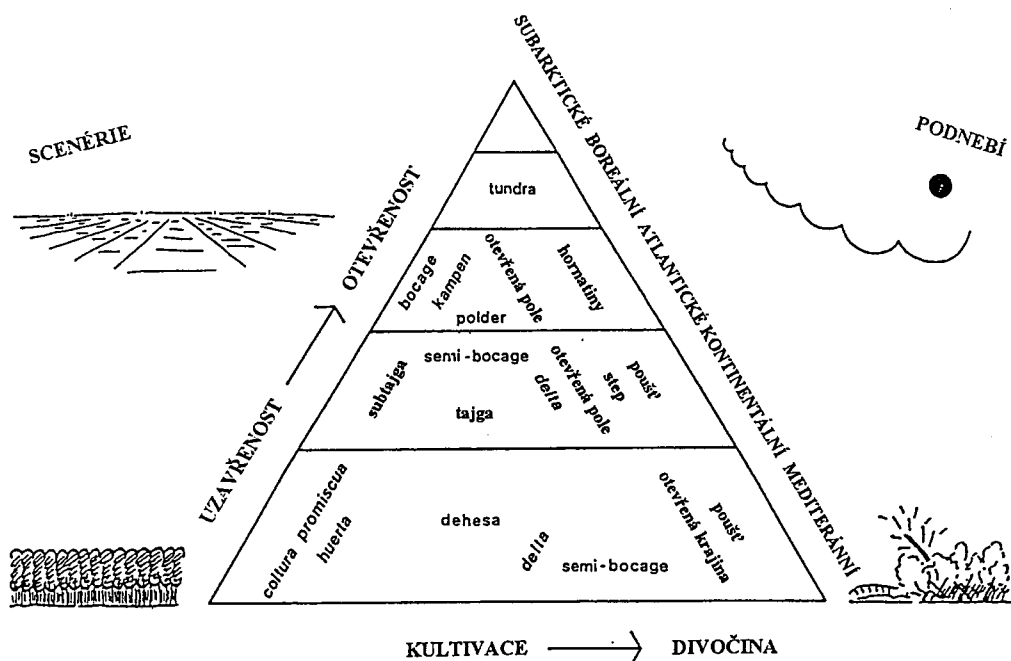
Výsledkem klasifikace je vymezení 30 krajinných typů evropského významu, které lze rozdělit do několika kategorií podle následujících kritérií:

1. **Krajinné typy podmíněné podnebím a přirozenou vegetací** – tundra, tajga a lesní krajiny, step, aridní krajiny
2. **Krajiny výrazně ovlivněné reliéfem** – vrchoviny a hornatiny
3. **Krajinné typy vymezené podle stupně uzavřenosti a otevřenosti scenérie** – uzavřené „bocage“, „semi – bocage“ a otevřené „openfields“
4. **Regionální krajiny** – coltura promiscua, montados, delta, huerta, polder, kampen.

Pomocí tzv. Holdridgova diagramu (obr. 2) je možné názorně vyjádřit vztah mezi podnebím a potenciálním přírodním typem vegetace v závislosti na teplotě a humiditě, resp. ariditě podnebí. V pěti evropských klimatických pásech tak může být identifikováno 12 typů krajiny podle potenciální přirozené vegetace. Diagram je přirozeně pouze schematický, poněvadž nevyjadřuje neopominutelný vliv člověka a reliéfu na vegetaci. Druhý, upravený Holdridgův diagram kombinuje podnebí a vegetaci s krajinnou scénérií (obr. 3).

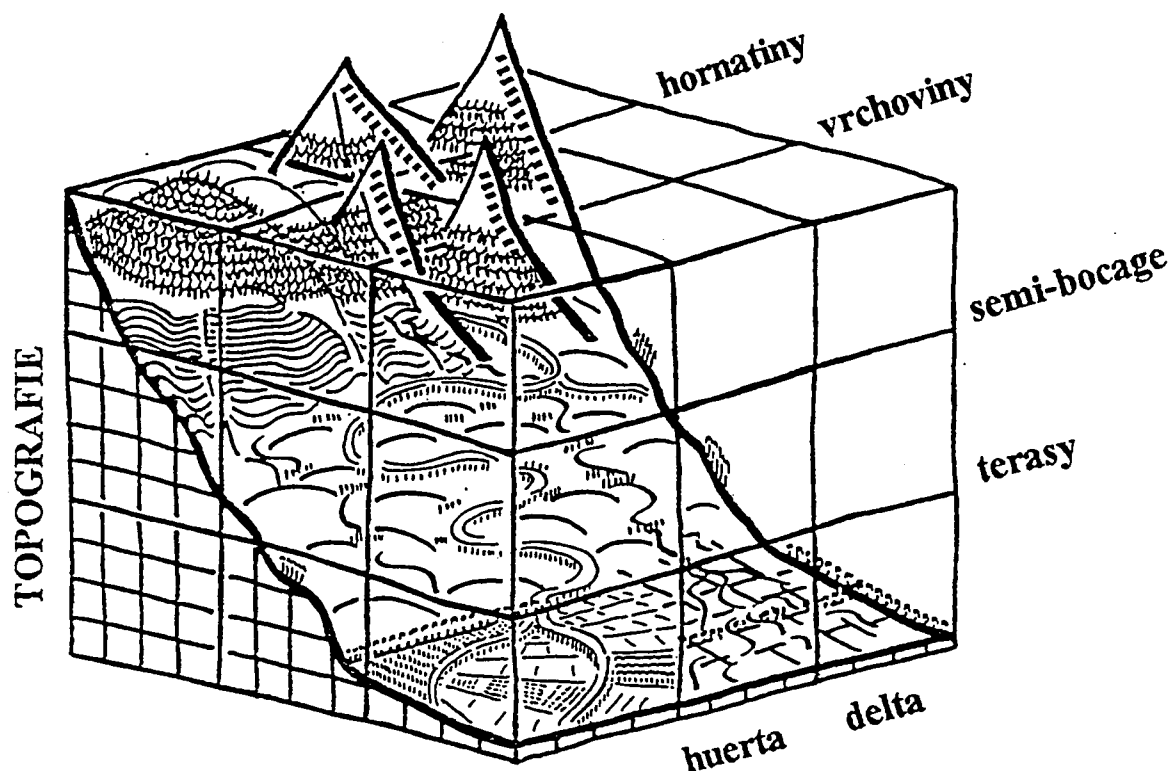

Obr. 2 Holdridgův diagram znázorňující vztahy mezi růstovými podmínkami vegetace, zejména dostupností vody v závislosti na poměru evaporace a srážek. (podle Meeuse, 1995)

Obr. 3 Upravený Holdridgův diagram kombinující podnebí, stupeň kultivace a krajinnou scénérií.

Diagram na obr. 4 vyjadřuje krajinné typy ovlivněné činností člověka v závislosti na reliéfu: krajinný typ nazvaný delta v nejnižší terénní poloze spojené se záplavami, podobně huerta závislá na umělém zavlažování, terasové krajiny a „semi - bocage“ v členitém reliéfu s příkrými svahy, které se člověk snaží chránit před vodní erozí.

Obr. 4 Krajinné typy ovlivněné činností člověka v závislosti na reliéfu.
(podle Meeuse, 1995)

Geografické rozšíření vymezených 30 krajinných typů je vyjádřeno v mapě malého měřítka a jejich hlavní charakteristiky, které se týkají reliéfu, současné vegetace, využití půdy, celkového charakteru a trendu vývoje, jsou uvedeny v příložené tabulce. Jednotlivé typy krajiny jsou navíc přiblíženy jednoduchými kresbami, které zdůrazňují význam vizuálního aspektu krajinné scenérie. Podle potřeby, v závislosti na podrobnosti měřítka a požadavku konkrétní aplikace, mohou být uvedené typy rozděleny na mnoho krajinných subtypů. Panevropská klasifikace nemohla obsáhnout některé regionální nebo umělé krajiny ani pásovitě či lineárně rozšířené pobřežní a poříční typy krajiny, které není možné vyjádřit v daném měřítku mapy. Nevěnuje rovněž pozornost urbánním nebo průmyslovým krajinám a ve větší míře ani lesním krajinám. Je zaměřena přednostně na aspekt evropské kulturní venkovské krajiny, která je výsledkem různě dlouhého historického, kulturního, sociálního a ekonomického vývoje společnosti a je možné ji považovat za součást evropského kulturního dědictví.

2. Přírodní charakteristiky v hodnocení krajinného rázu

Po obšírném úvodu akcentujícím vliv a význam přírodních charakteristik pro typologii kulturní krajiny se soustředím na fyziognomický (vizuální, estetický) projev přírodních charakteristik v krajinném rázu. Skutečnost, že přírodní prvky se neopominutelně a nesmazatelně uplatňují v krajinném rázu každé krajiny, je od začátku diskusí a uvažování o hodnocení krajinného rázu reflektován ve všech metodikách či pokusech o uchopení tohoto atributu krajiny.

Metodický pokyn (Návrh) odboru ochrany přírody MŽP ČR k uplatňování § 12 zákona č. 114/ 2 Sb. se pokouší vymezit obsah pojmu „přírodní charakteristika krajinného rázu“¹.

Tato formulace, jejíž plné znění je pro ilustraci uvedeno pod čarou, je však velmi nedokonalá, neúplná, nevýstižná, na úrovni metodického pokynu až nedůstojná. Zcela opomíjí např. vodní složku krajiny a silně tápe v oboru geomorfologie.

Metodický pokyn vymezuje také pojem přírodní hodnota krajinného rázu,² s jejíž formulací bychom mohli rovněž úspěšně polemizovat. Zvýšená stanovištní diverzita a z ní vyplývající vysoká druhová pestrost krajiny je mnohdy výsledkem historických disturbančních zásahů člověka do krajiny. Přírodní hodnota krajiny měřená např. výskytem chráněných druhů však nemusí být přímo úměrná estetické hodnotě krajinného rázu podobně jako neexistuje přímá úměra mezi biodiverzitou a naléhavostí ochrany krajinného rázu.

Metodika hodnocení krajinného rázu zpracovaná firmou LÖW A SPOL., s.r.o. (1997) se sice v úvodu věnuje i teorii krajinného rázu, potom však až odbíhá od tématu, když píše o demokracii, právu a psychologickém teritoriu. V teoretické části vymezuje primární, sekundární a terciární krajinný systém, přičemž primární systém je v podstatě ztotožněn s přírodní strukturou krajiny a z ní se odvozují přírodní charakteristiky krajinného rázu. V metodice se několikrát opakuje známá a nezpochybnitelná skutečnost, že krajinný ráz je vytvářen souborem typických přírodních a člověkem vytvářených znaků a že různé kombinace typických znaků vytvářejí různé typy krajinného rázu (a nemusíme se bát použít ani výraz různé typy krajiny).

Ve vlastní metodické části – v metodice určení typu krajinného rázu – je opět na prvním místě uvedeno vyhodnocení přírodních podmínek území a jeho typických ekosystémových režimů. Vyhodnocení přírodních podmínek se zaměřuje na 3 cíle:

1. **Postihnout ty přírodní vlastnosti**, které jsou rozhodující pro formování krajinných ekosystémů (zejména STG)
2. **Postihnout ty přírodní složky**, které rozhodující mírou ovlivňují využitelnost přírodních zdrojů v území a tvoří tedy rámce pro dlouhodobé využívání krajiny člověkem
3. **Vystihnout základní prostorové rámce** území dané reliéfem (LöW A KOL., 1997).

Podle tohoto metodického návrhu se v přírodních podmínkách hodnotí zejména reliéf, geologické prostředí, zásoby nerostných surovin, hydrologické vlastnosti, půda, klimatické podmínky. Pomineme – li nesystematičnost a nesouměřitelnost těchto faktorů, můžeme se ptát, kde zůstala vegetace a také voda jako neopominutelné výrazné fyziognomické složky krajiny ovlivňující krajinný ráz? Naopak existence zásob nerostných surovin nemá přímý odraz v krajinném rázu (např. evidovaná ložiska černého uhlí na Mělnicku).

Dále se metodika věnuje rozlišení typických znaků jednotlivých typů krajinného rázu (potažmo typů krajiny). Typické znaky mají vytvářet obraz dané krajiny, jejich určení je proto rozhodující. Přírodní charakteristiky se v jakémsi pokusu o uspořádání typických znaků sice objevují, ale pouze útržkovitě a nesystematicky. Naprosto nedostatečně jsou pojednány i takové dominantní fyziognomické znaky krajinného rázu jako jsou reliéf, povrchová voda a vegetační kryt. O málo podrobněji jsou sice přírodní charakteristiky uvedeny mezi znaky krajinného rázu ještě v závěrečné části metodiky, ale i zde převládá nesystematický účelový přístup.

V metodice BUKÁČKA a MATĚJKY (1997) jsou přírodní charakteristiky rozebrány nesrovnatelně podrobněji a systematičtěji. Objevuje se tu výraz přírodní hodnota určená přírodními charakteristikami dané oblasti nebo místa. Mezi přírodními charakteristikami jsou uvedeny zejména

geomorfologické poměry, hydrologické poměry a vegetační pokryv. To jsou skutečně tři hlavní přírodní charakteristiky krajinného rázu. Logika věci ovšem také velí nazvat geomorfologické poměry reliéfem či tvary reliéfu a hydrologické poměry vodstvem. Takto nazvány se skutečně objevují v metodice vymezení krajinného celku: „*Pro vymezení celku jsou zásadní zejména čtyři krajinné činitele: reliéf, voda, vegetace, využití území člověkem. Pro tento účel je vhodné krajinu rozčlenit podle reliéfu, podle aktuální vegetace a podle způsobu využívání. Hranice může být kombinací všech jmenovaných činitelů podle toho, který je v daném místě rozhodující*“ (BUKÁČEK, MATĚJKA, 1997). Významné je, že ze čtyř uvedených krajinných činitelů můžeme tři zařadit mezi přírodní charakteristiky (reliéf, voda, vegetace). Tyto přírodní charakteristiky pro hodnocení krajinného rázu jsou potom podrobněji, přehledně a systematicky uvedeny v příloze č. 1 uvedené metodiky. Jejich přehled zde ovšem není zdaleka úplný a v případě reliéfu není ani správný ani výstižný, představuje však vcelku užitečný návod, jak systematicky postupovat při pokusu o uchopení a hodnocení krajinného rázu. S pomocí terminologie jednotlivých vědních oborů by bylo možné tento přehled přírodních charakteristik dále zpřesňovat a precizovat. V příloze uvádím takovou možnost na příkladu tvarů reliéfu jakožto významného fyziognomického činitele ovlivňujícího krajinný ráz.

Výčet přírodních charakteristik a znaků pro hodnocení krajinného rázu těžko může být úplný, navíc přírodní charakteristiky jako všudypřítomné v krajině organicky vstupují do dalších v metodice vyčleněných charakteristik:

- prostorových (pohledové linie, horizont, uzavřenost a otevřenost krajiny, zrnitost a mozaikovitost krajiny, barevnost)
- kulturně historických (vegetační doprovod staveb v krajině, jejich umístění vzhledem k reliéfu)
- urbanistických (poloha sídla v reliéfu, zapojení sídla do přírodního rámce, vegetační doprovod,...)

3. Závěry: význam přírodních charakteristik pro určení krajinného rázu

V libovolném mapovém měřítku je možné vymezit a charakterizovat tzv. přírodní krajinné typy (KOLEJKA, 1992) nebo biochory (CULEK, 1998), které jsou určeny výhradně přírodními charakteristikami, a to abiotickými a biotickými. Přírodní krajina je však na území České republiky pouze krajinou hypotetickou, potenciální, která zde v měřítku celé krajiny v současné době neexistuje. Můžeme mluvit pouze o fragmentech přírodní krajiny na omezené ploše některých přírodních rezervací.

V hodnocení a ochraně krajinného rázu nás přednostně zajímá současná, reálně existující kulturní krajina. Porovnáním této současné krajiny s potenciální přírodní krajinou zjistíme stupeň dochovalosti přírodních hodnot krajiny. Ale protože krajinný ráz je utvářen souborem přírodních a antropogenních krajinných prvků a složek, neexistuje přímá úměra mezi zachovalostí přírodních hodnot kulturní krajiny a hodnotou jejího krajinného rázu. Přesto přírodní charakteristiky tvoří podstatnou, nedílnou a neopominutelnou, byť ne jedinou část krajinného rázu naší kulturní krajiny.

Přírodní charakteristiky krajinného rázu je třeba hodnotit nejen po jednotlivých složkách, ale zároveň i synteticky, v celkovém souhrnu a integritě s jinými charakteristikami a složkami.

Při složkovém pojetí, které je přirozeně snadnější, se věnuje pozornost zejména třem přírodním složkám, jež se fyziognomicky nejvíce uplatňují v utváření krajinného rázu:

1. Reliéf

Typ reliéfu je natolik dominantní charakteristikou ovlivňující vzhled každé krajiny, že se nutně objevuje ve většině názvů typů kulturních krajin (např. nížinatá zemědělská krajina, horská lesní krajina) i v jejich slovním popisu; vazba krajinné typologie na reliéf je velmi silná, protože charakteristiky reliéfu většinou nemohou být potlačeny ani výrazně pozměněny antropogenní činností člověka v krajině; existují dokonce celé dominantní geogenní krajiny (České středohoří, Český kras, Prachovské skály); reliéf obecně ovlivňuje hloubku, uzavřenost a velikost krajinné scenérie, vymezení krajinných celků a váže na sebe další charakteristiky (přírodní i kulturní).

2. Vegetace

V krajině obvykle existuje velký rozdíl mezi primárním přírodním a sekundárním, člověkem pozměněným vegetačním krytem, přesto má výskyt a charakter jakékoliv vegetace nezaměnitelný význam pro krajinný ráz; důležitá je její prostorová struktura, druhové složení, výška, hustota, zdravotní stav, barevnost; i v kulturní krajině s náhradními společenstvy se přírodní zákonitosti směřující k vytváření potenciálního klimaxového společenstva projevují všudypřítomným procesem sukcese.

3. Voda

Povrchová voda nemusí být v dané krajině nebo výseku krajiny trvale fyziognomicky přítomna; pokud se ale vyskytuje, potom je v jakékoliv podobě (potok, řeka, mrtvé rameno, tůň, rybník, údolní nádrž, jezero, mokřad, vodopád, kanál, ...) vždy nesmírně důležitá pro krajinný ráz.

K uvedeným třem fyziognomicky rozhodujícím přírodním složkám krajiny se spíše doplňkově, podle místních podmínek může přiřadit ještě další složka přírodního prostředí:

4. Půda a horniny

V některých územích, která jsou pod trvalým vegetačním krytem, nehrají podstatnou roli (Šumava, Litovelské Pomoraví), jinde mohou i svou barevností významně dotvářet charakteristický krajinný ráz význačných krajinných typů a regionů (Podkrkonoší – červené půdy na permských sedimentech, Polabí – černé smonice, jižní Morava – vybělené karbonátové půdy na výběžcích flyšových Karpat).

Syntetické pojetí hodnocení přírodních charakteristik krajinného rázu je nesporně složitější. Domnívám se, že zde půjde především o jejich fyziognomický projev v celkové struktuře krajiny (prostorový vzor, mozaikovitost, zrnitost, charakter rozhraní, ...), vliv na utváření horizontu, krajinné scenérie, pohledových linií, kompozice. Syntetické pojetí vyžaduje posuzovat vliv přírodních charakteristik současně s kulturními (antropogenními) složkami, poněvadž obě tyto skupiny utvářejí ráz současné kulturní krajiny.

Přírodní hodnoty (ekologická stabilita, biodiverzita) nemusí být vždy přímo úměrné estetickým hodnotám či krajinnému rázu určité krajiny. Jedna ze zákonitostí biodiverzity na Zemi říká, že extrémnost prostředí snižuje druhovou diverzitu života. Druhově chudé společenstvo v prostředí extrémně kyselém (rašelinisté, oligotrofní jezera) či extrémně suchém (skalní útvary) tak může být součástí z hlediska krajinného rázu velmi atraktivní charakteristické scenérie. Podobně i působení některých přírodních procesů označovaných jako destruktivní a všeobecně negativně hodnocených (vodní eroze) může vést k utváření atraktivního a obdivovaného krajinného rázu (badlands, zemní pyramidy).

Ekologicky labilní krajiny (terasované svahy, intenzívně obhospodařované zelinářské, chmelářské a ovocnářské krajiny) tak mohou být velmi atraktivní a hodnotné z hlediska krajinného rázu a naléhavosti jeho ochrany. Naopak ekologicky stabilní, přírodně hodnotné části krajiny mohou být z pohledu krajinného rázu jednotvárné a méně zajímavé (např. borové monokultury na pískovcích severních Čech), v tomto případě však rozhodně existuje možnost subjektivního pohledu a různého výkladu hodnoty krajinného rázu.

Na samý závěr se pokusím shrnout význam přírodních charakteristik pro ovlivnění a hodnocení krajinného rázu kulturní krajiny. Přírodní charakteristiky

- Jsou v krajině všudypřítomné.
- Ovlivňují krajinný ráz každé krajiny, a to v celkovém (makro –) pohledu i v detailu (mikropohledu).
- (Spolu)určují a utvářejí pohledové linie, vzdálenost a tvar horizontu, krajinnou strukturu.
- Vytvářejí krajinné dominanty (terénní, výškové, vodní, ale i vegetační – porosty, solitérní stromy).
- (Spolu)utvářejí barevnost krajiny a její sezónní proměny (zejména vegetace, ale i půdy, voda, sníh, led).
- Pomáhají vymezit hranice krajinných typů, krajinných celků, oblastí krajinného rázu.
- Fyziognomicky bezprostředně se uplatňují tvary reliéfu, vegetace, vodstvo, případně půdy a horniny, nepřímo prostřednictvím výše uvedených složek také podnebí.

Poznámky:

¹ Přírodní charakteristika krajinného rázu je dána:

a) geomorfologickým utvářením krajiny v souvislosti s jejím geologickým podložím a příslušností k určitému výškovému stupni v dané zeměpisné poloze,

b) charakterem vegetačního krytu,

Různé typy hornin podléhají různým specifickým způsobům, zvětrávání, eroze a dalším pochodům modelujícím zemský povrch. Přitom zcela odlišný charakter mohou mít morfologicky podobně utvářené terény, jsou – li situovány v různých nadmořských výškách, za různých klimatických podmínek. Návazně na popsané poměry se pak vyvíjí vegetační kryt, který vtiskuje krajině svůj specifický ráz, zatímco odlišnosti fauny nejsou na první pohled tak nápadné a zřejmé.

² Přírodní hodnota krajinného rázu je dána především:

a) zastoupením přirozených ekosystémů,

b) diverzitou stanovišť a z ní vyplývající druhovou pestrostí a bohatstvím,

c) přítomností zvláště chráněných částí přírody podle zákona.

Přírodní hodnota krajinného rázu vyplývá z přírodních charakteristik krajiny. Základním kritériem je zastoupení přirozených ekosystémů v krajině, dalším pak diverzita stanovišť, podmíněná často ekologickou rovnováhou krajiny nenarušenou lidskou činností, mající za následek zvýšení druhového bohatství. Přítomnost zvláště chráněných částí přírody, především území, má charakter administrativní a je kritériem doplňkovým, výskyt zvláště chráněných druhů bývá zpravidla podmíněn oběma prvními kritérii.

(citace z Metodického pokynu (Návrh) odboru ochrany přírody MŽP ČR k uplatňování § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů).

Příloha – Charakteristiky reliéfu pro hodnocení krajinného rázu

(metodický příklad)

1. Makroformy reliéfu

1.1. Podle typologického členění reliéfu na základě relativní výškové členitosti a polohy v krajině

rovina, nížina
údolní niva (velkých řek)
úval
pánev
kotliná
brázda
tabule
brána
údolí – zaříznuté, hluboké, kaňonovité, široké, mělké,...
plochá pahorkatina
členitá pahorkatina
plochá vrchovina
členitá vrchovina
hornatina
velehornatina

1.2. Podle geologického podloží

pahorkatina, vrchovina a hornatina –	krasová flyšová pískovcová sopečná silikátová, krystalická na hlubinných vyvřelinách (žulová)
tabule –	sedimentární (pískovcová, sprašová) sopečná (lávová)
rovina –	aluviální terasová

2. Mezoformy reliéfu

hora, kopec, chlum, pahorek, vrch, suk (monadnok), kupa, kužel, hřbet, hřeben, kuesta, kozí hřbet, kaňon, soutěska, rokle, strž, kar, oblík, ruwar, pseudokar, závrt, sedlo, průsmyk, přesyp, sráz, skalní útvary, kamenné moře, balvanový proud, kamenná suť, sesuv,...
antropogenní tvary reliéfu – (kamenolom, hliniště, pískovna, šterkovna, odval, halda, násep, hráz, mohyla, terasa, mez,...

3. Mikroformy reliéfu:

voštiny, pukliny, skalní římsy, skalní hřib, viklan, škrapy, skalní mísy, obří hrnce

Literatura:

- Bukáček, R., Matějka, P. a kol., 1997:** Hodnocení krajinného rázu (metodika zpracování). Správa CHKO ČR, Praha, 18 s.
- Culek, M., 1998:** Krajinný ráz a biogeografické členění. – Ochrana přírody, 53 : 1 : 5 – 10
- Kolejka, J., 1992:** Typy přírodní krajiny 1 : 1 000 000. Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR, GgÚ ČSAV a FVŽP, Brno – Praha
- Lipský, Z., 1998:** Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů. Karolinum, Praha, 129 s.
- Löw, J., Kyjovský, Š., Grmelová, R., 1997:** Metody hodnocení krajinného rázu a ochrany půdy. Löw a spol., s.r.o. Brno, 25 s.
- Meeus, J.H.A. et al., 1995:** Chapter 8: Landscapes. In: Stanners, D., Bourdeau, P.(eds.): Europe's Environment. The Dobříš Assessment. European Environment Agency, Copenhagen, pp. 172 – 189
- Zonneveld, I.S., 1995:** Land Ecology. SPB Academic Publishing, Amsterdam
- Metodický pokyn (Návrh) odboru ochrany přírody MŽP ČR k uplatňování § 12 zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů. Ochrana přírody 51, č. 9, s. 266 – 267**
- Atlas SSR.** Bratislava, SAV, 1980

RNDr. Zdeněk Lipský, CSc.
Česká zemědělská univerzita v Praze
Lesnická fakulta
Ústav aplikované ekologie
281 63 Kostelec nad Černými lesy
e-mail: lipsky@kostelec.czu.cz

Uplatnění dřevin a kompozičně – estetická hlediska v rázu krajiny

F. Fér

Ráz krajiny, její malebnost – estetiku, biodiverzitu a celkovou přírodní hodnotu představuje v souboru ekosystému především i její dřevinná fytosložka – zeleň. Je to zejména zeleň trvalá – stromy a keře, a to buď v jejich celistvých souborech, které představují lesy (lesní společenstva) nebo jako rozptýlená zeleň v krajině, od solitérních dřevin až po liniová a biokoridorová uspořádání, skupinové výsadby v podobě remízků, ostatní interakční prvky atd.

Každá z těchto dvou vyjmenovaných kategorií zeleně má svou podstatu při uskutečňování svých účelných a kompozičně – estetických zásad. Pokud se jedná o **lesní soubory**, zejména od počátku 19. století se dlouho probojoval v lesním hospodářství pojem „estetiky lesa“. Na rozdíl od směru technického, sledujícího jen výrobu dřeva, se prosazoval druhý – biologický, který považoval les za článek přírodní tvorby, výtvar přírody. Vzorem hospodaření biologického směru byly pralesy schopné harmonické obnovy. V tomto byla také spatřována jejich estetická působivost. Pojem „estetika lesa“ traduje se od doby, kdy zmizelo mnoho přírodních lesů a na jejich místech vyrůstaly smrkové monokultury. Termín „estetiky lesa“ vyskytuje se v rozpravě W.F.Bosche v r. 1824, G. Königa 1849, výstižně byl definován H. Ch. Burckhartem (1811–1879), později u nás popsán Kožešníkem (1904), Říhou (1948), Nožičkou (1965). První u nás vydanou publikací byla práce vrchního lesního rady Josefa Strachoty v Hradci Králové z r. 1914. Tato jeho práce stala se pravidelnou součástí učebnic z pěstování lesa. Po něm následovaly práce Josefa Sigmonda a J. Konšela (1875 – 1959). V podstatě jsou v nich zahrnuty úlohy tvorby a ochrany krajiny, takže se tu zrodily základy „**Lesního krajinářství**“. Dále se však tento směr nevyvíjel a estetika lesa stala se součástí oboru a učebnic z „Pěstování lesa“ (viz např. Š. Korbel, 1956, B. Polanský, 1966, P. Svoboda, 1971). Současné pojetí „lesního krajinářství“ nemá novou tematiku, ale spojuje úlohy ochrany přírody a krajiny, estetiky krajiny a lesa a kryje se do určité míry s myšlenkovým obsahem biologicky orientovaného způsobu lesního hospodářství, které plánuje prostor. Opírá se o cílové typy vymezené stanovištním výzkumem a uznává zvláštnosti lesního hospodářství, jež spočívají na jeho vázanosti na stanoviště a jeho stálosti, uchování a vytvoření zdravého lesa. Jen tyto podstaty umožňují v současnosti formovat tvář lesní krajiny v symbióze s její estetikou (viz. např. V. Vietinghoff-Riesch, 1940, P. Svoboda, 1971). Je jasné, že se tu nedá omezit plánování v lese a to proto, že by lesy ztratily svoji odloučenost. Lesní hospodaření v moderní průmyslové společnosti nelze vidět a plánovat izolovaně, stává se velmi závislým na vývoji celého krajinného prostoru (území).

Krajinářská kompozice z hlediska poslání **trvalé rozptýlené zeleně** uskutečňuje se na mnohem širším podkladě v prostoru nežli je tomu v parkovnictví. Uplatňuje se často také v hotových rostlinných společenstvech, v prostoru, který je často ohraničen pouze utvářením geomorfologie terénu. To brání volbě širšího sortimentu dřevin při plánovaných výsadbách, neboť je třeba vycházet z původních rostlinných společenstev (viz např. práce B. Wagnera, B. Kavky a kol., M. Machovce, F.Féra in: A.Mežera a kol.). Znat a respektovat tato kompoziční hlediska nejen z estetické stránky, ale respektovat i biologické a ekologické nároky všech složek zeleně, především dřevin, je velmi složitá úloha. Je nutné brát v úvahu jejich morfologickou proměnlivost (zejména habitus, velikost dřeviny, hustotu olistění – transparenční, utváření a zbarvení listu, významnost květu a květenství, plodu a plodenství,

případně kůry či borky), ale i nejdůležitější biologické a ekologické nároky dřevin vyplývající z proměnlivosti fyziologické. Ty pramení z příslušnosti rostlin do jednotlivých vegetačních stupňů.

Řadíme k nim rychlost (či dynamiku) růstu, významná je jejich regenerační schopnost, vegetativní výmladnost, stáří, kterého se dřevina dožívá, fenologické poměry (či fenofázovitost), odolnost k mrazu, světlostní nároky, půdní a vlhkostní nároky. Čím dále tím více je požadována znalost citlivosti (relativní odolnost) k exhalacím, odolnost dřevin k zasolení, zejména při komunikacích, vyžadovány (např. zemědělskými provozovny či školami) jsou antibakteriální či fytocidní účinky, či účinky toxickoalergické.

Estetická účinnost kulturní krajiny závisí tedy na současném plnění dvou hledisek: jedno je zaměřeno na způsob zacházení s přírodními složkami, druhé na kvalitu lidských děl a úroveň jejich začlenění do přírodního prostředí.

Doc. Ing. František Fér
Lesnická fakulta ČZU
Praha

Prostorové vztahy a estetické hodnoty

Ivan Vorel

Posouzení krajinného rázu určitého místa nebo vlivu konkrétního stavebního záměru na krajinný ráz se dostává na nejistou půdu, chceme-li argumentovat nebezpečím ohrožení, snížení, či likvidace estetických hodnot krajiny. Oproti jasně definovaným hodnotám přírodním, kde např. hranice zvláště chráněných území nebo ochranná pásma maloplošných ZCHÚ jsou nezpochybnitelná, bývá naše argumentace v těchto případech často nejistá a nepřesvědčivá.

Je to nejenom proto, že nemůžeme najít skutečně přesvědčivé důvody a že jenom těžkopádně odvíjíme z textu zákona jednoznačné formulace. Je to také proto, že někdy sami nejsme přesvědčeni o jednoznačnosti svého názoru. Často víme, čeho chceme v konkrétním případě dosáhnout, ale nevíme, zdali je náš názor skutečně jediný a správný a jestli je obecně přijatelný (pro investora bude jistě nepřijatelný jakýkoliv názor, který znamená nesouhlas s jeho záměrem). Snažíme se pak uchýlit více k exaktním důvodům (zásah do VKP, do prvků ÚSES, do ZCHÚ atd.) a vytrácí se nám to, co je na pojmu krajinného rázu podstatné, že se **skutečně jedná ve velké míře (i když dle dikce § 12 zákona č. 114/1992 Sb. nejenom) o záležitost estetickou, o problematiku vnímání obrazu, který se před námi v krajině otevírá, o vnímání jednotlivých partií krajiny a o ochranu jejích hodnot.**

Význam prostorového uplatnění charakteristik krajinného rázu

V krajinářské architektuře hovoříme o **obrazu krajiny**, kterýžto pojem se používá v zahraničí a to nejenom v teorii, ale i v legislativě. Není to pojem ojedinělý. V urbanismu se používá pojem „**obraz města**“, který může být nositelem estetických, historických, kulturních a uměleckých hodnot.

Podobně je tomu i v případě **obrazu krajiny**. Stejně jako v analýzách městských prostorů, které pracují s pojmem **prostorová scéna** (m.j. tento pojem není zakotven v žádné legislativě, ale je tradiční součástí pojmosloví urbanismu, zejména urbanistické kompozice), můžeme i v krajině používat pojmu **prostorová nebo krajinná scéna, uspořádání prostorových prvků krajinné scény** a dalších pojmů.

Chtěl bych upozornit v této souvislosti na dvě okolnosti. Pokud nejsme připraveni k užívání těchto pojmů, o kterých jsem hovořil, není to chyba zákona samého, resp. § 12, ale je to způsobeno skutečností, že **§ 12 do zákona o ochraně přírody a krajiny vnáší pojmy a teorie, které jsou z jiných oborů, než z přírodních věd**, a to zejména z krajinářské architektury, resp. krajinářské kompozice a historie vývoje krajiny. Tím se tento paragraf odlišuje od ostatních paragrafů.

Dále bych chtěl upozornit na to, že ať budeme zkoumat text § 12 jakkoliv, nemůžeme tam najít všechno, co k jeho praktickému použití potřebujeme. **Nemůžeme tam najít soustavu pojmů, teorií a zkušeností, o které se budeme muset opírat.** Nezbytná bude vyhláška, ale ani ta nás odborně plně nevyzbrojí. Pro srovnání – §§ 3 a 4, definující ÚSES, jeho vymezení a ochranu také nejsou v zákoně doplňovány vysvětlením nebo výkladem toho, co je to ÚSES, jak se vymezuje, o co se toto vymezení opírá atd. To tam prostě není a nikoho to nepřekvapuje. Budeme se muset proto opírat v běžných případech o definice pojmů, uváděných v zákoně, o jednotný postup a jednotné podklady, které ukazuje zpracovaná a používaná metodika Správy CHKO ČR nebo návrh metodického doporučení hodnocení krajinného rázu v současnosti zpracovávaného AOPK.

Vraťme se však ke krajinnému rázu, jehož hodnocení se ve velké míře bude týkat **estetických hodnot krajinného obrazu a krajinné scény**. Většinou se jedná o vnímání vizuální, ale jistě přichází v krajině v úvahu i vnímání vícesmyslové. Zřejmě to budou vjemy sluchové a čichové, které mohou nejsilněji ovlivnit celkový vjem a subjektivní pocit z pozorování krajiny. Pro ilustraci např. soustavný celodenní hluk továrny může zcela znehodnotit jinak krásnou část krajiny nebo nepříjemně páchnoucí závod na výrobu kostní moučky může způsobit, že každý návštěvník prchá z jinak krásného a přírodně cenného údolí.

Vizuální vnímání krajiny nás přivádí k hodnocení prostorových vztahů, uspořádání jednotlivých prvků krajiny v určitém prostoru, přivádí nás k otázkám zvláštnosti, působivosti a neopakovatelnosti takového prostorového uspořádání.

Kde budeme v krajině hledat estetické hodnoty? Je možno říci, že vedle jednotlivých hodnot, náležejících přírodní, kulturní nebo historické charakteristice krajinného rázu existují další hodnoty a to hodnoty estetické? Nabízím na tomto místě vlastní výklad, který jistě nemusí být jediný, ale který jsem ověřil v řadě konkrétních hodnocení.

Každá ze tří charakteristik krajinného rázu, jak jsou uvedeny v § 12 zákona č. 114/1992 Sb. (přírodní, kulturní a historická charakteristika) má **dvě roviny**.

Je to v první řadě **rovina přítomnosti určitých jevů a hodnot** v krajině nebo v nějakém krajinném prostoru. Znamená to, že hodnocené území je charakteristické morfologií terénu, charakterem vodních ploch a toků, aktuálním stavem vegetace ve vztahu k potenciálním biogeografickým podmínkám, dále stopami vývoje hospodaření a osídlení v krajině, průvodními jevy urbanizace a současného využívání krajiny, památkami historického a kulturního vývoje, významem historických událostí, které se v určitém místě krajiny udály, spojením určitého místa s kulturou našeho národa.

Některé z jevů a významů, přítomných v krajině, které jsem zmiňoval, jsou **pozitivními hodnotami jednotlivých charakteristik krajinného rázu**. Takové hodnoty by měly být chráněny před znehodnocením nebo zánikem.

Některé z charakteristik krajinného rázu se navenek – vizuálně – nemusí uplatňovat. Jak se například navenek projeví skutečnost, že v určitém místě krajiny proběhla významná bitva, setkání císařů nebo podpis významné dohody? Málokdo z laických návštěvníků krajiny pozná chráněné rostliny nebo živočichy při své procházce krajinou. **Většina jevů jednotlivých charakteristik se však navenek projevuje a vzájemným prostorovým uspořádáním a charakterem prvků spoluvytváří krajinnou scénu.** Na vlastní oči můžeme vidět v pozorované krajině přirozeně působící vegetaci biocentra ÚSES nebo přírodní rezervace, vidíme nápadné skalní útvary, všimneme si nepřehlédnutelných alejí barokních krajinářských úprav nebo typických forem zemědělských usedlostí, roztroušených v krajině.

Každá z charakteristik krajinného rázu se navenek uplatňuje v prostorových, vizuálně (i vícesmyslově) vnímaných vztazích krajiny. To je druhá rovina charakteristik krajinného rázu. Některé hodnoty jednotlivých charakteristik se tak mohou stát hodnotami estetickými.

Pro zopakování – **každá charakteristika se v první řadě uplatňuje hodnotami, danými přítomností určitých jevů a vztahů.** Jsou to hodnoty přírodní, kulturní a historické, z nichž, § 12 poněkud nepochopitelně chrání výslovně pouze hodnoty přírodní a kulturní dominanty.

Každá charakteristika se také může uplatňovat hodnotami estetickými, vyplývajícimi z prostorového uplatnění jevů těchto charakteristik. Tyto hodnoty jsou předmětem ochrany dle § 12 – výslovně pouze estetické hodnota, harmonické měřítko a vztahy.

Dostáváme se nyní ke klíčové otázce – k estetické hodnotě. Jak používat v hodnocení krajinného rázu pojem estetické hodnoty? Co můžeme považovat za estetickou hodnotu, která podléhá ochraně dle § 12? Pokusím se na tyto otázky odpovědět ne z pozice filosofa, kterým nejsem, nýbrž z pohledu krajinářského architekta, který obecné pojmy z estetiky aplikuje ve své práci. Nemůžeme se zde totiž pohybovat v teoretické rovině definic abstraktních pojmů. Domnívám se, že je nezbytné zjednodušení problematiky do úrovně používané v projektové činnosti, což je úroveň použitelná v činnosti orgánů státní správy.

Estetická hodnota krajiny, estetická norma

Klíčovým pojmem hodnocení kvalit krajiny, krajinářské kompozice a tvorby je **estetická hodnota krajiny**. Ve volné krajině s převládajícím přírodním charakterem, v záměrně kultivované krajině i v parku můžeme najít místa, prostory, pohledy, výhledy a scenerie, kde většina návštěvníků pocítí příjemný pocit zájmu, potěšení nebo okouzlení. Závisí samozřejmě na návštěvníkovi samém, jak silný je to pocit, jakými dalšími pocity, myšlenkami a asociacemi je provázen. Některý návštěvník, třeba sportovec při vysilujícím tréninku nebo dřevorubec při těžké práci nebude asi příliš vnímavý vůči okolní krajině. Ale i mezi návštěvníky a pozornými pozorovateli krajiny vzniknou rozdíly v tom, co budou v krajinné scenerii hodnotit nejvýše.

Přesto je možno říci, že určitá a ne jiná místa v krajině budou u většiny lidí vyvolávat estetické vjemy, přinášející příjemné pocity.

Estetická hodnota krajiny se projevuje ve **smyslových vjemech** pozorovatele, který krajinu vnímá jako prostor (prostorovou scénu) všemi smysly. Vnímá tvar jednotlivých prvků, jejich uspořádání, barevnost, texturu, vnímá vůni, šelest, cítí vlhkost, chlad, vánek.

Tyto vjemy odrážejí tzv. **emocionální hodnoty** krajiny a vyvolávají určité **duševní pocity** jako je uklidnění, vyrovnání nebo naopak neklid, překvapení, úžas.

Estetické hodnoty krajiny jsou tvořeny jednak hodnotami emocionálními a jednak hodnotami obsahovými. Právě obsahové hodnoty jsou pro vnímání a hodnocení krajiny velmi specifické.

V přírodě si vnímavý pozorovatel může uvědomovat a prožívat **pocit sejetí s přírodou a závislosti na přírodě**. Samota, vjemy působící na všechny smysly, vliv počasí nebo ročního období vytváří působivý rámec, ve kterém člověk oceňuje bohatství forem, tvarů a barev přírody, její nekonečnou proměnlivost a přitom zákonitost jejího života.

Dějiny zahradního umění a kultivace krajiny ukazují, že pohled na estetické hodnoty přírody se vyvíjel a měnil s vývojem poznání, filosofie, idejí, kultury. **Estetická hodnota krajiny byla vždy chápána v závislosti na estetické normě.** Estetická norma je určitým filtrem, který v určité době, v určité zeměpisné šířce a délce, v určitém kulturním prostředí ovlivňuje způsob estetického vnímání, cítění a prožívání. Estetická norma je závislá na celé škále společenských vlivů.

Estetickou normu pohledu na krajinu v naší době, v našich geografických, kulturních a politických podmínkách ovlivňuje vedle prastarého, věčného **pocitu štěstí v souladu přírody a člověka** (Paradies, Arkádie) i **vědomí nutnosti zachování přírody a jejích přirozených hodnot.** Estetickým se stává to, co je pro přírodu a její procesy přirozené a to, co k její přirozenosti patří. Proto můžeme jako estetickou hodnotu vnímat nejenom lesní planinu s kvetoucími loukami a zurčícími potůčky, ale také tajemně neproniknutelné porosty meandrující řeky s močály a bažinami s ševlením trávy a rákosí a s hlasy ptáků.

Estetické hodnoty krajiny, ovlivněné estetickou normou můžeme zjednodušeně hledat v hodnotách, které jsou všeobecně přijímány jako estetické, jako hodnoty, které pro většinu lidí vyjadřují krásu přírody. Můžeme je nazvat všeobecně **přijatelnými, konvenčními** hodnotami, zahrnujícími nejčastěji symboly přirozené harmonie přírody a harmonie lidské činnosti s přírodou, symboly síly věčnosti a stálé obnovy přírody.

Z tohoto pohledu můžeme zobecnit některé rysy krajinné scény, které jsou **všeobecně přijatelnými estetickými hodnotami**.

Jedná se například o :

- zřetelné uplatnění přirozeně působících přírodních partií (např. členitý okraj lesa, meandrující vodoteč s doprovodnou zelení, vodní plocha zarámována lesním porostem)
- uplatnění cenných ekosystémů v krajinné scéně (např. litorální porosty rybníka nebo skalnatý svah s travinnými a křovinnými porosty)
- přirozeně působící přírodní charakter krajinných dominant a horizontů vy- mezujících prostor (skalnaté nebo lesnaté horizonty, výrazný tvar terénní dominanty)
- přírodní prostředí se zřetelným způsobem tradičního hospodaření (typické členění zemědělských ploch, vinice)
- vyvážený vztah ploch relativně přírodních a přírodě blízkých ku plochám zemědělsky využívaným
- krajinu s vysokým podílem rozptýlené zeleně (porosty mezí, doprovodná a liniová zeleň, solitérní stromy)
- krajinu s maloplošnou strukturou
- soulad přírodního prostředí a staveb, vyznačujících se tradičními formami, materiály a tradičním měřítkem (krkonošská chalupa v prudké stráni, statek ležící mezi rybníky)
- soulad přírodního prostředí a zástavby (rozptýlená zástavba na podhorských stráních, volně stojící statky a stavení, kompaktní zástavba vesnice v zeleni zahrad a s dominantou kostela)
- soulad přírodního prostředí a dominujícího účinku cenné architektury (poutní kostel, křížová cesta v krajině)

Vidíme, že tyto všeobecně přijatelné – konvenční estetické hodnoty jsou velmi blízké obsahovým estetickým hodnotám, které jsou zmiňovány výše.

Základní rysy harmonie krajinné scény

Naskytá se další otázka. Je estetická hodnota krajiny skryta v povaze krajinné scény, v nějakých geometrických nebo jiných prostorových vztazích? Je možno zjistit o jaké vztahy se jedná a chránit je pak proti změně nebo znehodnocení? Odpověď musí znít – ano, protože v opačném případě by staleté zkušenosti z kompozice architektury, výtvarného umění nebo hudby ztratily smysl.

Hovořili jsme o tom, že estetická hodnota krajiny se projevuje ve vztahu pozorovatele (hodnotí-

cího subjektu) k vnímané krajinné scéně (hodnocenému objektu). **Estetické vnímání závisí na povaze hodnotitele, na okamžité situaci a rozpoložení. Má proto subjektivní povahu.**

Krajina a její **smyslově vnímaný prostor – krajinná scéna** má však určité vlastnosti, které vyvolávají příjemné pocity, vyvolávají pocit krásy, porozumění a ztotožnění. **Určité rysy scény vyvolávají určité vjemy, pocity a myšlenkové procesy.** Tak např. symetrie vyvolává nejčastěji pocit vyváženosti a řádu, výrazná dominanta vyvolává pocit překvapení a stále přitahuje pozornost. Z toho se dá odvodit, že **estetická hodnota má rovněž objektivní povahu.**

V krajinářské architektuře stejně jako v každém jiném architektonickém oboru s objektivní stránkou estetické hodnoty počítáme, protože prostorovou tvorbou vytváříme záměrně objekty, prostory, scenérie a prostorové vztahy, které mají vyvolat, podnítit určitou emocionální a myšlenkovou reakci návštěvníka, pozorovatele nebo uživatele.

V harmonii vizuálně vnímané scény hrají roli určité zákonitosti, které vytvářejí určitý **prostorový řád, který člověk vnímá a racionálně hodnotí nebo si ho uvědomuje pouze podvědomě.**

Podvědomé postřehnutí a zhodnocení rysů a souvislostí prostorového uspořádání odpovídá touze člověka pro poznání podstaty smyslu věcí a jejich souvislostí.

Zmiňované **specifické rysy krajinné scény a prostorové souvislosti jsou součástí objektivní stránky estetické hodnoty krajiny.** Které jsou to rysy, které zásady prostorového uspořádání prvků krajiny, prostorového uspořádání krajinné scény?

Významným předpokladem harmonického působení krajiny, harmonického měřítko a harmonických vztahů jsou následující rysy prostorového uspořádání prvků krajiny.

1. Prostorové vymezení vnímané krajinné scény

Obraz krajiny je tvořen dílčími prostorovými scénami, vnímaných z dílčích prostorů. Tyto prostory mohou mít různou velikost a různý charakter. Může se jednat o prostory konkrétního tvaru, jakési „místnosti v krajině“, Jsou vymezeny často okraji lesních porostů, okraji zástavby a terénními horizonty. Příznivým dojmem působí jasně a zřetelně vymezené – ohrazené prostory s výraznými horizonty, s průhledy do sousedních prostorů, s výhledy na dominanty, s řazením horizontů ve více plánech

2. Formy, rozměry, proporce a měřítko prostorů

Formy prostorů, jejich velikost, proporce rozměrů volných ploch a výšek hmot, které vymezují prostor, patří k těm rysům prostorového uspořádání, které jednoznačně ovlivňují pocity návštěvníků. Např. protáhlý, tzv. koridorový prostor, vymezený tmavými hmotami lesa, který má průhled do prosvětleného volnějšího prostoru, navozuje pocit zvědavosti a očekávání dalšího zážitku. Pohyb návštěvníka se urychluje. Vstup do rozlehlého osluněného prostoru může vyvolat pocit uvolnění a radosti. Po celkovém zorientování se v novém prostoru následuje detailnější vnímání jeho partií, průhledů a dalších vazeb, vnímání vůně, tepla, vánku.

Rovněž **rozměry prostoru** ovlivňují pocity pozorovatele při jeho vnímání. Je to dáno m.j. i schopnostmi lidského oka. Pociť důvěrnosti prostoru navozuje jeho hloubka (cca do 25 m), kdy je možno rozeznat osoby a rozlišit obličeje. Do vzdálenosti cca 130 m je možno rozlišit pohyb člověka. Prostor začíná být velký, neosobní. Vzdálenost 200 – 300 m je hranicí vymezení prostoru, který člověk chápe jako „svůj“ prostor, prostor, který může „užívat a kontrolovat“.

Výsledné pocity z vnímaného prostoru velmi silně ovlivňují **proporce** hloubky volných otevřených ploch a výška hmot, vymezujících prostor (nejčastěji terénu, porostů nebo zástavby). Je možno říci, že při poměru 1 : 1 až 1 : 2 vzniká charakter uzavřenosti. Pohledový paprsek, označující předěl mezi hmotou vymezující prostor (horizontem) a oblohou svírá úhel 30°. Při poměru 1 : 3 se prostor otevírá. Úhel pohledového paprsku viditelnosti oblohy je 18°. Při poměru 1 : 4 a menším se pocit uzavřenosti prostoru ztrácí. Z literatury je známo, že vnímání a hodnocení prostorových dimenzí a proporcí závisí na psychických a fyzických vlastnostech člověka.

Měřítka krajiny jako estetická kategorie může obecně vyjadřovat poměr dimenzí (např. hloubka prostoru, výška horizontu, výška prvku prostorové scény) a vzájemné proporční poměry jednotlivých částí (např. velikost stavby ku rozměru prostoru) a to bez ohledu na konkrétní modul (prvek stavebního materiálu, velikost člověka).

Krajina je však prostředím pro život člověka, které nese všudypřítomné stopy lidské činnosti. Je prostředím pro jeho život – obývání, obživu, rozptýlení a odpočinek. Základním modulem měřítka krajiny je proto velikost člověka, jeho psychické, fyzické a sociální vlastnosti.

Měřítka krajiny je vedle dimenzionálních a proporčních vztahů k měřítku člověka (též tzv. „měřítka estetické“) určováno i vztahy rozměrů prvků k jejich funkci, k technickým, provozním a ekonomickým požadavkům (tzv. „funkční měřítka“).

Měřítka prostoru se zdá být srozumitelné, jestliže pozorovatel může porovnat různé rozměry, např. se známou velikostí stromů, v parku s rozměry schodišť a balustrád.

Měřítkové vztahy jsou dány vztahem měřítka celku k jeho jednotlivým prvkům. To je velmi důležité pro zachování harmonického měřítka celku, resp. krajiny. Pokud se zvětšuje měřítka jednotlivého prvku, mění se – roste i měřítka celku a naopak. Tím se dostáváme k podstatnému pojmu harmonického měřítka krajiny, uvedeném v § 12.

Harmonické měřítka krajiny je dáno harmonickým souladem měřítka prostorové skladby krajiny (celku) s měřítky staveb, zařízení a hospodářské činnosti (prvků).

3. Rozlišitelnost a jedinečnost krajinné scény

Příznivé působení krajinné scény se velmi silně opírá o výraznost a působivost, neopakovatelnost a jedinečnost. Tyto hodnoty jsou závislé na jedné straně na konfiguraci prvků krajinné scény, na druhé straně na intenzitě emotivního zážitku pozorovatele, na asociacích, které vnímaná scéna vyvolává a na myšlenkovém (většinou podvědomém) hodnocení.

Vnímaná prostorová scéna, která pozorovatele upoutá nápadnou a zapamatovatelnou strukturou nebo neobyčejným charakterem, vzhledem, vůní, zvukem některého přírodního nebo umělého prvku (skupina stromů, keřů, vodopád, skála, kaple, kostel, mlýn) má zpravidla estetickou hodnotu. Je to nejenom tím, že je scéna ozvláštněna, že může vyvolat příjemný pocit zájmu, údivu, překvapení, ale že také vyvolává pocit zapamatovatelnosti, srozumitelnosti, orientace v prostoru, ztotožnění se – identifikace pozorovatele s krajinou.

Co přispívá k rozlišitelnosti a jedinečnosti krajinné scény? Významnou roli hraje **účinek dominantního prvku**. V jednotvárné krajině bez výrazných prvků a partií se pohled pozorovatel nemá čeho zachytit, pozorování krajinné scény je bezvýsledné, vyvolává psychickou únavu a pocit nespokojenosti. Symbolem, znakem pozorované scény může být dominantní prvek, který sám o sobě může být dostatečně atraktivní a jedinečný. Může to být neobvyklý

terénní útvar, jezero, silueta hradu nebo města. Pohled na dominantní prvek může být přirozeně usměrněn sevřeným údolím, kulisou lesa, může být podpořen osovou vazbou na alej atd.

Výrazná dominanta v krajině bez dalších nápadných prvků se silně uplatňuje zejména v dálkových pohledech nebo v pohledech, kde je možná pouze krátká doba vnímání. Jestliže má takováto dominanta charakter naprosté ojedinelosti a svým měřítkem je v harmonickém souladu s měřítkem krajiny, mohly by další, nově vytvořená dominanty tyto harmonické vztahy narušit. Většinou je však možno v pozorované krajinné scéně nalézt vedle základní dominanty i dominanty vedlejší a lokální akcenty, uplatňující se na dojemově neutrálním pozadí. Bohatost takto tvořené krajinné scény se projeví při detailním pozorování v delším časovém úseku, např. při průjezdu krajinou nebo při pozorování z významného místa krajiny.

Základním dominantním rysem prostoru – dominantou – však nemusí být pouze výrazný, ale rozměrově malý prvek (skála, kostel), nýbrž také charakteristická část prostoru – lesní masiv, silueta hory, výrazné údolí. **Vedlejší dominantním rysem** (vedlejší dominantou) pak může být rozptýlená zástavba.

Jedinečnost, nápadnost a zapamatovatelnost je estetickou hodnotou, vyjádřenou příjemnými pocity oživení, zájmu, porozumění, uspokojení. Nemusí mít základ pouze ve výraznosti dominantního prvku (i když je to velmi časté), ale mívá základ také v určitých zákonitostech prostorového uspořádání prvků, které, jak bylo již výše řečeno, vytvářejí v krajině určitý prostorový řád, zvýrazňují nebo dokonce vytvářejí dominantní rysy krajiny a ozvlášťují jednotlivé partie krajinných scenerií. V krajinářské architektuře se s takovými zákonitostmi běžně pracuje a říká se jim „prostředky harmonizace“.

V krajině, která nebyla záměrně formována s uměleckými cíli se jedná například o postřehnutelné rysy **symetrie**, která posiluje výraznost dominantních rysů. Vyvolává pocit vyváženosti a klidu.

Asymetrie při rozdílnosti jednotlivých částí může působit též vyváženým dojmem, dojmem dynamické nerovnováhy nebo k určitému místu směřujícího dynamického účinku. Může tak rovněž podpořit význam dominanty.

Gradace postupně umocňuje – stupňuje účinek vnímané prostorové scény směrem k určitému místu – k dominantě. V krajině se účinky gradace často projevují v přirozeném uspořádání terénních nebo lesních horizontů, v členění mezí a v dynamických směrech liniíové zeleně.

Rytmus je rovněž v krajině pozorovatelný. V architektonické kompozici je rytmu věnována velká pozornost jako prostředku, který vnáší do kompozice jasný řád a geometrizaci. V krajině může rytmus vytvářet stromořadí, členění polí nebo ve skrytější podobě i členění prostorů.

Kontrast značí vzájemnou odlišnost stejnorodých prvků, částí nebo struktur krajinné scény. Kontrast se může týkat rozměrů, forem, textury, barvy, světla a stínu, rytmu. V krajině se zřetelně uplatňuje kontrast měkkých přirozených přírodních forem a geometrických linií silnic a železnic, nepravidelnosti okrajů porostů a struktury zoraného pole, podzimních barev jehličnatého a listnatého lesa.

Opakem kontrastu je **shoda** srovnatelných částí celku nebo prvků – např. rozměrů, forem, barev. Zdůrazňuje rovnováhu a staticnost vnímané scény.

Zákonitosti v prostorovém uspořádání a výrazu krajinné scény se spolupodílejí na harmonii smyslově vnímaných vztahů v krajině. **Narušení zřetelného vymezení prostoru, zásah do pohledového horizontu, narušení symetrie, harmonické nerovnováhy či rytmu určité části scény se může nepříznivě projevit v narušení estetických hodnot krajiny a harmonických vztahů v krajině.**

Smyslem této části textu je zdůraznění toho, že **vymezení, forma a měřítko prostoru a uspořádání prvků prostorové scény může být podstatou estetické hodnoty krajiny a harmonických vztahů v krajině**, tedy hodnot, které jsou předmětem ochrany dle § 12 zákona č. 114/1992 Sb.

Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Ústav urbanismu

Fakulta architektury ČVUT v Praze

Thákurova 7

166 34 Praha 6

e-mail: voreli @ fa.cvut.cz

Krajinný ráz – potreba vymedzenia pojmu

Alena Salašová

Inštitút krajinného rázu bol u nás zakotvený v legislatíve ako výsledok snahy chrániť niekedy tak ťažko postihnuteľné hodnoty krajiny ako je jej estetika a harmonický výraz a vplyv týchto hodnôt na psychiku človeka. Prvým problémom definície a jednotného chápania krajinného rázu je samotné vymedzenie pojmu krajina, stanovenie jej individuality, hierarchickej úrovne a ohraničenia. Pre potreby hodnotenia krajinného rázu je nutné si uvedomiť časo-priestorové chápanie krajiny – krajiny ako časového a priestorového kontinua na jednej strane a krajiny rôznych časových a priestorových úrovní na strane druhej.

Krajina je sférická časť povrchu zemského, je to priestor ovplyvňovaný prírodnými zákonitosťami a činnosťou človeka (stredoeurópsky priestor). Zmeny, ktorými krajina prechádza, sa odrážajú na utváraní jej štruktúry, a to primárnej (vytváraná prírodnými procesmi), sekundárnej (vplyv ľudskej kultúry) a terciérnej (premietanie sa do psychiky a podvedomia populácie). Hodnota krajiny jako dedičstva spočíva potom predovšetkým v unikátnych kombináciách uvedených štruktúr. Každá jedinečná kombinácia má svoje typické znaky a môže vzniknúť spontánne (ako dôsledok hospodárskej činnosti človeka) alebo zámerné (tzv. komponované krajiny).

Obsah pojmu krajinný ráz je v zákone 114/1992 Sb., § 12, odst. 1 definovaný vcelku jednoznačne ako „prírodná, kultúrna a historická charakteristika určitého miesta...“ V takto stanovenom znení sa kladie dôraz na podstatu, na charakter daného miesta, na jeho prírodné a kultúrne-historické danosti. V ďalšom znení § 12, odst. 1 sa vyzdvihujú také hodnoty krajinného rázu ako je hodnota prírodná a estetická, pričom sa čiastočne špecifikujú: „významné krajinné prvky, zvlášť chránené územia, kultúrne dominanty krajiny, harmonická mierka a vzťahy v krajine.“

Pokiaľ pristúpime na takto postavenú definíciu krajinného rázu – charakter daného miesta – budeme pri vyhodnocovaní krajiny a jej krajinného rázu prevádzať hĺbkové analýzy, skúmajúce krajinný systém podľa jeho jednotlivých zložiek (v súlade so zákonom) s ohľadom na ich historický vývoj a premenlivosť v čase. Pri štúdiu krajinného rázu sa najviac uplatnia metódy analyticko-syntetické (rozbor systému na prvky a zložky a ich charakteristika a spätná definícia systému), genetické (sledovanie vývoja krajiny v čase) a komparačné (porovnanie stavu krajiny v rôznych obdobiach pre zistenie príčinných súvislostí zmeny). Sme dokonca schopní sledovať týmto spôsobom aj odraz krajinných štruktúr na naše vedomie, hodnotiť krajinnú estetiku a kompozíciu, symboliku krajiny a jej sémantické chápanie. Ovšem, pokiaľ pristúpime na fakt, že tak ako sa mení krajina, mení sa aj ľudská populácia a jej **hodnotové normy**.

Nie vždy v súlade s uvedeným znením zákona je pojem krajinný ráz interpretovaný. Veľmi často dochádza k jeho úplne odlišnej definícii, kedy za krajinný ráz je považovaný len vizuálny prejav krajiny, obraz, ktorý vnímame prostredníctvom našich zmyslov – zrakového, sluchového, čuchového... Podľa Bukáčka, Matějku (1998) „krajinný ráz, to je výraz krajiny a jeho pôsobenie na pozorovateľa. Jeho hodnotenie prejavu je dané vnímavosťou a znalosťou hodnotiteľa a je podmienené konvenčnosťou spoločnosti.“ Takto postavený obsah pojmu, pre ktorý sa začína používať príbuzný pojem **krajinný obraz**, sa dostáva do odlišnej polohy vzhľadom k voľbe metodologických postupov pre jeho hodnotenie. Krajina bude pre potreby hodnotenia rozčlenená nie na základe **charakteru**, ale na základe **vizuálneho prejavu**. Hranicami budú potom nie hranice krajinných typov (zón, celkov, priestorov), ale pohľadové horizonty. Veľký dôraz sa pritom kladie na subjektivitu hodnotenia, kedy pri hodnotení

krajinného rázu budú hrať významnú úlohu okrem iného napr. atmosférické prejavy (hmla, sneh, dážď, ranné zore), subjektívne pocity hodnotiteľa (melanchólia, sentimentalita, optimizmus), jeho konzervatívizmus a osobný vzťah k vnímanému priestoru. Premietnuť takéto hodnotenie do postupov územného plánovania je vskutku obtiažne.

Ochrana krajinného rázu je v podstate obvyklým prejavom konzervatívnych postojov, ktoré sa vyznačujú vysokým hodnotením výtvorov minulosti a ich continuity. Podľa obecnej estetickéj teórie (Dvořák in Míchal, 1997) sa za kladnú estetickú hodnotu krajiny považujú i stopy jej histórie, označované tiež ako **pamäť krajiny** (Sádlo, 1998). V tom prípade je krajina chápaná ako dedičstvo zanechané predkami, ktoré je našou povinnosťou chrániť a rozvíjať. Tento prístup je typický predovšetkým pre krajinné plánovanie v Spojenom kráľovstve (Landscape Heritage) a vyplýva z pôvodného významu slova **genius loci**, ktoré býva s krajinným rázom veľmi často zamieňané. Genius loci – duch miesta – znamenal v keltskej mytológii ochranného ducha zomrelých predkov, ktorý chránil krajinu a potomkov rodu a bdel nad nimi. Až neskôr sa tento pojem u nás stal synonymom pre „atmosféru miesta“, „výraz miesta“, „krajinnú scenériu“, atď. Stal sa teda súčasťou skupiny pojmov, ktoré sa dotýkajú pojmu krajinný ráz a ktoré podobne ako tento pojem, nemajú u nás vyjasnenú jednoznačnú pojmovú náplň a definíciu.

V tomto príspevku si v žiadnom prípade nemienim osobovať právo na jediný možný výklad pojmov krajinný ráz a obraz a ich interpretáciu. Tieto pojmy sú navyše odlišne vnímané rôznymi špecialistami. Inak uvedené hodnoty vníma geograf, ekológ, urbanista, kunsthistorik či záhradný a krajinársky architekt. A inak ich vníma človek v období renesancie, baroka, romantizmu, funkcionalizmu či post-moderny. Odborná diskusia na túto tému je len na svojom počiatku a hodnotenie krajinného rázu sa bude v budúcnosti do značnej miery odvíjať od celkových etických a estetických noriem spoločnosti. Tieto pojmy je pritom možné chápať aj ako rôzne strany jednej mince – krajinný obraz ako súčasť krajinného rázu. Na druhej strane je dôležité poznamenať, že pokiaľ existuje rôzne chápanie pojmu krajinný ráz, musia nutne existovať rôzne metódy pre jeho objektivizáciu, t.j. rôzne metodiky pre hodnotenie krajinného rázu.

Problematika jednotnej metodiky

Už samotná existencia pojmu krajinného rázu a nutnosti jeho ochrany v našej legislatíve vyvolala v územne plánovacej praxi celý rad problémov a diskusií. Krajinný ráz je jediným legislatívnym nástrojom, ktorý mal zamedziť realizácii stavieb, ktoré síce nepoškodzujú chránené územia z hľadiska záujmov ochrany prírody, ale poškodzujú estetiku krajiny a jej kultúrne hodnoty, pôsobia negatívne na pozorovateľa a obyvateľa. Z tohto dôvodu je pochopiteľný tlak zo strany štátnej správy a obecných samospráv na vytvorenie jednotnej metodiky pre „objektívne“ posúdenie kvality krajinného rázu.

Je na zváženie, či nezamieňame výsledok s postupom, cieľ s cestou. To, čo skutočne potrebuje územne plánovacia prax, je územne plánovací podklad zameraný na hodnotenie krajiny, jej charakter, potenciály a limity včetně vymedzenia území cenných z hľadiska ochrany prírodných, kultúrno-historických a estetických hodnôt. Takýto podklad, označovaný často ako krajinný plán, je v zahraničí (napr. v Nemecku, Švajčiarsku, USA) pevnou súčasťou procesu územného plánovania. Je považovaný za základný východzí materiál vo vzťahu k územnému plánu. „Krajinné plánovanie nie je nadradené, ani paralelné s územným (priestorovým) plánovaním, ale vstupuje do neho v procese medzirezortného pokračovania“. (Drdoš, 1997).

Krajinný plán nie je teda možné stotožňovať s bežne vykonávanými prieskumami a rozbormi. Je zameraný jednoznačne na definovanie „charakteru“ krajiny a jej možností. Stanovuje základné „mantinely“, v ktorých sa potom pohybuje územný plán pri stanovovaní územných regulatívov, prípadne

odporúča optimálnu krajinnú štruktúru a priestorové väzby. V prípade existencie štatútu krajinného plánu môže byť hodnotenie krajinného rázu (obrazu, krajinnej scenérie) jeho súčasťou.

Pre lepšiu zrozumiteľnosť takehoto podkladu je možné stanoviť metodickým pokynom základný obsah dokumentu – charakter jeho výstupu. V našom prípade by sa jednalo o to, že podklad vymedzí a odôvodní významné dominanty, trasy, pohľady, krajinné štruktúry, priestory atď., ktoré je nutné konzervovať, rekonštruovať alebo vytvoriť. Dobrá metodika ale nemôže predpísať detailný a v žiadnom prípade jednotný **metodologický** proces, ktorým sa má takýto podklad vypracovať. Krajina Českej republiky je rozmanitá a jej krajinný ráz býva daný rôznymi okolnosťami – krajina ako technické dielo (Ostravsko, záp. Čechy), umelecké dielo (Lednicko-Valtický areál), dielo prírody (národné parky), poľnohospodára (južná Morava), vodohospodára (Třeboňsko) atď. Každá časť našej krajiny má svoj vlastný ráz – podstatné je nájsť jeho podstatu a hodnoty, aj keď odlišnými cestami a metodologickými prostriedkami.

Problematickú stránku jednotnej metodiky „od Šumavy k Tatrám“ nám môže dokumentovať metodika vymedzovania lokálnych ÚSES. V dobrej viere zjednotiť postup projektantov a hlavne samotnú dokumentáciu v záujme kompatibility a čitateľnosti pre štátnu správu, bola vypracovaná veľmi detailná metodika postupu včetně napr. parametrov priestorovej štruktúry. Zabudlo sa na to, že žiadna metodika nie je dokonalá a každá potrebuje aktualizáciu a že metodiky v krajinnom plánovaní je často nutné prispôbovať charakteru konkrétneho krajinného priestoru. Pokiaľ to metodika neumožní, stáva sa v deň svojho zlegalizovania zastaralou.

Proces hodnotenia krajinného rázu nie je len hodnotiacim procesom. Jeho súčasťou má byť stanovenie regulatívov a postupov, ktoré zabezpečia ochranu krajinného rázu, ale hlavne jeho rozvíjanie s ohľadom na súčasný (a budúci) rozvoj ľudskej komunity a jej potreby. Krajinnému rázu musíme priznať jeho sociologickú podmienenosť a úzku väzbu na komunitu, ktorá daný priestor osídľuje. Najvýznamnejším pozorovateľom a hodnotiteľom krajinného rázu je predsa miestny obyvateľ, ktorý často akoby z hodnotenia krajinného rázu vypadal. Hodnotenie krajinného rázu sa musí dostať do polohy výsostne tvorčieho prístupu, a preto je nutné okrem určitej objektivizácie postupu priznať projektantovi aj určitý diel vlastnej individuality. Nie som si istá, či jednotná a detailná metodika tento prístup umožní.

V našich podmienkach územného plánovania má užívanie pojmu krajinný ráz viac kauzálny charakter. Potreba hodnotenia krajinného rázu je vyvolávaná spätne v súvislosti s potrebou hodnotenia vplyvu stavby na krajinu (de facto stav príbuzný hodnoteniu EIA). A podobne ako v metodike EIA, aj v tomto prípade je krajina posudzovaná len s ohľadom na danú stavbu. Je to stav, ktorý je spôsobený absenciou podstatnej časti územného plánovania – krajinného plánu. Vzniká tak potreba nutnej dichotómie v príprave metodických pokynov. Je nutné vypracovať rozdielne postupy v prípade hodnotenia krajinného rázu z hľadiska preventívneho (v rámci plánu starostlivosti o CHKO a NPP) a kauzálného (posudzovanie vplyvu stavby na krajinu). Optimálnym riešením je celoplošné vyhodnotenie krajinného rázu v rámci určitého územného celku, ktorý by súčasne slúžil pre všetky kauzálne posudky.

Záverom si dovoľím len malé oslovenie pre všetkých, ktorí sa krajinným rázom zaoberajú – nebojme sa overovania rôznych metodologických postupov pri vyhodnocovaní krajinného rázu, sme skutočne na počiatku novej cesty a nového prístupu ku krajine, sebe samým, vlastným hodnotovým normám. Postmodernizmus, ekosofia či topoфіlia sa zatiaľ v obecnom povedomí len začínajú uplatňovať. Ochrana krajinného rázu sa reálne uplatní až vtedy, keď budeme schopní definovať hodnoty kultúrnej krajiny, hodnoty a podstatu krajinného rázu a národ tieto hodnoty prijme za vlastné a samozrejmé. Dovtedy nám zrejme pôjde o to, ako zabrániť najväčším škodám na krajine.

Literatura:

- Bukáček, R., Matějka, P.:** Ochrana krajinného rázu v CHKO Žďárské vrchy na příkladu rámcového hodnocení Milovské kotliny dle metodiky Správy CHKO ČR. Ochrana přírody, 53, 1998, č. 1, s. 11-13
- Míchal, I.:** Praktické rámce hodnocení krajinného rázu. II. Estetické hodnocení. Ochrana přírody, 52, 1997, č. 2, s. 35-41
- Sádlo, J.:** Krajina jako interpretovaný text. Vesmír, 77, 1998, č. 2, s. 96-98
- Drdoš, J.:** O súčasnom stave krajinného plánovania v zahraničí: príklad Nemecka, Švajčiarska a Severnej Ameriky. In: Krajina - človek - kultúra. Zborník referátov. SAŽP, Banská Bystrica 1997, s. 83-85

Dr. Ing. Alena Salašová

Ústav zahradní a krajinářské architektury, MZLU Brno

17. listopadu 1a

690 02 Břeclav

e-mail: salasa@zf.mendelu.cz

Krajinný ráz – obraz či rázovitost krajiny?

Petr Hnitka

Kdo byl svědkem rozvíjející se diskuse mezi Ing. Arch. Lövem a Ing. Arch. Vorlem, nemohl zůstat pasivní. Ať je úředníkem státní správy, ať je projektantem krajiny, či občanem čas od času se krajinou potulujícím.

Každý ví, že ráz krajiny je prostě to, jak krajina vypadá. Proč to pitvat? Co je hezké, zůstane hezkým, co je ošklivé, zůstane ošklivým. Ať tomu říkáme, jak chceme. O co tedy vůbec jde?

Myslím, a poněkud se to z kolokvia vytrácelo, že jde právě o to, aby to, co je hezké hezkým zůstalo, ale zejména také, co je ošklivé, aby ošklivým být přestalo. Tedy jde o koncepci *udržení a tvorby krajiny*, kde jedno bez druhého ztrácí smysl.

A tady již začínají problémy. Co udržet, co vytvořit? Co je hezké, co je ošklivé? Co je přirozené, co není přirozené? Co je přírodní, co není přírodní? Co je objektivní, co je subjektivní? Otázky se valí a každá odpověď přináší množství otázek nových.

Jsem přesvědčen, že teoretické diskuse tyto otázky vyřešit nemohou. Protože, ani úředník, ani projektant, ani výletník (ať turista či chatař) krajinu netvoří. Krajinu tvoří *hospodář!* A tvoří ji zcela objektivně, cílevědomě. Tvoří ji ke svému obrazu a svému maximálnímu prospěchu. Prospěchem je pak výslednice jeho umu – to je s co nejmenším pachtěním docílit co největší využití krajiny. Pachtěním zde rozumím nepromyšlenou, zbytečně vynaloženou energii, která přináší zvýšenou pracnost. V této úspoře energie je hospodářovo hospodaření zcela v souladu s přírodními zákonitostmi. Tvoří z hospodáře součást přírody. Při takovém hospodaření je **velice zavádějící rozlišovat přírodní krajinu od krajiny antropogenní**. Taková krajina je prostě „přirozená“. V takto vytvořené krajině se zcela ztrácí rozdíl mezi subjektivním, a objektivním. Protože obraz krajiny hospodáře nosíme v sobě všichni. Všichni přistupujeme ke krajině s její funkční logikou. Všem se nám tato logika líbí. Tento estetický vjem obrazu krajiny je dán obrazem krajiny, který si kdysi před námi vytvořila řada generací hospodářů a který je nepochybně zcela objektivní. Tento estetický vjem je dán naším cítěním, které je výslednicí našeho mnohatisíciletého vývoje.

(Pokud bych však měl obraz krajiny chápat jako její zarámovaný výřez, jako promítané diapozitivy na plátně, jako zahradní architekturu „absolventů z Lednice“, nebo jako kompoziční pravidla, pak by to bylo úplně o něčem jiném!)

V čem se tedy liší takto chápaný „obraz krajiny“ od její „rázovitosti“ v pojetí Ing. Arch. Löveho, který chápu jako jakýsi otisk předků v krajině?

Je tedy náš estetický vjem v této logice subjektivní? Proč tedy ty diskuse, když v podstatě není sporu?

Myslím proto, že se nám do toho přeci jen stále plete ten obraz zarámovaný. Za posledních, relativně pár let průmyslové revoluce, je to v nás. Žijeme v hlučných městech, kde jsou oázy klidu v rukou zahradních architektů. Na přírodu se chodíme dívat často již jen do botanických a zoologických zahrad, do parků a muzeí. Díváme se příliš často na vypreparované a vyšperkované kousky krajiny, které mají k přirozené krajině stejně daleko, jako třeba lavor s vodou k oceánu.

Péče o krajinný ráz – cíle a metody, to je téma kolokvia. Tedy k věci, ale tentokrát zcela subjektivně, protože jde o můj subjektivní názor, který nikomu nevnučuji.

Co je krajinný ráz – výsledek hospodaření generací hospodářů.

Co je péče o krajinný ráz – péče o hospodáře.

Jaké jsou v tomto smyslu cíle –

- a. Aby hospodář hospodařit mohl,
- b. Aby hospodář hospodařit musel.

Jaké jsou metody:

a. Aby hospodář mohl:

- Především musí mít hospodář dostatek informací o svém území. Protože je hospodaření mnohagenerační proces, musí mít informace z minula, přítomna i do budoucnosti.
- Musí informace umět zpracovat.
- Musí mít ekonomické prostředí pro svoji hospodářskou činnost.
- Lidská práva a svobody spoluobčanů mu nesmí být újmou v jeho dlouhodobém hospodaření.

b. Aby hospodář musel:

- Tam, kde by byla neodbornost hospodáře, či momentální ekonomické prostředí v rozporu s jeho **mnohageneračním** zájmem, nebo zájmem veřejným a myslím, že se tyto zájmy liší výjimečně a zřídka, musí nastoupit legislativa.

Jaké jsou nástroje:

Legislativní nástroje není třeba hledat. Tyto nástroje existují. Je to celá řada zákonů – ochrana ZPF, ochrana přírody a krajiny, zákon o pozemkových úpravách, zákon o vodách, katastrální zákon, vyhláška o územním plánování a ve všech souvislostech nepochybně řada dalších. Je však třeba tyto zákony uvést co nejrychleji plně v praxi a na základě jejich praktické aplikace potom v trvalém vývoji opravovat jejich nedostatky. Sem opřít energii a finance. Netřeba jimi plýtvat v hledání nových cest, pokud jsme cestami současnými dosud neprošli.

Velice zásadní zde vidím cestu směrem od detailu k většímu celku. Od důkladné detailní znalosti krajiny, ke zobecnění v koncepci její tvorby. Nikoliv dělit celek v detail, ale skládat detail v celek. Od žijícího občana v krajině, který je její nedílnou a objektivní součástí, od zastupitelstva obce, které schvaluje ÚP obce a jeho případné změny, od hospodáře, který je nedílnou součástí obecního dění. Od obce, přes pověřené obecní úřady, přes Okresní úřady, regiony, stát, Evropu, k životu na celé Zemi. Život je to, co nás existenčně zajímá. Život je to, co dělá krajinu krajinou a planetu Zem naši Zemí.

V tomto směru, kde je na prvním místě významu rozmanitost, chcete-li diverzita, chcete-li demokracie. V tomto směru, který se chová jako sama příroda. V tomto směru, který je přirozený.

Na obhajobu tohoto směru se pokusím v následujících bodech předložit důkazy:

1. Z předešlé logiky vyplývá důležitost rozlišit koncepční podstatu potřeb konkrétní krajiny. Zda jde o její udržení, nebo o její tvorbu. Myslím, že zde je vývoj již jasný a ubírá se pozitivním směrem.
2. Krajina, kde převažuje potřeba jejího udržení, je již poměrně dobře zmapována, je zahrnuta do zvlášť chráněných území (částečně i do ÚSES) a je chráněna zejména ve třetí části zák. č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny. Je předmětem detailních znalostí ochránců přírody, kteří zde žijí. Myslím, že v tomto směru byl příspěvek pracovníků CHKO Žďárské Vrchy do kolokvia dostatečným důkazem.
3. Krajina, kde potřeba jejího udržení není až tak jednoznačná, je vždy různorodou směsí potřeby udržovat, přeměňovat – vytvářet. Pokud u takové krajiny není stanoven její režim v rámci zvláště chráněného území, nelze ji specificky vyčleňovat z obecně platných zákonů.

Na základě svých pětiletých zkušeností ekologa MěÚ v Chrastavě se pokusím dokumentovat, jak lze uplatnit detailní znalosti území, v rámci obecně platné legislativy, na pozitivní tvorbu krajiny, v jejíž různorodé mozaice potřeba udržet, či přeměnit, splývá v jednom významu slova – vytvořit. Navážu i na podnětné myšlenky, které na kolokviu zazněly, zejména –

- Otázky péče o krajinu preventivní nebo kauzální?
- Objektivizace subjektivních vjemů kolektivem expertů, výraznou autoritou, autorizačními zkouškami?

Vycházím-li ze zásadního předpokladu v péči o krajinu, směru od detailního k obecnému, docházím pak ke směru od místní znalosti k legislativě. Kde rozhodující je věcná skutečnost, na kterou musím obecnou legislativu procesně napasovat. Aby byla tato vazba účinná, rozhodně není možné k ní přistupovat buď z pohledu preventivního, nebo z pohledu kauzálního. Tyto dvě metody musí zcela nepochybně probíhat souběžně.

Pověřený MěÚ, jako stavební úřad, se mi zde jeví jako optimálním státně správním článkem a pokusím se toto, na příkladu MěÚ v Chrastavě, v několika bodech dokumentovat:

- V posledních pěti letech se v praxi podařilo jasně oddělit kompetence a odpovědnosti samosprávy od státní správy, se současným zachováním konzultací: starosta – stavebního úřadu – ekologa (v působnosti orgánu ochrany ZPF a ochrany přírody a krajiny).
- Tím, že se stavební úřad, v souladu s legislativou, chopil pořizování ÚP ve svém pověřeném obvodu, zadává, na základě své detailní místní znalosti, základní parametry ÚP, včetně ÚHZ, jeho zpracovateli.
- Tím, že stavební úřad zadává základní parametry pro tvorbu ÚP, přebírá část odpovědnosti za jeho kvalitu.
- Tím, že stavební úřad přebírá spoluodpovědnost za kvalitu ÚP, nemůže jinak, než se jeho tvorby, společně s obcí a zpracovatelem, aktivně účastnit.
- Tím, že se stavební úřad aktivně účastní tvorby ÚP, má dokonalý přehled o detailní logice všech opatření v ÚP.
- Tím, že má stavební úřad přehled o detailní logice opatření v ÚP v celém území, umí s ním detailně pracovat po celou dobu jeho platnosti.
- Tím, že stavební úřad umí s ÚP detailně pracovat, nedochází k jeho zásadně neodůvodněným změnám a kauzální péče o krajinu se tak stává nedílnou součástí péče preventivní.

Takto to prostě dnes na MěÚ v Chrastavě funguje a názor, že na pověřených úřadech není dostatečná odbornost, nebo dostatečné vybavení již neobstojí. Před pěti lety to byla nepochybně pravda, ale pokud MěÚ v Chrastavě prodělal za tak krátkou dobu tak zásadní proměnu, jsem přesvědčen, že časem takto může fungovat pověřený úřad každý.

Co však dnes zásadně chybí a časově je to myslím problém určitě velice aktuální, je část ÚP pro jeho zájmové území – volnou krajinu, která by měla být rozpracována alespoň na stejné úrovni, jako území zastavěné. Myslím, že dnes zde již argumentace nedostatkem financí obstát nemůže.

Tolik kritické připomínky k preventivní péči o krajinu, ke kterým mohu s lítostí jen dodat, že se přes naše ohromné úsilí, přes naše logické argumentace, žádosti a návrhy od roku 1995, nepodařilo dosud získat finance pro generel péče o krajinu Chrastavy. Ať již formou Generelu krajiny, nebo Generelu komplexních pozemkových úprav.

Ke kauzální péči o krajinu si dovoluji vznést tuto zásadní poznámku. Stejně jako je pro hospodáře v našich geografických podmínkách, zvláště pak v příhraničních a podhorských podmínkách Chrastavy, v celém jeho historickém vývoji vždy rozhodující aspekt ochrany půdy, která je výslednicí zejména klimatických a vodohospodářských podmínek v území, stejně tak by mělo být pro určení ÚHZ ve volné krajině rozhodující vodohospodářské hledisko, kde navíc hospodáři chybějí zejména dostupné a nepochybně vysoce kvalifikované, vodohospodářské informace. Zák. č. 334/92 Sb. o ochraně ZPF toto plně respektuje a ve svých a navazujících ustanoveních ukládá při jakémkoliv zásahu do ZPF vyhodnotit vodohospodářské a odtokové poměry, včetně dopadů na erozi. Tato **vodohospodářská podstata krajiny, jejíž důsledkem je ráz krajiny ve velice úzkých a neoddělitelných vazbách**, je zásadně porušena způsobem stanovení kompetencí v zákonu o ochraně ZPF a zákonu o ochraně přírody a krajiny. Jsem přesvědčen, že právě tato přímá vazba by v maximální míře umožnila, ve svém funkčním propojení, objektivně hodnotit oprávněnost požadavků ochrany hospodáře – přes ochranu půdy – přes ochranu vody, k ochraně krajinného rázu.

Mám zde na mysli zdůvodněné omezení činnosti ve volné krajině, v rámci ustanovení § 3, § 9 zák. č. 334/92 Sb. o ochraně ZPF v kompetenci pověřených obecních úřadů, ve vazbách k § 12 zák. č. 114/92 sb. o ochraně přírody a krajiny, který je v kompetenci OkÚ, který považuji za nezbytné přenést rovněž do kompetencí pověřených obecních úřadů.

Ing. Petr Hnitka – autor příspěvku je lesník, v současné době pracuje jako ekolog MěÚ v Chrastavě, známé jsou jeho autorské výstavy soch.

V Chrastavě dne 22.2.1999

Příloha – Generel revitalizace krajiny města Chrastavy

Zadání ve smyslu §3 odst. 2 Vyhl. č. 84/76 Sb. o územně plánovacích podkladech

Krajina Chrastavy je typickou příhraniční podhorskou zemědělskou krajinou, vyžadující přechod intenzivního hospodářství v extenzivní v současných útlumových podmínkách zemědělství.

1. V současném vývoji zemědělství je nutné v této fázi přeměn poskytnout zemědělským hospodářům zásadní informace o vazbách v jejich území s ohledem na celospolečenské zájmy.
2. Území je neoddělitelným zájmovým územím sídelního útvaru Chrastava, pro který se současně zpracovává Územní plán a projekt se tak stane jeho přílohou se všemi vazbami současně zastavěného území s volnou krajinou.
3. S ohledem na připravovaný prodej ZPF ze státu současným nájemcům, je nutné znát zásadní předpoklady pro kvalifikované hospodaření s půdou.
4. Projekt dává logické souvislosti celého území, které jsou zásadním předpokladem pro komplexní pozemkové úpravy a po doplnění některých údajů plní funkci návrhu komplexních pozemkových úprav podle přílohy č. 2 Vyhl. č. 427/91 Sb. kterou se stanoví náležitosti návrhu pozemkových úprav.
5. Umožní účelné vynakládání státních dotací, bez kterých se restrukturalizace zemědělství v této oblasti neobejde – viz. Směrnice MŽP ČR o poskytování finančních prostředků v rámci Programu revitalizace říčních systémů.

Hranice zájmového území jsou téměř totožné s rozvodnicí povodí hlavních a rozhodujících toků v území. Kvalita a kvantita zdrojů podzemních vod, unášecí schopnost a znečištění povrchových vod, ochrana půdy a biodiverzita tvoří nedílný soubor množství faktorů ve vzájemných interakčních vazbách, v této posloupnosti časového vývoje krajiny:

- Klimatické a morfologické podmínky udávají kvantitu, soustředěnost odtoku a z toho dobu odtoku.
- Kvantita a kvalita podzemních vod vychází z kvantity a doby odtoku povrchových vod (infiltrace).
- Eroze půdy vyplývá ze soustředěnosti odtoku (doba odtoku)
- Z eroze půdy (v daných klimatických a geologických podmínkách) vyplývá kvalita půdy.
- Z kvality půdy vyplývají druhy kultur pozemků.
- Z druhů pozemků a jejich velikostí (střídání kultur) vyplývá biodiverzita území.

Interakční vazby:

- Z biodiverzity vyplývá i tvorba půdy, její úrodnost – druh pozemku.
- Z druhu pozemku vyplývá stabilita proti erozi.
- Snížením ohrožení erozí dochází k rozptýlenému resp. regulovanému odtoku povrchových vod.
- Rozptýleným odtokem a vhodnými opatřeními regulace odtoku dochází ke zpomalení odtoku, zvýšení hladiny a kvality podzemních vod.

V této logice hospodaření s vodou lze dostupnými prostředky regulovat a zpomalovat povrchový odtok, zvyšovat infiltraci, tedy kvalitu a kvantitu podzemních vod a současně stanovit a vyloučit kritická místa nebezpečí znečištění vod. V této logice jsou opatření v krajině, v souladu s jejím časovým vývojem, prioritní nikoliv v uchování biodiverzity jednotlivých subjektivně stanovených prvků (ÚSES), ale v plošném hospodaření s vodou a biodiverzita je chápána jako důsledek. Současně se plně respektuje interakční vazba biodiverzity na hospodaření s vodou přes veškeré zmiňované základní fáze vývoje krajiny.

Tedy – Generel revitalizace krajiny vychází v souladu s vývojem krajiny z hospodaření s vodou jako základním krajinotvorným prvkem, jehož finálním dopadem je zvýšení celoplošné diverzity a vyvážená, esteticky hodnotná krajina.

V Chrastavě dne 29.4.1996 vyhotovil: **Ing. Petr Hnitka**

Fraktální krajiny – realita či mýtus

Tomáš Pilarš

Ve vstupní přednášce Ing. arch. Vorla byla položena otázka objektivní existence estetických kvalit krajiny a hledání případných cest k řešení. Přitom však byla opomenuta jedna, málem snad nejpodivuhodnější. Všechny pěkné (objektivně pěkné) krajiny jsou fraktálními strukturami (viz vložený článek Fraktál – velmi častá vlastnost struktur). a z tohoto faktu lze zpětně, domnívám se, dovodit některá poučení či lépe popsat prohřešky proti pěkné krajině.

Dovoluji si tedy několik poznámek k diskusi.

Domnívám se, že na jisté úrovni zobecnění je estetická kvalita (čehokoliv) otázkou nalezení nebo tušení skrytého řádu věcí. Tento je zde míněn opravdu v nejširším slova smyslu, například: respektování geometrických zákonitostí (zlatý řez), vědomí inženýrské kvality odvážné mostní konstrukce, nalezení druhové diverzity a s tím spojené tušení mnohosti ekologických vazeb nebo v případě krajiny přiblížení se jejímu archetypu (což je většinou krajina dětství zkřížená s krajinou z Ladových obrázků). Je tedy nasnadě, nakolik mohou estetické kvality subjektivní být (někdo nedocení inženýrskou dokonalost, každý má jinou krajinu svého dětství...).

V případě krajiny je však určujícím řádem fraktální (viz vložený článek fraktál – velmi častá vlastnost struktur) topologie krajinných útvarů. Zde je totiž objektivní existence řádu, protože krajina je fraktál vlastně ze své definice (měření krajinných útvarů bylo na počátku objevení fraktálů). Možná jde o jedinou vlastnost přijímanou naprostou většinou (tedy snad objektivní).

Prvním logickým dojmem z objevení fraktální geometrie v přírodních útvarech bude zřejmě podivné: „snad hezká teorie, ale dohromady nic z ní neplyne, pokud snad člověk není autorem programů pro tvorbu počítačové grafiky, nebo snad nanejvýš jejich velmi sofistikovaným uživatelem“. To je samozřejmě možný přístup, domnívám se ale, že kýženým poučením (zobecněním fraktální geometrie jako řádu) může být pravidlo o zvyšujícím se počtu prvků se zmenšováním jejich velikosti.

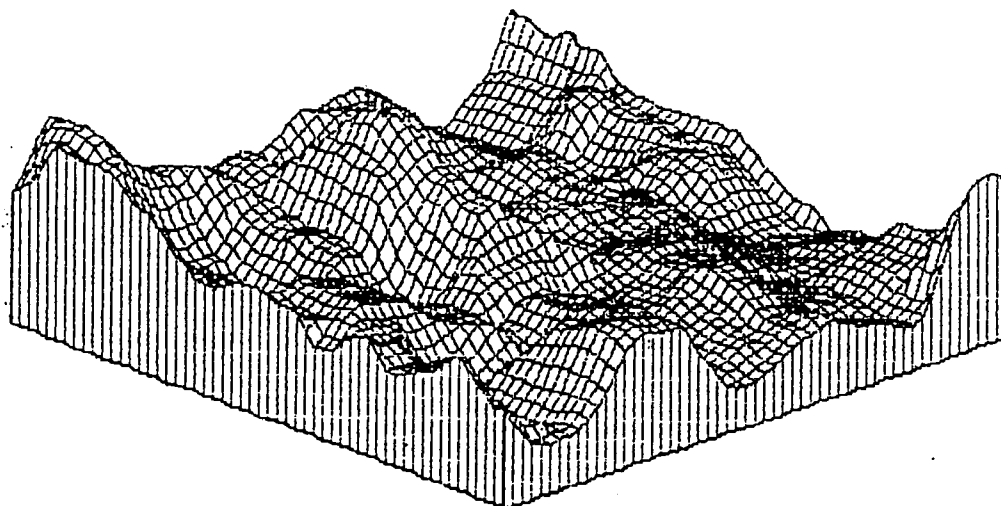
Vážným prohřeškem proti pravidlu je například zhoubnost absence některých velikostních kategorií prvků (struktura přestává být fraktálem). Příkladem z praxe je pak ponurost některých panelových sídlišť, kde jsou velké paneláky (všechny stejně) a jsou lidé, eventuálně něco sporé zeleně, ale chybí všechno mezi tím. Domnívám se, že vědomí potřeby budovat fraktální struktury v okamžiku tvorby zastavovacího plánu by „mohlo vykonat velké věci“.

Připouštím, že při snaze o dobrou architekturu mohou jaksi samy vzniknout jednotlivá lokální centra v mozaice ploch klidových, ale tak časté (a pragmatické) rovnoměrné rozmístění všech budov je vlastně velkým prohřeškem proti přírodním zákonům (příkladem z praxe o nerespektování potřeby vytvářet strukturu je bída satelitních milionářských městeček, která jsou, domnívám se, alespoň urbanisticky velmi nepovedená), zatímco vědomí přirozenosti fraktality „pěkných krajin“ by nutně vedlo k nerovnoměrnému rozmístění domů různých velikostí.

Nepřítomnost historické stopy v prostoru (historii z pohledu dneška vnímáme rovněž jako fraktální soubor víc a méně důležitých událostí) je pak dobrým vysvětlením neúspěchů při snaze o zbudování měst na zelené louce. Zpátky k příkladům: milionářská městečka mají být budována v kontaktu s osídlením a to i z důvodů ryze praktických, nejenom kvůli nalézání stopy historie.

Nemyslím si, že požadavek na tvorbu fraktálních struktur by měl vyústit v dokládání Hausdorffovy dimenze struktur vznikajících při územním plánování, domnívám se však, že vědomí jejich přirozenosti by mělo být základním vybavením při tvorbě ÚPD.

Pokud se stále domníváte, že naznačené přístupy jsou neuchopitelné (a těžko použitelné) vezte, že diskusní příspěvky jsou spíše od nalézání nových úhlů pohledu, než od zásadních myšlenek.

Fraktální model krajiny vzniklý rekurzivním přidáváním kvádrů k základní ploše

Fraktál – velmi častá vlastnost struktur

Přírodní struktury (neživé) vznikají/se rozvíjejí rekurzivním opakováním algoritmu (vnitřního programu prvků např. kutálej se dolů, rozpadej se) s tím, že starší generace postupem času sílí (typickým příkladem přístupu čím víc, tím víc je erozní působení vody). Nutným důsledkem svěření vývoje systému/struktury do péče jednotlivých prvků je posléze možnost dopředu nevymezit rozsah působení a tedy konec vývoje.

Tento princip je zřejmě výlučně zastoupen při vývoji neživých systémů, což příroda používá pro tvorbu objektů bez nutnosti dopředu omezit jejich velikost a hlavně v tomto případě stačí pro jejich tvorbu pouze jediný program (ve smyslu vzorec chování) – živé systémy tuto možnost mají díky aktivaci rozličných částí DNA. To ale neznamená, že popisují pouze struktury/systémy neživé (fraktální prvek architektury větvení je přítomen takřka ve všech dřevinách mírného pásu).

Na myšlenku fraktálů přišel v šedesátých letech B. B. Mandelbrot při studiu poruch radiového signálu, kdy objevil jejich podobnost s geometrickými hříčkami jako je křivka Kochové nebo Cantorovo diskontinuum. Ve všech případech narazil na jev, který nazval soběpodobnost, kdy se charakter křivky neměnil při změně měřítka pohledu. Na podobný jev posléze narazil v práci zabývající se naměřenou délkou pobřeží v závislosti na velikosti srovnávací úsečky, charakter tvaru pobřeží opět nezávisel na měřítku pohledu, ale výrazně se měnila jeho délka v závislosti na velikosti srovnávací úsečky.

Podíváme-li se na konstrukci velmi známé křivky Kochové, jakožto příkladu fraktálu (1. vezme rovnoběžný trojúhelník; 2. každou úsečku (stranu) rozdělíme na tři části; 3. nad střední částí vztýčíme rovnoběžný trojúhelník; 4. opakujeme body 2 a 3 až do nekonečna) zjistíme, mimo nezá-

vislosti výsledného obrazu na zvoleném měřítku, neuchopitelnost křivky prostředky klasické geometrie.. Křivka (polygon) nekonečné délky vymezuje konečnou plochu a mimo to je v každém bodě špičatá. Tyto vlastnosti, jež nutně vyplývají z rekurzivnosti volání algoritmu („špičatost v každém bodě“ je speciálním případem neomezeně jemné struktury povrchu), jsou dalšími typickými znaky fraktálních útvarů. Pro jejich charakteristiku se používají vlastnosti jako Hausdorffova dimenze a H. míra, které popisují míru soběpodobnosti útvarů.

Přírodní útvary mají pochopitelně jistá omezení (např. fyzikální) a nedisponují tedy neomezeným počtem rekurzí volání algoritmu (nemají neomezeně jemnou strukturu), stejně tak je při jejich vzniku přítomen prvek náhody, avšak vždy podřízený pravidlu o zvětšujícím se počtu prvků s jejich zmenšující se velikostí. Fraktální prvek geometrie je přítomen v řadě struktur (asi ve všech závislých převážně na chování svých prvků) např. reliéf (a s ním svázané vodní toky, tvar pobřeží, mozaika vegetace), mraky, kameny na dolním okraji suťového pole... Fraktální prvek je rovněž přítomen v architektuře převážné většiny dřevin, byť v různé míře. U topolu (*Populus x eurocanadensis*) zřetelně převažuje ve všech věkových úrovních, u mnoha dalších dřevin pouze v jejich juvenilních stádiích, u většiny jehličnanů až na úrovni jednotlivých větví, u bylin je vzácnější, ale přece taková lebeda (tedy celá čeleď *Chenopodiaceae*). S přítomností fraktálních prvků architektury je vždy úzce svázána pružnost reakce na vnější podněty (například odstranění vegetačního vrcholu).

Fraktální struktury jsou natolik logické (lze chápat i ve smyslu přírodní a přirozené), že fraktální složka geometrie je přítomna i v dílech navýsost lidských jako je třeba cestní síť, mapa sídel nebo ÚSES. Samotný princip tvorby je natolik výhodný, že fraktální struktury se vyskytují ve všech živých organismech, alespoň jako zvrásnění membrán mitochondrií, ale většinou i na makroskopické úrovni jako např. cévní řečiště.

V tento okamžik se již rekurzivní algoritmy (a. produkující fraktální struktury) rutinně používají v počítačové grafice buď jako kreslicí nástroj (Fractal Design Painter) nebo jako filozofie tvorby kompresních algoritmů grafiky s mnohem vyšší účinností.

Téměř hříčkou přírody je pak fakt, že rekurzivní operace s jednotlivými body komplexní roviny dají vzniknout snad nejznámějšímu fraktálu – Mandelbrotově množině.

Literatura:

Falconer K. J.: The geometry of fractal sets, Cambridge University Press, Cambridge 1985

Kůrková V.: Fraktály a dynamické systémy in Geometrie živého- matematické modely morfogeneze, Kůrka p. (ed.), ZP ČSVTS při FGÚ ČSAV, Praha 1989

Mandelbrot B.B.: The fractal geometry of nature. W.H. – Freeman & Co., San Francisco 1982

Ing. Tomáš Pilař

f. Datura

Jarníkova 20

148 00 Praha 4

K historickým a kulturním hodnotám v péči o krajinu

Jaroslav Petřů

Jestliže je antické Řecko právem považováno za kolébkku evropské kultury, pak je zajímavé, že již právě v řecké krajině dodnes obdivujeme citlivé usazení řeckých chrámových staveb. A není to jen u velkých architektonických souborů na athénské Akropoli, v Delfách, v Korintu a na řadě dalších známých míst, ale zejména i u toho nejmenšího chrámku v řecké krajině, do níž je zakomponován takový objekt s neobyčejnou přirozeností. Ve skalnaté stráni je taková stavba doprovázena obvykle ohrazením, v němž je strom nebo skupina stromů, jakýsi háj. Jednotliví řečtí bozi měli určité stromy jako svoje atributy; tak známe dub jako strom nejvyššího boha Dia a Athénina oliva roste dodnes u její svatyně na Akropoli. Je možné, že tyto stromy v řeckých posvátných okresech byly ještě starší než příslušná svatyně. Vždyť Platón v dialogu *Faidros* říká: Ve svatyni Dia Dódónského se vypravovalo, příteli, že první věštné řeči byly řeči dubu.¹ A ještě když římský básník Ovidius líčí ve svých *Metamorfózách* onu krásnou báji o dvojici starých manželů, kteří si vyprosili od Jupitera (což je řecký Zeus), aby zemřeli zároveň, a kteří pak byli skutečně u svého obydlí, proměněného v chrám, proměnění současně sami: Filemon v dub a Baucis v lípu, pak hned v úvodu této báje čteme: „Abys pochyb měl méně: je lípa a sousedí s dubem / tam na pahorcích fryžských; je hrazena nevysokou zídou. / Sám jsem to místo viděl.“² Tak nám v kombinaci s písemným pramenem a s hmotným dokladem původní stavby a stromem vystává velmi živě kontakt lidské činnosti s vyšším duchovním světem v daném přírodním rámci.

Když si vybavujeme kriteria, která přijalo UNESCO v souvislosti se zařazováním kulturních krajin do Seznamu světových památek, pak je nápadné, jak převažují hlediska přírodní, estetická, společenská a hospodářská tak, jak vyplývají z „kombinace činnosti člověka a působení přírody“ (což je citace z článku 1 Konvence) a jak na druhé straně není nikterak zdůrazněno hledisko historické a kulturní. Zabýváme-li se ovšem hlouběji památkami zahradního umění, k nimž patří široká paleta zahrad, parků, sadů, hřbitovů, památných míst v krajině, krajinných zón a kulturní krajiny vůbec, pak je zřejmé, že hledisko historické je jedním ze základních, poněvadž autenticita památky a její originalita spočívá především v historicitě.³

Je ostatně příznačné, že zatímco současný zájem o kulturní krajinu a příbuznou problematiku nám připadá povětšinou jako nový trend, je možno sledovat přirozený vztah ke kulturní krajině až hluboko do středověku a až na starověké časové pomezí, v němž se stabilizovaly kulturní národy ve střední Evropě. Tam kde chybí písemné doklady, je signifikantní řeč, která v názvech lokalit přežívá namnoze výmluvně dodnes. Jména jako „Asanka“ na Ptolemaiově mapě, ztotožňovaná s „Jeseníky“ apod. jsou toho dokladem a síť archeologických nálezů a výkopů s tím souhlasně koresponduje. Z románské doby máme pro tento aspekt zajímavý doklad v díle našeho prvního kronikáře. Děkan katedrálního kostela na Pražském hradě Kosmas (1045 – 1125) sepsal latinsky „Kroniku českou“ a v její první knize, ve druhé kapitole, podává popis kraje, v němž se budou odehrávat děje jeho kroniky:

„Podle učení geometrů se dělí povrch zemský na dvě polovice, z nichž jednu zaujímá pod svým jménem Asie, druhou Evropa s Afrikou. V Evropě leží Germanie a v jejích končinách směrem k severní straně daleko široko se rozkládá kraj, kolem dokola obklíčený horami, jež se podivuhodným způsobem táhnou po obvodě celé země, že se na první pohled zdá, jako by jedno souvislé pohoří celou tu zemi obklopovalo a chránilo. Povrch této země tenkrát zaujímaly lesní pustiny, bez lidského oby-

vatele, zněly však hlasně bzukotem rojů včel a zpěvem rozličného ptactva. Zvěře bylo ve hvozdech bez počtu jako písku v moři nebo jako hvězd na nebi a nikým neplašena tékala cestou necestou; houfům dobytka sotva stačila země. Se stády soumarů sotva se mohlo měřit i množství kobylek, co jich v létě po polích skáče. Vody tam byly čistounké a k lidskému užívání zdravé, rovněž i ryby chutné a výživné. Je to divná věc a lze z ní uvážit, jak vysoko se vypíná tato země: nevtéká totiž do ní žádná cizí řeka, nýbrž všechny toky malé i velké, pojaty arci do větší řeky, jež slove Labe, tekou až do Severního moře... Když do těchto pustin vstoupil člověk, ať to byl kdokoli – neznámo s kolika lidmi – hledaje příhodných míst k lidským příbytkům, přehlédl bystrým zrakem hory a doly, pláně a stráně, a tuším kolem hory Řípu mezi dvěma řekami Ohří a Vltavou, prvá zařídil sídla, prvá zařídil obydlí a radostně na zemi postavil bůžky, jež sebou na rameni přinesl. Tehdy náčelník, jehož ostatní jako pána provázeli, mezi jiným takto promluvil ke své družině: „Přátelé, kteří jste nejednou snášeli se mnou těžké trudy cesty po neschůdných lesích, zastavte se a obětujte příjemnou oběť svým bůžkům, jejichž zázračnou pomocí jste konečně přišli do této vlasti, kdysi osudem vám předurčené. To jest ona, to jest ona země, kterou jsem vám – jak se pamatuji – častokrát sliboval, země nikomu nepodaná, zvěře a ptactva plná, sladkým medem a mlékem vlhnoucí, a jak sami pozorujete, podnebím k obývání příjemná. Vody jsou všude hojné a nad obyčej rybnaté. Zde se vám nebude ničeho nedostávat, protože nikdo vám nebude škoditi.“ Tehdy náčelník jal se z radosti líbat zemi, pak vstav a obojí dlaň zdvihaje k nebeským hvězdám, takto počal mluvit: „Vítej mi, země zaslíbená, tisícerými tužbami od nás vyhledávaná, kdysi v čas potopy lidu zbavená, nyní jako na památku lidstva zachovej nás bez pohromy a rozmnožuj naše potomstvo od pokolení do pokolení“.⁴

Silný národní, vlastenecký tón v této latinsky psané kronice až překvapuje v období raného středověku, ale nešlo o ojedinělý případ. Vždyť již při románské výzdobě rotundy sv. Kateřiny ve Znojmě nalezneme v interiéru malbu z roku 1134, na níž je zachyceno povolání Přemysla Oráče na knížecí stolec, což je scéna podrobně popsaná právě v Kosmově kronice. Znojemská freska znázorňuje i pověstnou lísku, která vyrostla z prutu, který zarazil Přemysl do země; vzhledem k obsahu pověsti jde o znak, jehož sémiotika je nasnadě, ale jehož symbolika vzhledem ke krajině je zástupná. U obce Stadice (Ústí nad Labem) se dodnes dochovalo Přemyslovo pole, kde oral, když k němu přijelo poselstvo s nabídkou knížecích důstojenství. Jde tu vlastně o aplikaci starého řeckého mythu. Přemysl je heros epónymos – praotec rodu.⁵ Pro nás je pochopitelně důležitá existence této historické lokality, kde se scéna odehrává a živá tradice, která toto místo, typické pro pojem „loca“ z článku 8 Florentské charty,⁶ povyšuje do kategorie Národní kulturní památky. Reminiscence na tuto mythickou událost se uchovaly celá staletí i v takových detailech, jako např. v pověstných lýčených střevících, které měly připomínat dalším knížatům a králům jejich prostý původ. To bylo zachováno i králem a císařem Karlem IV. v Korunovačním řádu českých králů; ostatně Karel IV. osvobodil od roboty tři statky ve Stadicích s povinností udržovat Přemyslovu lísku a oříšky z ní odevzdávat na panovníkův stůl. A tento zvyk starý více než půltisíciletí se udržel fixací Karlem IV. i po změně dynastií neuvěřitelně téměř dalších pět set let až do roku 1852, kdy byl zrušen teprve při obecném vyvazování v souvislosti se sociálními reformami z roku 1848. Přemyslova líska byl mythický strom, který vyrostl z lískového prutu (otky), jímž Přemysl poháněl svoje spřežení a jež zatkl do země, když byl povolán na knížecí stolec. Královské pole, kde údajně Přemysl jako heros epónymos oral, bylo upraveno v roce 1823. V roce 1841 zde byl odhalen nákladem Erwina Nostitze (vlasteneckého šlechtice, který spolu s dalšími šlechtici zastával na zemském sněmu české státní právo Svatováclavské koruny) podle návrhu architekta Františka Stamana pomník s bronzovým pluhem a s litinovými reliéfy od Josefa Maxe. Pro strážce Králova pole byla postavena empirová hájovna a Královo pole je neoddělitelně zapojeno do okolní krajiny.

V oboru ochrany památek zahradního umění (kam vedle zahrad, parků a sadů patří i hřbitovy, památná historická místa, krajinné zóny a kulturní krajina) se přece jenom převážně preferuje histo-

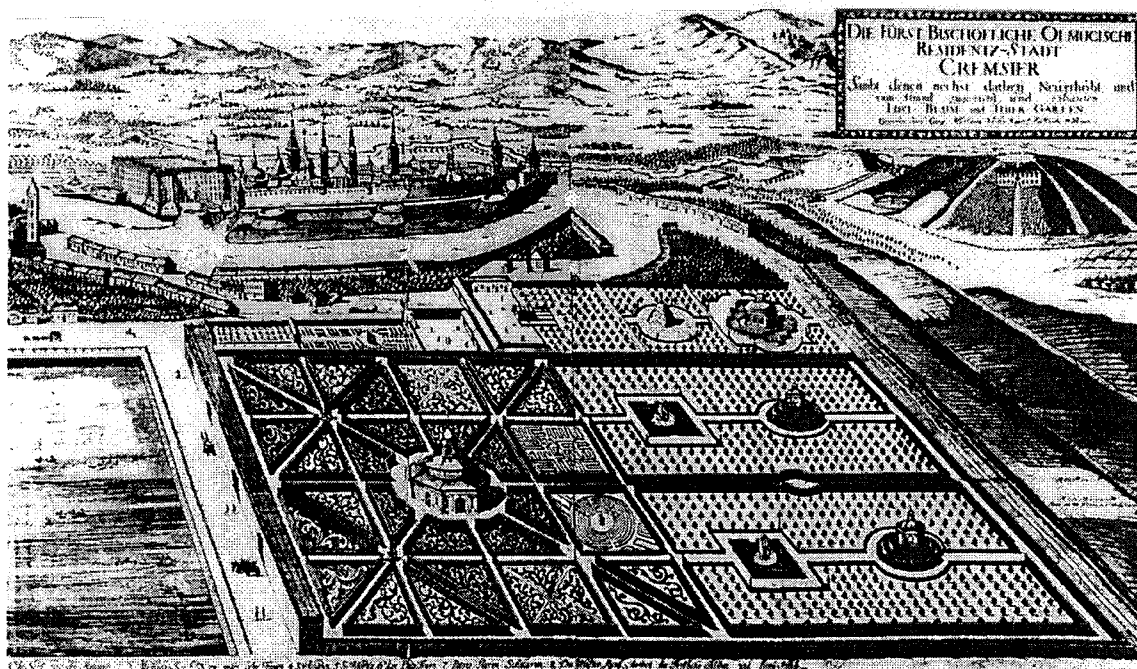
rická zahrada nebo park, sleduje se jejich stav, slohový výraz, dendrologická skladba, estetický vzhled atd., ale opomíjí se často vlastní slohový smysl, výpověď ikonografických podkladů, ikonologický výklad a sémiotická interpretace s plným využitím dokumentačního materiálu.

Jsme např. schopni prohlížet krajinářský park u dnešního zámku Blatná (Strakonice) a neuvědomujeme si, že šlo původně o loveckou oboru, přiléhající k vodnímu středověkému hradu. A přitom je ve druhém patře dochované hradní věže místnost, vyzdobená po roce 1480 nástěnnými malbami pozdně gotického charakteru s ornamentálními vegetabilními motivy a s figurálními výjevy, z nichž „Štvanice na jeleny“ ukazuje v pozadí obory hrad Blatnou a město Rožmitál, což vše je ovšem první zobrazení české krajiny. Tento případ není ojedinělý. V areálu zámku v Telči pozorujeme oba zahradní útvary a možná, že se v rámci návštěvy jdeme podívat i na výtečnou expozici malířského díla Jana Zrzavého; ale patrně nám uchází, že právě v místnostech této expozice jsou v lunetách kleneb zbytky malířské výzdoby, zpodobňující krajinný útvar rovněž s loveckou tematikou. Tyto malby jsou již renesančního charakteru. Obdobně je tomu na nástropní malbě v přízemí rožmberského kasina v Kratochvíli. Je prostě třeba si takových věcí všimnout a pro objektivní poznání kombinovat všechny druhy dokumentačních forem.

V případě Stadice jsme mluvili o **historické lokalitě**. Tento pojem označuje určitou část krajiny, připomínající nějakou pamětihodnou skutečnost; jde o místo významné historické události, vzniku pověsti nebo hrdinského boje, námět slavného obrazu atd.⁷

Pozoruhodnou historickou lokalitou je Hostýn na nejvyšším vrcholku Hostýnských vrchů (735 m). Tato lokalita je tvořena několika archeologickými vrstvami. Jako nejstarší je dochováno tradiční útočiště z první poloviny prvního tisíciletí před Kristem – hradiště z kultury slezkoplátěnické. Další hradiště z prvního století před Kristem je z doby pozdně laténské, kultury stradonické, které patřilo k soustavě keltských oppid – rozsáhlých opevnění, střežících jantarovou stezku od Baltu k Jaderskému moři a rozmístěných na optickou vzdálenost. Z Hostýna je nejbližší na dohled Malé Hradisko u Prostějova, které je ještě na Komenského mapě Moravy z roku 1627 označeno „ubi myrrha effoditur“ (tj. hradisko, kde se nachází jantar). Nejmladším hradiskem na Hostýně je pak hradiště slovanské z 9. – 10. století po Kr. Jako tradiční refugium (útočiště) je Hostýn spjat s mýtickým vítězstvím Jaroslava ze Šternberka nad Tatary roku 1241 a v barokním historismu se toto útočiště váže na poutní kostel Panny Marie, vystavěný v letech 1721 – 48 Tomášem Sturmem na místě „prastaré“ mariánské kaple, zmiňované v písemných pramenech již roku 1625. Hostýn, opředený legendou, spočívající na mýtických skutečnostech i historických realitách, byl dálkovou dominantou na obzoru manýristického zámku a zahrady, kterou pro moravského zemského hejtmana Rottala vybudoval v Holešově Filiberto Lucchese po roce 1650. K témuž účelu sloužila silueta Hostýnských vrchů při založení manýristického Libosadu (dnešní Květné zahrady) v Kroměříži, který pro biskupa Karla z Liechtensteina projektoval rovněž Filiberto Lucchese a realizoval Giovanni Pietro Tencalla v třetí čtvrtině 17. století. A potřeby se Hostýnské vrchy prezentují na obzoru dálkové osy terasové zahrady ve Veselíčku, která vznikla při barokním zámku budovaném v letech 1768 – 69 Mikulášem Thalherrem a jeho synem Václavem pro Podstatské – Liechtensteiny. Malíř Kryštof Handtke zachytil výjev legendární bitvy s Tatary v rozměrné fresce z roku 1728 v kopuli kaple Božího těla v jezuitské koleji v Olomouci. V roce 1769 kostel na Hostýně vyhořel a teprve ve čtyřicátých letech 19. století začal být opravován. Jan Erazim Vocel spodobnil zříceninu na akvarelu z roku 1833. V době národního probuzení byly tato aspekty rozmnoženy o touhy národnostního sebevědomí, a tak se Hostýn dostal jako jedna z devíti heroických krajin do výzdoby královské lóže Národního divadla v Praze. Monumentální obraz vytvořil Julius Mařák v roce 1882 (vedle Řípu, Vyšehradu, Blaníku, Prahy, Radhoště, Velehradu, Domažlic a Tábora) a Hostýn se tak dopracoval významu jako romantický produkt národního uvědomění. Křížová cesta na vrcholu Hostýna z let 1912 – 33 je navržena v secesně lidovém pojetí architekta Dušana Jurkoviče ve spolupráci

s malířem Jano Köhlerem, jehož obrazy jednotlivých zastavení křížové cesty jsou v otevřených kaplích provedeny vzhledem k drsným podnebným podmínkám v barevné polévané keramice „Rako“. Je až neuvěřitelné, jak historické a kulturní hodnoty v případě Hostýna plynule na sebe navazují a jak archetypálnost genia loci je neustále aktualizována.⁸

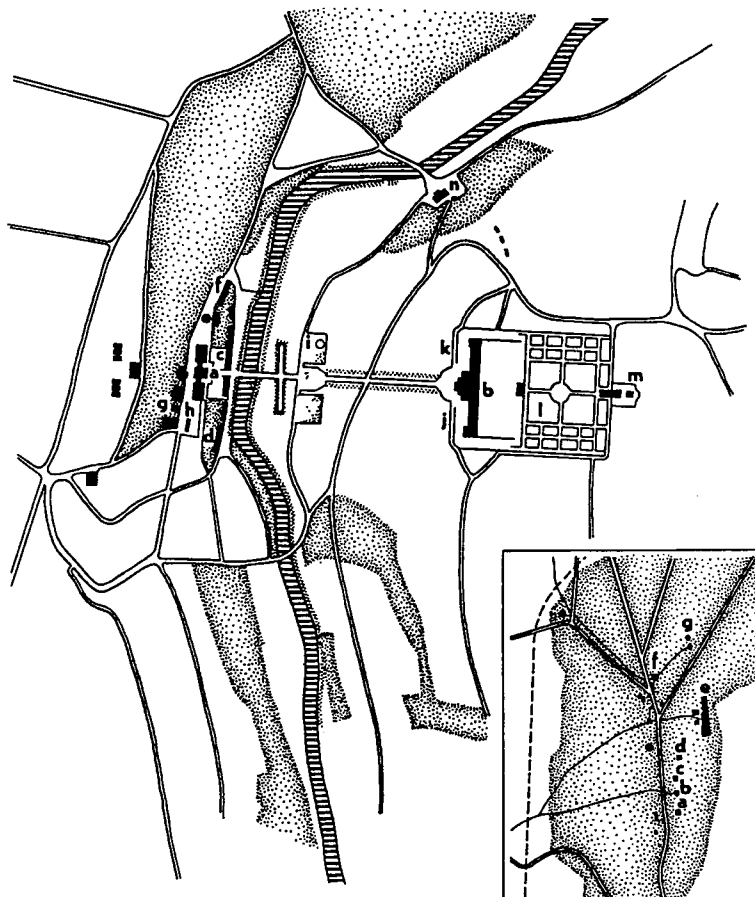
Kroměříž – v popředí manýristický Libosad v extravilánu, brazené biskupské město a v pozadí Hostýnské vrchy s legendárním Hostýnem. Lept Justuse van den Nypoorta z roku 1691.

Historická lokalita však může mít i velice intimní proporce a jako takové nám může posloužit příkladem památné místo Růžový palouček u Litomyšle. Tato lokalita neaspiruje na nějakou výškovou dominantu, je situována v rovině nedaleko obce Morašice a prozrazuje shromaždiště Českých bratří z Litomyšlska, odcházejících pro svou náboženskou víru z rekatolizovaných Čech. Zde podle pověsti vyrostly ze slzí exulantů růže. Na Růžovém paloučku o rozloze 2,52 ha je v nadmořské výšce 375 m kolem růžové výsadby (*rosa gallica*) provedena sadová úprava podle plánu architekta Kulišána, v níž je např. uplatněn z jehličin jinan dvoulaločný a smrk omorika, z listnáčů lípa řapíkatá, katalpa trubačovitá, jeřáb muk. Vlastní památník podle návrhu Plečnikova žáka architekta Aloise Meteláka z roku 1921 je tvořen čtyřbokým pilířem, ve vrcholu kalichovitě rozvinutým, na němž spočívá zlatená zeměkoule. Pomník obepíná umělecky pojednaná mříž. Na Růžovém paloučku, ještě před odchodem z vlasti zakopali podle pověsti Čeští bratři kalich. Jejich vnější činnost v domově končila, odcházeli do nejistoty ciziny, mnozí šli vlastně i na smrt. Napadají nás verše Františka Halase: „ze zdola k růžím přivoníš, až budeš smrt svou žít...“ Růže na tomto mysterijním místě přetrvávají.⁹

Typy historických lokalit spojených s významnou bitvou jsou evidentní. Lipany jako upomínka národní tragédie, Slavkov u Brna s famosní bitvou tří císařů jako příklady snad naprosto přesvědčují.

V barokním údobí jsme si navykli považovat např. aleje vybíhající ze zahradních úprav do krajiny za dostatečný náznak spojení s krajinnou formou. Ale je nutno si uvědomit, že i tak velkorysý čin krajinné úpravy, jako byl učiněn barokním šlechticem Františkem Antonínem Šporkem v Kuksu, kdy byl založen roku 1694 na jedné straně labského údolí zámek s lázněmi a roku 1697 na protější straně špitál s kostelem a hrobkou, byl vázán formálními základy zahradní tvorby. V jejím duchu byla

za špitálem založena v roce 1911 pravidelná špitální zahrada, zakončená dominantou větrného mlýna za špitálem. Na protilehlé straně údolí bylo přistavěno u zámku deset domků pro hosty, kaple nad pramenem, divadlo a hostinec a později vystavěn nový lázeňský dům, dům filosofů s knihovnou a úřednická budova. Tento soubor byl s údolím spojen schodištěm, po jehož obou stranách stékala vodní kaskáda. Labe, protékající údolím, bylo napřímeno formou vodního kanálu, překlenuto mostem se sochami, podél toku bylo vybudováno závodíště, oživené čtyřiceti trpasličími sochami, dvěma obelisky se sochami Pravdy a Spravedlnosti, letohrádkem a holubníkem. Tak jako zámecká strana údolí byla zdobena velkými sochami Davida a Goliáše, a kašnou se sochou Polyféma, špitální strana upou-

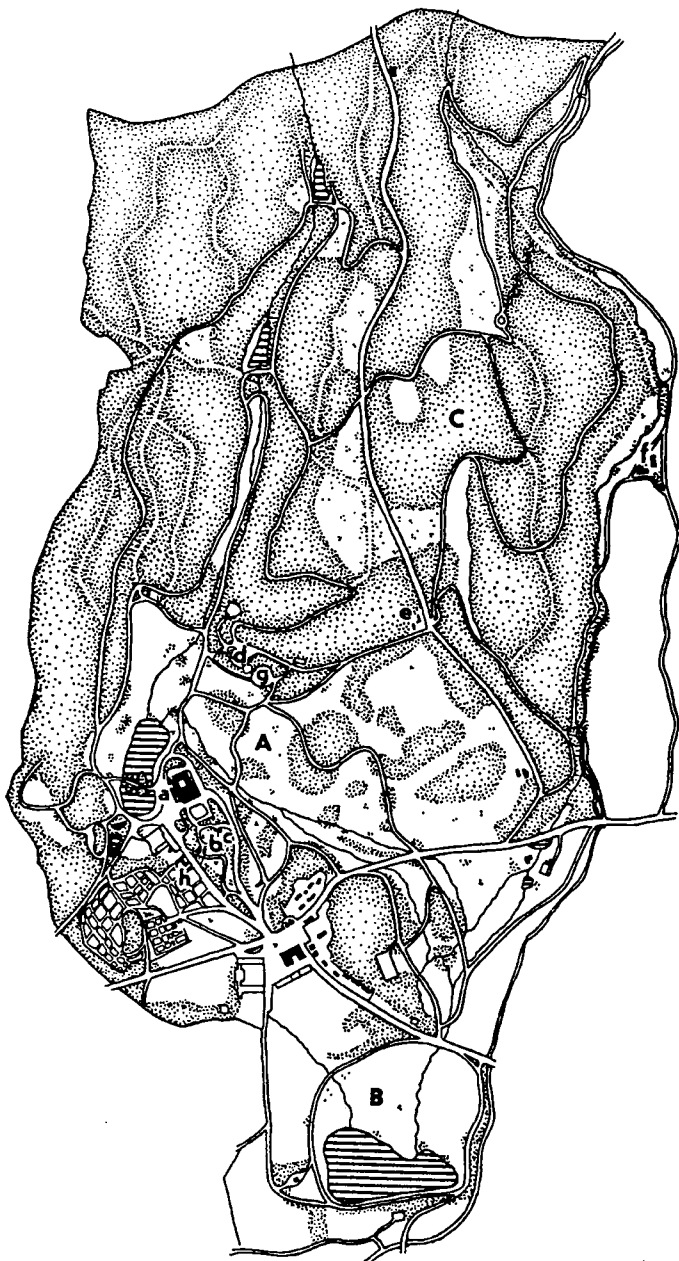

Kuks – stav areálu v první polovině 18. století podle J. Wagnera: a - zámek s lázeňskými budovami a kaskádovým schodištěm, b - hospitál, c - lázeňské domy s terasami a fontánami, d - nový lázeňský dům, e - zámecká kuchyně, f - zámecká stáj, g - divadlo, h - orloj, i - závodíště s letohrádkem, holubníkem a bludištěm, j - soubor soch Neřestí, k - soubor soch Ctností, l - zahrada se sochami Umění, m - větrný mlýn a hřbitovní kaple, n - dům filosofů. Detail areálu Betléma: a - poustevník Garinus, b - sv. Jan, c - poustevník Onufrius, d - sv. Maří Magdaléna, e - reliéfy sv. Huberta, Narození Páně a Klanění sv. Tří králů, f - studna Jákobova, g - Dvojitý pramen.

távala na terase před kostelem souborem sochařských alegorií osmi Blahoslavenství, sochami andělů Blažené a Žalostné smrti a významnou sochou Náboženství. Terasa špitálu pak byla obohacena souborem alegorických figur, kdy dvanáct Ctností směřovalo k Blažené smrti a s dvanácti Neřestmi se došlo k Žalostné smrti. Všechny tyto skulptury vytvořil kolem roku 1719 geniální Matyáš Bernard Braun. „Touto krajinnou úpravou Kuks předešel klasicistní parkové úpravy romantismu, objevující se u nás až ve druhé polovině 18. století a zůstal nedostižen ve své prostorové, architektonické a sochařské kvalitě, nemluvě o jeho myšlenkovém obsahu.“¹⁰ V okolí tohoto centra byly v lesích založeny čtyři osamělé poustevny se sochařskou výzdobou a s formálními zahradami. V letech 1726 – 33 byly v lese Betlémě vytesány přímo do skalního podloží sochy poustevníků Onufria a Garina, sochy sv. Jana Křtitele, Maří Magdaleny a sousoší Studna Jákobova. Podél cesty byly do skalních stěn vytesány reliéfy Narození Páně, Sv. Tří králů a sv. Huberta. Socha Anděla jménem Gloria byla spolu se sochou sv. Jeronýma přenesena do špitální zahrady.

„...jde o naplnění krajiny soudobou myšlenkou a tvorbou, která ve vrcholné formě vytváří harmonii architektury, sochy a zahrady jako fenomén krajiny.“¹¹ Právě ve smyslu formálních pravidel barokní zahrady byl celý obrovský areál Kuksu obehnan zdi jako zahrada, z níž se rozbíhaly do různých směrů promenády do luk a lesů. Tímto způsobem byla nakonec řešena většina našich barokních zahrad. Ale ještě ve velkých počinech našeho krajinářského parku, spojených s osobou Jana Rudolfa Chotka (který

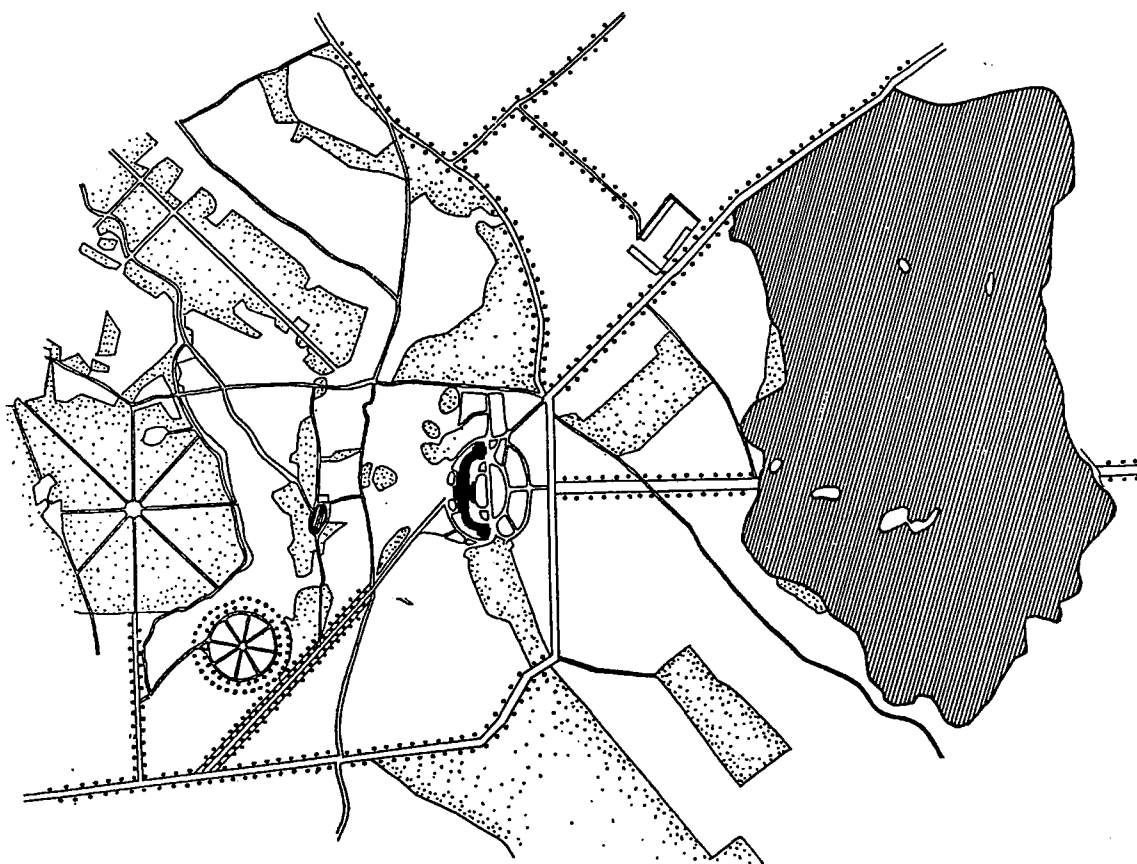
zemřel v roce 1824), tedy ve Veltrusích a v Kačíně, jsou tyto areály ohrazeny. Ne sice viditelně (opticky přecházejí plynule do krajiny), ale jejich hranice je vytvořena příkopem, zvaným „ha – ha“, který dobře známe již z oplocení malého Trianonu ve Versailles a z řady anglických zahrad a krajinářských parků.¹² Zejména na Kačíně, která se rozrostla do plochy 200 ha (v níž jen rybník zaujímal přes 50 ha), byl tento způsob spojení s krajinou naprosto jedinečný. Vlastně až u pražské Cibulky, okrasného statku biskupa Thuna z Hohensteinu, který byl budován po roce 1816, přecházel areál do volné krajiny zcela bez zábran. Tak tomu bylo i na Červeném Hrádku (Chomutov), původně zcela barokně upraveném, ale po změně na krajinářský park za Jana Alexandra z Rottenhahnu zde činností lesmistra I. Ehrenwertha a zahradníků J. Nestlera a F. Mittelbacha bylo započato s pěstováním introdukovaných severoamerických dřevin, takže v roce 1785 je na Červeném Hrádku uváděno již 177 taxonů. Přitom libanonský cedr je tu zmíněn již v roce 1769. Od roku 1809 za nových majitelů Buquoyů byl areál rozšířen na 300 ha ve výši 400 m. n. m. Rozsáhlý park přecházel na úpatí Krušných hor oborou přímo do lesní krajiny. Park měl laděnou skladbu četných stálezelených a barvolistých dřevin, z jehličin četné druhy cypřišů, z listnáčů staré duby, lípy, javory, ale i exoty a bohatou výzdobu kvetoucích křovin a trvalek. Park nebyl oplocen, procházely jím silnice a cesty a přímo přecházel do podkrušnohorské krajiny.¹³

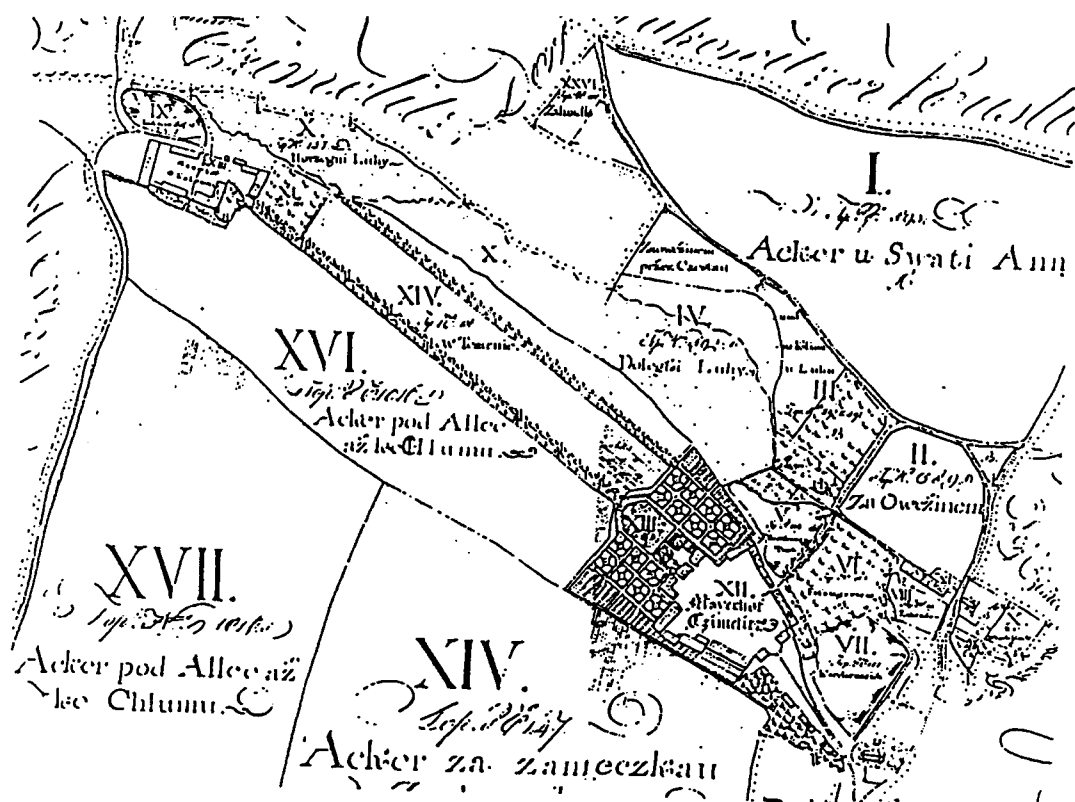
Červený hrádek u Jirkova – barokní zahrada s parkovou krajinářskou úpravou: a - zámek, b - kašna „Obří blava“, c - vyhlídka „Bellevue“, d - chrám, e - „entrée domky“, f - Gabrielův statek, g - rondel s vejmutovkami, h - zahradnictví a školka.

A - Horní park, B - Dolní park, C - obora. Podle K. Hiekeho.

místa ve skalách. Krajinná úprava se pak týkala divokých údolí Moravského krasu při řece Svitavě, údolí Křtinského potoka a terénů kolem skryté, vystupující a mizející ponorné říčky Punkvy, která tvoří uzavřené kotliny s řadou jeskyní ve vápencových skalách ve výši 320 – 520 m. n. m. Empirový lovecký zámek ležel v údolí řeky Svitavy, přeměněném na zahradu. Ozdobné mosty spojovaly její části,

Kačina – půdorys zámeckého krajinářského parku. Podle stabilního katastru z let 1838 – 39.

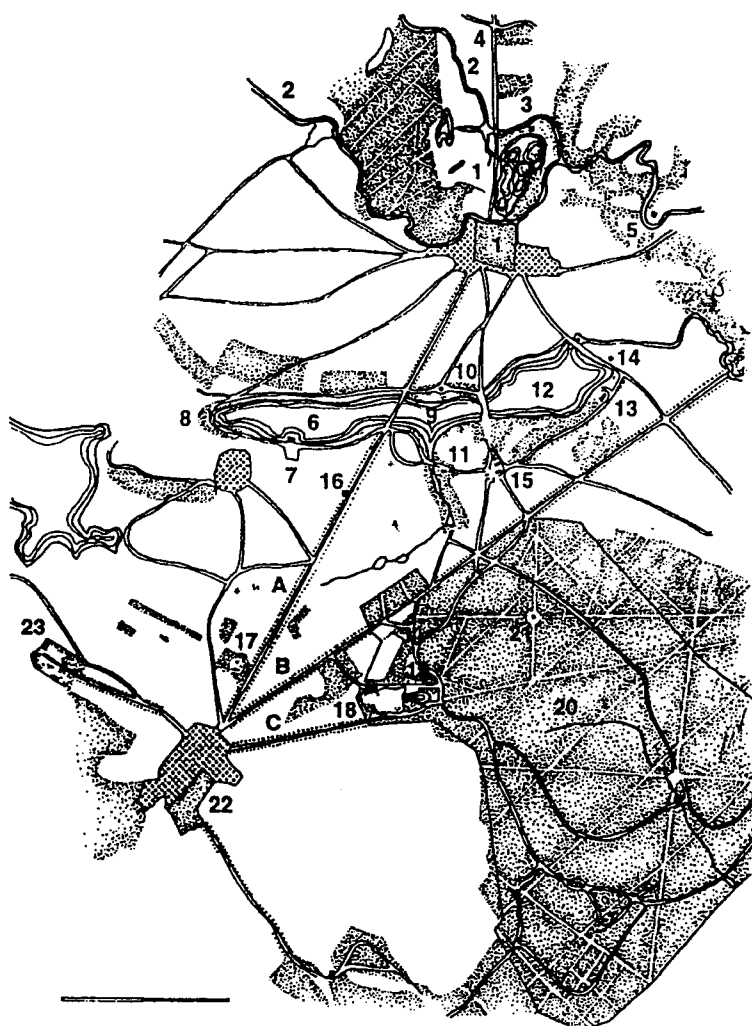
Čimelice – Rakovice – barokní osa alejí mezi sídly. Tomášková mapa z roku 1802.

oddělené řekou a umělým kanálem, ženoucí železný hamr. Cesty ze zahrady vedly k majestátním vyhlídkám, na jedné z nich za řekou byla vybudována vyhlídková kolonáda. Jiná cesta vedla na sever do přilehlé obory a k upravené zřícenině historického Nového hradu. Při ústí Pustého a Suchého žlebu dal kníže Jan vybudovat dřevěnou útulnu pro výletníky na cestě k propasti Macoše. Nad tehdy nepřístupnou propastí byl zřízen sloupový pavilon, opatřený železným zábradlím, který umožňoval pohled do nebezpečné hlubiny. Krasová údolí byla dotvořena nejen umělými rybníky, sentimentálními památníky, ale i vzrušující architekturou horské Švýcarsky a zejména vysoké pece hutě v Josefovském údolí. Adamovské úpravy skalní krajiny, odpovídající romantickému duchu doby příkladně dosvědčují, jak i první průmyslové podniky se stávaly součástí citového obsahu, vloženého do krajiny a jak ovlivňovaly i její formování. Je nesmírná škoda, že toto pozoruhodné krajinné dílo v údolí Svitavy bylo vážně narušeno výstavbou železniční trati ve čtyřicátých letech 19. století.¹⁴

Jenom pro úplnost připomenou typus, označený jako *romantická lovecká krajina*, což je část velkorysého krajinářského konceptu, vycházejícího z barokního formování krajiny mezi Čimelicemi a Rakovicemi (Písek); o této problematice mnohokrát pojednal doc. Ivan Vorel a proto odkazují na jeho četné práce.¹⁵ Dotvoření Čimelicko – Rakovické krajiny soustavou alejí je dokumentováno mapami stabilního katastru z roku 1830.

Zajímavá je **menší krajinná úprava** Jestřebského lesa v lokalitě Aleje (Jihlava). Okrouhlá lesní mýtina ve výši 641 m. n.m. je východiskem sedmi pravidelně rozložených cest lesními průseky, zvanými aleje. Uprostřed mýtiny stojí centrální lovecký zámček z roku 1815 – 17, který je středem hvězdice zmíněných cest a je v kruhu obklopen třemi soudobými pavilony a dvěma altány, pravidelně rozloženými mezi ústí alejí. (Pozn. 16). A pokud jde o **větší krajinnou úpravu**, pak jmenujme hned tu největší: Lednicko – Valtický areál. Nejprve u zámeckého sídla v Lednici, které vzniklo na místě vodní tvrze, připomínané již v roce 1222, tvořící opěrný bod v bažinaté pohraniční krajině. V letech 1544 – 88 za Hartmanna z Liechtensteina patrně došlo k její přestavbě na renesanční zámek obklopený zahradou. Koncem 17. století byla zahájena za účasti Domenica Martinelliho přestavba na barokní zámek (s dochovanými umělými jeskyněmi v podzemí), z něhož se zachoval mimořádně cenný monumentální soubor jízďáren a koníren podle projektu Jana Bernarda Fischera z Erlachu. V letech 1766 – 72 byl zámek upravován v klasicistním stylu, roku 1815 byl empirově přestavěn podle návrhu Josefa Kornhäusela. Ale již roku 1846 došlo k neogotickým úpravám podle projektu Jiřího Wingelmüllera, které byly dokončeny Janem Heidrichem roku 1858. Tato vášnivá stavební činnost liechtensteinského rodu zřejmě souvisela se zřízením suverénního knížectví v roce 1715. Přestavbám a úpravám padla za obětí mnohá cenná díla. Slohovým proměnám podléhala též zámecká zahrada, původně renesanční, pak barokní s francouzskou úpravou a nakonec přebudovaná na krajinářský park, který přechází ve velkoryse architektonicky řřšenou krajinu. Tato úprava byla projektována architektem Fantim a botanikem van der Schottem, který přivezl z Ameriky 36 000 exotických rostlin. Již předtím vykazovala oranžerie 3 000 exemplářů oranžovníků. V rámci rozsáhlého panství byly v Lednici založeny okrasné školky, o jejichž bohatosti svědčí katalogy z let 1811, 1884 a další. Likvidací budovy zámeckého divadla, oranžerie a chrámu Múz vznikla v letech 1843 – 45 nová budova skleníku. Byla to jedna z prvních litinových konstrukcí v našich zemích, v délce 92 m, o výšce 19 m a šířce 13 m. Konstrukční znalosti anglického architekta Petra Huberta Desvignesa, který pracoval pro knížete Liechtensteina od roku 1838, se zřejmě promítly do projektu Jiřího Wingelmüllera. Skleník je dispozičně napojen užší stranou k místnostem zámeckého piana nobile. V lednickém parku, který krajinou navazuje na park valtický, jsou umístěny stavby, které dokreslují a korunují toto neobyčejné dílo romantismu. V roce 1794 podle projektu J. Hardtmutha byl vybudován chrám Slunce (zbořen 1838), od něhož se odvíje-ly paprskovitě cesty, které tak vytvářely typickou hvězdici. V roce 1795 byl vybudován čínský pavilon (zbořen v roce 1885) a holandský rybářský domek. Římský akvadukt byl spojen s grottou v uměle vy-

budovaném skalisku s vodopádem. Mimo obvod parku byl na památku uzavření míru v Campo Formio z roku 1797 mezi Francií a Rakouskem postaven roku 1798 obelisk vysoký 23 m. V letech 1798 – 1802 vznikl minaret (J. Hardtmuth). Římský akvadukt a romantická zřícenina Janův hrad z let 1801–1807 pocházejí rovněž od J. Harmutha. Zámecký rybník byl vybudován podle plánů Bernarda Petriho v letech 1805 – 11. V letech 1809 – 10 byl přebudován Nový Dvůr. Pak se ujal projektů J. Kornhäusel. Vznikl Rybníční zámek z let 1816 – 17, Apollónův chrám z roku 1818, se sochařskou výzdobou J. Kliebera. Architekt Engel je autorem chrámu Tří Grácií z roku 1824 se sochami od J. Kliebera. V letech 1826 – 27 vznikl za vedení J. Popellaka Hraniční zámek, uzavírající pohled na Hlohovecký rybník. Zámek Pohansko u Břeclavě byl postaven v letech 1810 – 11 podle projektu

Lednicko – Valtický areál – dnešní stav podle D. Riedla: 1 – zámecký park Lednice, 2 – Dyje a její ramena s rozlehlým jezerem a ostrovy, 3 – dominanta minaretu s průhledy 4, 5 – romantická zřícenina Janohrad, 6 – Hlohovecký rybník, 7 – Rybářská chýše, 8 – Hraniční zámek, 9 – Prostřední rybník, 10 – Rybníční zámek, 11 – chrámek Tří grácií, 12 – Mlýnský rybník, 13 – Apollónův chrám, 14 – Rybárna, 15 – Nový dvůr, 16 – obelisk, 17 – Belveder, 18 – letohrádek, 19 – Dianin chrám Rendez-vous, 20 – Boří les, 21 – kaple sv. Huberta, 22 – zámecký park Valtice, 23 – bažantnice. A – alej do Lednice, B – alej do Ladné, C – alej přes Boří les.

architekta Hardtmutha. Park má rozlohu 170 ha ve výšce 172 nad mořem a uvádí se v něm 130 druhů jehličin a 356 druhů listnáčů. V roce 1996 zpracovala Zemědělská fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně „Vyhodnocení dendrologického potenciálu v zámeckém parku v Lednici na Moravě“. Aby toto množství dřevin bylo vůbec nějak zvládnutelné, vypracovali Jaroslav Machovec a Bohumil Piro osm obvodů jako pomocných teritorií při orientaci v areálu, který spolu s Valticemi a s širokým, vzájemně propojeným okolím má rozlohu 270 ha. Zámecký park ve Valticích vznikl za zámku knížat Liechtensteinů, který je výsledkem přestavby staršího objektu za účasti Jana Bernarda Fischera z Erlachu a Domenica Martinelliho v letech 1643 – 1730. Barokní zahrada byla založena v roce 1727 v údolí po levé straně zámku a k svému amfiteatrálnímu působení dokonale využila přirozeného terénu. Protilehlý svah zámku byl nad údolím zdůrazněn galerií nadživotních mytologických

postav. Uspořádání zahrady je připisováno Dominiku Girárdovi, tvůrci zahrady vídeňského Belvederu. Na začátku 19. století byla krajinářsky upravena další část parku za zámek, s rozsáhlými palouky, umožňujícími i výhled do krajiny na další stavby, které Liechtensteinové budovali v krajině kolem Lednice i na kolonádu Památníku otci a bratrům z let 1817 – 23 na dnešní státní hranici. V parku byly zřízeny altány, umělá jeskyně a vyhlídkový gloriét. Během 19. století byl park ještě rozšířen na jihovýchodní svahy pod zámek, kde mu byla obětována celá Barvířská ulice včetně domovní zástavby. Park valtického zámku si přes velké krajinné úpravy okolního území zachoval svoji individuální podobu, která ve své pravidelné části u zámku byla upravována ještě v roce 1888. Valtický park má rozlohu 25 ha a leží ve výši 200 m n. m. Také valtická krajina je hluboce formována alejemi, lesními komplexy a stavbami v krajině, které svědčí o liechtensteinských záměrech přetváření krajiny. Z Valtic vybíhá do krajiny trojzubec přímých alejí. Severní lednická alej spojovala obě liechtensteinská sídla a procházela hrází mezi Hlohoveckým a Prostředním rybníkem ze soustavy Lednických rybníků, dnes přírodní, zejména ornitologická rezervace. Při aleji byl v roce 1818 postaven Belveder od J. Kornhäusela, zřízený k chovu bažantů. Prostřední Ladenská alej vedla do obory, jižní alej, mířící k zámku v Břeclavi, procházela Bořím lesem. Při ní byl vybudován monumentální Dianin chrám, zvaný Rendez-vous – ve formě triumfálního oblouku z let 1810 – 12 od J. Harmutha a J. Kornhäusela – postavený na lesní mýtině. Les a obora byly protkány pravidelnou sítí lesních hvězdicových průseků, kde byly situovány: gloriét a ještě v roce 1855 gotizující kaple sv. Huberta od Jiřího Wingelmüllera. Návrh na zařazení Lednicko – valtického areálu – této velkolepé památky zahradního umění – do Seznamu světových památek UNESCO zpracoval ing. Zdeněk Novák a komparativní studii vypracoval doc. Otakar Kuča; návrh byl akceptován na valném zasedání UNESCO v roce 1996.¹⁷

Vzhledem k takovým lokalitám jako jsou Karlovy Vary, Mariánské lázně, Františkovy lázně, Jeseníky, Luhačovice a mnoho dalších, uvedeme i **lázeňskou krajinu** příkladem Karlovy studánky (Bruntál). Toto místo nedaleko temene Pradědu, nejvyšší hory Jeseníků, vysoké 1.492 m, bylo známo svými „kyselými prameny“ již od 16. století. Legenda o lovcích, který na tomto místě zastřelil jelena, jemuž mezi parožími svítil zlatý kříž, je spojena s kaplí centrálního půdorysu, která byla postavena v letech 1757 – 58 a zasvěcena sv. Hubertu. Jejím stavebníkem byl Maxmilián von Riedheim, bruntálský místodržitel Řádu německých rytířů. Lovecký zámek, který dal vystavět na půdorysu latinského kříže, stál nedaleko skupiny staveb železných hutí. Nížeji, při toku říčky Bílé Opavy pak během druhé poloviny 18. století vznikly lázeňské budovy nad prameny minerální kyselky. Oficiální pojmenování lázní vzniklo podle jména velmistra Řádu Karla Ludvíka v roce 1803. Ve druhé polovině 19. století proběhla v Karlově Studánce velká stavební činnost. Lázeňské domy a potřebné společenské i provozní budovy byly stavěny v charakteristickém dřevěném, roubeném materiálu. Okolní příroda byla připojována k těmto stavbám romantickými drobnostmi umělých jeskyní a promenádních alejí. Lázeňské centrum kolem rybníčku opatřeného kaskádou a voliérou bylo osázeno lipami. Klasicistní charakter architektury prokázaly portály a portiky s užitými sloupy dórského a jónského řádu. Jako vůdčí osobnost se zde projevil velkoknížecí stavební rada Řádu Antonín Onderka. Po něm působil v Karlově Studánce řádový stavitel Ignác Wiesinger, někdejší Onderkův stavbyvedoucí. Ten však svoje stavby (respektive adaptace) poznamenával módními prvky alpského (eventuelně švýcarského) stylu. Květinové skupiny v loukách, chodníčky, vyhlídková a odpočinková místa měly nefalšovaný biedermeierský výraz. V letech 1891 – 93 byl vybudován Lázeňský dům, jehož projekt vypracoval architekt Franz Kachler, který se svým kolegou Eduardem Schneiderem zastavěl nově vzniklé náměstí. K těmto vídeňským architektům se přidružil svou tvorbou bruntálský Franz Meissner. Lotrinský dům z let 1909 – 13. dnešní Slezský dům, je již poznamenán secesními prvky. Stavba Lázeňského domu (dnešní Libuše) z let 1929 – 31 je autorizována žákem Friedricha Ohmanna Antonem Köstlerem. V dominující monumentální přírodě působí již svým dřevěným materiálem stavby Karlovy Studánky přirozeným a malebným způsobem a jsou harmonizovány citlivými zahradními principy. Krajinářská studie území lázní, zpracovaná

v roce 1959 Ivanem Otrubou, byla dokončena v roce 1989 a v roce 1990 završena expozicí hornin Jeseníků v Pavilonu minerálů od Jiřího Adama.¹⁸

Staletí a tisíciletí se vyvíjela kulturní krajina. Ve 20. století došlo k jejímu ohrožení. Náhle jako by nebylo možné nalézt společnou řeč, natož nástroje k potřebnému dorozumění. Legislativa z oblasti ochrany přírody a legislativa s oblasti památkové péče dokládají značnou nemohoucnost v rozhodování. Proti vůli a častěji zvůli vlastníků a majitelů je nadřízený orgán mnohdy v rozpačité pozici. Již před časem jsem upozornil (Pozn. 19) na zájem a touhu císaře Rudolfa II. po nerušeném výhledu z Pražského hradu na protilehlé svahy Petřína. Zřejmě to nebyl jenom vrtoch či záliba podivínského císaře. Když totiž v roce 1613 napadlo Kateřinu z Liboslavě, majitelku jedné z největších petřínských vinic rozdělit výměru vinice na Petříně na šestnáct stavebních míst, jednoduše to Rudolfův nástupce císař Matyáš zakázal „z důvodu obrany krásy města“. Snad nemůže být vhodnějšího a přímočařejšího příkladu ochrany krajinné, přírodní, historické, estetické, krátce památkové hodnoty počátkem 17. století (nehledě již ke krásné formulaci v dobové mateřštině). Jistě bychom takový příklad a postup rádi našli v naší současnosti po téměř čtyřech stech letech.

V dnešní době se nejčastěji hovoří o **krajinném rázu**, (byť jde vlastně o vzhled) „kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti“ a který „je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu“. To vyplývá z § 12 zákona č. 114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny.

Na druhé straně máme starší zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, který „historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty“ umožňuje podle § 6 vyhlásit za **památkovou zónu**. A nadto podle § 17 stejného zákona je možno vyhlásit **ochranné pásmo** kulturní nemovité památky. Je tedy zřejmé, že památková péče uplatňuje jednoznačně ochranu **prostorového** působení památky.

Krajinná památková zóna je tedy chráněné území na základě zákona č. 20/1987 o státní památkové péči, sledující především památkovou ochranu, odpovídající v krajině městským památkovým zónám. Vyhlášení je v pravomoci Ministerstva kultury České republiky. Doposud je vyhlášeno 17 krajinných zón, připraveno k vyhlášení je jich na sto. V podrobně uvedených příkladech bylo snad dostatečně patrné, jak péče o krajinu je z hlediska státní památkové péče opřena o historické a kulturní hodnoty, jejichž reálná fakta by pro svoji specifikou a četností ovšem potřebovala vytvoření celostátního dokumentačního centra, tak jak již ostatně doporučovalo zasedání mezinárodního symposia ICOMOS – IFLA, konané v Praze a v Kroměříži v roce 1977.

Poněvadž v programu tohoto kolokvia je ochrana krajinného rázu orientována především na § 12 zákona č. 114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny, je potřeba informovat o praxi v oblasti ministerstva kultury, potažmo v úseku památkové péče. Doufám, že kolegyně ing. Pacáková, ing. Fetterová, ing. Stejskalová a další vylíčí, jak podrobnější legislativní otázky, tak metodické přístupy v hodnocení krajinných památkových zón a že další kolegové, především ing. Hušek pohovoří o uplatnění této problematiky v územním plánování. Na aspekt mezinárodních hledisek z pozice Florentské charty a na zastoupení ve Světovém seznamu památek UNESCO jsme již poukázali.

Snad se někdy vrátíme i k pojmům ochrany a péče. Ještě v generaci našich otců doznívalo rozlišení „Naturschutz“ – tedy „ochrana“ přírody, kde se něco zakazovalo a „Denkmalpflege“ – tedy „péče“, kde se o něco pečovalo. Nástrojem nepochybně vždy bude **územní plánování** jako souborná činnost usměrňující rozvoj území.

Rovněž bude třeba pružněji navázat na Mezinárodní zkušenosti. Vždyť jen v sousedním Polsku řeší již mnoho let tvůrčím způsobem problematiku památkových krajinných kulturních celků a publikují svoje výsledky, jak známe z působnosti Mgr. Andrzeje Michalowskiego.²⁰

Již před padesáti léty v předmluvě ke knize Ladislava Žáka **Obytná krajina** konstatoval Karel Teige²¹, že „je urgentní zachránit zbývající přírodně hodnotné krajiny před zkázonosnou hospodářskou exploatací a renaturalizovat dopravou a průmyslem porušené kraje.“ Rozvedl dále tezi, že „architektuře a urbanismu klade se úkol vytvořit park moderní doby“ Tato problematika zůstává ovšem dodnes otevřená. V současných diskusích o ekologii se sice neustále klade důraz na krajinu, ale přitom je krajina nezadržitelně nadále zneužívána.

Země, tato „modrobílá planeta“ se dnes už stala skutečným symbolem nového způsobu myšlení lidstva, které je již dnes zváno „ekologickým myšlením“ nebo „ekologickým vědomím“. Ekosystémy jsou ve své dynamické rovnováze kontinuálních cyklů založeny na nelineárních procesech, naopak technologické postupy jsou příkladem pochodů lineárních. Ekologické myšlení předpokládá spojování našeho racionálního myšlení s nelineární podstatou našeho životního prostředí.²²

V době dynastie Tchang (685 – 760 po Kr.) žil Mistr Wu-Tao-Tse, nejslavnější malíř čínské krajinomalby. Ten namaloval na zeď císařského paláce nádhernou krajinu a pak do ní před očima císaře a jeho dvora vstoupil a nikdo ho už neuzřel. Wu-Tao-Tse je historická osobnost, ale co znamená tato legenda? Ztotožnil se snad natolik se svým dílem, že zanechal před ním ty, kteří ho nemohli následovat nad toto dílo, přes jeho reálné hranice, za bránu poznání?! Jisté je však jedno: je to zřejmý klíč k pochopení tajemství zahrady, parku a krajiny. Buddhistická sekta Čchan, známější pod japonským označením Zen, míní, že účelem moudrosti a umění není podat reprodukci života slovem nebo zobrazováním, ale že je nutno vyvolat popud, vytvořit pokyn, nastínit návod, ukázat cestu, aby každý mohl dospět k poznání a zření sám.²³

Byl bych rád, kdyby v tomto duchu byla přijata i tato stručná slova, jako podnět a výzva.

Poznámky:

¹ **PLATÓN:** Faidros. Z řeckého originálu přeložil František Novotný. Praha 1937, III, 275 b.

² **OVIDIUS,** Publius: Metamorphoses, De Philemone et Baucide, VIII 620 – 623:

„Quoque minus dubites, tiliae contermina quercus / collibus est Phrygiis, modico circumdata muro.
/ Ipse locum vidit.“

V této stati jsem přeložil tyto verše s doslovným akcentem. V poetické rovině v překladu Ferdinanda Stiebitze zní:

„Abys mi věřil, slyš! Kdes na fryžských pahorcích stojí / lípa a vedle ní dub; kol obou se ohrada táhne. / Sám jsem viděl to místo.“

³ Tyto skutečnosti jsem připomenul ve svém referátu na sympoziu ICOMOS – IFLA v r. 1997 Historické zahrady a jejich vazba na kulturní krajinu, in: sborník Krajinné dědictví, Praha 1997, s. 51 – 55.

⁴ **KOSMAS:** Kronika česká. Přeložil Karel Hrdina. Praha 1947, s. 15 – 17.

⁵ **FRIEDL** Antonín: Přemyslovci ve Znojmě. Ikonografie Posvátného oráče v českém mythu. Praha 1966, passim.

⁶ **Florentská charta**, vydal Pražský ústav památkové péče pro účastníky sympozia „Úloha tvůrčích osobností při rekonstrukcích historických zahrad“, konaného 17. září 1996 v Míčovně Pražského hradu. Překlad pořídil z francouzského originálu Jaroslav Petrů na základě svého, již dříve vydaného překladu

Florentské charty, publikovaného v časopise Záhradníctvo 10/1986 (XI), str. 468 – 469; výklad Florentské charty podal týž autor ve stejnojmenném hesle v 2. dílu Zahradnického slovníku naučného, Praha 1996, str. 295 – 296. Text Florentské charty je rovněž v příloze publikace PACÁKOVÁ – HOŠŤÁLKOVÁ, Božena – PETRŮ, Jaroslav – RIEDL, Dušan – SVOBODA, Antonín Marián: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999.

⁷ viz čl. 8 Florentské charty.

⁸ PETRŮ, Jaroslav: Hostýn, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999 s. 124 – 126.

⁹ PETRŮ, Jaroslav: Růžový palouček, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 374.

¹⁰ RIEDL, Dušan: Kuks, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 190 – 191.

¹¹ RIEDL, Dušan: tamtéž, s. 191.

¹² HENDRYCH, Jan: Ha – ha v parku u Kačiny. Zprávy památkové péče LV/1995, č. 9, s. 326 an.

¹³ RIEDL, Dušan: Červený Hrádek, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 95.

¹⁴ Již v referátu Periferie města ve výtvarném umění se vztahem k zahradní a krajinářské tvorbě na semináři v Luhačovicích v roce 1998, in: sborník Krajina v doteku s městem, jsem se opíral o charakteristiku Dušana Riedla v jeho hesle Adamov, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 49.

¹⁵ VOREL, Ivan: Upřesnění hranic krajinné památkové zóny rozbořem prostorových vztahů, in: sborník Krajinné dědictví, mezinárodní sympozium ICOMOS – IFLA 1997, s. 102 – 110,

TYŽ: Využití hledisek krajinářské kompozice při stanovení regulativů využívání území, in: sborník Krajina v doteku s městem, Luhačovice 1998, s. 24 – 28,

TYŽ: K proměnám podoby a smyslu prostorové formy v zahradní a krajinářské architektuře, Zahrada – park – krajina 6/1998, s. 14 – 16.

¹⁶ RIEDL, Dušan: Aleje, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 51.

¹⁷ PETRŮ, Jaroslav: Lednice, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 194 – 201,

RIEDL, Dušan: Valtice, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 405 – 406.

¹⁸ PETRŮ, Jaroslav: Karlova Studánka, heslo v topografickém katalogu, in: Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 157 – 159.

¹⁹ PETRŮ, Jaroslav: Doba Rudolfa II. na Moravě, (recenze výstavy) in: Zahrada – park – krajina 3/1998, s. 26.

²⁰ MICHALOWSKI, Andrzej: Zarys koncepcji krajowego systemu ochrony zabytkowych krajobrazów kulturowych w Polsce. Krajobrazy 16 (28), Warszawa 1996.

²¹ ŽÁK, Ladislav: Obytná krajina, Praha 1947.

²² JIŘÍK, Vlastimil: Nové vztahy člověk k přírodě a umění, (výbor z větších studie), Estetika XXVI/1989, s. 233 – 247.

²³ PETRŮ, Jaroslav: Doslov k publikaci Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 501.

PhDr. Jaroslav Petrů
Pražský ústav památkové péče
Národní 37 Praha 1

Krajinný ráz a historická krajina

Jan Hendrych

Úvodem bude účelné odlišit smysl péče a ochrany historické krajiny a jejího rázu od ochrany krajiny jako přírodního a životního prostředí. Touto ochranou se zabývá resort životního prostředí a jeho k tomu účelu zřízené orgány. V tomto smyslu je pak koncipován i zákon o ochraně přírody a krajiny č. 114/92 Sb. V jeho rámci přirozeně nelze postihnout mnohé kvality a aspekty, které sice s ochranou přírody a krajiny souvisejí, vymykají se však jeho úhlu pohledu zaměřenému především na ochranu přirozených přírodních systémů a životního prostředí. Jde často o hodnoty vytvořené jak v souladu se současnými principy chápání oboru ochrany přírody, tak i mimo něj. Nejčastěji se jedná o nesporné kulturní hodnoty památkové, umělecké a historické, které jsou mnohdy mimo záběr resortu ochrany přírody a krajiny. Z následující kategorizace termínu historická krajina si lze snadno utvořit obraz o širokém spektru jejich hodnot, které již s ochranou přírody mnohdy nesouvisejí. Přestože jde často také o ochranu přírodního prostředí, či prostředí přírodě blízkému, i o ochranu krajinných rázů typických pro dané krajiny, hlavní tíha památkářského zájmu spočívá především v ochraně jejich historických, kulturních a uměleckých prvků a jejich souborů. V mnohých případech jistě lze postupovat v jedné linii se zájmy ochrany přírody, někdy je nutný kompromis a někdy je nutno rozhodnout zda je přednější důsledná památková ochrana či důsledná ochrana přírodního prostředí.

Rád bych také zdůraznil potřebu aktivní ochrany historické krajiny, poněvadž se domnívám, že pouhé označení a zmapování dané lokality není dostačujícím památkovým ochranným opatřením a v žádném případě samo o sobě nemůže zabezpečit ani zachování současného stavu památkově chráněného území, natož jeho správu a ochranu v intencích památkového zájmu. Z tohoto důvodu uvádím i metodický soubor opatření, která jako nástroje péče a údržby navrhuji patřičné postupy aktivní péče a ochrany daných historických krajin.

Definice historické krajiny

Za historickou krajinu považujeme krajinný celek vzniklý a dlouhodobě utvářený cílevědomou lidskou činností za účelem kulturní a hospodářské kultivace prostředí, případně krajinný celek historicky související s kulturním vědomím národa či lidstva jako celku. Považujeme za ně krajinné celky, které jsou důležitými svědectvími a objekty studia a porozumění historie kultivování krajiny, svědectvími činnosti různých kultur při osidlování krajiny. Jsou jimi krajinné celky, jež jsou spjaty s historicky význačnými osobnostmi či událostmi a celky, jejichž historický význam se odráží v historickém významu jiných památek v nich obsažených a pro které vytváří charakteristická historická prostředí. Může se jednat i o krajinu, která přímo podmínila vznik významného uměleckého, technického díla, či jiného historicky významného počínu.

Mezi historické krajiny nelze zařadit krajinné celky vykazující pouze význačné přírodní hodnoty, neboť jejich ochranu dostatečně vymezuje zákon o ochraně přírody č. 114/1992 Sb. Výjimku tvoří jen takové přírodní útvary, které figurovaly jako nedílná součást při záměrném utváření určitého krajinného celku, nebo jeho vznik přímo podmínily (vodní plochy, krápníkové jeskyně, propasti, krajinné vyhlídky, významná naleziště nerostů a hornin, úseky původních – zejména lesních porostů, význačná konfigurace terénu atp.).

Historický charakter takové krajiny musí být zachován do té míry, aby byl dodnes čitelný původní kompoziční či historicko – hospodářský záměr, případně historický charakter odpovídající době historické události, nebo vzniku historicky významného díla a musí dále splňovat podmínky alespoň některé z charakteristik v níže uvedených kategoriích.

1. Architektonizovaná krajina

Významný krajinný celek s patrným historickým kompozičním záměrem při utváření prostorových vztahů mezi jednotlivými krajinotvornými prvky, kde kompoziční principy jsou v souladu s hospodářským využitím krajiny nebo jsou mu nadřazeny.

a. *Kompozičně vyvážená krajina tvořící spolu se stavební, zahradní a krajinnou architekturou harmonický krajinný celek*

Krajinné úpravy jsou zcela podřízeny historickému kompozičnímu záměru v jehož intencích byly založeny. Prostorové rozvržení hmot zeleně, volných ploch, cestní sítě, staveb a dalších krajinotvorných prvků je podřízeno programové náplni daného krajinného celku. Jednotlivé dominantní a doprovodné architektonické a významné přírodní a krajinotvorné prvky (viz. níže) jsou vzájemně propojeny záměrně komponovanými vazbami, ke zdůraznění hlavních kompozičních os v krajině jsou využity průseky, průhledy, aleje a stromořadí. K optickému rozšíření prostoru jsou využity vzdálené dominanty ležící mimo upravený areál a to formou krajinných průhledů, vypůjčených dominant, jednotlivé historické stavby jsou umístěny na kompozičně významných místech.

b. *Kompozičně vyvážená krajina s vazbami na dominantní architekturu*

Krajinný celek v přímou vazbou na dominantní architekturu či architektonický soubor. Krajina spojená s jednotlivými historickými stavbami, památkami a jejich seskupeními, kterou již nelze charakterizovat jako historický park nebo zahradu. Patří sem i sakrální krajina, historické lázeňské areály a místa rekreace.

c. *Komponované krajinné úpravy s přímou vazbou na historickou zahradní nebo parkovou úpravu*

Krajinné celky tvořící harmonický přechod mezi historickou zahradní nebo parkovou úpravou a okolní krajinou. Patří sem i historické lovecké obory a krajinné celky historicky udržované a obhospodařované jako okrasná hospodářství, romantické výletní areály, honitby, rybniční soustavy.

d. *Architektonizovaná krajina patřící do souboru děl historicky významné umělecké osobnosti, architekta*

Jsou to krajinné celky historicky významné pro studium a porozumění tvorby určité umělecky významné osobnosti, která se výrazným způsobem podepsala na utváření daného krajinného celku.

2. Historická hospodářská krajina

Harmonická a vyvážená krajina s převažujícím hospodářským záměrem, která vznikla jako součást širšího historického hospodářského celku. Dlouhodobě kultivovaná krajina vypovídající o životě venkova, jeho ekonomii a vývoji od prehistorie až do současnosti.

a. *Krajina hospodářských krajinných celků*

Krajina, jejíž utváření přímo souviselo s rozvojem feudálních sídel, krajina vypovídající o životě a ekonomii venkova. Jednotlivé hospodářské, správní či obytné objekty byly postaveny na základě historického kompozičního záměru, jejich vazby v krajině jsou zdůrazněny alejemi, průseky, krajinnými průhledy, výhledy atp. Musí jít o krajinný celek dokládající hospodářské využití a utváření krajiny v určitém historickém období.

b. *Krajina navazující na jednotlivé urbanistické celky obcí a měst, typické pro danou oblast*

Krajina spjatá s životem a ekonomikou města, od nejranějšího období až do současnosti. Harmonická a vyvážená krajina v bezprostřední vazbě na zastavěné území intravilánu, jejíž utváření přímo souvisí s jejím historickým hospodářským využitím. Zastavěná část a okolní krajina na sebe plynule navazují, jednotlivé objekty památkového zájmu a jejich soubory jsou citlivě komponovány vzhledem k svému okolí a jejich architektonické pojetí odpovídá historickému charakteru dané oblasti.

c. *Hospodářská krajina s převahou technického využití*

Krajina, jejíž vývoj a výsledná podoba přímo souvisí s historickým technickým dílem, jehož je nedílnou součástí. Může to být krajina s historicky významnými vodními díly či jejich soustavami. Dále krajina, jejíž výsledná podoba vznikla na základě historické důlní či těžební činnosti a je typická pro danou oblast, nebo je nedílnou součástí historicky cenné kulturní památky. Také krajina související s historickou technickou či průmyslovou činností ve vztahu k významné technické památce, nebo krajina, která je v souvislosti s touto činností typická pro danou oblast a představuje určitou etapu jejího vývoje a současně i doklad o technické vyspělosti v daném historickém období. Jinými slovy krajina doprovázející rozvoj průmyslu a manufaktury v daném historickém období.

3. *Krajina jinak kulturně historicky významná*

a. *Krajina vztahující se k historicky význačné osobnosti*

Krajina, která je významně spjata s životem či dílem významné historické či umělecké osobnosti a jejíž charakter a ráz podmínil tvorbu významných umělců určitého údobí.

b. *Krajina vztahující se k významným dějinným a kulturním událostem*

Daný krajinný celek představuje místo, na kterém se odehrály historicky důležité události, které měly vliv na další vývoj země.

c. *Prehistorická krajina*

Krajinný celek s výraznou koncentrací prehistorických památek. Projevuje se modelací terénu, zbytky stavebních konstrukcí a cest, pohřebišť, kultovních míst a sídel a případně doložitelnými vazbami mezi nimi.

d. *Historicky významné krajinné scenérie, místa historicky oslavovaná pro jejich vysokou estetickou hodnotu*

Krajinné celky které často mohou, ale v některých případech již nemusejí vyhovět výše uvedeným kritériím.

Regulativ ochrany historické krajiny

Doporučené výchozí podklady

- a. Současná mapa území.
- b. Mapa 1. vojenského mapování (1763 – 87).
- c. Mapa stabilního katastru (1830).
- d. Případné místní historické mapy.
- e. Dobová ikonografie.
- f. Historická literatura, místní kroniky.
- g. Letecké archivní snímkování.

Obsah regulativu:

- a. **Historický rozbor území** na základě archivních pramenů, literatury, plánové dokumentace a dobové ikonografie. Kulturně historický vývoj krajiny a hlavní vývojové etapy krajinných úprav. Identifikace kulturně historických hodnot území. Identifikace památkově cenných prvků a stop.
- b. **Prostorová analýza území** včetně současného stavu. Popis základního prostorového členění vizuálně vnímatelných prostor. Posouzení krajinářsko estetických a kompozičních vztahů. Identifikace kompozičních vazeb a souvislostí k důležitým místům krajiny. Identifikace krajinářsko historických hodnot krajiny. Identifikace vizuálně vnímatelných historických krajinných prostor a jejich krajinářsko památkových hodnot.
- c. **Program ochrany a správy historické krajiny.** Návrh konkrétních podmínek ochrany. Návrh praktických opatření správy a ochrany rozpracovaný na okamžitá, krátkodobá (1-5 roků), střednědobá (5-10 roků) a dlouhodobá opatření (10 a více let).
- d. **Přílohou** snímek katastrální mapy se zákresem hranic daného území, fotografická dokumentace území a jeho význačných krajinotvorných prvků a dochovaná dobová ikonografie. Dostupné materiály z výše jmenovaných výchozích podkladů.

Krajinotvorné prvky historické krajiny

- a. **Topografie terénu** – Morfologie, modelace, reliéf terénu.
- b. **Vegetace** – Stromy, keře, rozptýlená zeleň, živé ploty, stromoradií, lesní porosty, pole a louky, okrasné výsadby.
- c. **Přírodní systémy** – Geologie, hydrologie, přírodní společenstva, klima.
- d. **Komunikace** – Silnice, cesty, stezky.
- e. **Vodní prvky** – Vodní plochy, vodní toky, umělé vodní prvky.
- f. **Vybavení a doplňky** – Lavičky, osvětlovadla, odpadkové koše, ploty, atp.
- g. **Drobná architektura a stavební prvky** – Zdi, terasy, pergoly, altány, umělé zříceniny a dominanty, přístřešky, skleníky, schodiště, mosty, přehrady, atp.

h. Prostorové uspořádání krajiny – Výhledy, průhledy, krajinné prostory.

Obecné metodické principy pro správu na území historických krajin

- a.** Při jakýchkoliv zásazích musí být respektováno prostorové uspořádání daného území, panoramatické pohledy, historický charakter, historický půdorys a struktura krajinotvorných prvků (sídlní útvary, jednotlivé stavby a prvky drobné architektury, porosty dřevin, aleje a stromořadí, solitérní stromy a jejich skupiny, louky, vodní plochy a toky, cesty, meze, suché zídky atp.).
- b.** Veškeré zásahy do krajiny, jakými jsou např. terénní úpravy při budování infrastruktury a jiných technických prvků a staveb, výstavba budov a výsadba vegetace, musejí být v souladu s historickým krajinným charakterem a měřítkem daného území.
- c.** Veškeré vnější (případně vnitřní) úpravy staveb, které určují, dotvářejí či doplňují historické prostředí daného území, musejí být v souladu s jeho historickým charakterem a musejí směřovat k jeho zachování.
- d.** Aby nedošlo k znehodnocení, ale naopak ochraně zachovaných prostorových a kompozičních vazeb území, musí být regulativem stanoven způsob obhospodařování pozemků (včetně vodních ploch, toků a staveb) tak, aby nedošlo k náhlým změnám v prostorových kulisách a panoramatických pohledech oproti zachovanému historickému stavu území.
- e.** Využití daného území musí být v souladu s jeho historickým krajinným potenciálem a památkovými hodnotami.
- f.** Veškeré úpravy je možné provádět jen na základě zpracovaného regulativu, jeho památkového záměru, který bude vycházet z adekvátního historického průzkumu a bude nedílnou součástí územně plánovací dokumentace – územního plánu (třeba formou dodatku), platné pro dané území.

Metoda údržby

Pravidelná a poučená péče o dané území, jeho současný stav a stav jednotlivých jeho prvků. Nesmí měnit jejich historický charakter a autenticitu.

Metoda stabilizace

Dočasné a bezpečnostní opatření proti dalšímu zhoršování stavu nebo celkové degradaci území a jeho prvků. Nesmí změnit autenticitu a historický charakter. Záměrem stabilizace je ochrana současného stavu území a jeho prvků proti dalšímu poškození, změně, ztrátě.

Metoda konzervace

Opatření zachovávající formu, materiál a prvky území tak, jak se vyvíjely v průběhu doby včetně změn způsobených růstem vegetace a jejím odumíráním. Musí přísně respektovat dochovaný stav prvku. Je technickým zajištěním památky bez dotčení její originality a původního vzhledu. Záměrem konzervace je uchování a ochrana existujících prvků území a jejich vzájemných vazeb.

Metoda rehabilitace

Opatření udržující podobu území, jak se vyvinula v průběhu doby, pomocí oprav a údržby historických prvků. Jde o všestranně zhodnocující úpravy území a jeho

prvků. Rehabilitace je postup, který navrhuje takové úpravy, které umožňují potřeby současného využití daného území při zachování jednotlivých prvků a částí, které určují jeho historický charakter a jsou významnými kulturními hodnotami.

Metoda adaptace

Opatření, při kterém dochází k opodstatněným nutným změnám vzhledem k současným potřebám území a jeho prvků. Neměla by výrazněji narušit jejich historický charakter.

Metoda restituce

Opatření zachycující vzhled území v daném časovém období pomocí odstranění pozdějších doplňků a obnovy chybějících prvků. Ctí autenticitu a historický charakter památky.

Metoda restaurace

Opatření, jenž vrací území či jeho prvky do původního stavu opravou a odborným ošetřením poškozených a narušených částí. Nesmí narušit autenticitu a historický charakter památky. Záměrem restaurace je zachytit stav prvku v podobě jeho nejvýznamnějšího historického období.

Metoda rekonstrukce

Opatření, pomocí kterého znovu vytváříme degradované území či jeho prvky, doplňujeme chybějící část na základě dochovaného původního prvku a uvádíme tak památku do původního stavu.

Navržený regulativ musí detailně rozpracovávat výše uvedené metody ochrany území a jeho krajinotvorných prvků. U každého krajinotvorného prvku tak bude na základě historického a popřípadě i archeologického průzkumu detailně zpracována nejvhodnější metoda pro jeho ochranu a péči. Bude-li navrženo více opatření, bude zachována jejich hierarchie a navržen časový horizont pro jejich uplatňování. Některá opatření budou tedy okamžitá, jiná krátkodobá (1 – 5 roků), střednědobá (5 – 10 roků) a dlouhodobá (10 a více roků).

Jan Hendrych, Promovaný krajinný architekt
Buštěhradská 3, Střešovice
160 00 Praha 6
e-mail: hendrych@czn.cz

Význam druhotnej krajinnej štruktúry ku krajinnému obrazu a krajinnému rázu.

Peter Jančura

Príspevok sa zaoberá jedným z aspektov charakteru krajiny – krajinnou štruktúrou. Vyjadruje „terminologickú situáciu“ profilujúcich pojmov a samotnú „vývojovú situáciu“ krajinnej štruktúry, jednej z rozhodujúcich zložiek, tak krajinného obrazu ako aj krajinného rázu. Terminologický kontext súvisí s informačnou určitosťou a metódami výskumu krajiny. Pohybuje sa od objektívno-racionálneho posudzovania, po subjektívne, pocitové hodnotenie krajiny. Vývoj krajinnej štruktúry predstavuje zmenu jej usporiadania. Tým sa mení aj kompozícia a „informačný kód“ v ktorom krajinu identifikujeme. Vplýva na naše hodnotenie a postoje ku krajine. Súvisí aj s našou predstavou o želateľnom (optimálnom) stave. Od archetypu, cez súčasný a budúci vzhľad kultúrnej krajiny.

1. Terminologický kontext

Krajina sama o sebe umožňuje rozsiahly terminologický výkladový rámec. Jeho použitie závisí od odborov, či profesií ktoré krajinu skúmajú. Prirodzene sa tak vytvára akýsi terminologický „labyrint“. V skratke sa pokúsime poukázať na situáciu v jazykovo príbuzných krajinách Čiech, Poľska Slovenska.

V bývalej ČSFR, v 80. a 90. rokoch bolo jedným z ťažísk záujmu krajinných ekológov územný systém ekologickej stability (ÚSES), ktorý vyvrcholil v r. 1993–1995. Táto snaha sa v medzinárodnom kontexte preniesla do ekologickej siete, ECONET. Jednou z tém bola aj únosnosť územia (*carrying capacity*). V druhej pol. 90-tých rokov sa rozvíja diskusia o krajinnom ráze v Čechách (Míchal, 1997, Kučera, 1997, Zvolský, 1997 a ďalší). Od začiatku 90. rokov sa na Slovensku oživuje záujem o kultúru krajiny a krajinný obraz (Drdoš, 1995, Oťahel, 1996). Každoročne sa uskutočňujú konferencie v Ban. Štiavnicki (od r. 1995), o kultúre a životnom prostredí a v Ban. Bystrici (od r. 1996) o kultúre krajiny – Človek, krajina, kultúra. V r. 1998 sa v Bratislave na FA STU uskutočnilo kolokvium „Krajinný obraz, národná kultúrna hodnota“. Aj v Poľsku nastal, vo vzťahu ku krajine, prelom po r. 1990. Vžil sa termín *krajobraz* ako integrovaná súčasť ochrany prírody. V kultúre krajiny sú zaujímavé krajinné expertízy súvisiace s krajinnou architektúrou (Kosinski, 1996, Bohm, 1997). Významné je akceptovanie vzťahu a kontextu komunity k miestam, ktoré obýva. Zaujímavé sú výskumy „pozoruhodných miest“ v krajine a sídle „*magic place*“ a otázka významových hodnôt v krajine, „*trešč*“. Bol spracovaný rad zaujímavých štúdií (Pawlowska, 1998, Dabrowska-Budzilo, 1998).

Téma kultúry krajiny sa dnes rozvíja od racionálneho až po imaginačné chápanie. Termín sa od rigorózných metód „otvára“ aj do čisto „ľudskej podoby“. Napríklad ako „*láska ku krajine*“ a „*ozvena ľudských citov*“ (Librová, 1988), „*krajina ako domov*“ (Slobodová, 1996), „*krajina ako verejné blaho*“ (Bohm, 1997), „*krajina ako miesto svedectva a očakávania*“ (Dejmal, 1997), priznaním že... „*aj pocit je informáciou*“ (Jančura, Marenčák, 1997). Zaujímavou súvislosťou jednotlivých pojmov (termínov) je, že určité výrazy sú typické pre určitú dobu. Termíny ako ÚSES, krajinný ráz, krajinný obraz, sa stali akýmiś „*atraktormi*“ (z anglického „*to attract*“, priťahovať). „*Atraktor, i keď obsahuje nekonečné množstvo možností, ohraničuje a limituje konečnú oblasť sústavy*“ (Coveney, Hieghfield, 1990). Termíny sa môžu stať akýmiś terminologickými „*pevnosťami*“, ktoré, pri prílišnom používaní, môžu prerásť v terminologické „*klišé*“. V konečnom dôsledku sa stanú terminologickými

„pascami“, ktoré v kontexte s metodológiou a legislatívou vymedzia (obmedzia ?) pole pôsobnosti a výkladu daného termínu. Wittgenstein už v 50-tych rokoch píše o jazykových hrách, jazykových slučkách „*Hranice môjho jazyka sú hranicami môjho sveta*“ Wittgenstein (1953). „*Čo človek nepozná, nevidí*“ (Zvolský, 1997). Na druhej strane je terminologická jasnosť a presnosť nevyhnutnou podmienkou tak vedeckého výskumu ako aj legislatívnej praxe.

2. Postavenie krajinnej štruktúry v krajinnom obraze a krajinnom ráze, „objektívnosť“ a „subjektívnosť“ hodnotenia krajiny

Skôr než fenomén krajinnej štruktúry rozoberieme, je dôležité si uvedomiť, špecifikum jej významového a výpovedného kontextu. Pri skúmaní krajiny sa vždy budeme pohybovať medzi dvoma pólmi – subjektívnym a objektívnym hodnotením. Vo vzťahu k výskumu a popisu krajiny, má krajina vždy svojho pozorovateľa. Človekom vnímaná krajina je nielen súborom racionálnych poznatkov, ale aj emočnou, pocitovou odozvou. Súhra oboch faktorov (racionálnych + senzuálnych a emočných) vyjadruje reálny predpoklad komunikácie s krajinou. Pre metodológiu, súvisiacu s hodnotením vlastností krajiny, preto musíme zohľadňovať (a) „nezávislosť“ objektívnej reality krajiny od pozorovateľa, (b) subjektívne vlastnosti pozorovateľa a „hodnotiteľa“, ovplyvňujúce spôsob popisu a hodnotenia krajiny.

„Objektívnosť“ nie je jediným kritériom hodnotenia. Míchal (1997) to trefne nazýva „*zbytočné obavy zo subjektivismu*“. Prechod z informačnej znakovej roviny do roviny **symbolickej** až pociťovej. „*Skutočná krajina je tá vo vnútri nás samých*“ (Marenčák, Jančura, 1997). „*Každý človek je, či už priamo, alebo nepriamo súčasťou krajiny, otázka je, do akej miery je krajina súčasťou nás samých*“ (Kočík, 1999). „*Tradičné pojmy ako genius loci (na Západe) a feng sui (na Východe) slúžili ako sprostredkovanie medzi architektúrou a mestom... dnešný priestor je dichotómny... vnútorný aj vonkajší...*“ (Zervan, 1996). Tým sa vyrovnávame aj s „postmodernou požiadavkou“, aby racionálne nebolo jediným „vodítkom“ našej topologickej orientácie. Aby sa stalo skôr dialektickým (v zmysle Platóna), respektíve dialogickým, nie dichotómnym, vyjadrením nášho stavu poznania. Rizikom však je, že čím viac budeme „narábať“ s subjektívnym, hodnotami, pocitmi... tým ťažšie sa nám bude hľadať ich správne terminologické vyjadrenie. Okrem „stupňa objektivity“ je dôležité pomenovať akým spôsobom na krajinu pozeráme, nielen ako ju vnímame a si ju uvedomujeme. Môžeme hovoriť o výzore a vzhľade krajiny. **Výzor** skôr evokuje (vyvoláva) jej vonkajšie charakteristické vlastnosti, usporiadanie, „povahu“ a ráz. **Vzhľad** skôr evokuje hodnotenie (krásu..., estetickú hodnotu) z hľadiska vkusu a kultúrnych vzorcov, „módnosti“, životného slohu.. V tejto súvislosti Christian Norberg – Schulz (1971) rozoznáva viacero prístupov ku priestoru: **Pragmatický priestor** fyzického konania, integrujúci človeka s prírodným, „organickým“ prostredím. **Perceptuálny priestor** bezprostrednej orientácie, zabezpečujúci identitu osobnosti. **Existencionalný priestor** predstáv o blízkom okolí. Prostredníctvom neho sa človek začleňuje do určitého sociálneho a kultúrneho kontextu. **Konceptuálny priestor** fyzického sveta, o tom ako človek myslí o priestore. **Abstraktný priestor** logických súvislostí, ktorým sa popisujú naše poznatky o predošliých priestoroch. Objektívizácia vyjadruje stupeň **informačnej určitosti**, a možnosť zovšeobecnenia individuálnych prístupov na obecné prijateľné výroky. Súborne teda môžeme hovoriť o hodnoteniach:

- **Objektívnych** – krajinná štruktúra, prvotná krajinná štruktúra (geologické, morfológické, pedologické, hydrologické klimatické faktory a potenciálna vegetácia) druhotná (sekundárna) a súčasná krajinná štruktúra (land cover) využitie zeme (land use), historické krajinné štruktúry, terciálna krajinná štruktúra (socioekonomické javy), funkčné a priestorové usporiadanie územia (legislatívne vymedzené, chránené územia, územno-správne celky...)

- **Objektívno - subjektívnych** – „výzor a vzhľad“ krajiny, krajinný obraz, krajinný ráz, krajinný charakter, prírodné a kultúrne hodnoty v území, „kultúrne vzorce“ v krajine,
- **Subjektívnych** – jedinečnosť a prirodzenosť krajiny, neopakovateľnosť krajinskej scenérie, archetypy v krajine, až po imaginárnu krajinu legiend (a rozprávok)
- **Synkretických** – image krajiny a genius loci, krajina ako symbol

Z tohoto aspektu predošlé prístupy môžeme rozvinúť do reálne skúmateľných okruhov:

(a) Krajina ako „vec“, ako objekt, jej fyzická „vizáž“, stav, fyziognomické usporiadanie. (b) krajina ako „fungovanie“, kontext a súčinnosť geosystémov, geo-ekosystémov. Krajina prezentovaná modelom, napríklad ECONET, ÚSES, (c) krajina ako udalosť, ako proces (zmeny stavu v čase). História krajiny, jej dejiny, príbehy, ktoré ju formujú, (d) krajina ako významová, kultúrna hodnota. Kvalita, „génus“ krajiny, hľadanie zmyslu vzťahov človeka a prostredia, (e) krajina ako imaginácia, rozprávka (fairyland), mystérium, magický príbeh, legenda, archetyp, epistéma (podvedomá štruktúra poznania, Focauld, 1969).

Jednotlivé termíny majú orientačnú a označovaciu funkciu. Upresňujú naše ponímanie krajiny od elementárneho pohľadu až po jej komplexné vnímanie. Zahrnujú:

- **Relief krajiny**, geomorfologické tvary (ako súčasť abiokomplexov), hmotne a tvarovo identifikovateľná „masa“, ktorá ohraničuje obzor pozorovateľa (môžeme hovoriť aj o konfigurácii terénu). Je klasifikovateľná od rovín po vysočiny.
- **Krajinnú štruktúru, (súčasnú) druhotnú krajinnú štruktúru DKŠ**, rozmanitý súbor (mozaika, kompozícia) hmotných prvkov krajiny, ktoré pokrývajú reliéf zeme (jej povrch)
- **Krajinný obraz** = konfiguráciu reliéfu (morfológicko-priestorovú štruktúru), pôsobenie plánov a horizontov + usporiadanie (kompozíciu) štruktúry krajinného povrchu (pokrývky) + významné objekty v krajine (pôsobenie dominant) až po krajinnú scenériu
- **Krajinný ráz** = krajinný obraz + prírodné špecifiká + kultúrno-historické špecifiká (prírodná a kultúrna charakteristika, historická charakteristika, estetická a prírodná hodnota)

Krajinná štruktúra (druhotná a súčasná) je najexaktnejšie vyjadriteľná. Má definovateľné parametre, je merateľná. **Krajinný obraz** umožňuje pomenovania, respektíve zdôraznenie hodnotovej, nielen priestorovej a procesnej stránky videných predmetov. To dáva napríklad historickým pamiatkam špecifické, niekedy až dominantné postavenie vo vnímaní krajiny. Veľká časť hodnotenia môže byť objektívna, ale subjektívny faktor sa nedá „eliminovať“. **Krajinná scenéria** reprezentuje aj okamžité zmeny v krajine (zamračená obloha, vietor...) Jej informačná neurčitosť a „náladovosť“ je najvyššia. Hodnotenie je predovšetkým subjektívne, senzuálne, pociťové. **Krajinný ráz** vyjadruje regionálne špecifiká prírodno-antopického charakteru krajiny. Ako taký „spája“ rad uvedených charakteristík. Krajinný ráz (Vorel, 1997) je prírodná, kultúrna a historická charakteristika miesta. Pri určitom zjednodušení môžeme povedať, že sú to akési „terminologické vzorce“, na ktorých stojí naše pomenovanie vlastností krajiny. Jednotlivé termíny na seba nadväzujú tak, že predošlý je súčasťou nasledujúceho.

Terminologická určitosť je podmienená našou schopnosťou objektívne hodnotiť krajinu. V takomto prípade môžeme dospieť k významnému metodologickému predpokladu. Základom hodnotenia sú objektívne parametre. Subjektívne nasledujú podľa možnosti (stupňa) ich objektivizácie. To znamená, tie ktorých platnosť sa dá zobecniť. Napríklad výstupy mentálnych máp krajiny. Na „konci“ hodnotenia sú informačne neurčité väzby. Napríklad naše „súkromné“ pocity a stavy, ktoré v nás krajina vyvoláva. Takýto prístup i keď je prezentovaný len náznakovo môže uľahčiť postupnosť hod-

notenia od krajinej štruktúry po génus loci. Z tohoto pohľadu má najvyššiu určitosť a stupeň objektivity termín krajinná štruktúra, najvyššiu „neurčitosť a vyjadriteľnosť génus loci.

3. Vývoj usporiadania krajinej štruktúry

Druhotná krajinná štruktúra (land cover) má relatívne najlepšie predpoklady objektívneho hodnotenia. Je súborom diferencovateľných jednotiek–objektov, komponentov a elementov. Vyjadruje okamžitý stav, ale umožňuje aj sledovanie zmien. Zmeny chápeme buď ako **proces**, následnosť dejov, alebo postupnosť – **chronológiu**, či ako vývoj, vznikanie – **genézu** a v súvislosti s ľudstvom ako **historiu**, dianie, dejiny. Môžeme ho chápať retrospektívne, od súčasnosti po minulosť, alebo „geneticky“ od minulosti po súčasnosť. Vývoj krajiny je sledovateľný ako jednotlivé časové horizonty. Súvisí s fylogenezou. Forman, Godron (1986) pripisujú fylogénze veľký význam: „...*súčasný stupeň príbuznosti vychádza z funkcií minulosti*“. Whitehead (1971) používa termín udalosť (angl. event) a definuje ju ako „*špecifický charakter miesta v priebehu časovej periódy*“. „*Len štúdiom vzájomných súvislostí celého historického procesu možno odкрыť kontinuitu a diskontinuitu minulého, súčasného a budúceho v tvorbe životného prostredia*“ (Brůžek a kol., 1989).

Reálny vývoj diverzifikácie štruktúry krajiny poukážeme na príklade Slovenska. Druhotná krajinná štruktúra sa menila do rôznych historických foriem. Pred rokom 1950 to boli mikroštruktúry „švíkov“ polí, po r. 1950 poľnohospodárske makroštruktúry. Vplyv pozemkového práva mal rozhodujúci význam na rozčlenenie krajiny. Kolonizácia územia prebiehala od vzniku ciest, cez vznik sídiel, postupnou exploatáciou lesa, a rozširovaním poľnohospodárskych plôch. Jednotlivé územno–správne jednotky vznikali odčlenením sa z hradných domínií (XI.–XV. stor.). Koncom XVIII. storočia sa stabilizovali katastrálne územia (KÚ), zaviedla sa prísna evidencia pozemkovej držby. Z domínií veľkosti 320 – 1212 km² sa sformovali KÚ o veľkosti 5,5–147 km², s priemernou plochou v SR 17,1 km². Krajinná štruktúra, (dnes typická pre historické krajinné štruktúry), bola výsledkom dedičného práva. Všetci dediči dedili rovným dielom. Tým nastala **postupná diferenciacia a zmenšovanie pozemkov**. Ich výsledkom bola, pre naše územie typická, resp. regionálne špecifická, krajinná štruktúra. Prevládajúcou geometrickou formou bol obdĺžnikový, úzky tvar pozemkov. Postupné rozčleňovanie pozemkov viedlo ku vzniku čoraz pestrejšieho a heterogénnejšiemu charakteru antropicky ovplyvnených plôch. Jednotlivé plochy (poplužia, oráčiny), sa postupne členili od 54 ha, po menej ako 1 ha, neskôr 0,05 ha, t.j. s heterogenitou 500–2500 parciel na km², t. j. 20–4 áre. Najvyšší počet plôšok na 1 km² sme zaznamenali v lokalite Vlkolínec, 2334 parciel, v H. Lehotě, 644 parciel. Dnes sú, naopak, homogénne plochy nad 100 ha, bežné.

Veľkostnú škálu typických plôch, z ktorých sa SKŠ skladá sme rozdelili na mikro, mezo a makroštruktúry. Mikroštruktúry, rozmerov 0, 05–0, 9 ha, sčasti predstavujú postupne zanikajúce historické krajinné štruktúry. Mezoštruktúry o rozmeroch 0,9–35 ha, dotvárajú špecifický ráz krajiny. Umožňujú vhodné a ekonomicky výhodné hospodárenie (Jambor, Chudý, 1997). Makroštruktúry (spravidla) ornej pôdy predstavujú plochy 35–100 ha a viac. V krajinej štruktúre vytvárajú homogénne celky, čo výrazne ovplyvňuje krajinný obraz.

4. Usporiadanosť krajinej štruktúry

Usporiadanie štruktúry sa prejavuje ako rôzna forma organizácie krajinného priestoru. Na jednej strane je špecifickým stavom a vlastnosťou krajiny, na druhej strane je neustále sa meniacou skutočnosťou. Pozostáva predovšetkým z (a) reliéfu, geomorfológie – *konfigurácie* priestorových tvarov

krajiny (b) druhotnej (súčasnej) krajinnej štruktúry ako štrukturálneho usporiadania – *kompozície* povrchovej vrstvy zeme. *Charakteristické usporiadanie krajinnej štruktúry* je prejavom miestnych individuálnych (originálnych) špecifik a typických regionálnych vzťahov. Prírodných a socio-ekonomických podmienok územia. Základnými vlastnosťami usporiadania sú rozmiestnenie a pomerné zastúpenie jednotlivých častí celku. Štúdium krajinnej štruktúry umožňuje stanoviť rad charakteristík, z ktorých sa súčasná krajina skladá: charakter plošného zastúpenia (kontinuálny, diskontinuálny), rozmanitosť zastúpenia (homogenita, heterogenita), kompozícia (dominancia a pomerné zastúpenie tvarov, proporcií a veľkostných kategórií jednotlivých plôch) Regionálne špecifický ráz krajiny vytvára, (spolu s reliéfom) kombinácia jednotlivých plošných komponentov (častí) líniových a bodových zložiek krajinnej mozaiky. Dôležité sú antropické vplyvy súvisiace so sub-štruktúrou osídlenia, demografickými pomermi, hospodárskymi činnosťami, pozemkovým právom a územnosprávnymi vzťahmi. Ak „príroda“ vytvorila krajinnú štruktúru určitého usporiadania a charakteru, človek do nej môže vstúpiť, ale jej usporiadanie by nemalo mať odlišný „kompozičný“ charakter.

Pomer zastúpenia jednotlivých zložiek SKŠ sa postupne mení. Index krajinnej štruktúry (Jančura, 1997) , vyjadrujúci pomer poľnohospodárskej (PP), lesnej (LP) a ostatnej pôdy KI = PP : LP : OP ukazuje na úrovni SR, že v 80. a 90. rokoch XX. storočia je 5 : 4 : 1. V regiónoch s prevládajúcim nížinným reliéfom je 8 : 1 : 1, s prevládajúcim montánnym reliéfom je 3 : 6 : 1. Vplyv reliéfu na celkové usporiadanie SKŠ je zrejmý. Vo vývoji DKŠ došlo ku postupnej zmene zastúpenia lesných a poľnohospodárskych plôch. Index krajinnej štruktúry sa za posledných 70 rokov zmenil o 2 jednotky (20 %). Poľnohospodárske plochy sa od r. 1920 zmenšili z pôvodných 61 % na 49,8 % v r. 1995. Lesná pôda sa rozšírila z 34 % na 40,6 %. Tieto rozdiely na úrovni SR však sprevádzajú „oscilačné vlny“ na regionálnej úrovni.

Význam vývojových aspektov a usporiadanosti krajinnej štruktúry

Človek má bezprostredný vzťah predovšetkým ku tej časti krajiny, ktorú sám formuje. Ostatné i keď atraktívne plochy sú spravidla „prírodou“ vytvorené. Kým prvotnú krajinnú štruktúru (reliéf, geologické pomery, hydrologické pomery...) mení len minimálne, či čiastočne, najrozsiahlejším priestorom našej pretváracej činnosti je povrch zeme – DKŠ. V konečnom štrukturálnom kontexte, je reprezentantom širokej škály objektov (jednotiek), ktoré obsahuje aj krajinný obraz a krajinný ráz. Obsahuje lesy, lúky, polia, riečnu sieť, vodné plochy, sídelnú štruktúru a transportné línie...a historické krajinné štruktúry.

Súčasná krajinná štruktúra (SKŠ) vyjadruje aktuálny stav povrchu, spravidla v časovom horizonte +/- 5 rokov vo vzťahu ku súčasnosti. Z časového hľadiska vytvára kompaktné horizonty. Historické krajinné štruktúry (HKŠ) reprezentujú staršie časové horizonty. Často sa javia ako izolované relikty. Tradičné prístupy ku HKŠ spravidla podrobne spracovávajú antropomorfný reliéf, kultúrne dedičstvo, viazané na architektonické pamiatky, sídelné štruktúry a na technické pamiatky. Poznatkami o vývoji krajiny sa zaoberali viacerí autori (Žigrai, 1982; Petrán a kol., 1995, Kolečka, 1987, Smetana, 1994, Jančura, 1997, Lipský, 1996).

Súčasná krajinná štruktúra je jednou z objektívne skúmateľných vlastností krajiny a ako taká môže obecné prispieť ku definovaniu aj takých zložitých pojmov ako sú krajinný obraz a krajinný ráz. Je nositeľom významnej časti informácií o krajine a ktoré umožňujú jej klasifikáciu, hodnotenie a triedenie. Ako taká spravidla nie je v popredí záujmu krajinných ekologov, ani krajinných architektov. Väčšinou sa považuje za akúsi „dokumentačnú“ až „technickú“ vrstvu. Mala by byť východiskovým podkladom aj pre tvorbu krajiny. Výskum krajinných štruktúr poskytuje rad možností možnosťou prezentácie holistických, respektíve synergických (celostných) prístupov.

Usporiadanosť (kompozícia) krajinnej štruktúry je významným fenoménom formovania výzoru a vzhľadu krajiny. Vývojové vzťahy obohacujú aj naše pozorovania jej kultúrno-historického kontextu.

5. Aplikácia poznatkov (príspevok ku postupom spracovania)

Metódy spracovania krajinného obrazu sú u nás (SR) všeobecne známe a zaoberá sa nimi viacero autorov. Súhrnne Drdoš (1995), Drdoš a kol., (1995), jednotlivými metódami (Oťahel, 1980, 1996, Marenčák, Jančurová, Jančura, 1995, Štefunková, 1998). Vo vzťahu ku tvorbe krajiny Jančura, Supuka, Marenčák (1997).

Tento príspevok sa zaoberá niektorými parciálnymi problémami, ktoré dopĺňajú, respektíve rozširujú hodnotenie krajiny. Metodická postupnosť môže byť založená na už popísanej terminologickej súvislosti (a postupnosti) jednotlivých **terminologických skupín**. Celkový zoznam (tezaurus) najdôležitejších termínov (atraktorov) môže byť širší ako sme uvádzali doteraz. Tvoria akési „nadpisy“ terminologických skupín:

- krajina, krajinné prostredie, krajinná štruktúra (DKŠ, reliéf krajiny)
- krajinný obraz, krajinná scenéria, krajinný ráz
- génus loci „imidž“ (image) územia

Každý termín v sebe obsahuje aj význam (kontext) súvisiacich pojmov. Ak využijeme terminologickú následnosť, počnúc od hodnotení fenoménov, ktoré tvoria bázu skúmaného javu a postupne hodnotíme základné komponenty, neskôr ich výrazové vyznenie. Krajinná štruktúra patrí medzi tie fenomény, ktoré sú obsiahnuté prakticky v každom ďalšom (odvodenom) pojme a jeho termíne. Reliéf a krajinná štruktúra sú „stredom atraktora“. „Vzdďalovaním“ sa od ich „stredu“ = objektívneho pomenovania, sa dostávame na „jemnejšie“ odlišovacie roviny. Už nehodnotíme v rámci bázičného pojmu, ale v rámci komplexu pojmov. Súčasne sa „vzdďalujeme“ od rigorózneho objektivity, smerom od racionálneho ku senzuálnemu, ku emočnejšie orientovaným termínom, napríklad krajinnej scenérii. Tým nastáva zvyšovanie entropie informácie. Informačná určitosť sa znižuje a zvyšuje sa senzuálna stránka nášho hodnotenia. „Okraje“ tohoto hodnotenia sa „strácajú“ v image mistérii... intuitívnom „tušení“. „Prerozprávanie“ krajiny je teda fenoménom, kde spomínaná monáda objektívno/subjektívno dostáva nový význam. Heidegger (1974) vyslovil zaujímavú myšlienku: „*V tomto dvojtvárnom poskytovaní priestoru sa deje darovanie miest... Miesto vždy otvára krajinu tým, že v sebe zhromažďuje veci k ich spolupatričnosti...*“

Podrobnejší popis hodnotenia krajinnej štruktúry (vo vzťahu ku krajinnému obrazu, následne krajinného rázu), uvádzam na príklade konkrétnych lokalít. Nepredstavuje ani tak ucelenú metodiku ako skôr námet na spracovanie. Výber lokalít je podmienený ukážkami regionálne špecifických foriem DKŠ. Postup som rozdelil do 5 krokov. Pozostáva z identifikácie vývojových vzťahov a rozboru stavu formovania DKŠ. Pre každú lokalitu boli zohľadňované časové horizonty a spôsob priemetu – horizontálny (mapy v tab. č. 1 – 6) a vertikálny (veduty, panorámy, tab. č. 7). Ďalej mierka zobrazenia a veľkosť skúmaného územia (mierková štrukturalizácia priestorových útvarov) – následnosť mierkových škál (resp. geografických dimenzií). Od republikovej úrovne (1 : 1 000 000 – 1 : 500 000), cez regionálnu a subregionálnu úroveň, (1 : 200 000 – 1 : 50 000), lokálnu, miestnu úroveň, KÚ (1 : 25 000, 1 : 10 000, 1 : 5 000) až po krajinné detaily. Sú to (1) **segmenty krajiny**, alebo (2) **krajinné výrezy** vo štvorcovej sieti 1000 × 1000 m (1 km²). Ich výber závisel od významu a od územného rozsahu sledovaných javov. Podkladom boli mapy, letecké snímky a výsledky terénneho prieskumu.

1. Širšie územné vzťahy a úroveň KÚ. Historická analýza, vznik a vývoj usporiadania teritoriálnych jednotiek. Prehľad o vývoji DKŠ vychádza z postupnej diverzifikácie územia a krajinných štruktúr. Je spracovaný na príklade územia SR (*tab. č. 1a*). Usporiadanie DKŠ je podmienené sídelnou štruktúrou, transportnými líniami a zastúpením lesných a poľnohospodárskych plôch. Územie sa postupne členilo na historické domíniá. Z nich vznikali katastre, na ich území pozemky v držbe jednotlivých usadlostí (*tab. č. 1b*). Členenie domínií a formovanie urbanizačných osí je prezentované na príklade subregiónu Detva (*tab. č. 2a*). Poloha KÚ vytvára špecifické usporiadanie v rámci subregiónu (*okolie Detvy – tab. č. 2b*). V prílohe je znázornený aj výber reprezentatívnych štvorcov.

Objektová analýza DKŠ – stav a vývoj usporiadania. Zovšeobecnenie typického usporiadania a vývoja zmien DKŠ, v rámci katastrálneho územia (*tab. č. 3a*). Pri hodnotení usporiadania DKŠ je možná selekcia plôch makroštruktúr v rámci druhotnej krajinej štruktúry (*tab. č. 3b*). Makroštruktúry významne dotvárajú charakter krajiny.

2. Úroveň krajinných segmentov. Príklad stavu usporiadania súčasnej krajinej štruktúry, predstavuje objektová analýza KÚ Detva (*tab. č. 4a, b*). Obsahuje = lesy + nelesná drevinná vegetácia + polia + lúky, pasienky + vodné toky a plochy + skaly a surový substrát + transportné línie, cesty, vedenia + výrobné útvary + sídelné útvary (*tab. č. 4a*). Vývoj zmien usporiadania SKŠ v KÚ Detva predstavuje (*tab. č. 4b*). Typické je pozvoľné rozrastanie sídla, sukcesné zarastanie okrajových plôch a relatívna stálosť makroštruktúr (lesy a polia).

Iný spôsob predstavuje **geometrická a významová analýza usporiadania súčasnej krajinej štruktúry** na príklade lokality Vlkolíne (*tab. č. 5a*). Selekciou významných plôch získame geometrickú interpretáciu vnímania kompozície krajinného obrazu. Spolu s prírodnými, kultúrnymi a krajinárskymi hodnotami územia vytvárajú základné kultúrno-hodnotové špecifiká územia. Kompozíciu HKŠ vytvárajú identifikovateľné krajinné obrazce (vzorce).

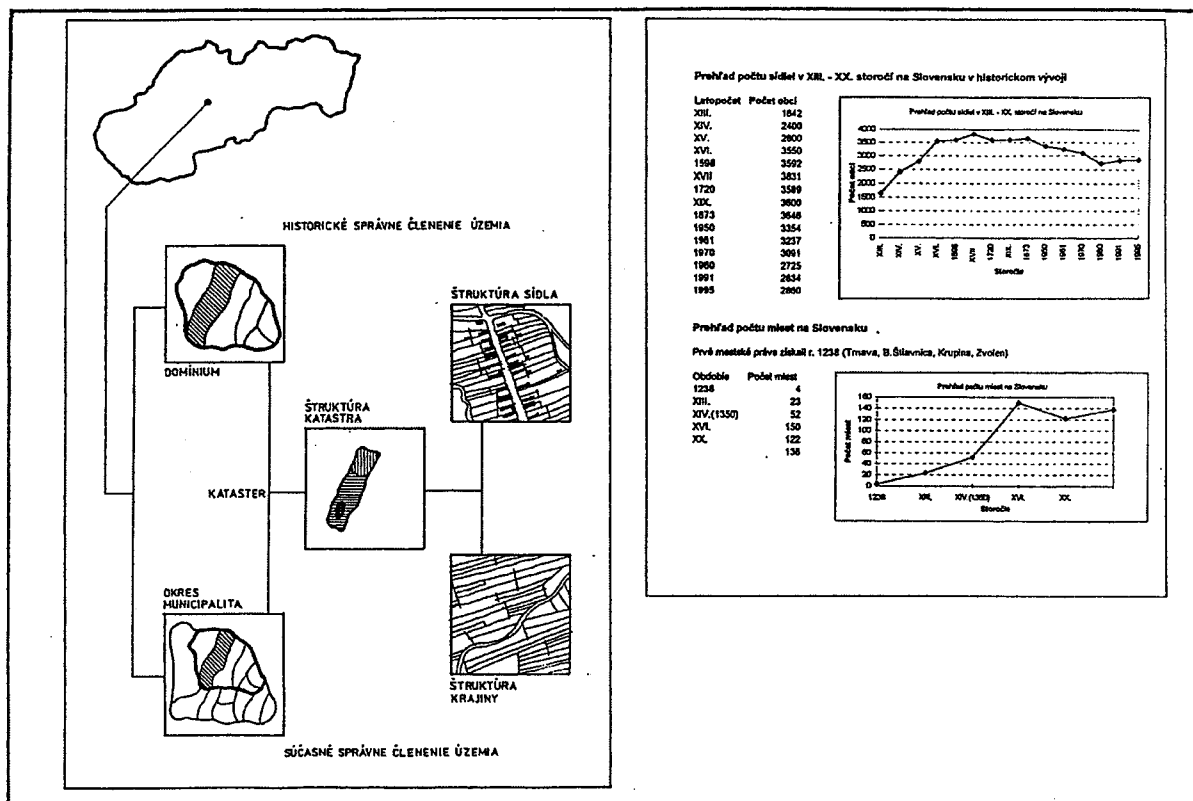
3. S nimi súvisí efektívny postupový postupový krok – analýza výrezov krajiny (štvorcov 1×1 km). Pre hodnotenie územia sa najprv vyberú charakteristické štvorce (*napríklad tab. č. 2b*). Takto získame prehľad o špecifickom usporiadaní mikroštruktúr (*tab. č. 5b*). Tieto sú rozhodujúcim podkladom pre formuláciu a charakterizovanie regionálne špecifického krajinného rázu, v súvislosti s historickými krajinnými štruktúrami.
4. Štatistické vyhodnotenie proporcií typických plôch (zložiek) DKŠ (*tab. č. 6ab*). Aby sme získali predstavu o typickom tvare a veľkosti plochy jednotlivých plôch, môžeme spracovať štatistické vyhodnotenie geometrických tvarov a veľkosti jednotlivých plôch. Prvá sa spracuje objektová analýza DKŠ a plôch sa štatisticky vyhodnotia (*tab. č. 6b*). Napríklad pre severnú časť východoslovenskej nížiny je to obdĺžnik 1 : 2, plochy 35 – 40 ha.
5. Analýza priestorového vnemu, panorám predstavuje ďalší dôležitý krok hodnotenia krajinného obrazu (následne rázu). Obsahuje tak reliéfovú ako aj povrchovo-štruktúrne charakteristiky krajiny. Je vhodná pre krajinárske hodnotenie krajinného obrazu analýzou panorám (Marenčák, a kol, 1995). Pozostáva zo selekcie negatívnych a pozitívnych javov (*tab. č. 7a*) a súvisí s návrhmi pretvorenia krajinného obrazu na podklade panorám (Marenčák, a kol., 1995) ako významných krajinných fenoménov (*tab. č. 7b*).

Načrtnutý postup bol overovaný na viacerých lokalitách, ale nedá sa všade jednoznačne zovšeobecniť. Každý región a každá lokalita je originálna. Preto skôr hovoríme o vzoroch pre postup spracovania ako o rigoróznejšej metodike. Porovnávaním jednotlivo spracovaných území, často môžeme dôjsť ku pozoruhodnejším výsledkom ako pri opakovaní metodickej „šablóny“.

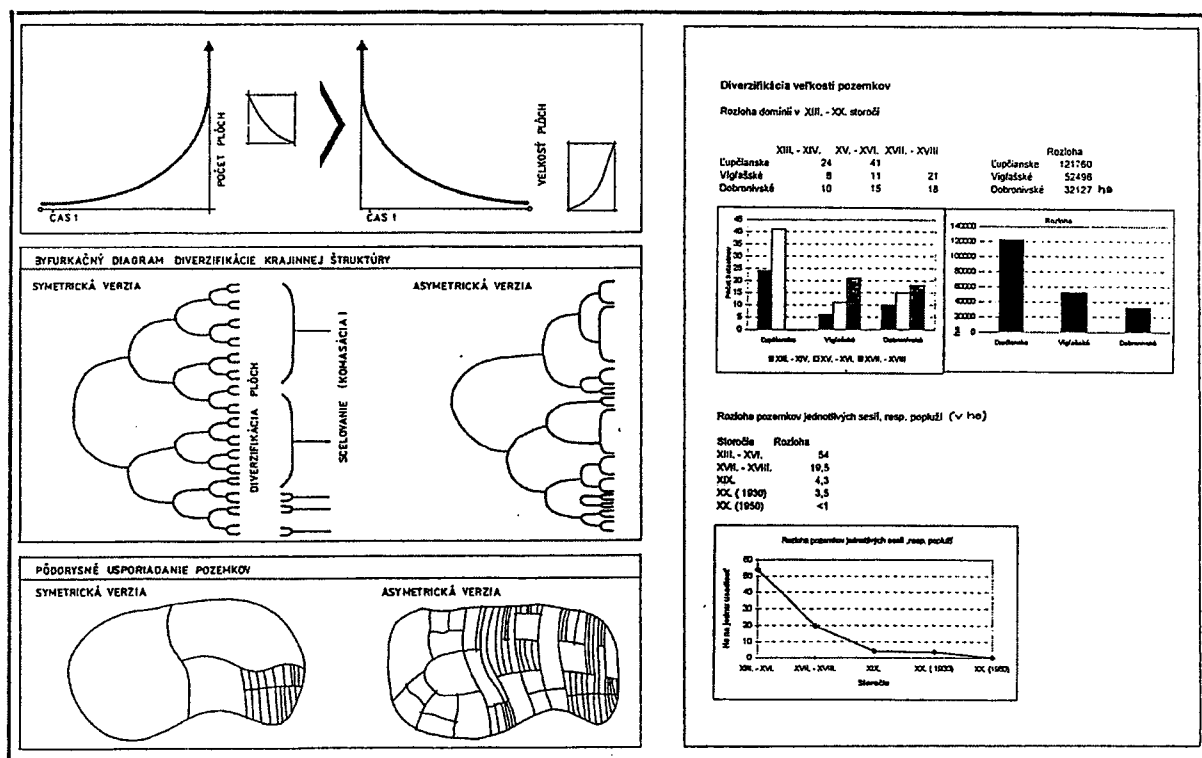
6. Záver

Krajinná štruktúra a jej usporiadanosť má jednu vzácnu vlastnosť – je súčasne rigorózne „parametrická“, ale svojou kompozíciou esteticky a pocitovo hodnotiteľná. Je iba čiastkou celej reflexie krajiny v nás. Od poznania po precítenie. **„Základnou podmienkou, ktorá vo vedomí ľudí vytvára potrebu zaoberať sa krajinou a ktorá stanovuje krajinu, ako hodnotu... je objektívny nedostatok prírodnej krajiny v okolitom prostredí“** (Librová, 1988). Absencia, nedostatok vytvára potrebu, ktorá nás motivuje k činu. Ak sme hovorili o terminologickom kontexte metód spracovania rôznych aspektov krajinného prostredia, stáva sa motivačný podnet kontextom. Význam kontextu potom smeruje dvoma smermi (a) neuspokojený stav (krajiny) vyvoláva potrebu jeho hodnotenia, respektíve zmenu, podľa prípustnej odchýlky od želaného stavu (b) podstatou hodnotenia sú súvislosti od základných vzťahov (štruktúra systému) cez podrobnejšie vzťahy (proces, funkcia, význam) po zložitejšie súvislosti (komplexnosť systému). Tam niekde začína a končí naša snaha byť objektívny, ale pri tom si zachovať individuálnu originalitu subjektívnych názorov...

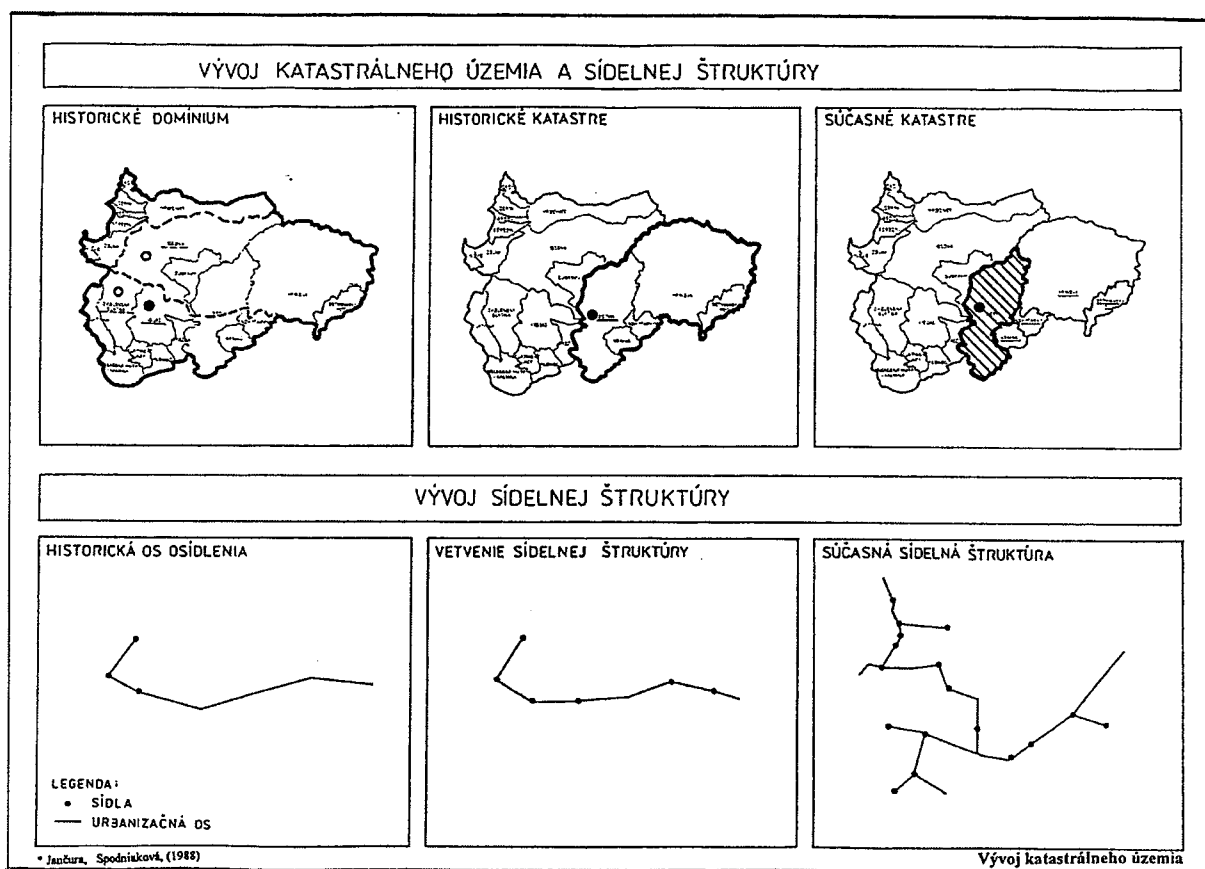
Obrazová príloha

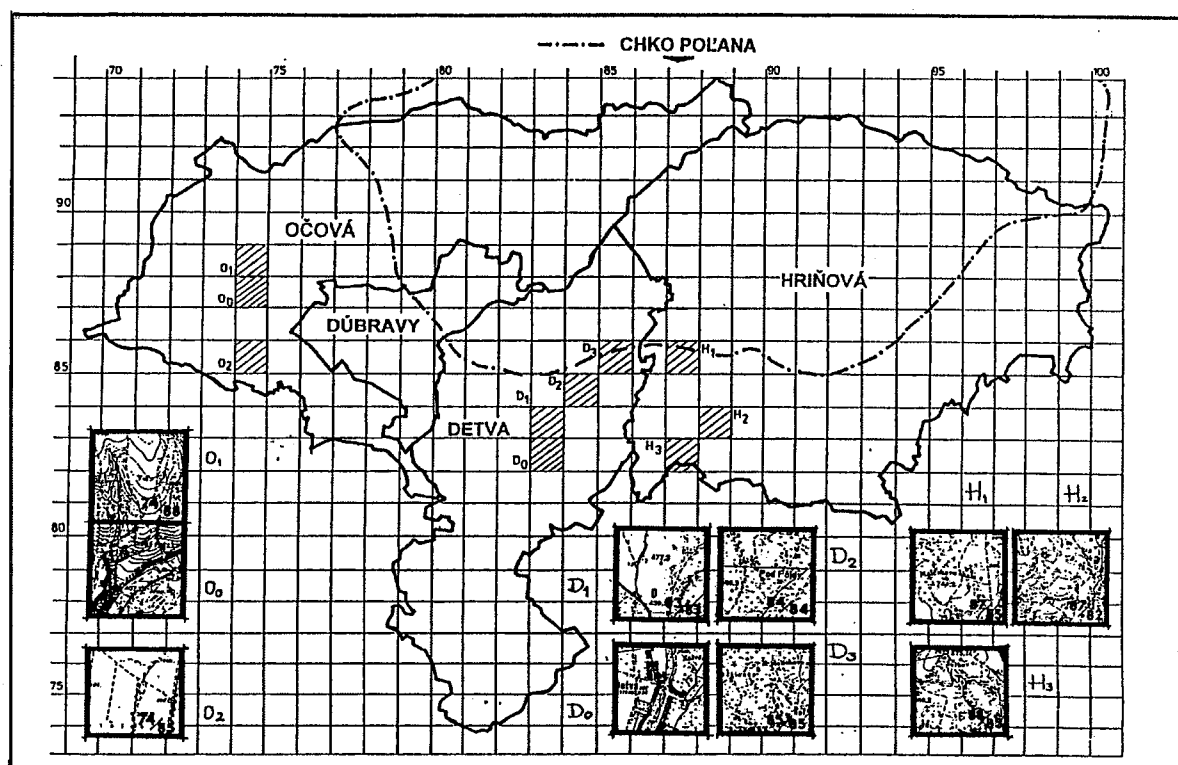
Tab. č. 1a Celkový prehľad diverzifikácie územia a krajinných štruktúr, územie SR

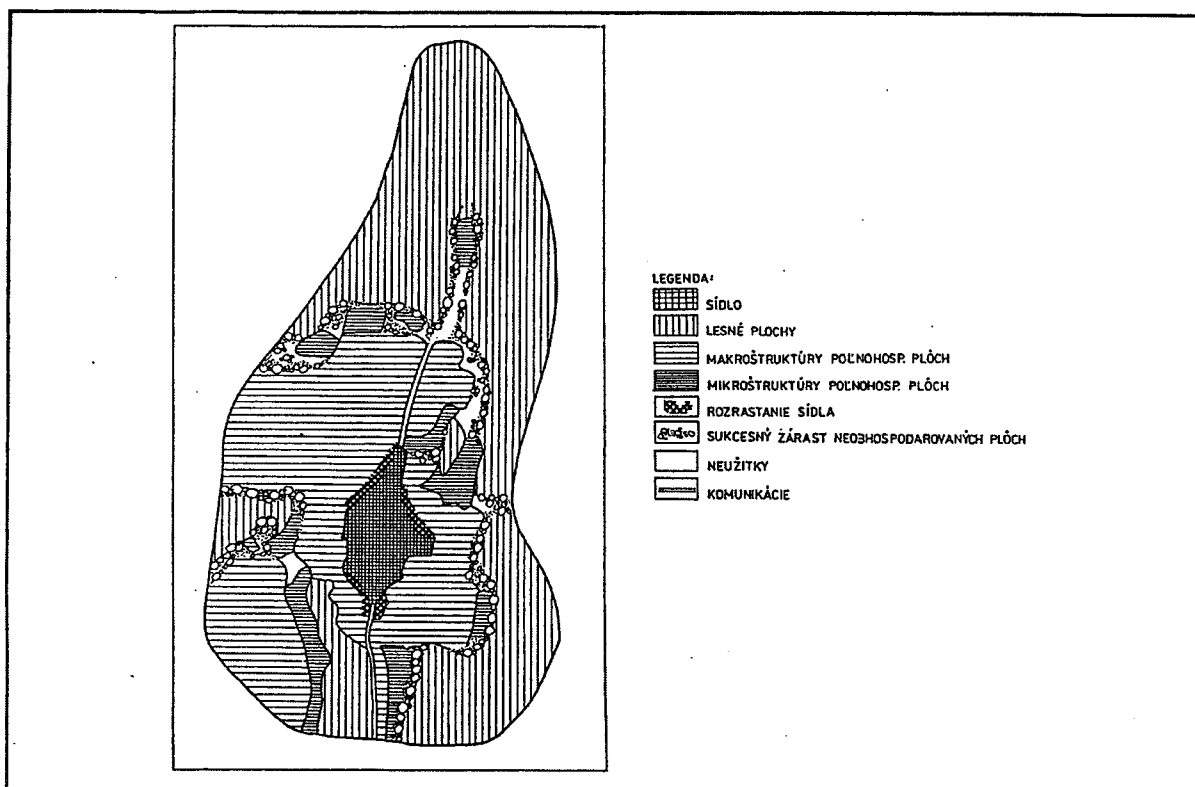
Tab. č. 1b Diverzifikácia územia na historické dominiá a katastre, členenie pozemkov.

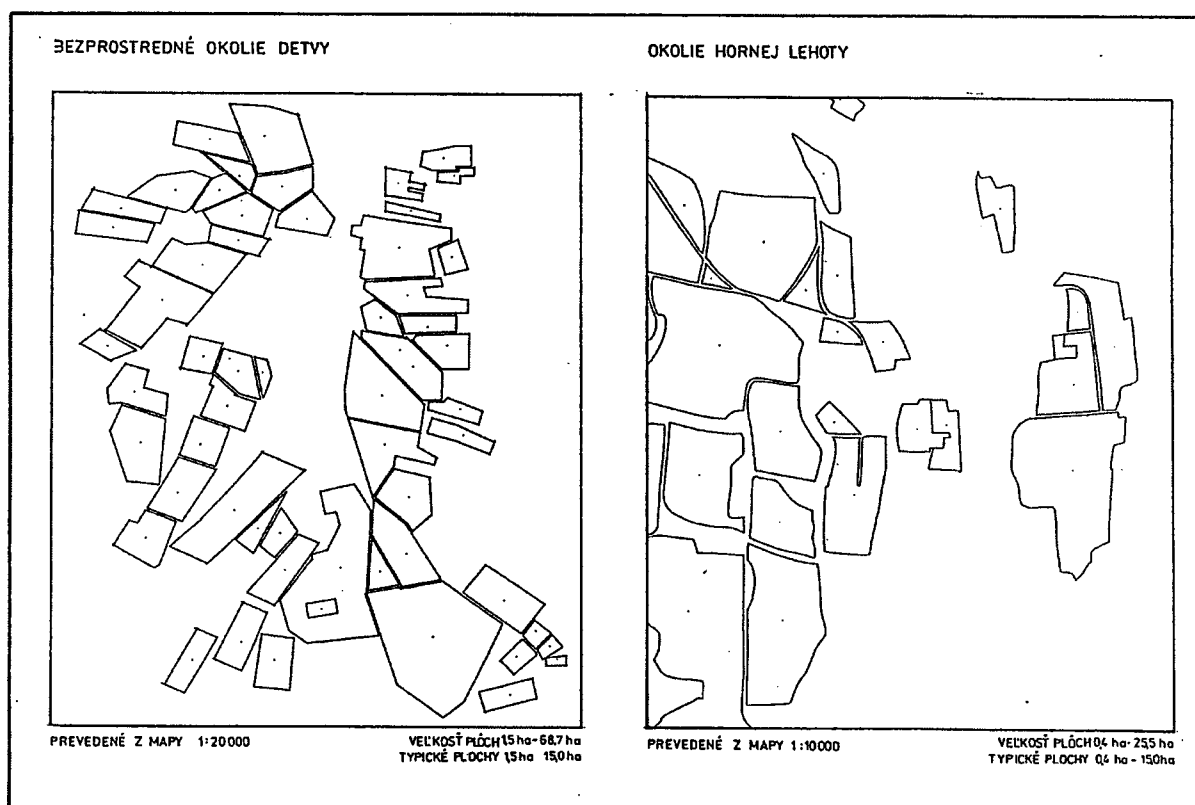
Tab. č. 2a Diverzifikácia domínií, vznik katastrov a formovanie urbanizačných osí

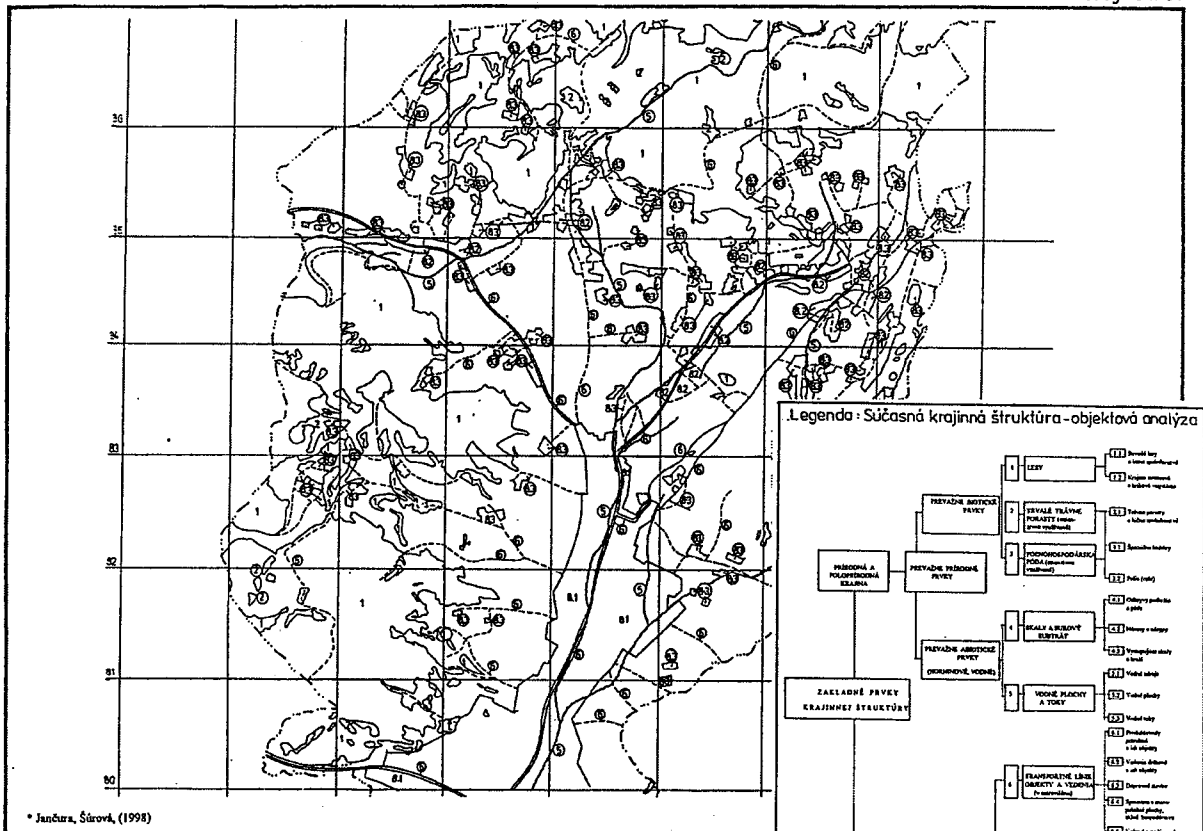
Tab. č. 2b Príehľad stavu katastrálnych území a výbere typických štvorcov.

Tab. č. 3a Zoušeobecnenie typického usporiadania a vývoja zmien druhotnej krajinnej štruktúry v rámci katastrálneho územia

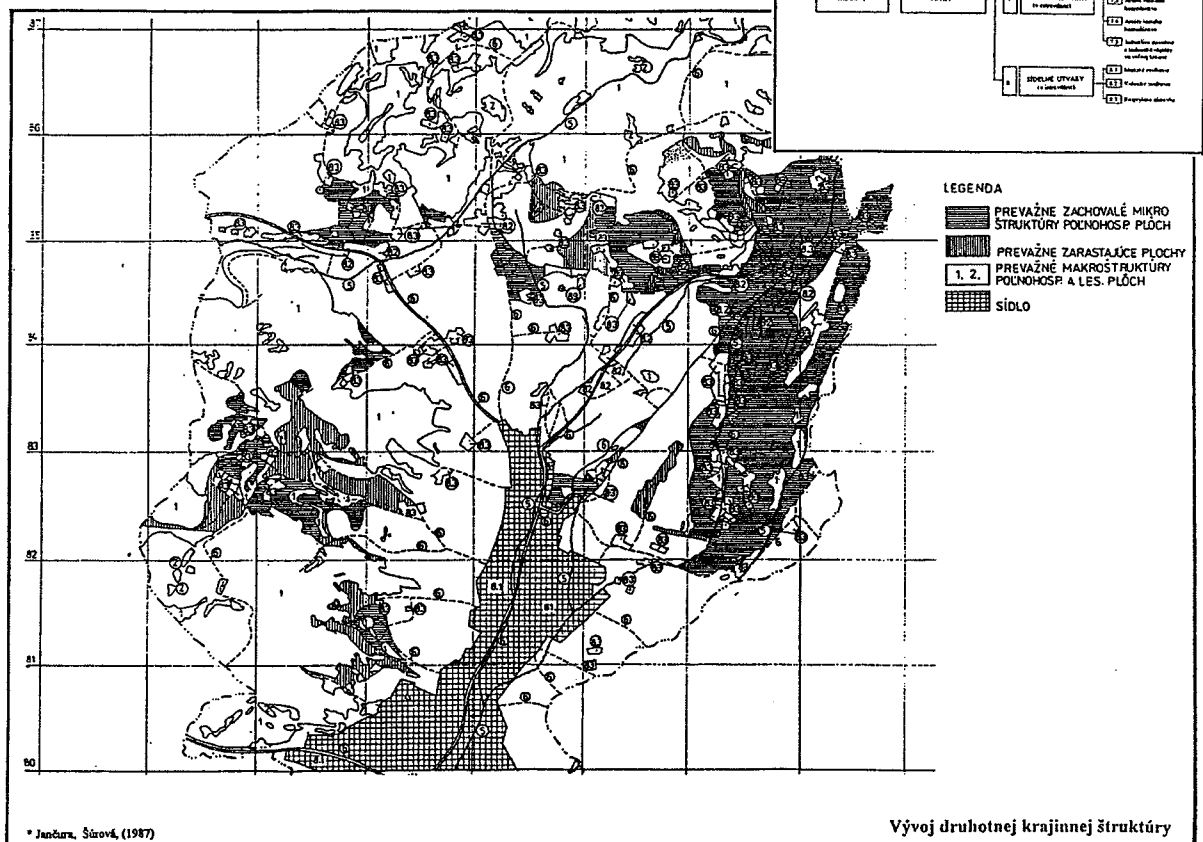

Tab. č. 3b Selekcia plŔch makroštruktúr v usporiadaní druhotnej krajinnej štruktúry v rámci katastrálneho územia.

* Jančura, Šárová, (1998)

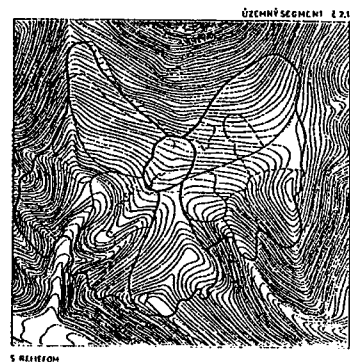
Tab. č. 4a Stav usporiadania súčasnej krajinskej štruktúry, objektová analýza

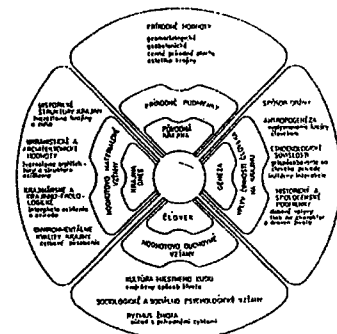
* Jančura, Šárová, (1987)

Vývoj druhotnej krajinskej štruktúry

Tab. č. 4b Vývoj zmien usporiadania súčasnej krajinskej štruktúry.

- OSEK VLKOLÍNEC
- TERASOVÉ POPLČKA ZACHOVANÉ
- ZMŔŠENÉ TERASOVÉ POPLČKA
- CHRÁNENÉ PŘÍRODNÉ VÝTVORY
- POZORUHODNÉ PŘÍRODNÉ VÝTVORY NECHRÁNENÉ
- PŘÍR. VÝTVORY ZAUJÍMÁVÉ Ž KRAJINÁRSKEHO HLEDISKA

RUŽICA SÚBORU HODNÔT

Tab. č. 5a Geometrická a významová analýza usporiadania SKŠ. Úroveň krajinných segmentov. Vnímanie kompozície krajinného obrazu.

DETVA - OČOVÁ

VLKOLÍNEC

DETVA - HRIŇOVÁ

HORNÁ LEHOTA

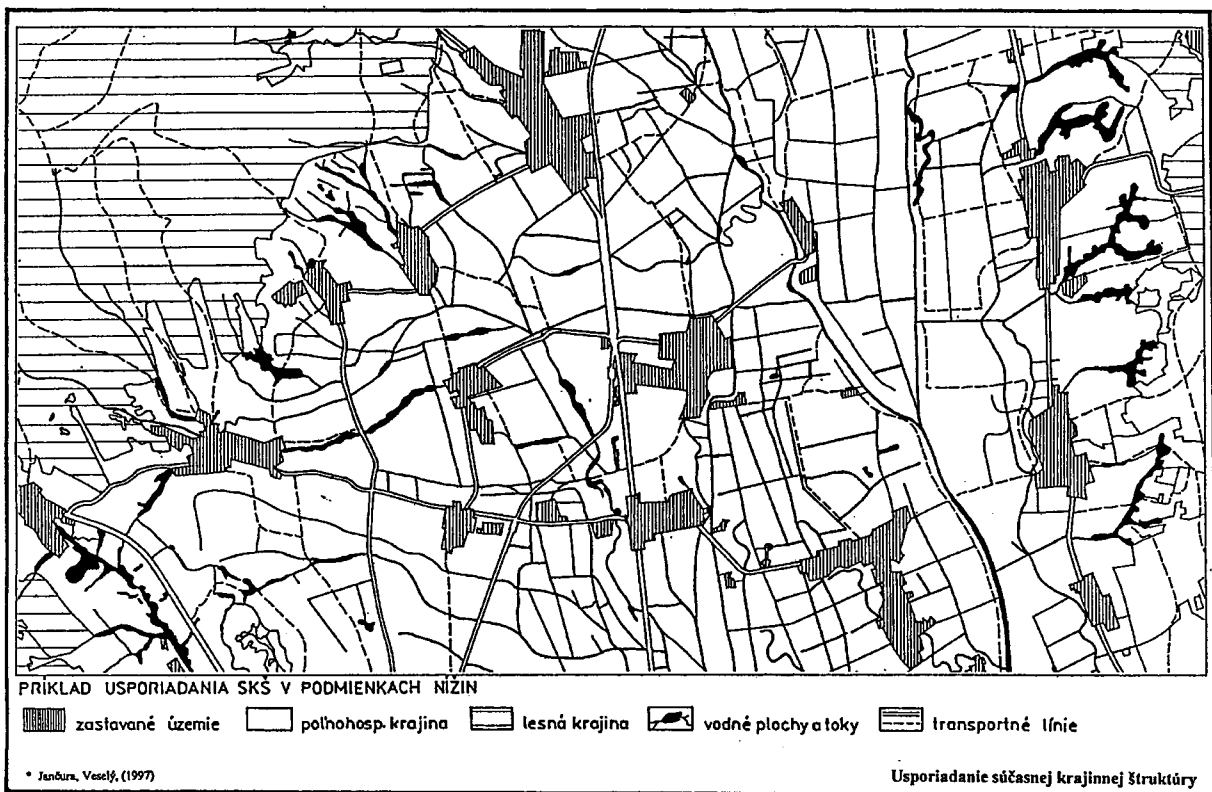
PLIEŠOVCE - ZAJEŽOVÁ

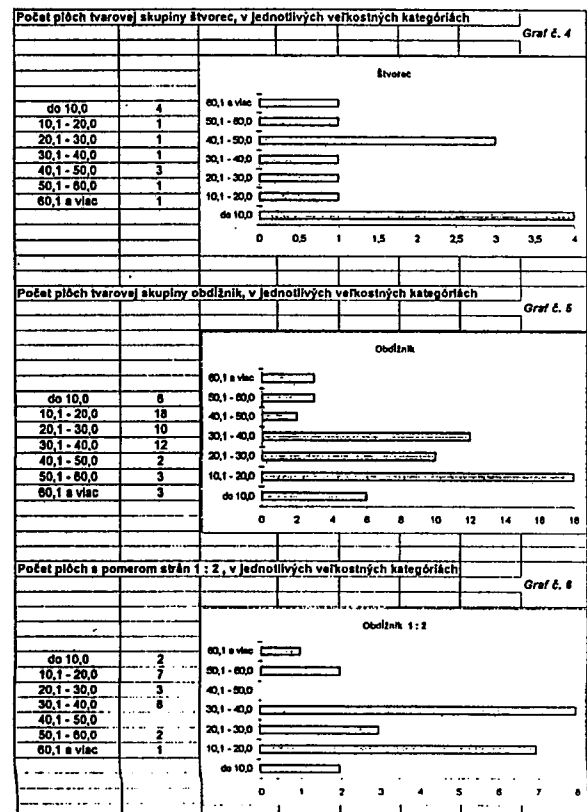
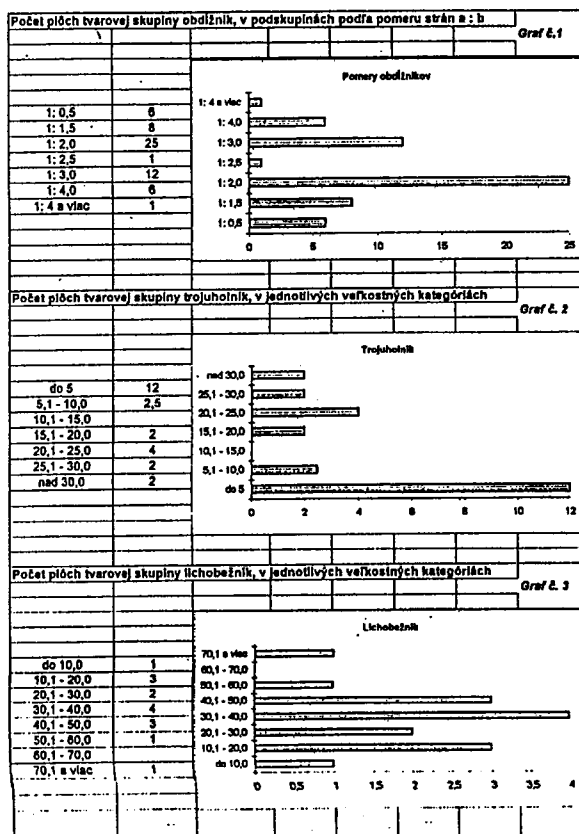
DETVA

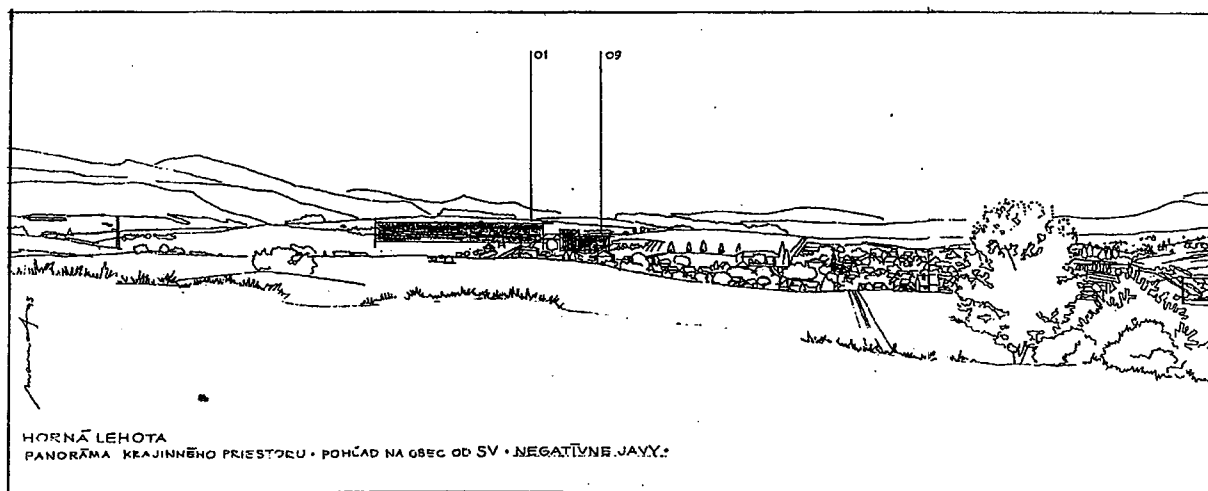
Tab. č. 5b Selekcia plôch s mikroštruktúrami v usporiadaní druhotnej krajinnnej štruktúry. Úroveň krajinných výrezov (typických štvorcov).

Tab. č. 6a Stav usporiadania súčasnej krajinej štruktúry, objektová analýza.

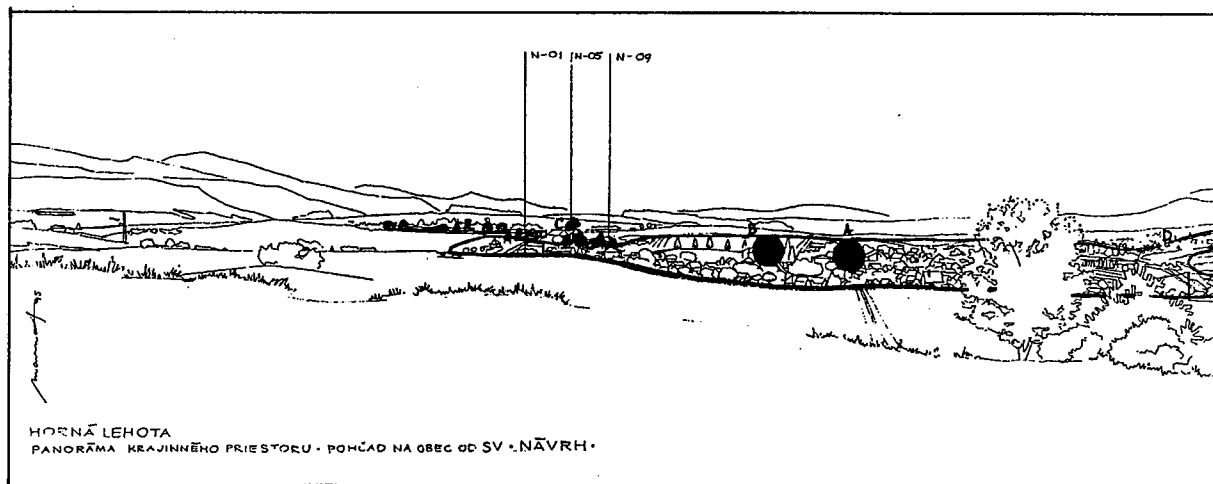

Tab. č. 6b Štatistické vyhodnotenie geometrických tvarov a veľkosti jednotlivých plôch súčasnej krajinej štruktúry (vyhľadávanie typickej plochy).

- legenda
1. devastované priestory
 2. rušivé prvky a segmenty krajinného obrazu
 3. 08 . javy komentované v textovej časti pod uvedeným číslom

Tab. č. 7a Krajinárske hodnotenie krajinného obrazu analýzou panorám (Marenčák a kol., 1995).
Selekcia negatívnych javov.

- legenda
1. fenomén krajinného obrazu
 2. urbanisticko - architektonické dominanty v krajinnom obraze
 3. navrhnuté štruktúry a nové prvky, eliminujúce negatívne javy alebo umocňujúce kvality krajinného obrazu
 4. N 04 . javy komentované v textovej časti

Tab. č. 7b Návrhy pretvorenia krajinného obrazu na podklade panorám (Marenčák a kol., 1995).
Významné fenomény krajinného obrazu.

Literatúra

- Bohm, A., 1997: Krajina ako verejné blaho, zborník Človek, krajina, kultúra, II., SAŽP, B.Bystrica, s. 89 – 96.
- Brůžek M., a kol.(Čeřovský, J., Lakomý, Z., Ortová, J.) 1989: Kultura a životní prostředí, SPN, Praha, s.391.
- Coveney, P., Hieghfield, R., 1990: The arrow of time, W.H.Allen, Published, London, p. 473.
- Dabrowska – Budzilo, K., 1998: Urbanised Landscape and it Typology, zborník. Človek, krajina, kultúra, III., SAŽP, B.Bystrica, s. 35 – 39.
- Dejmal, I., 1997: Krajina je místo svědectví a očekávání, Ochrana přírody, AOPaK, Praha, s. 1 – 3.
- Drdoš, J., 1995: Krajinný obraz a jeho hodnotenie, Životné prostredie, 29, 4, ÚKE SAV, Bratislava, s. 202 – 205.
- Drdoš, J., Miklos, L., Kozová, M., Urbánek, J., 1995: Základy krajinného plánovania, vydavateľstvo Technickej univerzity vo Zvolene, s.172.
- Focauld, M., 1969: Archeológia vedenia, in. Furnstová, M., Trinks, J., 1994: Philosophie, (vyšlo v slov.preklade, SPN, Bratislava, 1996), OBV Pädagogischer Verlag, Viena, 325.
- Forman, R.T.T., Godron, M., 1986: Landscape Ecology, John Wiley & Sons, Inc., New York, pp.584.
- Heidegger, M., 1977: Sein und Zeit., in., Zervan, M., 1996: Atopické a atypické úvahy o priestore, Architekt. a urabnizmus, roč. XXX, č.3, ÚSA SAV, Bratislava, s.145 – 154.
- Jambor, P., Chudý, J., 1998: Veľkosť a tvar pozemku ovplyvňujú ekonomiku výroby a ochranu pôdy, Naše pole, roč.2., č.2, odborný mesačník pre pestovateľov rastlín, BT, Bratislava, s. 32 – 33.
- Jančura, P., 1997: Vývojové trendy súčasnej krajinej štruktúry na príklade vybranej časti územia KÚ H.Lehota, Acta Facultatis Ecologiae, vydáva FEE TU Zvolen, s.25 – 42.
- Kočík, K., 1999: poznámka z osobného rozhovoru, FEE TU Zvolen
- Kolejka, J., 1997: Landscape – historical synthesis, Material, methods and results, Ecology, 6/1, Journal for ecological problems of the biosphere, Veda, Bratislava, p.51 – 62.
- Jančura, P., Supuka, J., Marenčák, M., 1997: Metodologické aspekty tvorby krajiny, zborník konferencie Človek – krajina – kultúra, SAŽP, Banská Bystrica, s.33 – 37.
- Kosinski, W., 1996: Krajinná architektúra v Poľsku, teória a prax, zborník Človek, krajina, kultúra, I., SAŽP, B.Bystrica, s.125 – 139.
- Kučera, T., 1997: Hodnocení krajinného rázu z pohľadu krajinné ekologie, , Ochrana přír., roč. 52, č.1., AOPaK ČR, Praha, s.25.
- Librová, H., 1988: Lásky ke krajině, Blok, Brno, s. 168.
- Lipský Z., 1996: Historical development of the Czech rural Landscape used to its present ecological stabilization, Ecology, 15/1, Journal for ecological problems of the biosphere, ÚKE SAV, SAP, Slovak Academy Press Bratislava, p. 103 – 107.
- Marenčák, M., Jančurová, K., Jančura, P., 1995: Štrukturálne parametre krajiny a krajnotvorba, in. Jančura, P., 1995 a kol.: Uplatnenie princípov ekologickej únosnosti pri stanovení ekologických regulatívov územného rozvoja, V. časť, vedecko – technický projekt MŽP SR, Bratislava, Mikro – top, Slov. Ľupča, s. 75.
- Marenčák, M., Jančura, P., 1997: Štyri úvahy o krajine, Človek, krajina, kultúra, II., SAŽP, B.Bystrica, s.38 – 42.
- Míchal, 1997: Praktické rámce hodnocení krajinného rázu, Ochrana přír., roč.52, č.1., AOPaK ČR, Praha, s.4 – 10.
- Norberg – Schulz, Ch., 1971: Existence, Space and Architecture, London, New York.

- Oťahel, J., 1980:** Štúdium percepcie krajinnej scenérie a jeho prínos k lokalizácii zariadení cestovného ruchu, *Geografický časopis*, roč.32, č.3 – 4, GÚ SAV, Bratislava, s. 250 – 261.
- Oťahel, J., 1996:** Krajina, pojem a vnem, , *Geografický časopis*, roč.48, č.3 – 4, GÚ SAV, Bratislava, s.241 – 253.
- Pawlowska, K., 1998:** The Percepcion of Curtural Urban Lanscape, zborník *Človek, krajina, kultúra*, III., SAŽP, B.Bystrica, s. 31 – 34.
- Petráň, J., a kol., 1985:** Dějiny hmotné kultury,I.část, SPN, Praha, s. 493.
- Slobodová, H., (ed.) 1996:** Krajina jako domov, zborník z kolokvia, IMPRESO, Žďár nad Sázavou, s.110.
- Smetana , T., 1993:** Chraňme genia loci vesnice, Územní plánování a urban., XX., VÚVA, Praha, s.142 – 144.
- Štefunková, D., 1998:** Estetická kvalita krajiny a otázky nad prístupmi k jej hodnoteniu. Životné prostredie, ÚKE SAV, Bratislava, s.260 – 264.
- Vorel 1997:** Žďárské vrchy, hodnocení území CHKÚ, , Ochrana přírody, AOPaK, Praha, s. 11 – 15.
- Whitehead N.A., 1971:** Concept of Nature, in Urbánek, 1994 a.: Ochrana krajiny z hľadiska časopriestorových štruktúr, *Geografický časopis*, roč. 46, č.1., GÚ SAV, Bratislava, s. 49 – 61.
- Wittgenstein 1953:** Filozofické skúmania, in. Furnstová, M., Trinks, J., 1994: Philosophie, (vyšlo v slov. preklade, SPN, Bratislava, 1996), OBV Pädagogischer Verlag, Wien, 325.
- Zervan, M., 1996:** Atopické a atypické úvahy o priestore, *Architekt. a urabnizmus*, roč. XXX, č.3, ÚSA SAV, Bratislava, s.145 – 154.
- Zvolský, 1997:** Úvaha o krajinném rázu, , Ochrana přírody, roč. 52, č.2., AOPaK ČR, Praha, s.46 – 48.
- Žigrai, F., 1972:** Niekoľko úvah o pojme, definícii a členení kultúrnej krajiny, *Geografický časopis*, 1, s.50 –63.

Ing. Peter Jančura
SAŽP, Centrum územného plánovania
Tajovského 28
974 01 Banská Bystrica

Technická univerzita vo Zvolene
Fakulta ekológie a environmentalistiky
Katedra tvorby krajiny
Štúrova 2
960 01 Zvolen

tel.: (SR) 088 / 4139557, 0855 / 5320313
e-mail: jancura@sun.sazp.sk

Charakteristika kulturně historických hodnot spoluvytvářejících krajinný ráz

*Příklad území památkového ochranného pásma vymezeného mezi areály
bývalého kláštera Hradisko v Olomouci a areálem kostela
Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku u Olomouce*

Jindřich Garčic

Motto :

*„Žlutavý kostel vlá na hoře zelené,
To je korouhev této krajiny tiché a svěcené,
to je Svatý Kopeček u Olomouce, místo pro poutníky“*

Jiří Wolker¹

Památkové ochranné pásmo vymezené kolem areálu národní kulturní památky bývalého kláštera Hradisko v Olomouci a areálu kulturní památky kostela Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku se rozkládá na katastrech místních částí města Olomouce (k. ú. Černovír, Droždín, Chválkovice, Klášterní Hradisko, Lazce, Pavlovičky, Svatý Kopeček) a dále na katastru obce Samotíšky. Zahrnuje jak částečně či zcela zastavěné území, tak volné plochy krajiny rozloze. Jeho nepravidelný tvar se blíží obdélníku, v nejširší části měří přibližně 1 200 m, jeho délka dosahuje přibližně 6 800 m. Ochranné pásmo je rozděleno na osm lokalit (jedna z těchto lokalit rozkládající se kolem kostela Navštívení P. Marie na Svatém Kopečku je dále členěna ještě na tři regulační pásma) s různou mírou památkové ochrany spočívajících podle povahy jednotlivých lokalit v omezení stavební činnosti (výšky stavby, typu střech, typu zástavby), v zákazu stavební činnosti vůbec, v omezení změny kultury, zákazu výsadby stromů, omezení druhů a výšky koruny vysazovaných stromů, zákazu jízdy automobilů, zákazu nového oplocování parcel a ochraně některých krajinných prvků. Vyhlášené ochranné pásmo sleduje ochranu kulturně historických hodnot obsažených v dané krajině.

Za tyto hodnoty můžeme považovat :

- **Architektonické objekty** nacházející se v daném území, jedná se potom zvláště o dva barokní komplexy vzdálené od sebe vzdušnou čarou přibližně 5 700 m a tvořící páteř celého ochranného pásma. Prvním z nich je areál bývalého kláštera Hradisko, druhým areál kostela Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku. Oba areály vznikaly přibližně ve stejném období (první etapa výstavby dnešního kláštera Hradisko probíhala v období 1659 – 1702, druhá v období 1726 – 1736, stavba samotného kostela Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku byla uskutečněna v letech 1669 – 1679, zbudování dvou křídel rezidence v letech 1714 – 1721). Na tvorbě obou objektů se podíleli stejní architekti, Giovanni Pietro Tencalla a Domenico Martinelli, obdobně bohatá sochařská, štuková a fresková výzdoba obou objektů má stejné autory. Obě stavby představují dominantní prvky v krajině a uplatňují se v celé řadě dálkových pohledů. Z dalších významnějších architektonických objektů je ještě nutno uvést alespoň kostel sv. Barbory (jeho dnešní podoba je dána úpravami ve 2. polovině 17. století) a drobnou barokní kapli z 18. století na katastru Chválkovic a barokní kapli sv. Barbory na Svatém Kopečku z roku 1705.
- **Uměle vytvořené krajinné prvky**, především dochované zbytky aleje v prostoru kolem areálu bývalého kláštera Hradisko (mající od roku 1998 statut kulturní památky), patřící

k nejstarší části spojovací cesty mezi klášteřem Hradisko a chrámem na Svatém Kopečku, dále zbytky poutní aleje v úseku Chválkovice, Samotišky (tato alej je doložena přibližně v polovině 18. století) a konečně závěrečný úsek aleje v katastru obce Samotišky vedoucí napříč svahem a ústící před chrámem Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku. Tato část poutní cesty, která měla původně charakter průseku v lesním porostu, je namalována na obraze z roku 1692 (Justus van den Nypport, obraz Anděla Strážce). Dále víme, že tento průsek byl rozšířen v roce 1729 a následně osázen lipovou alejí, která byla v polovině 18. století prodloužena do poloviny vzdálenosti mezi Samotiškami a Chválkovicemi.

- **Volná sochařská výzdoba**, jedná se o sochařskou výzdobu jednak v okolí obou architektonických objektů a především o sochařské výtvořiny lemující různé části poutní cesty. Základy této výzdoby byly položeny koncem 17. století a byly obohacovány i v průběhu století dalších, nejmladší sochařský výtvořina pochází z dvacátých let našeho století. Z téměř dvou desítek těchto děl je nutno uvést alespoň sousoší poutníka a anděla ukazující ke Svatému Kopečku umístěné na okraji Chválkovic (socha pochází z pol. 18. století, na tomto místě umístěna v roce 1883) a soubor šesti barokních sloupů v závěrečné části poutní aleje ústící před chrámem na Svatém Kopečku. Tento soubor charakteru bolestného růžence je tvořen sloupy se sochami Krista na hoře Olivetské, Bičování Krista, Krista korunovaného trním, Krista nesoucího kříž, Ukřižovaného Krista a Panny Marie a sloupem se sochou Panny Marie Svatokopecké. Soubor vznikl v období jedenácti let, v rozmezí 1678 – 1689.
- **Kompoziční vztahy**, oba architektonické objekty jsou vizuálně propojeny (z jednoho objektu je možno vidět objekt druhý), další spojnicí mezi nimi reprezentují části dochované aleje mající původně podobu spojovací a poutní cesty. Dále je osa kostela na Svatém Kopečku orientována na hlavní věž bývalého kláštera Hradisko a závěrečný úsek poutní aleje vedoucí napříč svahem a ústící před prostranstvím chrámu díky své orientaci na osu kostela vytváří společně s objektem chrámu vnímatelný prostorový kříž. Oba architektonické objekty tak mají společně s uměle vzniklými přírodními prvky v daném prostoru charakter záměrně komponovaného celku.
- **Duchovní rozměr krajiny**, kompoziční propojení bývalého kláštera Hradisko v Olomouci a kostela Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku má svou hlubší příčinu. Oba dnešní objekty měly totiž stejného stavebníka. Byl jím řád premonstrátů, který byl povolán na klášter Hradisko již v roce 1150. Lokalita na Svatém Kopečku, kde byla nejprve v letech 1629 – 1633 zřízena olomouckým obchodníkem s vínem Janem Andryškem se svolením majitele pozemku, t. j. olomouckých premonstrátů, kaple, se záhy stala vyhlášeným poutním místem, se kterým byla také spojována řada zázraků. Stále rostoucí množství poutníků si nakonec vynutilo stavbu nového, t. j. dnešního chrámu, kdy stavebníky byli již olomoučtí premonstráti. Nový chrám byl, stejně jako předchozí kaple, pod duchovní správou premonstrátů a na Svatém Kopečku působila poměrně početná premonstrátská komunita. Právě tato duchovní vazba mezi mateřským klášteřem a jeho poutním místem byla příčinou i jejich kompozičního propojení.

Poutní charakter kostela, který se stal cílem pěších procesí, samozřejmě poznamenal i vzhled krajiny. Osazení soch se specifickým ikonografickým programem podél poutní cesty, vznik drobnějších architektonických objektů spojených s poutní tradicí (např. kaple sv. Barbory na Svatém Kopečku z roku 1705 vznikla na místě, kde uhořelo 121 poutníků), dominantní poloha chrámu Navštívení Panny Marie v krajině a s ní spojené pohledy na chrám z různých úseků poutní cesty, závěr této cesty na

příč svahem ústící před chrámem a do daleka viditelný prostorový kříž, nejsou ale pouze prvky utvářející vzhled krajiny, ale mají současně charakter symbolů spjatých s určitým typem křesťanských hodnot. Jejich prostřednictvím získává krajina i svůj specifický duchovní rozměr a spirituální hodnotu.

Vyhlášené ochranné pásmo sleduje tedy ochranu historicky vzniklých kulturních hodnot vymezeného území daných promyšleným propojením architektonických výtvorů, uměleckých děl, antropomorfizovaných i přirozených přírodních prvků. Přesto, že barokní ráz území byl narušen některými zásahy v 19. a 20. století (v minulém století např. výstavbou železnice v prostoru Chválkovic nebo stavebními aktivitami souvisejícími s budováním předsunutých částí olomoucké pevnosti v prostoru Chválkovic, Sv. Kopečka a Radíkova, ve 20. století např. živelným rozvojem zahrádkářské kolonie či živelnou zástavbou na svazích Svatého Kopečka a v nejbližším okolí bývalého kláštera Hradisko), ke kterým lze přičíst i katastrofální stav celé poutní aleje v důsledku zanedbané údržby, je zde stále čitelná stopa barokní krajiny.

Všechny kulturně historické hodnoty jsou v dané krajině objektivně obsaženy. Nemusí být ale vždy vnímány. Obecně lze konstatovat, že mohou mít buď charakter pouhého dokumentu určité fáze kulturního a historického vývoje, to znamená již ne v širším měřítku vnímaných a akceptovaných kulturních hodnot a nebo mohou mít charakter živých kulturních hodnot tvořících součást kulturního bohatství oslovujících populaci žijící nebo navštěvující danou lokalitu. Takto byl nepochybně v celé své komplexnosti pociťován duchovní rozměr krajiny v celém 18. století. Duchovní význam tohoto místa asi nejlépe přiblíží skutečnost, že v období 1720 – 1726 navštívilo Svatý Kopeček 668 oficiálních procesí a 834 207 poutníků se zde účastnilo svatého přijímání. (Tento údaj je obsažen v Deníku kanonie olomouckých premonstrátů z roku 1726). V 19. a především v 20. století se vnímání těchto hodnot poněkud mění. Řád premonstrátů musí na příkaz císaře Josefa II. opustit jak klášter Hradisko, tak své poutní místo na Svatém Kopečku. Areál kostela na Svatém Kopečku je sice v roce 1846 vrácen řádu premonstrátů, ale z jejich kláštera Hradisko je vytvořena vojenská nemocnice, která oslaví v roce 2002 již dvousté výročí své existence. Tím je přerвано přirozené duchovní pouto mezi oběma objekty a vytvořené kompoziční vztahy mezi nimi jsou již vnímány pouze jako doklad uplynulého vývoje. Naproti tomu duchovní ráz krajiny spjatý s poutní tradicí je vnímán a pociťován jako živý i během 19. a 20. století, jak nakonec o tom svědčí i verše Jiřího Wolker z roku 1921 obsažené v mottu tohoto příspěvku. K výraznému narušení této tradice dochází až po roce 1948, v roce 1950 jsou premonstráti podruhé vyhnáni ze Svatého Kopečka a v následujících čtyřiceti letech můžeme být svědky řízené snahy o potlačení celé poutní tradice. Tato snaha se ve svých důsledcích také projevuje i v oslabeném vnímání duchovních hodnot krajiny a v praktické rovině v zásazích znehodnocujících její ráz. I když po roce 1989 se tento stav mění, Svatý Kopeček začíná opět ožívat (např. v květnu roku 1995 se setkání mládeže s papežem Janem Pavlem II. Na Svatém Kopečku zúčastnilo 17 000 lidí), snížená citlivost k vnímání hodnot obsažených v tomto území se projevuje dodnes v postojích jednotlivců i institucí.²

V současné době jsme svědky názorového střetu mezi těmi, které kulturně historické hodnoty obsažené v krajině neoslovují a mezi těmi, kteří vychází z existující kulturní tradice a usilují o rehabilitaci daného území. Přímo programově navazuje na tradice spjaté se Svatým Kopečkem dnešní komunita premonstrátů při kostele Navštívení Panny Marie, kteří se 11. února 1990 již potřetí vrátili na Svatý Kopeček. Tato jejich snaha se projevuje nejen úsilím vytvořit ze Svatého Kopečka opět živé středisko duchovního života, ale i snahou dosáhnout zapsání celé poutní cesty mezi bývalým klášterem Hradisko a kostel Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku na seznam památek UNESCO. Výsledek názorového střetu bude mít rozhodující význam pro osud této části krajiny. I když je poskytnutá právní ochrana kulturně historickým hodnotám daného území důležitá, nemůže sama o sobě vyřešit veškeré problémy, které zde existují. Citlivost ke kulturně historickým hodnotám bude hrát klíčovou roli zejména při přístupu k odstraňování nepříznivých jevů ve sledovaném území.

Poznámky:

- ¹ Jiří Wolker, **Svatý Kopeček**, In : Jiří Wolker, *Zasvěcování srdce*. Praha 1984, s. 85
- ² Příkladem může být v tomto směru i dosavadní rozpačitý přístup města Olomouce k danému území, jehož převážná část se nachází na katastrech jednotlivých částí města. V minulosti se tento postoj projevil např. ve vztahu k návrhu územního plánu nebo k návrhu vyhlášení části poutní aleje v okolí bývalého kláštera Hradisko za kulturní památku..

K samotnému vymezení ochranného pásma přistoupil referát kultury Okresního úřadu Olomouc ve chvíli, kdy v souvislosti se zpracováváním územního plánu města Olomouce vrcholila debata o využití jižních svahů Svatého Kopečka. Poněkud zjednodušeně řečeno, jednalo se o to, zda se v územním plánu prosadí přístup usilující o zachování a rehabilitaci hodnot obsažených v tomto území nebo zda se svahy kopce, na kterém stojí chrám Navštívení Panny Marie a jeho další okolí stanou stavebními parcelami. Toto dilema, které bylo nutné sice řešit i v některých jiných částech dnešního ochranného pásma, se nejvýrazněji projevilo právě ve vztahu ke zmíněným svahům Sv. Kopečka. Při jednání zastupitelstva a komisi města Olomouce o těchto problémech nedošlo k dohodě a nebyl přijat jednoznačný závěr. Prohlášení daného území za ochranné pásmo v roce 1995 ve své podstatě znamenalo jeho legislativní ochranu a následné převzetí do územního plánu.

Opačným příkladem, kdy akceptování poutní tradice spojené s chrámem na Svatém Kopečku je důvodem odlišného přístupu při řešení konkrétních problémů, je postoj obce Samotišky, která schválila v roce 1994 urbanistickou studii části svahů Svatého Kopečka nacházejících se na jejím katastru a v současné době pomýšlí na obnovu posledního úseku poutní aleje.

PhDr. Jindřich Garčic
referát kultury Okresního úřadu Olomouc

Olomouc – Svatý kopeček

Barokní krajinná kompozice

Ludmila Žaláková, Petr Kučera

Genius loci jako součást krajinného rázu

Genius loci (duch místa) je výrazem jedinečnosti a neopakovatelnosti místa. Má svůj hmotný rozměr, který umožňuje pochopení jeho nehmotné dimenze. Ta je součástí kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu, jak ji vymezuje metodické doporučení k hodnocení krajinného rázu (Míchal, 1999).

Poutní místo Svatý Kopeček je magnetem, který přitahoval pozornost lidí již od doby svého vzniku v 17. století. Svahy korunované kostelem bývaly často zobrazovány na dobových rytinách a vedutách. Svatý Kopeček byl chápán jako symbol v krajině, který byl neoddělitelně spjatý nejen s Olomoucí ale i s celou Hanou.

Hledání podstaty genia loci

Od doby založení poutního místa až k dnešku uplynul čas, během něhož se podoba barokního komplexu vyvíjela. S postupujícím časem stopy lidské přítomnosti v krajině nabývaly převahy nad přírodními procesy. To, co bylo vnímáno jako neměnná a stálá tvář krajiny, začalo v době poválečného rozvoje mizet do nenávratna. První snahou, která měla zabránit dalšímu zhoršování stavu, bylo v roce 1959 vyhlášení stavební uzávěry na svazích pod chrámem.

Časem vznikla celá řada územně plánovacích materiálů. Každý z nich měl svůj význam a přinášel poselství autora vypovídající o době, kdy žil. Díky tomu mohla být popsána barokní krajinná kompozice – její vznik, rozvoj a současný stav.

O mimořádné estetické a historické hodnotě krajiny mezi Svatým Kopečkem a Olomoucí svědčí množství zpracovaných a vydaných dokumentů:

1965: podrobný územní plán svahu Kopečka u Olomouce (Hynek)

1971: ochranné pásmo kolem areálu kostela na Kopečku

1988: urbanistická studie jižního svahu Kopečka (Stavoprojekt, Olomouc)

1991: stavební uzávěra

1992: aktualizace urbanistické studie z roku 1988 (Nováček, Tomašíková)

1994: historická analýza vývoje svahů Svatého Kopečka (Marková, Vráželová)

Na výsledky historické analýzy navázala urbanistická studie zpracovaná Ekologickou dílnou Brno (Kučera a kol.). V roce 1995 byla tato studie dále rozpracována a byla rovněž zadána architektonická studie obnovy osy celé kompozice – aleje z Olomouce na Svatý Kopeček. V témže roce bylo vyhlášeno ochranné pásmo, které poprvé spojilo obě dosud izolovaně chápáná jádra kompozice – klášter Hradisko s kostelem na Svatém Kopečku – a zejména obsáhlo krajinu mezi nimi.

První stavební uzávěra z roku 1959 byla restriktivním nástrojem ochrany krajiny. V dalších dokumentech se společenská objednávka a práce architektů soustředily pouze na bezprostřední okolí kostela a hledání kompromisních způsobů využívání přiléhajícího území. Teprve v roce 1994 byla na základě historické analýzy poprvé zcela jasně definována dosud spíše tušená osa areálu a byly popsány kompoziční principy vložené do této krajiny. Na podnět Památkového ústavu v Olomouci bylo vyhlášeno ochranné pásmo obsahující celou krajinnou kompozici.

Historický vývoj krajiny mezi Olomoucí a Svatým Kopečkem

Podle údajů uvedených v historické analýze bylo toto mariánské poutní místo založeno v roce 1629 Janem Andryškem, olomouckým obchodníkem s vínem, po vzoru kostela sv. Martina u Lulče na pozemku, který byl ve vlastnictví premonstrátů z kláštera Hradisko. Tato kaple byla v roce 1645 za švédského obléhání vypálena. V letech 1669 – 1679 byl podle projektu císařského architekta Giovanniho Pietra Tencally postaven na témže místě chrám. Roku 1689 bylo na pěší cestě lesem u paty svahu umístěno pět soch bolestného růžence.

V období vrcholného baroka, v letech 1714 – 1721, pod vedením věhlasného architekta Domenica Martinelliho došlo k barokní přestavbě nejen tohoto chrámu ale i kláštera Hradisko. V roce 1752 dal opat kláštera budovat přímou cestu chválkovickými lukami, která byla fyzickým vyjádřením duchovního spojení obou areálů.

Základní principy barokní krajinné kompozice

byly popsány v Urbanistické studii svahu Sv. Kopečka (Kučera a kol. – Ekologická dílna, 1994). Autoři se poprvé zaměřili na souvislosti prostorového uspořádání stavebních a vegetačních hmot. Architekt Robert Václavík formuloval hmotové vazby mezi alejí a chrámem. Šířka vegetačních hmot tvořená vnějším obrysem korun stromů činí 24 m – tedy stejně tolik, jako vnější hrany věží chrámu. Znamenalo to, že rozhodujícím kompozičním prvkem nebyly kmeny stromů, jak se dosud předpokládalo, ale vnější objem jejich korun.

Další nové zjištění se týkalo délkových vztahů. Nešlo o fyzickou délku aleje, ale o to, jak se pozorovateli jeví její průmět na povrch země. Rozdíl nadmořských výšek na počátku aleje a na jejím konci činí asi 150 m a takto je vnímána alej z Hradiska. A protože výška věží chrámu činí 40 m, boční hrany jižní a severní rezidence 38 m, vyrývá barokní kompozice do krajiny symbol křesťanského kříže v dálkové plošné projekci v poměru ramen 2:1. Nejedná se o náhodu, protože věže byly z popudu Martinelliho sníženy ze 60 m na 40 m a koruny stromů v aleji kopírují obrys tohoto kříže.

Barokní mistři počítali dokonce i se zkreslením proporce lidským okem – horizontální ramena kříže vytvořili o něco slabší než ramena vertikální (výška hlavní římsy obou klášterních rezidencí činí místo 24 m pouze 20 m).

Autoři dále dospěli k názoru, že prostorová kompozice území je založena na třech ohniscích, z nichž je možné prostorový kříž vnímat. Ohniskem prvního kompozičního pole (makrokompozice) je bývalý klášter Hradisko a spojnice bočních hran svahů. V této vzdálenosti struktura svahů splývá, z hmoty kopce vystupuje chrám a alej; vše ostatní plní funkci málo výrazného pozadí.

Ohniskem druhého pole (mezokompozice) jsou průhledy ze zatáček za Chválkovicemi. Průhled na prostorový kříž je výrazný a textura svahů je ostrá. Mozaika kultur hraje nejvýznamnější roli, pro-

tože vytváří kontrast k hmotě vlastního kříže. Jakékoliv výškové dominanty (stavební i vegetační) působí mimořádně rušivě: tlumí kontrast, porušují osovou souměrnost, rozptylují pozornost. Vrchol kříže s chrámem se objevuje dvakrát v zatáčkách cesty a potřeť před patou svahu při nástupu do pěšího úseku poutní aleje.

Třetí pole nemá bodové ohnisko – je vytvořeno alejí a její obalovou křivkou v rozsahu 30 m od její osy na obě strany. Atmosféru mikrokompozice vytváří rytmus stromů, kontrast stínu v aleji s jasným sluncem vně. Pohled na chrám je zakryt korunami stromů. V prvním úseku cesty je pozornost ještě rozptýlena okolní zástavbou. Druhou část cesty tvoří svahový spočinek s tajemstvím bolestného růžence (skupina šesti soch). Ve třetím, posledním úseku je pozornost obrácena dovnitř a cesta je uzavřena hmotou stromů.

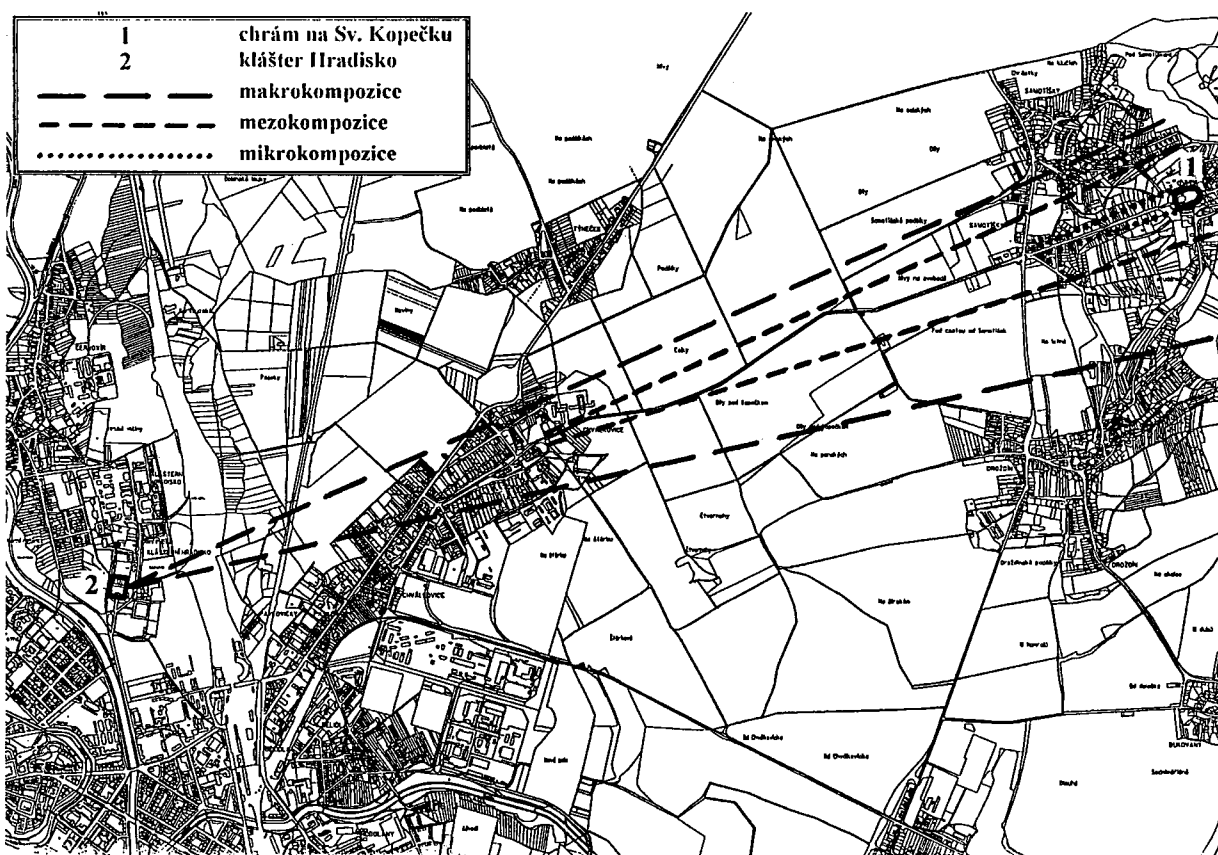

Schéma krajinné kompozice

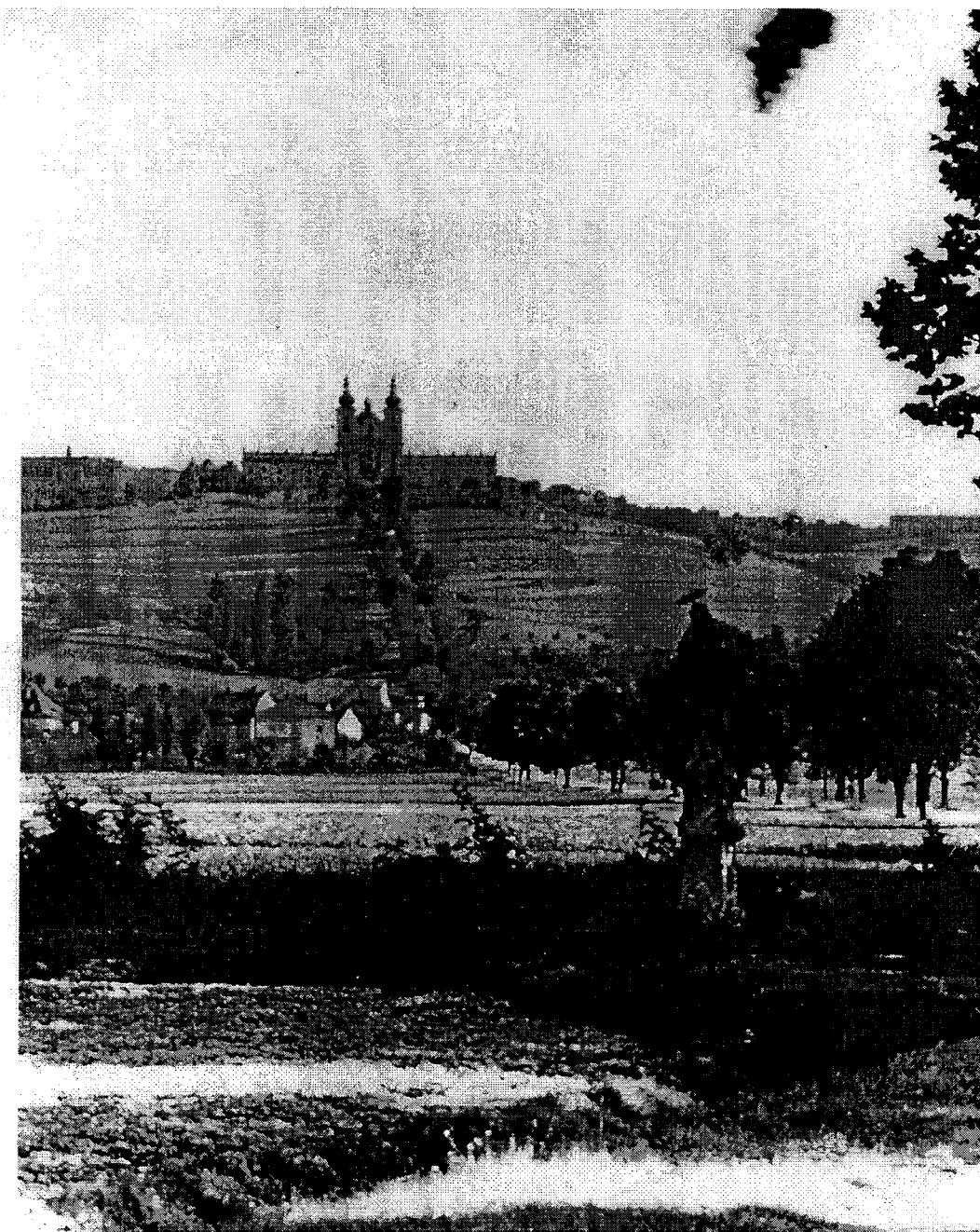
Alej spojující Svatý Kopeček s Olomoucí má v krajině zcela mimořádné postavení:

- je prostorovým vyjádřením duchovního spojení obou dominant území – kláštera Hradisko a poutního místa
- tvoří osu souměrnosti
- její úsek ve svahu představuje nejdelší rameno kříže
- je rámcem pěšího výstupu k chrámu

Záchrana a obnova barokního krajinářského komplexu

Poslední územně plánovací podklad se zabýval nejen regulací rozvoje celého komplexu ale i tím, jak tuto cennou krajinnou kompozici zachovat pro budoucí generace.

Ačkoliv dnešní využití území setřelo některé ze znaků barokní kompozice, je třeba si uvědomit, že tyto změny nejsou dosud trvalé. Vznik a rozvoj zahrádkářské a chatařské kolonie v přímé vazbě

Pobled na prostorový kříž tvořený poutním chrámem a svahem ve 30. letech 20. století

na chrám nebo dokonce umísťování rezidenčních vil není v souladu s původním záměrem. Přesto však, cestou kompromisů na obou stranách, je možné ještě dosáhnout obnovy této evropsky významné památky krajinářského umění.

Symbol kříže vytesaný v krajině a viditelný na vzdálenosti desítek kilometrů představuje rozměr přesahující lidské měřítko. Způsob, kterým je v krajině vytvořen, překonává časový horizont člověka, protože život chrámu stejně jako stromů v poutní aleji se řídí zcela jiným rytmem než život lidský.

Barokní umělci použili život člověka jako základní kompoziční prvek. Setí, sklizeň, odpočinek, střídání ročních dob a rytmus krajiny jsou vlastně pozadím pro tento monumentální kříž. Sám lidský život se ve své podstatě stal zdrojem umění. Jaký vyšší cíl si člověk ještě může klást?

Proto by mělo být snahou všech kulturně smýšlejících lidí, aby tato jedinečná památka nebyla ztracena pro budoucí generace a abychom dokázali včas obnovit ty hodnoty, které jsme právě rozpoznali.

Ing. Ludmila Žaláková

Odbor koncepce a rozvoje

Úřad města Olomouce

Horní náměstí 1

771 27 Olomouc

e-mail: Ludmila.Zalakova@umo.cz

Ing. Petr Kučera

Prokofjevova 2

623 00 Brno

e-mail: Ekodilna@telecom.cz

Člověk a čas při hodnocení krajinného rázu

Hedvika Psotová, Vladimír Dujka

Následující příspěvek, který by měl být pouze reflexí na pražské kolokvium zabývající se problematikou krajinného rázu, nechce být všeobíhající a rádoby všespasitelnou výpovědí či návodem, ale chce pouze naznačit a upozornit na některé skutečnosti, které na kolokviu nezazněly, nebo které nebyly zcela zřetelně akcentovány.

Prvním okruhem otázek a problémů hodnotících a posuzovacích při hodnocení a posuzování dopadů na krajinný ráz, je stanovení kritérií. Při každé hmotné činnosti v libovolném území, ať se jedná o novou výstavbu, demolici, výsadbu nebo odlesňování, otvírku lomu nebo jeho rekultivaci, dochází ve vztahu k okolí k ovlivnění nebo změně krajinného rázu, a to buď dočasného nebo trvalého charakteru. Změny nebo ovlivnění mohou zhoršovat nebo zlepšovat stávající krajinný ráz, případně se může nová stavba ke svému okolí chovat neutrálně, tzn. že po určité době (roky až desetiletí) splyne se svým okolím. Důležitá je také velikost stavebních zásahů a zasažení okolních pozemků výstavbou.

Další rozlišení se týká dosahu změn a velikosti zasaženého území, které změny vyvolaly. Ty mohou být buď lokální (zasahují pouze nejbližší okolí – řádově desítky metrů od objektu) nebo mají nadlokální (mikro- nebo regionální charakter v užším vymezení, tj. řádově stovky až tisíce metrů) charakter. V prvním případě se může jednat o nevhodný typ stavby uprostřed stávající zástavby nebo krajiny (dům s rovnou střechou v zástavbě se sedlovými střechami, tvrdé opevnění regulované části potoka, zděná zídka mezi dřevěnými ploty, příjezdová komunikace k původní chalupě provedená ze zámkové dlažby apod.). V druhém případě je dopad větší (vícepodlažní panelový dům v nízkopodlažní zástavbě, zemědělský seník nebo betonové hnojiště na vrcholu kopce, billboard, větrná elektrárna, vedení vysokého napětí, holosečná lesní těžba apod.).

Na jednání kolokvia byly předloženy tři metodiky hodnocení krajinného rázu. Lze polemizovat z jejich obsahem nebo rozsahem, ale to není předmětem tohoto příspěvku. Přesto se nelze ubránit dojmu, že všechny tři metodiky vycházejí z premisy, že krajina, která má být posuzována je neměnná, resp. je posuzována v dnešní, konkrétní čas – jako fotografie, která má charakter určité ukončenosti a definitivnosti. Může vyjadřovat náladu, emoce, ale není schopna znázornit to co již bylo, nebo to co teprve nastane, tzn. že nevyjadřuje časovou kontinuitu. A čas, to je to, oč tu běží, protože krajinu je třeba posuzovat v časových konsekvencích. Krajina je dynamický prvek a vždycky byla. Srovnáme-li například historické letecké snímky na příkladu jediné konkrétní lokality, zjistíme, že každých dvacet let je to jiná krajina, což ovšem nelze absolutizovat, protože zde záleží na jejím ovlivňování člověkem. A to je druhý prvek, který se z metodik nějak vytratil. Zapomínáme na člověka, přestože je spolu s přírodními činnostmi nejdůležitějším prvkem v krajině. Teprve činností člověka vznikla kulturní krajina, tak jak ji známe v dnešní podobě. Jen tak mohly vzniknout jihočeské rybníky, bělokarpatské louky, harmonická krajina Českomoravské vysočiny, mnohé sakrální a fortifikační stavby na kopcích. S odstupem času mají dnes kladný vliv na krajinný ráz, přestože se v minulosti mohlo jednat i o dílčí ekologické katastrofy.

Druhým okruhem jsou konkrétní dopady, zejména legislativního a společenského rázu. V minulosti každý řádný hospodář usiloval o to, aby své pozemky předal potomkům v lepším stavu, než v jakém je převzal a tento vztah k půdě se předával z pokolení na pokolení. Vlastnictví půdy bylo vysoce ctěno a respektováno a hospodaření se v samotném zájmu uživatele dělo v souladu s přírodními

a stanovištními podmínkami. Násilné přerování těchto vazeb, které bylo v nedávné minulosti spojeno s přechodem na socialistické velkovýrobní hospodaření, se mimo jiné projevilo zásadními změnami ve vztahu k půdě (potažmo krajině jako takové), která byla redukována na pouhý výrobní prostředek. Po zásadních politických změnách koncem 80. let byly sice změny v majetkoprávních vztazích k půdě zakotveny zákonem č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě, avšak v reálném životě nadřazený a přezíravý způsob v nakládání s půdou přetrvával.

Člověk – vlastník půdy dnes zdánlivě není na půdu svým způsobem života vázán ani odkázán. Samotný pronájem půdy je neefektivní a půda se pro vlastníka stává v mnoha případech spíše břemenem. Princip trvale udržitelného rozvoje byl přijat za vlastní pouze velmi úzkou skupinou lidí (ochránci přírody, ekologičtí aktivisté, alternativní zemědělci, ale také lidé z měst, kteří na venkově běžně nežijí, pouze jej občas využívají k rekreaci a odpočinku nebo spotřebovávají zdroje na venkově a v krajině vznikající – zemědělská produkce, pitná voda, atd.).

V minulosti byla primární hodnotou pozemků (ať polností nebo lesů) jejich úživnost. Ta následně vyjadřovala jejich tržní hodnotu měřitelnou finančními ekvivalenty. Se vznikem řemesel a později průmyslu přestala být půda pro část obyvatelstva jediným zdrojem zajišťujícím jeho přežití. Přesto byla půda až do poloviny tohoto století vítaným zdrojem přilepšení (viz např. kovozezemědělci) a zároveň představovala majetek děděný po řadu generací. Byl zde tedy jakýsi morální závazek vůči předkům, aby majetek nezůstal ležet ladem a přinášel užitek, aby na něm nedocházelo ke škodám, případně aby byl dále množován. Nešlo tu jen o peníze, ale také o tradice. I dnes, v současném prostředí tržního (nebo takzvaného tržního) hospodářství, přetrvává u běžného vlastníka pozemků, který již ale většinou není na vlastní zemědělské produkci vůbec závislý, snaha o to, aby pozemky nezůstávaly ležet ladem, ale aby přinášely kýžený zisk. Nutno podotknout, že se na rozdíl od minulosti nejedná o úživnost pozemků, ale o jejich výtěžnost, tedy o jejich maximální zhodnocení, a to nejlépe formou prodeje pro účely jakékoliv výstavby. Půda se tak stává zdrojem spekulací. Nejběžnější formou bývá odkupování restitučních nároků na pozemky za minimální ceny a jejich následný prodej za ceny několikanásobně vyšší (pro účely budování komerčních nebo průmyslových areálů, silničních obchvatů měst, výstavbu rekreačních objektů nebo nových vilových čtvrtí apod.). Noví majitelé pak plně využívají svých vlastnických práv při zpracovávání územně plánovacích dokumentací obcí a stále hojnějším změnám a doplňkům. V těchto případech se posledním obranným valem stává zákon o ochraně zemědělského půdního fondu, který se však mnohdy ukazuje jako značně bezzubý. Dalším z důvodů tohoto stavu je i skutečnost, že vlastník nemá jinou alternativou jak svůj majetek zhodnotit. Chybí i morální ohodnocení a společenská prestiž majitelů prvků ÚSES, VKP, apod.

Žijeme v tržním hospodářství, ale od majitelů pozemků se žádá netržní chování. Jednoznačně (zákonnými normami) jsou vymezeny povinnosti vlastníka ve vztahu k užívání zemědělské a lesní půdy, vodám, chráněným územím apod. Nezbyývají však prostředky a síly k podpoře žádoucích aktivit, popřípadě ke kompenzaci vzniklé újmy. Důsledkem jsou stále častější spory mezi státní správou ochrany přírody a vlastníky, popř. lidosprávou. Zde je patrné, že samotná legislativní ochrana krajinného rázu nestačí. Je nutno řešit soubor legislativních opatření včetně daňových a dotačních náležitostí a to v souladu s norami evropské unie, do níž se chceme přičlenit. Optimálním řešením by bylo vytvoření plynulého finančního toku („cash flow“) pro krajinu, který by zahrnoval podporu těch forem hospodaření, které jsou v souladu se zásadami trvale udržitelného rozvoje krajiny, dotační tituly a také daňové úlevy. Přístup ke krajinnému rázu by měl zahrnovat:

- a. Ochranu stávajících přírodních, kulturních a historických hodnot.
- b. Vytvářet prostor k obnově přírodních a kulturních hodnot, zejména těch, které byly likvidovány nebo devastovány v posledních desetiletích.

- c. Vymezovat v rámci každého katastrálního území (čd) i jiné správní jednotky jednoznačně nezastavitelné plochy, které by měly být jakousi rezervou přírodního prostoru pro příští generace.

Z výše uvedeného jednoznačně vyplývá, že člověk je skutečně nejdůležitějším krajinným činitelem. Co trvá přírodním činitelům modelujícím a vytvářejícím krajinu a krajinný ráz dlouhá staletí a tisíciletí (a ještě déle), dokáže člověk za několik krátkých let (někdy i méně). Přesto nesmíme dopustit, aby nám člověk z krajiny zmizel, tak jak již z ní zmizela hospodářská zvířata, protože krajina není skanzen a nelze ji zakonzervovat. Krajina potřebuje svého hospodáře, který ji rozumí, jemuž přináší užitek, ale zároveň ji dokáže chránit.

Krajina nutně vyžaduje dlouhodobý program zaměřený nejen na ochranu, ale zejména na péči a kultivaci v dobrém slova smyslu, tedy kultivaci přinášející nejen užitek, ale i krásu... I proto je nutné zdůraznit, že hodnocení krajinného rázu a posuzování dopadů na krajinu a krajinný ráz vůbec, bude nutně vyžadovat osvědčené odborníky se značnou představivostí, kteří dokáží provést projekci stávajícího stavu v čase s vyjádřením možných dopadů.

Je nesporné, že je nutno chránit kulturní a historické hodnoty, ale tak aby sloužily. Krásná krajina je taková, která je zároveň užitečná – ne jen jako skanzen nebo jako divadelní scéna, kde postrádáme reálný život. Krajinu je třeba účelně využívat v rámci trvale udržitelného rozvoje při rozumném zachování stávajících hodnot.

Ing. Hedvika Psotová, autorizovaný architekt pro
specializaci ÚSES
Arvita.P spol. s r. o.
Hlavní 1549
765 02 Otrokovice
tel/fax: 067/922451
e-mail: arvita@mbox.vol.cz

Ing. arch Vladimír Dujka, autorizovaný architekt
Kamenná 3858
760 01 Zlín
tel/fax: 067/33868
e-mail: dujka@mbox.vol.cz

Poznámky, postřehy a reakce na dílčí problémy

Darek Lacina

Ve svém příspěvku si dovoluji reagovat na některé podněty, kterých se mi dostalo v průběhu kolokvia. Nepovažuji se za odborníka v dané oblasti, přesto se při své práci s pojmem krajinný ráz (dále jen KR) setkávám. Svě, někdy snad až „kacířské“ připomínky bych rozdělil na čtyři oblasti:

1. Obecné chápání pojmu KR

Z různých diskusí mám často pocit, že o KR je možné a vhodné mluvit pouze ve spojitosti s některými krajinami nebo některými časovými epochami. Musíme si uvědomit, že krajina má svůj ráz (KR) vždy. Tedy ať se jedná o krajinu barokní nebo o rybníční soustavu Jižních Čech, ale i hnědouhelný lom či velkoskládku nebo panelové sídliště.

Některé názory na mne působí dojmem, že péče o KR je jakási konzervace krajiny (nebo spíše konzervace ideálu krajiny). Z toho plyne neochota k tvorbě nové krajiny. K tomu malá odbočka – Nemyslím si, že Jakub Krčín je tvůrcem současné krajiny jižních Čech, on „pouze“ položil základy. V jeho době určitě vypadaly rybníky a jejich okolí odlišně od dnešního stavu. Zcela jistě nebyl důvod pro zakládání rybníků v estetickém přístupu ke krajině. Naopak, šlo o racionální využití potenciálních možností pro hospodaření. Že se vše podařilo takovým způsobem, jaký dnes obdivujeme je spíše věcí náhody a dalšího vývoje. V souvislosti se založením rybníční soustavy si kladu otázku: „Mohlo by být toto dílo uskutečněno, kdyby tehdy existovaly pojem a teorie KR?“ Hned si odpovídám: „Ne!“ Vždyť tímto zásahem byla výrazně změněna tvář krajiny (podotýkám, že původní krajina nebyla zdevastována).

Je třeba si uvědomit, čím je krajina charakterizována. Kromě přírodních podmínek to je především historický vývoj a způsob hospodaření v krajině jako výsledek sociálních a ekonomických podmínek obyvatel, kteří v dané krajině žijí. Takže současný stav krajiny, který se odráží v KR, je dán průmětem zájmů společnosti, historie, přírodního prostředí, estetického a morálního citění.

Je nutno rozlišovat, zda se bavíme o KR nebo o typu KR. Máme tendenci sklouzávat k tomu druhému a myslet si, že mluvíme o prvním. V případě debaty o typu KR (je možno použít i jiné termíny) již nehodnotíme nestranně objektivní realitu, ale můžeme určovat charakteristiky **vhodnost/nevhodnost** nebo taky **líbí/nelíbí**. A zde je dosti velká mezera, ale zároveň i naděje na uchování a tvorbu příznivých typů KR, neboť dnešní průměrný občan má estetické a morální citění vůči svému životnímu prostředí dosti špatné. Vhodnou výchovou lze toto napravit.

Ač je KR výsledkem vývoje, my jej většinou vnímáme v konkrétním okamžiku. Proto si dovolím tvrdit následující: došlo-li k přerušení vývoje krajiny určitým směrem a byl nastaven směr jiný, nelze se snažit o navracení do původního stavu, pokud neexistují reálné podmínky, které budou shodné nebo obdobné výchozí situaci. Příklad: Za blahé éry budování socialismu doznala tvář krajiny výrazné změny. S příchodem sametové revoluce došlo opět ke změně přístupu ke krajině. Vede však tato změna k návratu do podmínek, jaké panovaly za I. republiky? Asi sotva. Dnešní obyvatelstvo má jiné záliby, jiné životní potřeby i nároky. Z toho plyne, že můžeme změnit KR (vytvořit jiný typ), ale ne obnovovat nebo rekonstruovat. Bylo by to příliš nákladné nejen v okamžiku obnovy, ale především při snaze o údržbu, protože pokud nebudou udržovat krajinu lidé dobrovolně, lze je k tomu přivést dotacemi – nikoho však k tomu nemůžeme jen tak nutit.

Během kolokvia padl názor, zda by neměly být z krajiny odstraněny (ze státních dotací) vodojemy. Ptám se: „Proč? Lidé už snad nepotřebují vodu? Nebo ji získají jinak? A pokud ano, tak i levněji? Nestaly se tyto vodojemy již pro minimálně dvě generace nedílnou součástí krajiny? Byla by vůbec ochota ze strany obyvatel k jejich odstranění?“ Odpovězte se sami. Já si jen některé krajiny bez těch stříbrných kuliček zářících nad krajinou nedovedu představit. Říkají mi, že v této krajině žije člověk a ukazují mi, kde se nalézá jeho sídlo.

2. Obraz kontra rázovitost

V průběhu kolokvia padly dva názory, jak vysvětlit pojem „ráz“. Pan doc. Vorel ho chápe jako „obraz“, pan doc. Löw jako „rázovitost“. Jeden z diskutujících přirovnal „ráz – obraz“ k fotografii. K fotografii, která se mění v průběhu dne vlivem světla a v průběhu roku vlivem ročních období. Naproti tomu „ráz – rázovitost“ chápal jako něco pevného a jen málo nebo vůbec se neměnicího. Přirovnání k fotografii se mi velice líbí. Myslím si však, že „ráz – obraz“ je pojem statický a všechny změny barev jsou výsledkem pouze jakýchsi „filtrů“, zatímco pojem „ráz – rázovitost“ je pojem vysoce dynamický, neboť v sobě odráží vývoj v čase. Pro srovnání: strom uprostřed pole působí stále jako jeden obraz, i když je různě nasvícen nebo zbarven. Ale přítomnost či nepřítomnost tohoto stromu dává tušit něco o charakteru a vývoji krajiny.

3. Problém, pro jaká území zpracovávat KR

Samozřejmě pro státní správu (ale nejen pro ni) je nejsnadnější členění na správní jednotky. Proto souhlasím se zpracováním nějakého podkladu na úrovni okresů. Jsem však zásadně proti tomu začínat např. od jednotlivých katastrů. Problém vidím v pojmu „hranice“. Tento pojem stvořil člověk. Příroda jej nezná (jedinou ostrou hranici tvoří rozhraní různých skupenství – kapalné, pevné a plynné). Budeme-li se snažit o rozdělení správní, máme situaci snadnou, neboť hranice jsou pevně dané. Ale umělé. Budeme-li se pokoušet o rozdělení přírodní, dostaneme mnoho členění podle toho, kterou složku přírody budeme hodnotit. Další možností je dělení podle mapových listů, které nerespektuje ani jeden z předchozích principů, pouze usnadňuje některé fáze zpracování.

Obecně je vhodné držet se zásady postupu od větších celků k menším a od obecních ke konkrétním. To znamená na větší ploše vymezit základní charakteristiky a ty doplňovat dalšími pro dílčí plochy a plošky. Obdobou je upřesňování známé z teorie ÚSES (generel – plán – projekt).

Výhodou správních jednotek je porovnatelnost hodnot na různých místech republiky díky stejnému přístupu, a tím i stejnému zkreslení. Nevýhodou je naopak právě ono zkreslení, ke kterému dojde při potřebě řešení konkrétního detailu uvnitř správní jednotky.

4. Problémy státní správy

Nářky státních úředníků jsou dílem oprávněné, nezřídka se však jádro problému skrývá v přístupu státní správy. Stížnost na neexistenci nebo nevhodnost (či spíše nepoužitelnost) podkladů není na místě. Vždy jde o to, aby úřad věděl, co ke své práci potřebuje a pak si pohlídal, aby dostal podklad právě takový, jaký si přeje mít. Pokud přijme nekvalitně zpracovaný podklad a zaplatí za něj, pak si nemůže stěžovat na nadbytek práce, který plyne z chybějících dat, popř. na nedostatek finančních prostředků, je-li nutno podklad pořídit znovu. Velice výrazně se projevuje přijímání nedostatečně a nevhodně zpracovaných podkladů do ÚPD.

Dalším problémem je profesionální přístup úředníků. Tím nemám na mysli odbornou znalost a dodržování práva. Tím mám naopak na mysli lidskou stránku problému. Schopnost oprostít se od osobních postojů a uvědomění si nutnosti spolupráce. To však velice často nefunguje, a to na místech, na kterých jsou dobré vztahy základem úspěchu. Jedná se přitom o problém vnitřní – t.j. jaké jsou vztahy mezi jednotlivými úřady, odbory, odděleními, ale i jednotlivými lidmi v jedné kanceláři. Není možné se chlubit tím, jak někdo „vyzraje“ nad jiným referátem v jedné konkrétní věci, protože nikdy se neví, kdy se tato „výhra“ neobráť v potupu.

Ing. Darek Lacina
Arborea Rakovník s.r.o.
Martinovského 198
269 01 Rakovník
tel.: 0313 – 51 25 36, fax: 0313 – 51 51 60

Příspěvek na kolokviu: Péče o krajinný ráz

Pavel Nauman

Vážení!

Vyslechli jsme tady mnoho slov o krásnu, o dobré a špatné krajině a o nutnosti její ochrany. Vyslechli jsme tady i řadu definic ve stylu, že: „krajinný ráz je soubor přírodních a kulturně-historických hodnot ...“ a přitom jsme se o podstatě těchto věcí mnoho nedozvěděli. Tak jako předtím neumíme říct, co je to krásno v krajině, neumíme se dohodnout, co je to dobrá krajina, a nikdo se – pokud vím – tady ani nepokusil přesně definovat v čem je – nebo by měla být, podstata její ochrany. Je to zákaz jakékoli technické činnosti či výstavby, zákaz pasení dobytka, nebo dokonce i vstupu?

Na takové příliš konkrétní otázky většina odpoví, že to závisí na okolnostech, neboť takové problémy to třeba odpovědně a citlivě řešit případ od případu. To je ovšem výmluva (i když hezky znějící), používaná tehdy, když si lidé nevědí rady. Ale určitě to není metodika ani recept na univerzálně uplatnitelný zákon či vyhlášku.

Jedno jsme se tady ale dozvěděli, či spíše jen ověřili, co víme už dávno: čím méně se kdo v nějakém problému vyzná, čím méně o nějaké věci ví, tím mluví tajemněji. Vyhýbá se zásadně konkrétním příkladům, zato používá scientistický slovník s množstvím krásných cizích slov jako integrace, optimalizace, časový horizont a dbá, aby „vše bylo řádně a včas právně ošetřeno a mělo patřičné výstupy“ – nu a v posledních deseti letech si ti pokrokovější ještě pomáhají počítačovými programy a simulacemi.

Výsledek je vždy týž: informační entropie. I ta má ovšem i své nesporné výhody. Jednak je provozovatel nenapadnutelný – nikdo ho na základě jeho libovolně seřazených slov nemůže usvědčit z nepravdy, ani chytat za slovo a navíc bývá všeobecně uctíván, nebo aspoň uznáván jako specialista z jednoho prostého důvodu: nikdo mu nerozumí, ale každý se to stydí přiznat.

Mluvme však vážně.

Úkol, jenž si předsevzalo toto kolokvium je obrovské sousto a patří přesně k těm úkolům nebo, chceme-li dilematům, s nimiž si láme hlavu lidstvo již několik tisíciletí. Otázky jako co je to Bůh, co je to Mravnost, Dobro, Smysl života, či v našem případě Krásno mají tu společnou vlastnost, že nás nejen od narození neodolatelně přitahují, ale i jejich řešení; odpovědi na ně se nám zdají – pokud je pozorujeme jaksi mimoděk a zpovzdálí – snadné, přímo evidentní.

Jakmile je však chceme prozkoumat pořádně a popsat je, jakmile se jim začneme přibližovat, začnou nám unikat, zamlžují se, ztrácejí přesné kontury a odpovědi na ně jsou čím dál tautologičtější a mnohoznačnější; skoro se zdá že tu platí stejné zákony a obtíže jako v kvantové fyzice, kde už sama skutečnost pozorování mění samotnou (pozorovanou) realitu.

Podle toho vypadají i odpovědi: Tak jako po mnoha staletích bádání přišlo lidstvo na to, že Bůh je TEN, JENŽ JE, že smyslem života je život, že růže je růže je růže..., tak i my dnes můžeme s jistotou pouze říct, že krásno je to co je krásné. I jeden z největších filosofů, Immanuel Kant se při zkoumání antinomií etiky nakonec uchýlil ke svému pověstnému kategorickému imperativu, jenž na otázku proč máme jednat mravně odpovídá kategoricky: „Neptej se; však ty víš (dobře) proč!

Tak i my (v této posluchárně) víme dobře, co je to krásno i kvalitní krajina – i když to neumíme příliš srozumitelně říct. Dokonce se vsadím, že navzdory naší teoretické nemohoucnosti a i známé lidské

subjektivity bychom se v jednotlivých a konkrétních případech zcela jistě rámcově shodli na tom, co kvalitní krajina je a co není, i na tom, co tuto kvalitu či harmonii narušuje. Troufám si to tvrdit, protože kdybychom tyto hodnoty nevnímali a neležely nám na srdci, tak bychom tady asi nebyli – je jistě řada jiných zábavnějších způsobů jak trávit dnešní den, než právě v této zatemněné posluchárně.

Nechci vás tu déle zdržovat planými úvahami. Naopak přicházím s jedním praktickým návrhem. Když teologové seznali svou neschopnost poznat boží podstatu, zaměřili se na to, aby alespoň věděli co po nich požaduje a obdrželi desatero, jakož i seznam hlavních hříchů, tedy toho co se dělat nemá. A kupodivu se dostali dál. Zkusme to podobně a pokusme se vyjmenovat hlavní hříchy proti krajině – lidé ostatně vždycky lépe rozpoznají to, co jim vadí, než to, co jim prospívá.

Položme si tedy otázku, co krajině v našich očích nejvíc škodí – či přesněji, co podvědomě vyvolává naši nelibost. Na prvním místě, (a jako architekt to přiznávám nerad), stojí samozřejmě současná ne-architektura, řekněme jí třeba pastavba; od slabomyslných a groteskních chatiček, přes kostky nákupních středisek, nabubřelé rodinné domky bývalých jézedáků a haciendy zbohatlíků, až ke gigantickým inženýrským stavbám elektráren, skladů a přehrad. Dřív než se se mnou začnou přítomní architekti hádat, ať si nejdříve pokusí vzpomenout, kdy se v poslední době nadchli nad nějakou novostavbou, kdy si spontánně a upřímně řekli „to je dobře, že tady ten dům (případně teplovod či elektrické vedení) postavili, protože se tím ono pole, cíp lesa, či prázdná louka, jež tu byly předtím nesmírně zlidštilo a zaplnilo“ (pokud se jim to přesto podaří a vzpomenou si na takový případ, ať mi dají vědět, rád se tam zajedu podívat).

Můžeme si také všimnout, že hned za moderní „výstavbou“ následují i další následky současné lidské činnosti, (nebo spíš hrabivosti, nenasytosti a lenosti): stohektarové lány, aby traktoristé nemuseli tolik kroutit volantem, nekonečné smrkové monokultury, aby bylo ještě víc řeziva a papíru, na ještě víc obalů, slabomyslných reklam a časopisů, jež čteme, místo abychom někdy vzali do ruky kosu a posekali zanedbané louky a příkopy, a konečně i divoká smetiště, kam to všechno nakonec zahazujeme.

Abychom se neutápěli jen v odmítání, bude lépe když se pokusíme naopak vyjmenovat společné znaky, jež má krajina, která v nás vyvolává pozitivní reakce. Krajina, kde se zastavíme a řekneme si: „sem bych se chtěl ještě vrátit a strávit tady nějaký čas“, nebo dokonce si tu (nedejbože) postavit i dům na penzi. Asi se příliš nezmýlím, když řeknu, že to sotva bude radovesická výsypka, okraj některého z našich panelových sídlišť nebo pustá pole někde v Polabí. Naopak bude to některá ze „zaostalých“ oblastí, v nichž je ještě příroda s díly minulé doby v rovnováze a vůči produktům současnosti v převaze. Také ale ne uprostřed hlubokého lesa, ale spíš tam, kde je les na dohled, kde jsou vysoké stromy a odkud se dá pěšky dojít k řece či k rybníku. Líbí se nám však kupodivu i tam, kde jsou daleké výhledy a v nich nějaké lidské dílo z minulých dob – stará vesnice, věž kostela, nebo jen boží muka.

Naproti tomu příliš nerozhoduje to, co bychom považovali za určující: krajinný reliéf; víme přece, že v tom to nevězí. Stejně kvalitní krajina je (nebo může být) v naprosté rovině Třebońska, jako v pahorkatině Vysočiny nebo v lesních komplexech Šumavy.

Zajímavější je vědět, proč jsme nespokojeni v krajině a v sídlech, která jsme si sami vybudovali, proč podvědomě tak zásadně odmítáme moderní „pastavbu“. To je téma na několik přednášek, na které tu není čas a tak se musíme spokojit jen se zjednodušeným konstatováním, že moderní architektura (stejně jako my, její tvůrci) postrádá, na rozdíl od té historické, dvě základní věci: smysl pro míru, či chcete-li, lidské měřítko, a potom to, co bychom mohli nazvat křehkostí, půvabem, či dokonce poetičností. Pokud jde o měřítko, není těžké si všimnout, že je buď, jako v případě chatiček, přímo titěrná, nebo naopak v případě ostatní výstavby, příliš velká, jaksi naduřelá; že je buď agresivní, nebo sentimentální, příliš chladná nebo naopak groteskně dekorativní: jako kdybychom byli prokletí a neuměli

se strefit do přiměřeného výrazu i rozměru. O nějaké křehkosti, či poetičnosti dnešní architektury radši ani nemluvmě – to bychom mohli také chtít aby současní taxikáři byli poctiví, zdvořilí a četli Antonína Sovu.

Mnoho lidí si je tohoto handicapu vědomo, nebo ho alespoň nejasně tuší, avšak omlouvá ho “požadavky moderní doby”, důsledky současné technologie, ekonomickou výhodností, normami, úředními předpisy atd. atd. Přitom to není pravda. Daly by se uvést desítky příkladů, kdy tatáž činnost by se dala provozovat v menších, krajinně přiměřenějších rozměrech a s větší ohleduplností, kdy technické stavby mohou být nenápadnější a náklady by tím nestoupily ani o halír, ani by neklesl výtěžek. Problém má mnohem hlubší kořeny a vězí v psychologii, v duševních pochodech a ideálech současného člověka – abychom byli přesní v jakési jeho schizofrenii. Ta rozpolcenost spočívá v tom, že často titíž lidé na jedné straně horují pro přírodu, rozplývají se nad krásou neporušené krajiny a pokud mohou, tak do ní o víkendech a dovolených i utíkají, ale jakmile dostanou příležitost něco rozhodovat, něco budovat, něčím krajinu doplnit, tak ji devastují; dělají přesně to, co u jiných odsuzují: budují tu předimenzované stavby, kácejí vzrostlé stromy, používají nevhodné materiály (cementové omítky, plechové a laminátové střechy, panelové cesty, povrchy z plastů atd.). To se týká stejně velké investiční výstavby, jako rodinných domků.

Kde se bere ten rozpor? Kde začala tato schizofrenie, kvůli níž musíme nyní sami před sebou chránit jak přírodu a krajinu, tak i naši vlastní kulturní minulost – historickou architekturu?

Tím předělem byla průmyslová revoluce, která na jedné straně většinu lidí zbavila přirozených instinktů a citu pro všechno a na druhé jim dala do rukou ničivé nástroje, jakými předtím nikdy nedisponovali. Celý proces byl pochopitelně mnohem složitější, na jehož podrobný popis; jeho příčiny, okolnosti a průběhu tady není místo (to jsem již udělal jinde). Pro naši úvahu je důležité, že staré osvědčené postupy nahradil zcela odlišným myšlením i estetikou, jež můžeme nazvat jako moderní, technické, nebo inženýrské. Jejich společným rysem je postupné vytlačení člověka z utváření tohoto světa a jeho nahrazení stroji. To vtisklo výrobkům, architektuře a nakonec i krajinně některé charakteristické rysy, podle nichž je spolehlivě kdykoli poznáme. Z nich snad nejnápadnější je sklon k uniformitě, jakémusi vojenskému pořádku, k “zákrytu”, k exaktnosti a konkrétním geometrickým tvarům – přímkám, kružnicím, pravým úhlům, k prefabrikaci a mechanizovaným výrobním postupům. Všechno spojuje údajně chvályhodná snaha po úspoře námahy – tělesné i duševní. Výsledkem jsou sériové výrobky, sériové myšlenky i sérioví lidé. Nevyžaduje se již cit pro materiál, či prostředí; smysl pro míru, ani pro řemeslné zpracování; důležité je jen, aby to bylo co nejrychleji hotové, plnilo svou funkci a vydělalo peníze. Není také třeba mít výtvarnou fantazii, ani umět kreslit, když je možné to mnohem snadněji obkreslit ze vzorníku, odvodit z norem, nebo vypočítat podle tabulek a pak už jen narýsovat podle pravítka a kružítko. Pokud se přesto objeví potřeba reprezentace a “krásna”, pak se totéž udělá dvakrát větší a olepí se to prefabrikovanými dekoracemi. Tak vznikla architektura průmyslové revoluce, jež v průběhu padesáti let stačila zdevastovat celé kraje a zdecimovat výtvarné cítění do té míry, že řada lidí (jinak vzdělaných a inteligentních) je na tyto naše výtvořiny tajně pyšná a považuje za protismyslné, abychom je nějak maskovali, abychom ukrývali to, co nás stálo tolik peněz a úsilí – i to je součástí zmíněné choroby.

Příroda (i historická architektura) ovšem je všechno jiné než uniformní a exaktní a proto je také inženýrskými duchy vnímána většinou jako “nepořádek”, který je mate; jako prvotní chaos a výzva ho konečně nahradit řádem. Proto inženýrům tak vadí meandry potoků s olšemi, klikaté cesty s alejemi, proto je tak ruší skupiny stromů v lukách a malé palouky v lesích: všechno je to v jejich očích projev nekázně. Náhradní důvody a vysvětlení se pak vždy najdou: aleje jsou nebezpečné pro dopravu, stromy v lukách a palouky v lesích jsou špatně využitá plocha, meandry se zanášejí atd. atd. – však to dobře známe. Nu a to je konečně také vysvětlení proč moderní výstavba působí v přírodě téměř vždy cizo-

rodě a rušivě. To je ovšem špatná zpráva pro všechny ochránce přírody i krajiny protože proti jejich úsilí nestojí objektivní realita, ekonomická nutnost – to by šlo s trochou úsilí vyřešit, ale zaryté předsudky velké části – možná většiny – populace. Navíc inženýrští duchové stále nalézají nová a přesvědčivější zdůvodnění pro svou estetiku a také se už naučili své skutečné pocity skrývat. Dnes například už nepotkáte lesního inženýra, který by otevřeně hájil monokultury či výsadbu stromků v řádcích (ví, že by se stal předmětem kritiky a posměchu), zato ty monokultury a zákryty potkáváte v lesích, kde se vesele pokračuje v praxi minulého století.

Avšak i bez této zátěže jsou naše požadavky na hodnotnou krajinu náročné a často protichůdné. Sami se v nich těžko orientujeme. Krajina má být přehledná, ale současně má v sobě skrývat nějaké tajemství – mají v ní být místa, kam se člověk běžně nedostane (rokle, močály, neprostupné porosty), jež je třeba objevovat, nebo raději nechat nepoznané jako „třináctou komnatu“; nemá být stísněná, ale ani pustá nemá být chaotická, ale také ne monotónní atd. atd.

Nejlépe se v našich, často nevědomých a přepjatých, požadavcích vyznáme, když vyjdeme z toho, že krajina je, kromě jiného, náš společný obytný prostor. Není to ostatně tak praštěné, jak by se mohlo na první pohled zdát – vždyť nikde jinde, než na této zemi zatím „pobývat“ nemůžeme, a o tom, v čem chceme bydlet máme přece představy vcelku vyhraněné.

Víme, že byt nesmí být příliš stísněný ani příliš rozlehlý; nikdo nechce bydlet v cele dvakrát tři metry, ale ani v ve sportovní hale; v zasklené verandě, ale ani v kobce bez oken. Nikdo rozumný si také nedá do obýváku kompresor, nákladní kamion či bazén, ani ho uvnitř nezadrátuje elektrickým vedením a nevede tudy roury dálkového topení. Stejně tak nikdo nezazdí ve svém bytě všechna okna, aby ho slunce nerušilo, nebo naopak nevybourá průčelní zeď, aby mohl žít v průvanu, nenosí si do obýváku rezavé plechovky a staré pneumatiky, ani nevyhází z bytu všechnen nábytek a nevytrhá podlahy, aby pak spal, jedl a pracoval na holém betonu, a lidé, kteří milují květiny a domácí zvířata tu nechovají nosorožce, ani nepěstují kopřivy a pichlavé roští.

Vím, že takto řečeno to zní výstředně, ale přesně tak se přece chováme k naší krajině, v níž chtě, nechtě musíme pak žít.

Můžeme tedy říct, že dobrá, nebo harmonická krajina je, (alespoň v našem klimatu a terénu), vlastně jen správný poměr několika základních krajinotvorných složek, či komponent, jež pak můžeme zhruba rozdělit do tří kategorií:

1. Na tu, jež pohled umožňuje, krajinu otevírá a činí ji přehlednou (vodní hladiny, pole, louky a vyhlídkové body)
2. Tu, jež pohledu brání a krajinu uzavírá, ale dělá ji intimní (vysoká zeleň, krajinný reliéf – horizont).
3. Tu, jež krajinu doplňuje a zobytnuje (obytné stavby, kostely, boží muka, cesty, atd.)

Netroufám si určovat poměr, v němž mají tyto faktory být, aby vzniklo to, co nazýváme optimální, nebo harmonickou krajinou, tedy onen správný kompromis mezi klaustrofobií a agorafobií. Jednak je to individuální, neboť někdo dává přednost intimní krajině Českého středohoří či Sedlčanska, jiný zase monumentalitě Plzeňska, či dalekým výhledům Budějovicka. Záleží na zvyku, výchově a dalších vlivech: spisovatel Merežkovskij vyrostlý v ruské rovině se například upřímně divil Švýcarům „jak vůbec mohou v těch jejich švábích puklinách žít“ (to je prosím citát). Kromě toho se tento poměr nepochybně liší podle geologického podkladu, typu krajinného reliéfu, převažujícího sklonu a možná i řady dalších faktorů.

Ostatně, právě podstatou mého návrhu je, aby nalezení onoho správného poměru pro různé typy krajín se zúčastnilo co nejvíc zainteresovaných a současně erudovaných osob – tedy právě vás, kteří se sešli na tomto kolokviu.

Jak by to ale mělo vypadat v praxi?

Dá se předpokládat, že každý z přítomných má nejen o krajinu a její záchranu zájem, ale – a to je hlavní – má některou krajinu, (nebo i víc krajín), ve zvláštní oblibě a dobře je zná. Mohli bychom říct, že ji (nebo je) někteří z nás nosí přímo v srdci, vzpomínkami na ni se v hodinách práce a starostí utěšují, pyšní se jí, jako by byla jejich dílem, a vodí do ní své přátele (já to tak alespoň dělám).

S motivací ani s kompetencí by tedy neměl být problém. Pak už jen zbývá sehnat si podrobné mapy vyvolené oblasti, krajinu znovu prochodit s tužkou a fotoaparátem, potom změřit plochy a podle skutečnosti vyčíslit poměr jednotlivých složek. Výsledek budou exaktní čísla, jejichž statistickým zpracováním se dobereme objektivních výsledků. Na drobných odchylkách a chybičkách nezáleží, protože na přírodu je spolehnutí; stromy rostou už řadu tisíciletí stejně a les plní svou krajinářskou funkci, ať je ve druhé, nebo čtvrté věkové třídě. Jen u nespolehlivé architektury nestačí zjistit pouze zastavěnou plochu, ale i její výšku, tedy kubaturu – a hlavně, což je nejtěžší, její celkový vzhled, materiál a členitost, protože je jasné, že roubený dvorec není totéž, co dvoupatrová bytovka nebo socialistický teletník, byť by měly stejný objem.

To však pro charakteristiku krajiny nestačí: je tady ještě otázka distribuce, měřítko jednotlivých elementů, nebo chcete-li míra její monumentality. Jak je toto hledisko důležité se pokusím demonstrovat na konkrétním příkladu: Dohodnou-li se odborníci po předchozím výzkumu určitého krajinného typu, dejme tomu na závazném poměru ploch: vysoká zeleň (les) 24 – 26 % : pole 29 – 31 % : louky 28 – 30 % : vodní plochy 10 – 12 % : lidská díla 4 – 6 % a vyjdou-li ze známého a často uváděného postulátu, že území které jsme schopni jako krajinu vnímat je vymezeno vzdáleností dvou kilometrů, pak na takto vzniklém kruhu o ploše 12,5 km², tedy 1 256 hektarů bychom měli podle tohoto klíče požadovat vysokou zeleň na 314 hektarech.

Nu a jsme u toho nejzávažnějšího: Jak každý pochopí, nebude asi jedno, zda v této „oblasti“ bude jeden les o ploše 314 hektarů a zbytek, tedy 942 hektarů bude jedno jediné nekonečné pole, louka a rybník a to vše bez jediného stroměčku, nebo zda tady bude sto lesíků, remízků, alejí či biokoridorů o ploše od půl do deseti hektarů. Proto je nutné u všech krajinotvorných komponent, jak při průzkumech, tak i následných normativech sledovat – řekněme tomu třeba – distribuční koeficient, vyjádřený zlomkem. Bude-li pak v našem případě koeficient 1/100 pak to znamená, že v daném území žádná plocha nepřesahuje (nebo by, pokud půjde o normativ, neměla přesahovat) 1/100 celkové plochy určité složky (v případě lesa tedy 3,2 ha, u pole 3,8 ha.), a pokud tomu tak není, je třeba ji opticky spojit, nebo naopak rozdělit (u lesa průsekem, u pole a louky mezi osázenou stromy, u architektury obsadbou vysokou zelení). Tento „distribuční koeficient“ určuje totiž v poslední instanci pro krajinu to nejdůležitější: **její měřítko**. Nu, a jsme u samotného jádra problému!

Krajina, má-li být obyvatelná, musí být přiměřená. Co je to ale „přiměřený“? A čemu? Je to jedno z oněch gumových slov, jako třeba „množství větší než malé“, jež tak rádi používají někteří lidé a hlavně instituce, aby je pak mohli(y) používat podle své potřeby? Nebo to slovo má reálný podklad?

Jsem přesvědčen že **má**. Neboť i příroda **má** své měřítko a její rozměry nejsou libovolné. Svět a přírodu nejde zvětšovat nebo zmenšovat jako nafukovací balónek jak se nám právě hodí. Nechci se tady ohánět známou skutečností, že **pouze** šestimetrové těleso (koule, či krychle) má **přesně** stejný povrch jako objem, ani tím, že naše planeta je přiměřená intenzitě záření a gravitaci slunce, (jinak by tu život ani nevznikl). Podstatné pro nás ale je, že celá biosféra, do níž patříme i my je provázána

neobyčejně složitým systémem zpětných vazeb, díky jimž je nejen přiměřená prostředí, ale je i v dokonalé vnitřní rovnováze. Krátce řečeno rostlinstvo i tvorstvo, včetně nás, lidí je přiměřené rozměrům země na níž žijeme. I když organizmy nemají na celé planetě úplně stejné rozměry – protože příroda není pedant ani normalizační úředník, jejich difference až na výjimky, vyvolané extrémními okolnostmi, nepřesahují určitou mez. Neexistuje případ, aby organismy jednoho rodu a druhu se od sebe velikostí lišili víc než o pět set procent a my sami, tedy lidé se od sebe nelišíme v rozmezí větším, než padesát procent. Nepřiměřenosti a gigantomanie jsou lidský vynález, jen v naší fantazii se rodí obři, trpaslíci a globální řešení – kdežto živé přírodě je takové počínání cizí.

A právě naše velikost společně s výškou stromů i hor, šíří řek a údolí, vytváří ono zmíněné měřítko, jehož porušování má zhoubné následky nejen pro krajinu, ale i na nás samotné, pro naši spokojenost a duševní rovnováhu. A pokud chceme nějakou krajinu považovat za obyvatelnou, musí být přiměřená především **nám** jací skutečně jsme. To je onen “Přirozený svět jako filosofický problém”.

To platilo do poloviny minulého století. Pak jsme, vedeni naší patologickou zálibou v rekordech a výstřednostech, podlehl klamnému zdání, že jsme všemocní a že pro nás tato omezení neplatí. Protože dokážeme s našimi technickými prostředky létat do kosmu, přenášet hory, zahrazovat celá údolí a stavět stopatrové domy, domníváme se že měřítko je náhodná veličina, jakýsi přežitek, určený spíš zvykem nebo zaostalostí minulých generací. Postižení touto optickou vadou pak znásilňujeme přírodu, krajinu i sebe samé. Sebe nutíme žít v soutěskách megalopolí a v megadomech, které nás stresují a ty pak násilně instalujeme do krajiny, kterou ničí. Umisťujeme do ní ještě mnoho dalších prvků (dálnice, přehrady, továrny, elektrárny, dálková vedení a velkosklady) postrádající jakékoli měřítko, přesněji mající měřítko hodící se možná na Jupiter a pro populaci padesátimetrových obrů. Naši krajinu navíc poznamenala skutečnost, že vedle průmyslové revoluce již neunikla žádná země v Evropě tu ještě čtyřicet let vládla totalita mentálně retardovaných primitivů, u nichž afinita ke gigantomanii je přímo součástí jejich genetické výbavy.

Nejlépe je to vidět na příkladu Temelína: Hlavní kádř jeho odpůrců tvoří, jak víme, známí ekofundamentalisté, kteří společně s pověřivými babičkami mají z ATÓMU hrůzu přímo nábožnou. Jejich motivem není starost o krajinu a její vzhled, ale iracionální předsudek jenž je patrně součástí jejich genetické výbavy. Naproti tomu skuteční krajináři proti atomovým elektrárnám většinou výhrady nemají, nebo aspoň ne takové jako proti hnědouhelným, ale zato jsou rozhodně proti rozměrům temelínských chladících věží, protože pohledově decimují území pětsetkrát větší než je oněch 12 km². Podstata je tedy opět v monstrózních rozměrech. Ty vedle ryze věcných problémů s vyrobenou energií, s vyhořelým odpadem a stále dalšími a dalšími miliardami nákladů vyvolávají i zcela iracionální pocity. Nemůžeme se divit laikům (nejen z Rakouska), že pohled na tento “hrad smrti” vyvolává takový děs a protesty. Přitom rozměry a vzhled Temelína nesouvisí s principem a technologií jaderné energie, (na světě existují desítky mnohem menších jaderných elektráren o nichž se nemluví), ale se známou bolševickou megalomanií, díky níž je už dnes polovina jižních Čech zadrátována vysokým napětím, stejně jako už mnohem dřív se podepsala, na vzniku družstevních lánů, staveb kravínů i na likvidaci našich řek.

Dovolte mi, abych v této souvislosti upozornil ještě na jednu naší anomálii: Voda a zejména rozsáhlá vodní plocha je v naší společnosti apriori považována za mimořádně pozitivní hodnotu a je kladena před všechny ostatní krajinotvorné prvky. Vyvolává to zřejmě skutečnost, že nemáme moře, ani tu nejsou velká jezera, jako třeba v Rakousku. To ovšem má své dalekosáhlé a přiznejme si, neblahé následky pro krajinu, protože se díky tomu podařilo zlikvidovat většinu našich nejkrásnějších vodních toků přehradami a nahradit je mrtvou vodou, či znehodnotit jejich okolí radikálním zmenšením ploch vysoké zeleně. I když většina populace ví, že tu trochu elektřiny by stejně dobře vyrobila kaskáda malých stupňů, přesto dodnes považuje velké přehrady za přednost.

Tak například při stavbě Novomlýnské nádrže na Dyji byly, už v tak odlesněné krajině jižní Moravy vykáceny další desítky hektarů lužního lesa. Tvůrcům a zastáncům této stavby asi vůbec nepřišlo na mysl – po vodohospodářských inženýrech a tím méně po vodních lyžařích to konečně ani žádat nemůžeme – že vodní plocha, zejména takových rozměrů je z ekologického, meteorologického i estetického hlediska vlastně ekvivalentem pouště, či přinejlepším pustých polí. To není nic proti vodě a rybníkům. Naopak, české a moravské krajiny by jen prospělo, kdyby se rozloha rybníků zvětšila z dnešních cca 40 tisíc ha na dvojnásobek, jakou měly ještě začátkem minulého století, ale i tady větší význam pro hodnotu krajiny hraje jejich měřítko. A to je právě největším úskalím Novomlýnských nádrží. Jen ta nejspodnější z nich, dostavěná jako poslední, má sama plochu 1 834 ha a je tedy shodou okolností téměř přesně tisíckrát větší než průměrný český rybník (1,833 ha) a desetkrát, než ty největší z nich. Bylo by logické, že budovatelé přehrady se budou snažit odstraněný lužní les, alespoň zčásti na březích nádrže nahradit. Ne tak vodohospodáři – ti jako kdyby nevěděli nic o stovkách našich velkých rybníků lemovaných alejemi dubů – vydali vskutku originální vyhlášku, zakazující na zemních hrázích výsadbu stromů, údajně, aby kořeny „nenarušovaly jejich stabilitu“. Tak se stalo, že údolí pod Pálavou je odsouzeno být největrnějším a pohledově nejbeznadějnějším místem jižní Moravy.

Podobně úchylně však reagovalo i místní obyvatelstvo, když téměř inzultovalo tehdejšího ministra životního prostředí Ivana Dejmalu, jenž chtěl hladinu vody ve zmíněné nádrži snížit o 85 centimetrů, aby na březích vzniklo místo alespoň pro úzký pruh zeleně.

Uvedené příklady nás přesvědčují, že je nejvyšší čas se dohodnout na metodice jež se bude moci stát podkladem pro zákonnou úpravu.¹ Pouze přesně formulované požadavky však mohou být podkladem pro zákon nebo alespoň vyhlášku a jen stanovené meze podepřené takovým zákonem mohou odolat společenským a ekonomickým tlakům nadcházejícího tisíciletí.

Netvrdím, že metoda hodnocení, již tady navrhuji je ideální, umožňuje však těžko definovatelné pocity překódovat do exaktní řeči čísel a bere ohled i na důležitý faktor jejího měřítka. Metoda sama k nějaké subjektivitě nedává příliš prostor protože vychází z konkrétních příkladů a jejím výsledkem jsou čísla, jež jsou kontrolovatelná a vymahatelná a o nichž se nedá smlouvat.

Je proto méně zneužitelná než neurčité proklamace o krajinném rázu či harmonii, ale současně nechává prostor pro hospodářskou činnost i dotváření krajiny. Její aplikace by totiž nebránila novým investicím i kdyby šlo třeba o přehrady či elektrárny. Bránila by ale excesům a jednostrannostem, jako je Temelín nebo Nové mlýny protože by nutila uživatele krajiny každé porušení její rovnováhy i měřítka okamžitě v tom samém úseku kompenzovat. A to ani v jednom z uvedených příkladů není proveditelné.

Nicméně autorovi je zřejmé, že ani sebelepší administrativní opatření nemůže nahradit citlivý přístup a skutečný tvůrčí čin. Tak jako nelze zákonem nařídít dobro, lásku, či poezii, tak ani žádná metodika a sebelepší vyhláška nezajistí krajině krásno. Jednak nejsme schopni tento pojem jasně formulovat, a i kdybychom to uměli, pak nemáme dost sil a prostředků ho pro celé Česko vyprojektovat a tím méně proti jiným zájmům prosadit. Jediné co můžeme (stejně jako u jiných zákonů), je pokusit se ztížit páčání zla; vybudovat mantinely, které budou bránit, aby se páchaly stále další škody, a krajina se stávala ještě neobyvatelnější. Snad někdy v budoucnu – až bude společnost bohatší a bude méně opojena i stresována překotností technického vývoje vyroste generace lidí, pro níž vztah ke krajině a smysl pro míru budou opět samozřejmostí a ta možná ocení i toto naše úsilí.

Poznámky:

¹⁾ V neformální (a bohužel málo reprezentativní) anketě pořádané už před lety mezi přáteli architektky, výtvarníky a krajináři jsme došli k těmto rámcovým závěrům:

- a. Optimální pro bydlení je maximálně dvouetážový dům s podkrovím, tedy do výšky deseti metrů. Bydlení ve vyšším poschodí než třetím připouštělo cca 32 procent preferovalo však pouze 7 procent. Určité procento respondentů také připouštělo pro obchodní a administrativní funkce budovy větší výšku do šesti pater; v žádném případě však nepřevyšující výšku vzrostlých stromů první velikosti. Vyšší stavby byly přípustné, dokonce vítané, ale pouze jako architektonicko krajinné dominanty (věže kostelů, katedrály, rozhledny), nesmí si tedy konkurovat, vzájemně se tísnit a měnit tak radikálně měřítko životního prostředí.
- b. Největší procento shledávalo jako pocitově optimální když v architektura, technické dílo zabíralo přibližně 9 – 12 procent standardního zorného pole a zbytek vyplňovala zeleň; (u obzíráního pole byla tato procenta nižší) Zde se však údaje lišily jednak podle kvality architektury, jednak podle toho se hodnocení provádělo na snímcích, nebo přímo na místě.
- c. Třetí otázka se týkala ryze technických děl a užitkových staveb jako jsou cesty silnice, železnice, mosty, lanovky. Zatímco železnice a zejména vleky v horách byly vnímány jako mírně rušivé, ale nutné zlo, pak viadukty a mosty, zvláště ty odvážné ocelové a železobetonové byly vnímány převážně pozitivně jako samostatně stojící dominanty. Nejkladněji byla hodnocena silnice formátu menší okresky, tedy 4.5 – 6 m široká s častými ale plynulými zatáčkami, lemovaná střídavě nízkou a vyšší zelení. Hned za ní se umístila dálnice bez příkopů doprovázená vzrostlou zelení (procenta navíc získávalo řešení, kde jízdní pruhy, pouze s úzkým odstavným pruhem podle staré normy před válkou jsou vedeny samostatně (jak je vidět na několika místech v Německu) a dělají tak dojem jednosměrné silnice široké pouze 8.5 m. Toto hodnocení zkreslovala skutečnost že bylo prováděno v době, kdy dálnice byly u nás ještě poměrně nové a lidé neznali šesti i vícepruhové dálnice, betonové plochy o šířce 30 metrů.
- d. Čtvrtá otázka se tuším týkala poměru vysoké a nízké zeleně. Jednoznačně nejvíce hlasů získala uspořádání s 25 – 33 procenty vysoké zeleně v kulisách, skupinách a solitérech s výhledy do krajiny – tedy klasické schéma barokové a empirové krajiny a přírodního parku z přelomu 18. a 19. století.

Ing. arch. Pavel Nauman

2. NÁMĚTY A PŘÍKLADY METOD A METODICKÝCH POSTUPŮ

Hodnocení krajinného rázu – vývoj názoru a osnova postupu

Ivan Vorel

Vývoj názoru

V dnešní době, sedmý rok platnosti zákona č. 114/1992 Sb. existuje již řada názorů na pojetí krajinného rázu, existuje řada způsobů rozhodování podle § 12, existuje řada výhrad a rozporných názorů k publikovaným pokusům vytvoření definic pojmů a námětů všeobecně použitelné metodiky hodnocení krajinného rázu. Rád bych tímto příspěvkem prezentoval svůj názor na postup hodnocení krajinného rázu v podobě, která je dle mého názoru maximálně zjednodušená a zobecněná a která může být modifikována podle zvláštností jednotlivých případů, podle různých cílů, kterým má hodnocení sloužit.

Měl jsem možnost v uplynulých letech formulovat svůj vlastní přístup na konkrétních případech hodnocení krajinného rázu, které mělo sloužit orgánům ochrany přírody v preventivní péči o zachování specifických hodnot krajiny - hodnot krajinného rázu nebo při formulaci rozhodnutí a různých omezujících podmínek minimalizujících v konkrétních případech vliv navrhované stavby na krajinný ráz.

První prací v této problematice, kde jsem byl nucen formulovat určitá obecná východiska, byla práce „CHKO Žďárské vrchy – hodnocení území z hlediska krajinného rázu“, zpracovaná v roce 1995 na objednávku Ministerstva životního prostředí. Výsledky byly publikovány v článku stejného názvu jako je studie v Ochráně přírody 1997/1 a v článku „Hodnocení krajinného rázu – hledání objektivnosti (Územní plánování a urbanismus 1-2/97). Názory, vyplývající z první studie byly poznamenány nedostatkem zkušeností v této problematice a metoda hodnocení měla řadu nedostatků. Přesto již v této práci byl použit **postup členící hodnocenou krajinu na tzv. „charakteristické krajinné celky“ (CHAKC), „charakteristické krajinné prostory“ (CHAKP) a směřující k identifikaci hodnot krajinného rázu v jednotlivých cenných prostorech a stanovení regulativů k jejich ochraně.**

Vznikl materiál, sloužící jako oborový podklad ochrany krajinného rázu, jako pomůcka pro rozhodování Správy CHKO Žďárské vrchy v dalších konkrétních případech výstavby a využití území v CHKO. Správa CHKO se však s tímto výstupem nespokojila a začala na základě tohoto materiálu pracovat (konkrétně R. Bukáček a P. Matějka) na upřesnění pojmových východisek, upřesnění postupu a vnesení systematičnosti do struktury výstupů. Garance nad prací, která měla směřovat ke konceptu všeobecně platné metodiky se ujala Správa CHKO ČR pod vedením RNDr. H. Seifertové. Byla vytvořena konzultační skupina, která se vyjadřovala k jednotlivým etapám práce na metodice.

Výsledkem je materiál autorů R. Bukáčka a P. Matějky „Hodnocení krajinného rázu (metodika zpracování)“, který byl posléze přijat jako **metodický podklad pro hodnocení krajinného rázu v chráněných krajinných oblastech**. Je ovšem třeba připomenout, že v té době měly již i jiné správy CHKO vlastní názory na hodnocení krajinného rázu, které běžně používaly ve své práci.

Vlastní **propracovanou a ucelenou metodu hodnocení** již také používal Doc. Ing. Arch. Jiří Löw, Csc. se svým kolektivem.

Z metody Správy CHKO ČR vyšla v roce 1998 **Agentura ochrany přírody a krajiny ČR**, resp. garant tohoto úkolu **Ing. Igor Míchal, Csc.**, který vypracoval metodiku, lišící se podstatně od práce R. Bukáčka a P. Matějky. Pripomínky sboru oponentů z různých oborů přispěly k vyjasnění některých konfliktních a z různých pohledů různě pojímaných aspektů hodnocení. Výsledkem je materiál, který věnuje velkou pozornost pojmové stránce a definicím, navazujícím na znění zákona. Pokouší se rovněž vyjasnit otázky legislativních vazeb a použitelnosti v práci orgánů státní správy. Tím se ovšem dobrovolně vystavuje křížové palbě praktiků z oboru legislativy a orgánů jednotlivých stupňů státní ochrany přírody.

Od roku 1995, kdy byla zpracována studie pro CHKO Žďárské vrchy, která byla možná v té době jedním z mála pokusů o ucelený názor na hodnocení území vlastní (i když nedokonalou) metodou, jsem na objednávku MŽP zpracoval postupně hodnocení krajinného rázu CHKO a biosférické rezervace Třeboňsko a CHKO Český kras.

Oproti původnímu názoru, že **krajinný ráz, který je chráněn dle § 12, je nutno popsat pozitivními hodnotami, nalezenými v jednotlivých charakteristických krajinných prostorech a to v aspektech přírodně-krajinářských, kulturně-historických a krajinářsko-estetických** jsem se po zkušenostech z různých projednávání a správních řízení vrátil k doslovné dikci § 12. Pracuji nyní se **třemi charakteristikami krajinného rázu (přírodní, kulturní, historická), které se vizuálně (resp. smyslově) uplatňují estetickými hodnotami, harmonickým měřítkem a harmonickými vztahy v krajině.** V krajinných prostorech (místech krajinného rázu jsou pak v jednotlivých charakteristikách hledány **charakteristické rysy, z nichž některé mohou být pozitivními hodnotami, podléhajícími ochraně dle § 12.**

Již vícekrát bylo řečeno, že existují dvě základní úlohy v hodnocení krajinného rázu. Je to **hodnocení území k vytvoření materiálu pro preventivní opatření v ochraně krajinného rázu**, jako územně plánovací podklad (územní generel) pro zpracování územně plánovací dokumentace a **hodnocení vlivu navrhované stavby nebo navrhovaného využití území na krajinný ráz.** Každá z úloh má poněkud odlišný postup, každá z úloh dospěje k různým úrovním podrobnosti. Filosofie přístupu a používání pojmů jsou ovšem stejné.

Základní teoretické pojmy a pojmy § 12

Metody hodnocení obou základních úloh pracují také s některými pojmy, užívanými v krajinářské kompozici, které je třeba stručně objasnit. Všechny tyto pojmy se totiž neobjevují v dikci zákona a přesto je potřeba z nich vycházet.

Jedná se o pojmy:

struktura krajinných složek, krajinný obraz, krajinná scéna

prostorové uspořádání (konfigurace) hmotných složek

Krajina (ve smyslu území) je tvořena přírodními a umělými složkami. **Struktura krajinných složek** - jejich skladba - je podstatou typu krajiny. Různý vztah jednotlivých složek, stupeň přetvoření přírodních složek a dominantnost složek umělých dává vzniknout krajině s převahou specifických funkcí a procesů. Převaha významu určitých složek může utvářet krajinu sídelní, převaha významu jiných složek krajinu převážně zemědělskou, lesní atd.

Struktura krajinných složek, jejich rozdílný význam, vztah a podíl v krajině, jejich harmonie nebo naopak nesoulad či konflikt, se navenek projevují v krajinném obraze. **Krajinný obraz** je obecným pojmem pro **obraz prostorové skladby hmot a forem jednotlivých krajinných složek.** U pozorová-

ní krajiny se nikdy nejedná o plošný vjem jako při pozorování obrazu na stěně. Divák je uprostřed vnímaného obrazu a vnímá krajinu jako vjem prostorový, vnímaný různými smysly.

Uspořádání prostorových forem - hřbetů a návrší, vodotečí a vodních ploch, lesních masivů, rozptýlené zeleně, alejí, zástavby, jednotlivých staveb, silnic atd. - je podstatou vizuálně vnímaného charakteru krajiny. Charakter krajiny v jejích dílčích prostorech vnímáme ze staticky nebo dynamicky (jako sled pohledů z různých míst) pozorovaného obrazu **krajinné scény**.

Krajinná scéna se vyznačuje určitými, tzv. scénickými hodnotami, které jsou závislé na **prostorové konfiguraci (vzájemném uspořádání) hmotných složek krajiny**. Při pohledu z určitého místa může uspořádání (konfigurace) hmot (terénu, zeleně, staveb atd.) navozovat pocit fádnosti nebo dramatickosti pozorované scény, harmonie, kontrastu, dynamičnosti nebo statického výrazu, výraznosti nebo nevýraznosti, jedinečnosti nebo neurčitosti.

Co všechno budeme rozumět prostorovou konfigurací, které prvky krajiny se dostávají do vzájemných souvislostí a vytvářejí vzájemné prostorové vztahy? Jak budeme tyto vztahy popisovat?

Dostáváme se tak k poměrně běžným pojmům, užívaným v architektonické, urbanistické a krajinářské kompozici. Prostorově konfiguratívni vztahy popisujeme v krajinářských analýzách nejdříve:

a. Vymezením prostorů a jejich vzájemných vazeb

b. Nalezením (identifikací) důležitých prvků vizuální scény, kterými jsou

Prostory a území:

krajinné prostory celkové nebo dílčí (údolí, kotliny, lesní planiny, louky, vymezené vysokou zelení)
lesní masivy, scelené plochy zemědělské půdy
plochy zástavby, zemědělské areály atd.

Body:

terénní vrcholy, přírodní výtvoři, věže kostelů a jiné architektonické dominanty, stožáry, rozhledny, místa výhledů, místa konfliktů, vstupy do území, křížení cest a jiné uzly

Linie:

vodní linie (toky, jezy), terénní linie (hřbety, pohledové horizonty, břehy, srázy, zlomy), linie zeleně (aleje, doprovodná zeleň, okraje masivů vysoké zeleně), dopravní a technické linie (silnice, železnice, el. vedení, okraje zástavby).

Prostorové uspořádání a vlastní charakter prvků krajiny ovšem ještě nepopisuje všechny jedinečné vlastnosti krajiny nebo krajinného prostoru. Jsou zde ještě jevy a vlastnosti nejenom neměřitelné, ale také na první pohled těžko pozorovatelné. Je to **kulturní význam a tradice místa**, které dávají krajině v očích návštěvníka zvláštní hodnotu. Může vzniknout charakter **jedinečnosti, neopakovatelnosti dojmu** z určitého krajinného prostoru. Tyto hodnoty dávají vzniknout vztahu návštěvníka nebo pozorovatele k určitému místu, **jeho subjektivnímu, emotivnímu vztahu**.

V krajině existují místa a prostory, kde jsou pozitivní hodnoty krajinného rázu (přírodní, kulturní, historické, estetické, významu místa) soustředěné nebo jsou velmi silné. Jsou to **území s výrazným krajinným rázem**, který může být charakteristický pro celou větší oblast. Na druhé straně jsou však v krajině takové oblasti, kde tyto hodnoty chybí nebo se vyskytují ojediněle. Je to krajina **bez výrazného krajinného rázu** nebo dokonce území, **jehož krajinný ráz je těžko popsatelný**.

Vedle těchto výchozích pojmů používáme v hodnocení následující výklad pojmů z textu § 12 zákona č. 114/1992 Sb.

Přírodní charakteristika krajinného rázu zahrnuje na jedné straně vlastnosti krajiny, řídící se neměnnými přírodními zákonitostmi, na druhé straně pak aktuální stav přírodních složek a prvků krajiny.

Kulturní charakteristika krajinného rázu je dána výsledky kultivace krajiny a využívání přírodních zdrojů, zejména charakterem osídlení, zástavby a infrastruktury, zemědělstvím a lesním hospodářstvím, charakterem výroby, těžby a rekreace. Patří sem rovněž kulturní význam místa, spojení místa krajinného rázu s kulturními tradicemi národa.

Historická charakteristika krajinného rázu je dána stopami a doklady historického vývoje, zejména historicky cennou zástavbou a krajinářskými úpravami, přítomností památkově chráněných objektů a území a místy historických událostí.

Přírodní hodnota krajiny je cenností přírodní charakteristiky. Je to přírodní jev nebo proces, který výrazným způsobem spoluvytváří krajinný ráz. Jedná se o hodnotu pozitivní, která podléhá ochraně dle § 12.

Estetická hodnota krajiny se projevuje ve vztahu pozorovatele (hodnotícího subjektu) k vnímané krajinné scéně (hodnocenému objektu). Estetické vnímání vyvolává smyslové vjemy a duševní pocity. Je proto v první řadě hodnotou emocionální. Vyvolává také řadu asociací a myšlenkových procesů. Je proto také hodnotou obsahovou a má subjektivní povahu.

Některé rysy krajiny vyvolávají zpravidla podobné vjemy, pocitové a myšlenkové reakce, závislé na určitých podmínkách vnímání. Estetická hodnota má proto také objektivní povahu.

Kulturní dominanta krajiny je výrazným dominantním prvkem nebo rysem, vzniklým činností člověka. Určuje rozhodujícím způsobem krajinný ráz. Jedná se o dominantu s kladnou estetickou hodnotou, která spoluvytváří jedinečnost a rozlišitelnost místa krajinného rázu.

Měřítko krajiny je dáno prostorovými dimenzemi krajiny a jejich proporcemi, vztaženými k měřítku člověka. Je rovněž dáno vztahem dimenzí prostoru a jeho prvků k jejich funkčnosti a účelnosti.

Harmonické měřítko krajiny je dáno harmonickým souladem měřítka prostorové skladby krajiny (celku) s měřítky staveb, zařízení a stop hospodářské činnosti (prvků).

Harmonické vztahy v krajině jsou dány na jedné straně estetickými hodnotami emocionálními a obsahovými, vyjádřenými působivostí prostorového uspořádání a jedinečností krajinné scény (tzv. estetický soulad), na druhé straně požadavky na ekologickou hodnotu krajiny, na soulad charakteru, intenzity a měřítka lidské činnosti s přírodním prostředím (ekologický soulad).

Osnova hodnocení krajinného rázu území

Principem postupu je **rozdělení celkového problému do dílčích problémů, rozdílných podle různého charakteru různých částí krajiny**. Proto se území člení na krajinné celky (KC) jako oblasti krajinného rázu a krajinné prostory (KP) jako místa krajinného rázu. Posouzení významu a četnosti pozitivních hodnot (jedinečných, typických) v menších, charakterově homogenních prostorech je již mnohem snazší a průhlednější než vyslovování soudů nad velkým a různorodým územím.

V charakterově homogenních místech krajinného rázu – krajinných prostorech jsou identifikovány rysy jednotlivých charakteristik krajinného rázu a určeny pozitivní hodnoty. Tato identifikace je podkladem pro další kroky – vymezení pásem diferencované ochrany krajinného rázu nebo pro stanovení regulativů ochrany krajinného rázu. Hodnocení se provádí v následujících krocích:

a. Popis hodnoceného území a výchozí charakteristiky

Přírodní charakteristika - geomorfologické členění, biogeografické podmínky, aktuální stav vegetace, vodní plochy a toky, ochrana přírody a krajiny

Kulturní a historická charakteristika - vývoj osídlení v obrazu krajiny, vývoj hospodaření v krajině, technické úpravy a stavby, vesnické osídlení a lidová architektura v obrazu krajiny

b. Prostorové členění území z hlediska krajinného rázu

- Členění území na krajinné celky (KC).
- Vymezení krajinných prostorů (KP) v jednotlivých krajinných celcích.
- Identifikace dalších významných území – např. lokalit s výraznými estetickými hodnotami nebo výraznými harmonickými vztahy a měřítkem.

c. Identifikace rysů a hodnot krajinného rázu v krajinných prostorech (místech krajinného rázu)

V každé ze tří charakteristik krajinného rázu je třeba najít charakteristické rysy – jevy nebo soubory jevů, které jsou v krajině přítomny. Některé z nich jsou pozitivními hodnotami, jejichž narušením by došlo ke snížení nebo znehodnocení krajinného rázu. Takové hodnoty musíme v krajinném prostoru identifikovat.

Následující přehled ukazuje charakteristiky krajinného rázu a vybrané příklady souboru jevů (charakteristických rysů) a jejich estetického uplatnění.

1. *Přírodní charakteristika krajinného rázu*

1.1. Přírodní složky krajiny a přítomnost jevů, spoluurčujících charakter reliéfu geologické stavby, vegetačního krytu, vodních ploch a toků.

1.2. Uplatnění identifikovaných jevů v prostorových vztazích a estetických hodnotách krajinné scény.

2. *Kulturní charakteristika krajinného rázu*

2.1. Přítomnost jevů spoluurčujících charakter sídel, sídelních útvarů, soustavy osídlení a hospodářského využití krajiny a dokládajících kulturní význam krajiny a jednotlivých míst, architektonicky cenné objekty a soubory.

- 2.2.** Uplatnění identifikovaných jevů v prostorových vztazích a estetických hodnotách, znaky harmonického zapojení prvků osídlení a hospodářské kultivace do přírodního rámce.

3. *Historická charakteristika krajinného rázu*

- 3.1.** Přítomnost památkově chráněných objektů, souborů, zón a rezervací, přítomnost cenné architektury a kulturních dominant a stop dokládajících vývoj krajiny.
- 3.2.** Uplatnění kulturních dominant, památkově cenných objektů a souborů v prostorových a estetických hodnotách krajinné scény.

d. Vymezení pásem ochrany krajinného rázu

V hodnoceném území je možno najít místa a lokality, kde jsou soustředěny pozitivní hodnoty jednotlivých charakteristik krajinného rázu, lokality s výraznými a jedinečnými hodnotami přírodními a estetickými, s výrazně harmonickými vztahy.

Taková místa a lokality je možno zahrnout do hranic pásma A - přísné ochrany krajinného rázu, kde bude zvláště pozorně uplatňována ochrana krajinného rázu dle § 12 zákona 114/1992 Sb. Pokud je to užitečné, je možno vymežit také další pásmo B - zpřísněné ochrany krajinného rázu. V ostatních částech hodnoceného území bude uplatňována běžná ochrana dle § 12.

Osnova hodnocení vlivu navrhované stavby nebo navrhovaného využití území na krajinný ráz

Na základě uplatnění postupů krajinářsko - kompozičních rozborů a prostorové analýzy jako prostředků výkladu a praktické realizace § 12 zákona č. 114/1992 Sb. byla vytvořena metoda hodnocení, jejíž použitelnost byla v letech 1995 - 1998 ověřena na souboru prací věnovaných různým typům úloh. Všechna tato hodnocení posloužila jako podklad pro rozhodnutí orgánu ochrany přírody, pro rozhodnutí odvolacího orgánu, jako doplnění dokumentace pro územní rozhodnutí, vyžádané orgánem ochrany přírody nebo jako rozšíření dokumentace dle zákona č. 244/1992 Sb.

Jednalo se o následující úlohy :

- **posouzení vlivu výškových technických staveb** - stožárů EUROTTEL a RADIOMOBIL na krajinný ráz (Hlinsko-Pešava, Hladov, Vılanec, Cerekvička, Speřice, Řehořov, Mláka a další)
- **posouzení vlivu liniových technických staveb** - silnic a dálnic, vzdušných vedení VVN (dálnice D5 - Ejovice-Sulkov, úseky silničního okruhu kolem Prahy - Lochkov-Slivenec, Ruzyně-Suchdol, Suchdol-Březiněves, Vysočanská radiála, variantní trasa VVN Hlinsko-Mírovka) na krajinný ráz
- **Posouzení vlivu navrhované zástavby na krajinný ráz** (Domanín-Vrchy, Horní Mísečky)
- **Posouzení vlivu navrhovaných stavebních objektů** (většinou rodinných domů) na krajinný ráz.

Námět metody hodnocení jsem publikoval v článku „Námět metodického postupu hodnocení vlivu stavby na krajinný ráz (stožáry a technické stavby) (Ochrana přírody 52/10 1997).

Postup hodnocení má následující kroky :

- a. Popis navrhovaného záměru výstavby
- b. Popis krajinného celku ve kterém se navrhovaná stavby nachází, vymezení krajinných prostorů dotčených navrhovaným záměrem výstavby
- c. Identifikace hodnot krajinného rázu v dotčeném krajinném prostoru
- d. Hodnocení vlivu navrhovaného stavebního záměru na identifikované pozitivní hodnoty krajinného rázu

a. *Popis navrhovaného záměru výstavby*

Na základě dokumentace, předložené k hodnocení je třeba rámcově:

- Popsat způsob využití území, charakter zástavby, intenzitu využití území.
- Popsat architektonické řešení, prostorové uplatnění.
- Provést popis možných konfliktů vlivů na přírodní prostředí.

b. *Popis krajinného celku, ve kterém se navrhovaná stavby nachází, vymezení krajinných prostorů dotčených navrhovaným záměrem výstavby*

Na základě prostorového uspořádání území (pohledové horizonty, bariery, průhledy) a na základě odhadu vzdáleností, ve kterých se navrhovaný záměr může vizuálně uplatňovat je třeba:

- Popsat obecné charakteristiky krajinného celku, ve kterém se nachází navrhovaná stavba
- Vymezit území, ve kterém přichází v úvahu dotyk navrhované zástavby s hodnotami přírodními, kulturními a historickými.
- Vymezit území, ve kterém se navrhovaná výstavba zřetelně vizuálně uplatňuje (závisí na velikosti a charakteru stavby).
- Průnikem hranic obou území vymezit dotčený krajinný prostor.
- Vymezit dílčí krajinné prostory v rámci dotčeného krajinného prostoru, přičemž dílčí krajinné prostory (místa krajinného rázu) jsou buďto vzájemně jasně prostorově vymezeny, nebo mají zřetelně odlišný nebo svébytný krajinný ráz (dotčený krajinný prostor může být totožný s dílčím krajinným prostorem – není třeba jej více dělit).

c. *Identifikace hodnot krajinného rázu v dotčeném krajinném prostoru*

Pro každou z charakteristik krajinného rázu (přírodní, kulturní, historická) v každém dílčím krajinném prostoru je třeba:

- Popsat obecné rysy.
- Specifikovat výrazné jedinečné rysy, které se nejsilněji uplatňují v krajinném rázu – je to buď prostá přítomnost prvků a jevů nebo jejich prostorové a estetické uplatnění.

- Určit, zda se jedná o hodnoty pozitivní nebo negativní, o hodnoty typické, určující nebo jedinečné.

d. *Hodnocení vlivu navrhovaného stavebního záměru na identifikované pozitivní hodnoty krajinného rázu*

Pro každou z identifikovaných pozitivních hodnot v každé ze tří charakteristik krajinného rázu je třeba:

- Posoudit jaký bude mít navrhovaná stavba vliv na každou z těchto pozitivních hodnot.
- Posoudit, zda se jedná o silný vliv, střední vliv, slabý vliv, žádný vliv.

e. *Závěr*

V závěru jsou vyhodnoceny jednotlivé kroky postupu a je posouzena důležitost konfliktů navrhované stavby s identifikovanými hodnotami, přičemž za nejkonfliktnější se považuje silný vliv na pozitivní jedinečnou hodnotu.

Vztah stavby k hodnotám krajinného rázu bývá neproblematický, problematický, konfliktní. Stavba je z hlediska ochrany krajinného rázu přijatelná, na hranici přijatelnosti, nepřijatelná

Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, Csc.

Ústav urbanismu, Fakulta architektury ČVUT v Praze

Thákurova 7

166 34 Praha 6

e-mail: voreli @ fa.cvut.cz

Metodika hodnocení krajinného rázu Agentury ochrany přírody a krajiny ČR

Problémy a výsledky

Igor Michal

Jak všichni víme, zmocnění vydat obecně závazný předpis o ochraně krajinného rázu je zahrnuto v § 12 zákona o ochraně přírody a krajiny. Trvalo téměř 6 let od schválení tohoto zákona parlamentem, než se v usnesení vlády z června 1998 ocitla mezi operativními úkoly položka „**přípravit prováděcí předpis o ochraně krajinného rázu**“, jejíž splnění do 30. června 1999 ukládá vláda MŽP a MMR v součinnosti s MK. Následně pověřilo MŽP Agenturu ochrany přírody a krajiny (AOPK) jako své odborné zařízení zpracováním metodiky hodnocení krajinného rázu tak, aby se mohla stát podkladem příslušné prováděcí vyhlášky po mezirezortním připomínkovém řízení, které má být podle citovaného usnesení vlády do letošního června uzavřeno.

Na samém počátku naší práce stála tato nezpochybnitelná východiska:

- Metodika hodnocení krajinného rázu, používaná a rozvíjená na správách CHKO jako specializovaných orgánech státní zprávy (viz referát kolegů Bukáčka a Matějky).
- Návrh metodického pokynu Odboru ochrany přírody MŽP ČR k uplatňování § 12 zákona, publikovaný v roce 1996 (Ochrana přírody, roč. 50, č. 9).

Naši ctizádství bylo vytvořit podklad využitelný referáty životního prostředí okresních úřadů ve správních řízeních, který by splňoval tato cílová kritéria:

1. Dosáhnout mezioborově přijatelnou podobu koncepce hodnocení i navazujících kritérií hodnocení a tím vytvořit předpoklady dostatečné podpory uživatelů i odborné veřejnosti.
2. Předložit metodiku důsledně navazující na § 12 zákona č. 114/1992 Sb., co nejjednodušší, ale přísně logickou a konzistentní, transparentní pro rozhodovací sféru i angažovanou veřejnost.
3. Sladit výstupy důsledně s relevantními předpisy jiných oborů než je vlastní ochrana přírody.
4. Rozlišovat podklad pro prevenci a pro expertní hodnocení konkrétních záměrů. Přijmout nezbytnost vstupního celoplošného podkladu pro preventivní ochranu krajiny (nezbytnost účelového zónování) v podobě, která stanoví určité základní rámce expertního posuzování jedinečných případů, aniž by tímto podkladem bylo vlastní expertní posuzování neúměrně omezováno.
5. Co nejvíce využít interní metodiku hodnocení krajinného rázu Správy CHKO ČR, vycházející především ze zkušeností doc. Vorla a používanou na více než 13 % státního území. Tuto metodiku přizpůsobit omezeným personálním možnostem okresních úřadů.

Kritéria (1) až (3) plynou jednoznačně ze schváleného státního programu ochrany přírody a krajiny, kritéria (4) a (5) zůstávají dodnes diskutabilní. O to úzkostlivěji jsme se přidržovali pojmosloví fixovaného v § 12 zákona (např. na rozdíl od jiných metodik vystačíme s územní kategoriemi „místo“ a „oblast“ krajinného rázu). Proto jsme také připojili konkrétní příklady odborných stanovisek aplikovaných pro potřeby správního řízení ve věci ochrany krajinného rázu.

Své představy jsme během druhého pololetí 1998 předložili postupně ve třech zněních patnácti oponentům relevantních profesí a postupně je upravovali podle jejich detailních připomínek. volbu oponentů z oborů státní správy, krajinné ekologie, územního plánování, urbanismu, stavebního řízení, památkové péče, krajinných meliorací, pozemkových úprav a sadovnické tvorby, z nichž každý představuje autoritu ve své specializaci, považuji za silnou stránku zpracování a dovoluji si oponentům poděkovat i touto cestou stejně jako pracovníkům legislativního odboru MŽP, MMR a MK, odboru památkové péče za jejich neformální připomínky. Metodické doporučení aspiruje na plné respektování souvisejících předpisů všech oborů. Koncept byl dokončen na sklonku roku 1998 a po výstupní kontrole AOPK odevzdán MŽP ČR. Výsledek lze posoudit na stránkách ... až ...tohoto sborníku.

Těžiště dalšího postupu se tím posouvá z roviny odborné do roviny anonymního připomínkového řízení zúčastněných resortů a v konečné fázi do roviny politické, protože schválení (či neschválení) příslušného obecně závazného předpisu odvisí od dohody (či nedohody) nejvyšších představitelů státní moci výkonné. Referát o dosažených výsledcích je zde proto na místě ukončit a zabývat se jeho druhou položkou – doprovodnými problémy. Není jich málo. Plynou z toho, že představy specialistů různého zaměření jsou zatím málo kompatibilní, ba místy kontroverzní. Jednou z opakovaných procedurálních výhrad je, že závazná metodika či dokonce metodický návod by musely naplňovat schválený obecně závazný předpis a nemohou jej předjímat. Proto jsme v předloženém znění ustoupili od označení „metodika“ a předpokládanou závaznost výstupu ztlumili na „**metodické doporučení AOPK**“.

Od toho se odvíjí naše představa o dalším osudu metodického doporučení předaného MŽP: Má-li být návrh prováděcího předpisu předložen vládě v dohodě pověřených resortů ve stanoveném časovém termínu, mělo by mezirezortní připomínkové řízení už probíhat. Až po zveřejnění obecně závazného předpisu k § 12 zákona č. 114/1992 Sb. v Úředním listě lze dopracovat metodiku ochrany krajinného rázu do obecně závazné podoby. Do té doby vidíme roli zúčastněných odborných složek a orgánů státní správy ochrany přírody, územního plánování a výstavby, orgánů památkové péče a pozemkových úřadů ve shromažďování dalších zkušeností ze společného řešení jednotlivých případů. To však nevylučuje, aby předložené metodické doporučení AOPK bylo distribuováno složkám a orgánům ochrany přírody nezávisle od případných peripetií mezirezortních projednávání a přiměřeně využíváno.

Metodické doporučení naznačuje postup vymezení míst a oblastí krajinného rázu v souladu s § 12 a předkládá vyčerpávající výčet jejich přírodních, kulturních a historických charakteristik pro hodnocení konkrétních závěrů. Nemůže však předložit vyčerpávající popis toho, jak se tyto charakteristiky transformují v přírodní a estetické hodnoty zasluhující ochranu. To je náročná expertní činnost, o které zde hovořili doc. Vorel a ing. Sklenička. Klíč k přesvědčivému hodnocení nespočívá v deskriptivních charakteristikách, ale v odhalení toho, jak se mění intersubjektivně uznávané hodnoty – v našem případě především přírodní a estetické.

Vysokou přírodní **hodnotu** mají podle metodického doporučení krajiny

- s vysokou mírou přirozenosti aktuální vegetace anebo
- s vysokou biologickou rozmanitostí anebo
- s harmonickým charakterem interakcí mezi ekosystémy (včetně ekosystémů přetvořených lidskou činností) anebo
- s členitou geomorfologií a výraznými přírodními dominantami.

Výčet ukazuje, že kritéria přírodní hodnoty jsou v podstatě **geoekologická**.

Značně složitější je **hodnocení estetických hodnot**, jejichž kritéria patří principiálně do kompetencí humanitních věd. Vztahují se na duchovní a prožitkové dimenze krajiny a jsou filosofická,

sociálně psychologická a **kulturně estetická**, takže musí respektovat podíl subjektu na hodnocení. Pro jednostranně orientované specialisty přírodních věd je to krajně obtížný, ne-li nemožný krok. Přesto metodické doporučení předkládá obsáhlý výčet objektivních kritérií estetické hodnoty krajinného rázu, spočívající ve smyslově postižitelných projevech – **znacích** trvale udržitelného využívání krajiny, které jako svoji součást zahrnují i harmonické vztahy lidských děl a přírody.

Při estetickém hodnocení jsou harmonické vztahy dány na jedné straně kladnou hodnotou určitých mimoestetických (přesně: esteticky nespecifických) obsahů, které lze vyčíst z vnější podoby krajiny, a to včetně asociovaných významů ryze psychických. To lze vysvětlovat prvotním vznikem estetických hodnot tzv. sémantickým zprostředkováním mimoestetických hodnot vnější formou objektů. Výraz „sémantické zprostředkování“ v metodickém doporučení ovšem není použit, protože nejde o estetiku jako vědní disciplínu, ale o soubor zásad využitelných při praktickém rozhodování. Proto jen pro úplnost dodávám, že **sémantické zprostředkování** vnější formou znamená, že tato forma vyjadřuje nejrůznější kladné i záporné psychické hodnoty pro pozorovatele, který je schopen tyto hodnoty z formy objektu vyčíst.

I když se zdržíme ve věcech estetického hodnocení absolutizujících výroků a spokojíme se v souladu s metodickým doporučením s evidováním tří stupňů estetické hodnoty – základní (průměrné), zvýšené a snížené, a i když připustíme, že náš postup je v podstatě analogický způsobu bodování krasobruslařských výkonů nebo oceňování vín sborem znalců, najdou se vždy oponenti nejen z řad investorů, kterým naše hodnocení ztěžuje realizace záměry, ale i z řad objektivisticky vychovaných přírodovědců, kteří estetické hodnocení budou označovat s despektem za subjektivní. Jakmile však překročíme úroveň primitivních soudů na úrovni „líbí – nelíbí“ a uvedeme pro své hodnocení argumenty dostupné intersubjektivní kontrole, není estetické hodnocení vyloučeno z objektivního poznávání podstaty, vzniku a vývoje estetické hodnoty. Shoda více expertů by v tomto směru měla být plně validním argumentem.

Metodické doporučení proto obsahuje také pasáž o pořizování dokumentace pro prevenci v ochraně krajinného rázu. Jde o to, aby si orgány ochrany přírody pořídily v předstihu před posuzováním konkrétních akcí veřejně projednaných a s dotčenými orgány veřejné správy dohodnutý podklad o hodnotách krajinného rázu oblasti své působnosti, který stanoví územně diferencovanou intenzitu veřejného zájmu na ochraně krajinného rázu.

Prostředky na pořizování takového pohledu by podle naší představy zajišťovalo MŽP, které by se v tom případě ujalo při pořizování dokumentace metodického řízení z celostátního popř. evropského pokladu tak, aby je OkÚ mohly uplatňovat jako vstupní oborový dokument při zpracování veškeré ÚPD namísto málo produktivního připomínkování.

Na tomto místě mi dovoluji pamětnickou odbočku: Při poválečné obnově českých vysokých škol našel dosažený stav poznání vývoje krajiny svůj výraz v názvu zdejšího pracoviště „**Ústav stavby měst a krajinného plánování**“. Dvě tlusté knihy – **Žákova „Obytná krajina“** a **Říhova „Země krásná“** shrnuly před více než půlstoletím (v roce 1947) zkušenosti nasbírané z výstavby za první republiky, soustředěné promyšlené v nekonečných čtyřech letech druhé světové války. Naše architektura se s odkazem architektů – krajinářů **Žáka** a **Říhy** podle mého soudu dodnes nevyrovnala. Nedlouho poté byl nadějný kontinuální vývoj krajinného plánování na dvacet let přerušen a teorii i praxi ovládla monopolně uplatňovaná sovětská „**rajonirovaja planirovka**“. Krajinné plánování začalo nesměle obrážet až v letech šedesátých, kdy k jeho čelným představitelům patřili **Muranský** a **Nauman**, kteří společně založili československou sekci IFLA (**International Federation of Landscape Architects**). Mohu dosvědčit, že z ní byli v rámci tak zvaných „normalizačních prověrek“ sedmdesátých let společně vyhozeni – mimochodem na zdejší katedře urbanismu. Smůlou Naumana a Muranského bylo, že na rozdíl od svých předchůdců –

architektů Žáka a Říhy – nezanechali žádný souborný spis a jejich dílo je rozptýleno po zapomenutých člancích v odborných časopisech. Připomenou alespoň Muranského brožuru „Krajinářské hodnocení v práci orgánů státní ochrany přírody“, vydanou v roce 1975 Středočeským střediskem památkové péče a ochrany přírody, a zastavím se u podílu Muranského a Naumana na prvním a zatím posledním krajinářském hodnocení našeho státního území.

Dr. Ing. Stanislav **Muranský** (1911 – 1990) byl jedním z průkopníků stanovištního průzkumu lesů a po politicky vynuceném odchodu od Státních lesů i autorem několika listů geobotanické mapy ČR i SR. Od roku 1954 byl po 25 let vedoucím specialistou Terplanu, Státního ústavu pro územní plánování a mimo jiné autorem první mapy znečištění ovzduší ČR. O jeho podílu na ekologizaci územního plánování by mohla svědčit – kdyby byla známá – pionýrská monografie „Životní prostředí ve výstavbě“, vydaná roku 1962, která předešla dobu nejméně o dvacet let a měla by co říci i dnes.

Skutečným otcem krajinářského hodnocení všech okresů ČR je PhDr. Pavel **Nauman** (1907 – 1976), žák profesora Pekaře a graduovaný kunsthistorik, celoživotně orientovaný na krajinu a její historii. Je jedním z autorů monografie „Historické parky a zahrady“ (svazek 1 Velké řady architektury 1957). Tyto parky a zahrady byly úřední náplní jeho činnosti v tehdejší Státní úřadu památkové péče a ochrany přírody. Vedle této specializace však byl múzickým člověkem širokého rozhledu, spisovatelem a redaktorem prvorepublikových Lidovek i zakázaných Literárek sedmdesátých let, vůči němuž strana a vláda uplatňovaly s nástupem tzv. „normalizace“ striktní zákaz publikování. Mezi jeho četnými literárními díly najdeme (namátkou) téměř neznámou sci-fi „Zlatý věk“ z roku 1949 s autorsky příznačným tématem osudu současníků přinucených žít v době bronzové, nebo velmi populární „Pohádky o mašinkách“, lokomotivách parní trakce (zatím sedm vydání).

Nauman s Muranským měli za sebou desítky let krajinářské činnosti, když je mapové zhodnocení estetických hodnot krajiny dvou bývalých krajů uznávanými znalci – urbanisty přivedlo svými zcela rozdílnými výsledky k vlastním pokusům na tomto poli. Tato negativní zkušenost je vyprovokovala k tomu, že ve vzájemných polemikách připravili jedenáct verzí metodiky „krajinářského hodnocení“, než dospěli k verzi dvanácté, jejímž cílem bylo co nejrychleji získat srovnatelné výsledky z velmi rozmanitých území. Přesto jim trvalo dalších téměř osm let, než společně jednotně zpracovali a s místními znalci každého okresu projednali elementární krajinářské hodnocení všech dnešních 77 okresů v mapovém měřítku 1:50 000. Za výraznou přednost tohoto mapového a textového díla považují, že pojednává celé státní území podle shodných kritérií a že nevzniklo na základě analytických charakteristik jednotlivých složek či prvků krajiny, ale na základě hodnocení integrity jejích ekologických a estetických hodnot. V tom zůstávají Muranský s Naumanem průkopníky hodnocení krajinného rázu.

Pod pojmem „krajinářské hodnocení“ rozuměli Nauman s Muranským takové typologické hodnocení krajiny, které se vyznačuje průběžnou konfrontací ekologického a estetického hodnocení jako jeho dílčích složek, což v dnešním pojmosloví odpovídá přírodním a estetickým hodnotám uváděným v § 12 zákona č. 114/1992 Sb. Zkušenost mě vede k názoru, že klíčovým bodem expertní činnosti při posuzování krajinného rázu je odhalit, jak se fyzickogeografické a historické charakteristiky krajiny mění na psychické hodnoty pro uživatele.

Pro Muranského s Naumanem se staly východiskem krajinářské typologie dvě odlišné úrovně a jejím výsledkem se pak stala jejich expertní integrace.

První, základní úroveň třídění se soustřeďuje na krajinné místo nebo oblast jako soubor ekosystémů a na to, jak se v jejich uspořádání a podobě projevuje historie ovlivňování krajiny

člověkem. Výsledkem mají být objektivně vymezené krajinné typy bez explicitního hodnotového rozměru. U Naumana a Muranského to byly:

- A. typ krajiny relativně přírodní na necelých 9 % území ČR
- B. typ krajiny harmonické s vyrovnaným vztahem mezi přírodními objekty a přírodními díly na necelých 60 % území ČR
- C. typ krajiny zcela přeměněné člověkem na více než 30 % území ČR.

Považuji za důležité podtrhnout dvě věci: Za prvé – na této úrovni lze krajinu podle zvolených jednoznačně definovaných charakteristik zmapovat exaktně kvantifikujícím a kontrolovatelným způsobem. Za druhé – na této úrovni absentuje hodnotící pohled. Proto krajina A není ani „kamennou pouští“ nebo „kulturní stepí“, krajina B „pravým domovem člověka“, ani krajina C „nehostinnou divočinou“.

Tato výhrada ovšem neplatí pro druhou navazující rovinu krajinářské typologie, která pracuje s krajinou jako světem psychicky zakoušených významů. V tomto kroku se hodnotí vzhledem krajiny zprostředkovaný „genius loci“ míst nebo oblastí jako složka životního prostředí, a teprve tím se transformuje účelový krajinný typ vymezený v první úrovni na typ krajinářský.

Současní pracovníci ochrany přírody projevili v dotazníkové praxi (dovolím si říci) těžko uvěřitelnou a neomluvitelnou neinformovanost o tomto disponibilním archivním podkladu o krajinném rázu celé ČR, pořízeném v Terplanu pro tehdejší MK, konkrétně pro pracoviště památkové péče a ochrany přírody. Existují sice okresy, které tento podklad využily pro vyhlášení přírodních parků (např. okres Tábor), většinou však ochranáři krajinářské hodnocení nepoužívají či dokonce neznají. Ani to jim však nebrání označovat je za zastaralé, nevhodně zpracované a subjektivní a dokonce se objevilo i tvrzení, že zpracování probíhalo od stolu po velmi zběžném terénním průzkumu. Tyto výroky svědčí o neznalosti nejen rukopisných originálů 1 : 50 000, ale i publikovaných a běžně dostupných krajských přehledů 1 : 200 000. Ty jsou s průvodními zprávami za jednotlivé okresy součástí „územních průmětů významných prvků krajiny“, což je atlas 30 map bývalých krajů 1 : 200 000 s textovou a tabulkovou částí, pořízený v sedmdesátých letech, v jehož rámci figuruje krajinářské hodnocení jako mapa č. XV.

Považoval bych za neomluvitelné plýtvání prostředky, pokud se budeme tvářit, že krajinářské hodnocení republiky neexistuje a že v úrovni teoretických přístupů a metodik při hodnocení krajinného rázu začínáme od nuly. Myslím, že i když necháme stranou morální povinnost kontinuity odborné činnosti, jsou pádné i ryze praktické důvody na dílo Muranského a Naumana navázat třeba i polemicky, ale s jeho věcnou znalostí. Samozřejmě podmínkou obecného využívání krajinářského hodnocení pro základní orientaci při prevenci v ochraně krajinného rázu ve smyslu metodického doporučení je jejich všeobecná dostupnost na příslušných orgánech státní správy pro všechny uživatele ve veřejné správě, pro zpracovatele hodnocení krajinného rázu i pro zájmová občanská sdružení a iniciativy. Pro 56 okresů ze 77 lze pracovní originály map krajinářského hodnocení v měřítku 1 : 50 000 zapůjčit v archivu AOPK.

Vstupní orientace pro území okresu samozřejmě nemůže suplovat hodnocení vlivu konkrétních záměrů. Celostátně jednotná srovnávací báze je důležitá, po tomto kroku však stejně musí dojít k šetření aktuálního stavu vlastním terénním průzkumem.

Po tomto pamětnickém exkurzu mi dovozte ještě poznámku ke **spolupráci ochranářů s památkáři**: I když oborové předpisy neukládají při hodnocení krajinného rázu vzájemnou koordinaci stanovisek orgánů ochrany přírody a památkové péče, spočívá potřeba sbližování obou oborů pro úspěšnou ochranu tradiční kulturní krajiny v samotné povaze věci. Oba obory totiž nemohou v jinak „nechráněné“ krajině vetovat rozhodnutí, v nichž orgán územního plánování

a stavebního řádu či pozemkový úřad nevyhoví v celém rozsahu jejich stanoviskům proto, že zváží jiný veřejný zájem jako důležitější, pokud byl rozpor řešen v souladu s § 136 zákona č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů.

Morální i právní odpovědnost ovšem přejímá orgán, který tak rozhodl.

Nakonec pokročíme od problémů metodiky hodnocení krajinného rázu k možným aplikacím tohoto hodnocení, a to v rozsahu pěti bodů – hesel:

1. Krajinářské hodnocení okresů ČR se po případných oprávněných úpravách stalo součástí řady územních plánů v podobě tzv. **zón zvýšené péče o krajinu** před listopadem 1989 i po něm, což lze hodnotit jako ověření jejich použitelnosti územně plánovací praxí.
2. Považuji za účelné, aby OkÚ po příkladu okresu Tábor začaly kriticky využívat krajinářské hodnocení (konkrétně vymezení území se zvýšenou krajinářskou, tj. přírodní a estetickou hodnotou) jako neformální **generel přírodních parků** pro svoje území. Tím v částech území, které to zasluhují, podporovat pestrost a kulturní bohatství krajiny tak, aby se s nimi místní obyvatelstvo identifikovalo a bylo ochotno pro ně učinit víc než ukládají nebo budou ukládat současné i budoucí předpisy.
3. Oblasti s nadprůměrně zachovaným krajinným rázem (vymezené jednotným krajinářským hodnocením celého území ČR a označované jako zóny zvýšené péče o krajinu) se staly rámcem českého příspěvku k Panevropské ekologické síti EECONET, když česká strana po linii Světového svazu ochrany přírody IUCN iniciovala a na předposlední konferenci ministrů životního prostředí v Sofii 1996 demonstrovala společné zpracování EECONET ve čtyřech státech bývalé Visegradské skupiny, což je dodnes mezinárodně vysoce oceňováno.
4. V úvahu přichází využití zón zvýšené péče o krajinu EECONET jako tzv. „ekologicky citlivých území“ (ESA Evropské unie), do nichž jsou a zřejmě i budou ze strany Evropského společenství směřovány pozitivní stimuly vlastníkům půdy určené na ekologicky šetrné využívání krajiny.
5. V koncepcích regionálního rozvoje – tedy ve vztahu ke krajinnému rázu v „konceptu všech koncepcí“ – nejsou skutečnosti uvedené v předchozích čtyřech bodech reflektovány a málo záleží na tom, zda nejsou zpracovatelům těchto koncepcí známe, nebo zda je programově ignorují.

Komentář: Podle zákona č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí podléhají celostátní koncepce povinnému posouzení (proces EIA), a to včetně důsledků pro krajinný ráz a kulturní památky. Vláda jako schvalující orgán podle zákona neprojednává koncepci regionálního rozvoje bez stanoviska MŽP, které má zahrnout i stanovisko k ovlivnění krajinného rázu ve smyslu § 12 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny v platném znění. K tomu může sloužit jako relevantní podklad Koncept Evropské ekologické sítě EECONET, který tvoří přílohu Státního programu ochrany přírody a krajiny k témuž usnesení vlády ČR (č. 415 z 15. června 1998), kterým se ukládá do 30. 6. 1999 připravit prováděcí předpis o ochraně krajinného rázu.

Tím se vracím na začátek svého sdělení a opakuji, že další možnosti praktické ochrany krajinného rázu osudově závisejí od aktivně projevené politické vůle.

Ing. Igor Michal, CSc.
Agentura ochrany přírody a krajiny ČR
Kališnická 4-6
130 23 Praha 3 - Žižkov

Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě

Metodické doporučení

Agentura ochrany přírody

Metodické doporučení konkretizuje znění § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, a respektuje navazující obecné závazné předpisy na poli územního plánování, památkové péče a zemědělství. Je určeno zejména okresním úřadům a správám velkoplošných chráněných území, jakož i právníkům a fyzickým osobám, které orgán ochrany přírody pověří hodnocením krajinného rázu.

Bibliografická citace:

Míchal I. (red.) et al. (1999): Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě. Ms (uloženo na MŽP ČR).

Praha

1999

Obsah

1. Obecná část	119
2. Obsah hodnocení krajinného rázu	125
2.1 Pořizování dokumentace krajinného rázu	125
2.2 Hodnocení vlivů konkrétních záměrů na krajinný ráz	125
2.3 Hodnocení krajinného rázu při posuzování vlivů záměrů na životní prostředí	126
2.4 Posuzování vlivů koncepcí na krajinný ráz	127
2.5 Ochrana krajinného rázu při tvorbě územně plánovací dokumentace	127
2.5.1 Ochrana krajinného rázu jako součást zadání ÚPD	127
2.5.2 Ochrana krajinného rázu jako součást konceptu ÚPD	128
2.5.3 Ochrana krajinného rázu jako součást závazné části ÚPD	129
3. Obsah hodnocení krajinného rázu	130
3.3 Podklady pro hodnocení krajinného rázu	134
3.3.1 Podklady nutné, které jsou k dispozici za celé území ČR	134
3.3.2 Podklady nutné, které jsou v roce 1999 k dispozici jen za část území ČR	134
3.3.3 Doplnkové podklady	134
3.3.4 Osnova charakteristik krajinného rázu	135
4. Doprovodné podmínky úspěšné aplikace hodnocení Krajinného rázu	136
5. Ukázky hodnocení krajinného rázu jako podklad pro stanovisko orgánu ochrany přírody	138
5.1 Odborné posouzení záměru na umístění malé větrné elektrárny v katastrálním území Štětí (okr. Litoměřice) z hlediska krajinného rázu	138
5.2 Zhodnocení záměru na výstavbu toboganu na Máchově jezeře z hlediska ochrany krajinného rázu	139
5.3 Souborné hodnocení vlivů provozu lomu Brniště na krajinný ráz v souvislosti s doporučenou variantou postupu těžby	144
5.4 Posudek územního zóny Třeboň – Domanín (okres Jindřichův Hradec) z hlediska krajinného rázu	149
Grafické přílohy	154
Anotace	158

1. Obecná část

1.1 Znění § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny

- (1) Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.
- (2) K umísťování a povolování staveb, jakož i k jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným právním předpisem.
- (3) K ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, který není zvláště chráněn podle části třetí tohoto zákona, může orgán ochrany přírody zřídit obecně závazným předpisem přírodní park a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území.

Ustanovení zákona vychází z celoevropsky přijatého standardu, že existuje zájem na celoplošné ochraně krajinného rázu jako součásti kulturního dědictví minulosti a příznivého životního prostředí budoucích generací. Zákon vyjadřuje záměr, aby orgány ochrany přírody chránily nejen zvláště chráněná území a vyjmenované druhy rostlin a živočichů, ale aktivně přispívaly k péči o celé území beze zbytku, zejména z hlediska zachování bohatosti a pestrosti krajinných typů, jejich estetických a přírodních hodnot.

Krajina je v zákoně definována jako „část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů s civilizačními prvky“ (§ 3 písm. k zákona). Ze složek krajiny uvedených v definici je reliéf až na výjimky výtvořem přírodních procesů, ekosystémy zpravidla výsledkem interakcí člověka a přírody a civilizační prvky výtvořem lidských generací. Hodnocení krajinného rázu se nevztahuje na uvedené složky chráněné „složkovými“ zákony, ale přednostně na jejich vzájemné vztahy. Proto je interdisciplinární, tj. meziresortní záležitostí.

Obecná ochrana přírody a krajiny se podle zákona uskutečňuje jednak „spoluúčastí v procesu územního plánování a stavebního řízení s cílem prosazovat vytváření **ekologicky vyvážené a esteticky hodnotné krajiny**“ (§ 2 písm. g), jednak „ochranou krajiny pro **ekologicky vhodné formy hospodářského využívání, turistiky a rekreace**“ (§ 2 písm. k).

1.2 Cíle metodického doporučení k hodnocení krajinného rázu

Cílem metodického doporučení je:

- (1) V dohodě orgánů územního plánování, orgánů ochrany přírody a orgánů památkové péče stanovit co nejefektivnější, metodicky jednotné a přiměřeně operativní uplatňování § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění, v souladu s těmito zákony:
 - zákon č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí
 - zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu v platném znění
 - zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči v platném znění
 - zákona č. 284/1997 Sb., o pozemkových úpravách a o pozemkových úřadech, ve znění pozdějších předpisů.

Institut krajinného rázu odráží snahu zákonodárce o to, aby se orgány ochrany přírody aktivně podílely na regulaci změn působených v krajině výstavbou či jinými činnostmi. Je veřejným zájmem, aby tyto změny byly regulovány v souladu s ustanovením čl. 35 ústavní listiny základních práv a svobod, který stanoví: „Při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem.“ K tomu je nezbytná součinnost řady orgánů veřejné správy.

Iniciativa MŽP na poli ochrany krajinného rázu je v souladu s ustanovením kompetenčního zákona (č. 2/1969 Sb., ve znění pozdějších předpisů): „K zabezpečení řídicí a kontrolní činnosti vlády ČR ministerstvo životního prostředí koordinuje ve věcech životního prostředí postup všech ministerstev a ostatních ústředních orgánů státní správy České republiky.“

K cílům mezioborového metodického doporučení patří zajistit efektivní součinnost orgánů státní správy. Ochrana krajinného rázu předpokládá soustavné rozvíjení spolupráce mezi orgány a institucemi resortů životního prostředí, kultury, místního rozvoje, zemědělství a mezi obcemi, jejich samosprávami a občanskými iniciativami.

- (2) Přispět ke zkvalitnění a sjednocení výkonu státní správy na úseku ochrany krajinného rázu.
- (3) Přispět k dodatečné formulaci obecně závazného prováděcího předpisu k ochraně krajinného rázu.
- (4) Umožnit co nejširší zapojení občanských iniciativ do rozhodovacích procesů jako účastníků správního řízení v souladu se zákonem č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, zákonem č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění, i v souladu s Koncepcí účinnější péče o památkový fond podle usnesení vlády ČR č. 278/1998, a tím spoluvytvářet vhodné prostředí pro aktivní účast občanů v rozhodování o změnách krajiny ve smyslu propojování s komunitárním právem Evropské unie.

1.3 Vymezení pojmů

Pro účely tohoto metodického doporučení se vymezuje obsah pojmů uvedených v § 12 zákona č. 114/1992 Sb. (pokud nejsou definovány samotným zákonem) takto:

Místo krajinného rázu – část krajiny, stejnorodá z hlediska přírodních, kulturních a historických charakteristik a výskytu estetických a přírodních hodnot, které odlišují místo krajinného rázu od ostatních míst krajinného rázu. Místa krajinného rázu jsou prostory s jasně určeným individuálním charakterem zpravidla o velikosti desítek až stovek hektarů.

Relativní stejnorodost charakteristik a hodnot činí z místa krajinného rázu prostorový rámec společných opatření ze specifického hlediska ochrany krajinného rázu. Stejnorodé plochy o výměře menší než 10 ha se při hodnocení krajinného rázu z praktických důvodů nevymezují.

Oblast krajinného rázu – rozsáhlá část území s podobnou přírodní, kulturní a historickou charakteristikou, která se výrazně liší od jiné oblasti ve všech charakteristikách či v některé z nich a která zahrnuje více míst krajinného rázu. Jejich výměra obvykle dosahuje tisíce hektarů.

Pro účely hodnocení krajinného rázu to budou souvislá území s podobnými charakteristikami krajinného rázu uvnitř téhož bioregionu (Culek a kol. 1995), která zahrnují rozdílná místa krajinného rázu.

Přírodní charakteristika krajinného rázu zahrnuje vlastnosti krajiny určené jak trvalými přírodními podmínkami, kterými jsou především geologické, geomorfologické, klimatické a biogeografické poměry, tak aktuálním stavem ekosystémů.

Přírodní charakteristiku tvoří především specifický typ reliéfu v rámci určitého bioregionu a specifická kombinace potenciálních ekosystémů, odrážející základní vlastnosti prostředí, mj. klimatu. Pro celou ČR jsou typizovány v mapách tzv. biochor v měřítku 1:50 000 (Culek a kol. 1998).

Součástí přírodní charakteristiky je též aktuální stav ekosystémů, který do značné míry informuje o způsobu využívání krajiny. Stává se tak přechodem mezi přírodní a kulturní charakteristikou.

Kulturní charakteristika krajinného rázu je dána způsobem využívání přírodních zdrojů člověkem a stopami, které v krajině zanechal.

Kulturní charakteristiku tvoří zejména charakter osídlení, zástavby a jednotlivých staveb, charakter uspořádání pozemků – kultur a aktuální vegetace (kvantifikovaná zjednodušeně např. stupni ekologické stability), charakter úprav vodního režimu.

Součástí kulturní charakteristiky je také hodnoty krajinného rázu odrážející se ve významných uměleckých dílech.

Výčet charakteristik krajinného rázu je v části 3. 3. 4 tohoto metodického doporučení.

Historická charakteristika krajinného rázu je specifickou součástí kulturní charakteristiky a spočívá v časové posloupnosti a souvislostech kulturních a přírodních charakteristik oblasti či místa, jež se projevují přítomností historických a památkových hodnot.

Shrnuje současný stav poznání historických procesů a požadavky, které z něho plynou pro uchovávání nemovitých kulturních artefaktů (zejména částí kulturní krajiny, staveb, jejich souborů, ucelených částí historických sídel) jako součástí kulturního dědictví. Je dána mj. přítomností kulturních nemovitých památek, městských a vesnických památkových rezervací a zón a krajinných památkových zón včetně ochranných pásem, historickým významem místa nebo významem místa pro kulturní historii národa (pobyt významné osoby apod.).

Vnímání přírodních, kulturních i historických charakteristik krajiny má mj. psychické účinky na uživatele. Součástí psychických účinků je estetické působení (estetická funkce) krajiny – vlastnost spočívající ve faktu, že krajina mimo své užitkové funkce působí i esteticky na vnímající subjekt. Estetické působení krajiny pak má zprostředkované účinky na účinky kulturní i sociální. Charakteristiky krajinného rázu se proto mohou projevovat i estetickými hodnotami.

Hodnocení krajinného rázu je obsahové hodnocení smyslově vnímatelných, zejména vzhledových vlastností krajiny, jejichž obsahy jsou nesené jak estetickými, tak přírodními, případně dalšími (např. historickými) hodnotami. Pro ochranu krajinného rázu se hodnocení provádí expertním soudem na základě podrobné bilance přírodních (geneticky primárních) a kulturních (geneticky sekundárních) charakteristik krajiny. Vychází ze stavu všech přírodních, kulturních a historických charakteristik, které se podílejí na vzniku kulturních anebo přírodních hodnot místa či oblasti.

Hodnocení spočívá v určení významu (velkého či malého, kladného či záporného) jednotlivých charakteristik, jimiž je krajinný ráz určován. Stanovuje se při něm prostorové rozmístění, kvantitativní parametry (hodně nebo málo, malé nebo velké) a kvalitativní parametry (uplatnění rozhodující, významné, zanedbatelné) krajinných prvků, zejména však jejich vzájemné vztahy (harmonické či konfliktní).

Hodnocení zahrnuje především zjevná narušení míst a oblastí krajinného rázu, která nejsou postižitelná jednotlivými zákony chránícími složky životního prostředí (půdu, vodu, ovzduší, organismy, ekosystémy).

Estetická hodnota krajinného rázu je průmětem charakteristik místa do kladných a záporných hodnot, které je hodnotící subjekt schopen „vyčíst“ ze smyslově postižitelných (převážně vizuálních) charakteristik krajiny. Jakmile estetické hodnocení nabude podobu dostupnou intersubjektivní kontrole, není vyloučeno z objektivního poznávání podstaty, vzniku a vývoje estetické hodnoty.

Objektivními kritérii estetické hodnoty krajinného rázu jsou (v souladu se zákonem č. 17/1992 Sb., o životním prostředí) např. tyto smyslově (většinou vizuálně) postižitelné projevy – znaky trvalé udržitelnosti využívání krajiny:

Znaky vztahu k dalším generacím, které se zprostředkovaně uplatňují jako estetické hodnoty

<i>kladné</i>	<i>záporné</i>
Znaky uvážlivého respektování dlouhodobých důsledků lidských aktivit.	Znaky preference krátkodobých zájmů před zájmy dlouhodobými.
Projevy orientace lidských činností na obnovitelné zdroje.	Znaky nevratného čerpání neobnovitelných zdrojů anebo nedostatečné péče o obnovitelné zdroje.
Znaky ohleduplnosti při zásazích do životního prostředí.	Projevy ničení životního prostředí nevratnými zásahy, znaky poškození složek životního prostředí podle „složkových“ zákonů.

Znaky vztahu k toku historického času, uplatňují se jako estetické hodnoty

<i>kladné</i>	<i>záporné</i>
Znaky zachování a péče o kulturní dědictví, např. znaky harmonického vztahu k osídlení a přírodnímu prostředí, spočívající v respektování měřítka historických objektů.	Znaky lhostejnosti až bezohlednosti ke kulturnímu dědictví. Znaky ohrožování, poškozování a ničení kulturního dědictví, projevy zanedbání náležité péče o ně.

Znaky vztahu k přírodě, které se bezprostředně uplatňují jako estetické hodnoty

<i>kladné</i>	<i>záporné</i>
Znaky sounáležitosti s přírodou, spočívající v úctě k životu ve všech jeho formách, např. Výrazné vizuální uplatnění přírodních prvků jako znak harmonického prostředí.	Znaky kořistnického vztahu k přírodě, pojímané jako nevyčerpatelný zdroj surovin a pasivní pozadí libovolných aktivit.
Znaky uznání vlastní hodnoty přírodních objektů, nezávislé na komerčních cílech.	Projevy bezohledného čerpání neobnovitelných zdrojů.
Projevy orientace na využívání obnovitelných zdrojů.	Znaky překračování přirozené únosnosti ekosystémů, zjevné narušení vnitřních vazeb a procesů v ekosystémech.
Znaky využívání území a ekosystémů v rámci jejich přirozené únosnosti.	Zjevná kontaminace krajiny odpady všeho druhu.
Projevy snižování množství odpadků a jejich recyklace.	Dále je objektivním kritériem estetické hodnoty krajiny takové prostorové uspořádání vizuálně vnímaných scénérií, jehož působivost spočívá v jedinečnosti a neopakovatelnosti.

Estetická hodnota krajiny má modality: zvýšenou, průměrnou a sniženou, které se stanoví mezioborovým expertním soudem.

Přírodní hodnota krajinného rázu je dána těmito kritérii:

- kvalitativní parametry zastoupených ekosystémů (vysoká míra přirozenosti aktuální vegetace, nízký stupeň přirozeného i antropogenního narušování krajiny) vysoká četnost jednotlivých typů ekosystému (vysoká biologická rozmanitost)
- členitá geomorfologie krajiny
- harmonický charakter interakcí mezi ekosystémy (vč. harmonické mozaiky antropickým působením přetvořených ekosystémů)
- výrazné přírodní dominanty krajiny.

Rozeznáváme zvýšenou, průměrnou a sniženou přírodní hodnotu místa krajinného rázu, a to na základě mapování krajiny nebo v případě nouze přímo expertním odhadem.

Kulturní dominanta krajiny je zpravidla stavební objekt, hmotově vynikající nad terénem i okolní zástavbou, a esteticky působící svým vzhledem.

Dominantou krajiny obecně je její převládající, hlavní, základní složka (dominantní = určující ráz). Krajinné dominanty jsou typizovány podle původu na přírodní, kulturní nebo smíšeného původu, dále na historické a soudobé.

Estetická hodnota přírodních dominant (výrazně převýšené body terénu, skalní útvary, rozlehlé vodní toky a plochy apod.) je vesměs kladná. Estetická hodnota historických dominant smíšeného původu (např. hradní zříceniny nebo rozhledny na výšinách) je zpravidla jednoznačně kladná. Estetická hodnota soudobých kulturních dominant (např. jednorázově vybudovaná sídliště, velkolomy, tělesa mostů, obilní síla, retranslační TV věže, vedení VVN) bývá z hlediska krajinného rázu rozporná; o jejich estetických hodnotách se vyjadřujeme zdrženlivě a jako hlavní kritérium hodnocení uplatňujeme harmonii či kontrast (vhodný, nevhodný) s okolím.

Měřítko krajiny – pojem převzatý pro hodnocení krajinného rázu z teorie architektury, původně určený pro člověkem vytvářené (zejména stavební) objekty. Je to pojem vyšetřující psychické působení rozměrů stavby a jejích částí na uživatele, přičemž srovnávací bází je zpravidla velikost člověka. Měřítko krajiny je dáno vztahem rozměrů prostorů a prvků krajiny k velikosti člověka, konkrétně vztahem dimenzí prostorů, hmot a jejich členění k člověku – uživateli. Měřítko má vedle svého estetického významu i význam funkční: Z hlediska funkce má velké měřítko vše, co má rozměry větší, než je z hlediska funkce a zvyklosti potřebné. Co má rozměry nadbytečné, vymykající se účelnosti a dobovým zvyklostem, má měřítko velké a (v případech, kdy výsledné velké měřítko není kladně vnímaným kontrastem a u lidských děl projevem úspěšné realizace tvůrčího záměru) je pro krajinný ráz zápornou hodnotou. Kladnou hodnotou je zpravidla měřítko úměrné – harmonické, které je v souladu s rozměry, které by vyhovovaly optimálně z hlediska lidského vnímání.

Čím výraznější je převaha užitkových funkcí objektu, tím více je jeho velikost určena funkcí (naproti tomu u objektů ryze výtvarných je tato vazba volná, zejména v krajině zcela přeměněné člověkem s dominancí lidských výtvarů. Orgány ochrany přírody by se v tomto případě měly ve svých stanoviscích vyvarovat kategorických soudů.

Harmonie – obecně: soulad, souzvuk, řád, shoda. Opakem harmonie je disharmonie, nesoulad, nelad, neshoda, chaos. Při hodnocení krajinného rázu rozlišujeme harmonii funkční a harmonii vzhledovou, přičemž druhá je do značné míry optickou manifestací první. Hodnocení vzhledové harmonie v krajině se opírá o intersubjektivní shodu kladného hodnocení viditelných vztahů mezi krajinnými prvky přírodního, kulturního i smíšeného charakteru (viz harmonické vztahy).

Harmonie není jedinou kladnou estetickou hodnotou, platnou obecně. V krajině zcela přeměněné člověkem může patřit vědomý kontrast lidských děl a přírody ke kladným estetickým hodnotám krajinného rázu.

Harmonické měřítko krajiny vyjadřuje soulad měřítka krajiny s měřítkem jednotlivých krajinných prvků, tedy takového členění krajiny, které odpovídá harmonickému vztahu činností člověka a přírodního prostředí.

Harmonické vztahy v krajině jsou součástí estetické hodnoty krajinného rázu. Stanovujeme je na základě integrity obsahového hodnocení ekologického a estetického, zejména co do vztahů lidských děl a přírody.

Při **ekologickém** hodnocení jsou harmonické vztahy dány požadavky trvalé udržitelnosti ve smyslu zák. č. 17/1992 Sb., o životním prostředí při daných způsobech využívání oblasti nebo místa krajinného rázu.

Při **estetickém** hodnocení jsou harmonické vztahy dány na jedné straně kladnou hodnotou určitých obsahů, které „lze vyčíst“ z vnější podoby krajiny (oblasti či místa krajinného rázu), a to včetně asociovaných ryze psychických významů. Na druhé straně jsou harmonické vztahy

hy dány prostorovým uspořádáním a charakterem prvků vizuálně vnímané scenérie. Kladnou estetickou hodnotu má obvykle takové uspořádání jednotlivých krajinných prvků, které koresponduje s obecnou kladnou lidskou zkušeností s takovým uspořádáním.

Harmonické prostorové vztahy lidských děl s krajinou jsou definičním znakem krajinného rázu zasluhujícího zvýšenou ochranu. Soulad lidských děl s přírodním prostředím i mezi sebou navzájem je dominující estetickou funkcí krajiny a musí být předmětem soustředěné péče ze strany orgánů ochrany přírody. Harmonie je zde nosnou estetickou charakteristikou.

1.4 Využití hodnocení krajinného rázu

Hodnocení krajinného rázu je odborným podkladem pro orgány ochrany přírody při koncipování rozhodnutí a stanovisek uplatňovaných ve vlastní působnosti i do řízení a postupů jiných orgánů veřejné správy.

Metodické doporučení je určeno zejména okresním úřadům, správám národních parků a chráněných krajinných oblastí, jakož i právníkům a fyzickým osobám, které orgán ochrany přírody pověřil hodnocením krajinného rázu.

Hodnocení krajinného rázu podle metodického doporučení je součástí dokumentace vlivů na životní prostředí podle zákona č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí.

Slouží jako odborný podklad pro činnost orgánů státní správy, zejména pro:

- stanoviska do řízení vedených jiným úřadem k záměrům při územním rozhodování a povolování staveb a terénních úprav, jakož i k jiným činnostem, které vy mohly měnit krajinný ráz
- účast orgánů ochrany přírody a památkové péče na zadávání, zpracování a schvalování ÚPD, a to od formulace zadání a kontroly výkresu limitů využití území až po projednání konceptu a návrhu územního plánu
- návrhy přírodních parků vyhlášených okresními úřady, případně krajinných památkových zón vyhlášených ministerstvem kultury
- posuzování návrhů pozemkových úprav
- plány péče o velkoplošná chráněná území (nově pořizované či obnovované)
- zpřesňování zón zvýšené péče o krajinu v rámci Panevropské ekologické sítě (EECONET)
- diferencovaný přístup k udělování dotací vlastníkům a uživatelům půdy z programu péče o krajinu a z dalších souvisejících programů (např. program péče o vesnické památkové rezervace, vesnické a krajinné památkové zóny).

Hodnocení krajinného rázu podle tohoto metodického doporučení nenahrazuje biologické hodnocení podle § 67 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

S ohledem na tematické překryvy hodnocení je žádoucí, aby orgány ochrany přírody a památkové péče vydávaly svá stanoviska koordinovaně a připravovaly oborové dokumenty ve vzájemné dohodě.

2. Obsah hodnocení krajinného rázu

2.1 Pořizování dokumentace krajinného rázu

Pořizovatelem hodnocení krajinného rázu je orgán ochrany přírody, zpravidla referát životního prostředí okresního úřadu nebo správa VCHÚ. V závazném zadání stanoví pořizovatel požadavky na podobu výstupu podle cílového využití, kterým je zpravidla podklad pro vydání rozhodnutí k záměru nebo oborový podklad pro územně plánovací dokumentaci (dále ÚPD). Dokumentace krajinného rázu je souborem podkladů pro určení podmínek ochrany krajinného rázu v oblasti svěřené orgánu ochrany přírody včetně případného vyhlášení přírodního parku.

Hodnocení záměru z hlediska krajinného rázu je podkladem pro stanovisko dotčeného správního úřadu do povolovacího řízení, včetně stanovení případných omezujících podmínek. Odborný podklad ochrany krajinného rázu je jedním z podkladů pro hodnocení záměru a pro stanovení regulativů v územním plánu.

Zpracovatelem dokumentace krajinného rázu jsou fyzické nebo právnické osoby, které k tomu mají příslušné odborné oprávnění. Výběr zpracovatele dokumentace krajinného rázu se řídí příslušnými předpisy o zadávání veřejných zakázek (zákon č. 199/1994 Sb., ve znění zákona č. 148/1996 Sb.). Z praktických důvodů se doporučuje zadávat hodnocení přednostně osobám, schopným překlenout dvoukolejnost ochrany přírody a památkové péče, důvěrně obeznámeným s hodnoceným územím, s územně plánovací praxí a osobám pro tuto činnost autorizovaným (např. Českou komorou architektů dle zákona č. 360/1992 Sb., o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě). Rovněž se doporučuje zadávat hodnocení odborně způsobilým osobám s přihlédnutím k jejich specializaci, která by měla odpovídat charakteru posuzovaného záměru.

Správa VCHÚ, která je na svěřeném území zároveň odborným orgánem, může zpracování dokumentace krajinného rázu provést vlastními silami, pokud je k tomu odborně způsobilá.

V případě odvolání proti stanoviskům orgánu ochrany přírody, vydaným na základě § 12, se postupuje podle zákona č. 71/1967 Sb., o správním řízení (správní řád). MŽP ČR též pověřuje resortní organizaci zajišťováním centrální evidence výsledků hodnocení krajinného rázu.

2.2 Hodnocení vlivů konkrétních záměrů na krajinný ráz

U konkrétních záměrů je (ve smyslu ustanovení § 36, § 61 zák. č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu v platném znění a souvisejících ustanovení § 3 odst. 1 písm. g, § 16 odst. 2 písm. c vyhl. č. 132/1998 Sb.) povinen opatřit si souhlas dle § 12 zák. č. 114/1992 Sb. ten, kdo hodlá záměr realizovat.

Při územním rozhodování a povolování staveb jsou stanoviska orgánů ochrany přírody a památkové péče jedním ze stanovisek dotčených orgánů státní správy, která opatřuje stavebník. Hodnocení krajinného rázu je odborným podkladem pro vydání souhlasu se záměrem či jeho zamítnutí, případně pro formulaci návrhů doprovodných podmínek realizace v souladu se zákonem, na jehož podkladě je orgán oprávněn speciální zájem chránit (§ 126 stavebního zákona, § 65 zákona o ochraně přírody a krajiny, § 14 zákona o památkové péči).

Stanoviska orgánů ochrany přírody ve věcech ochrany krajinného rázu se opírají o odborná vyjádření, pořízená v souladu s ustanoveními § 12 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění, které je konkretizováno tímto metodickým doporučením.

Také orgány památkové péče vydávají závazná stanoviska po písemném vyjádření příslušné odborné organizace (§ 14 odst. 6 zák. č. 20/1987 Sb.).

Ve velkoplošných chráněných územích nelze bez souhlasu jejich správ jako specializovaných orgánů státní správy vydat rozhodnutí o umístění, povolení či změně v užívání stavby, povolení k nakládání s vodami a k vodohospodářským dílům či udělení souhlasu podle vodního zákona, jakož i k činnostem a zásahům vymezeným v bližších ochranných podmínkách zvláště chráněných území (§ 44 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny).

Územní rozhodování a povolování staveb probíhá (až na zákonem stanovené odlišnosti) podle správního řádu. Povinnost zajistit vzájemný soulad řady stanovisek dotčených orgánů veřejné správy, posoudit vyjádření účastníků řízení a jejich námitky a vydat územní rozhodnutí či stavební povolení svěřuje zákon stavebnímu úřadu.

Pokud mohou být rozhodnutím stavebního úřadu dotčeny zájmy ochrany přírody a krajiny, musí stavební úřad rozhodnout po dohodě s orgánem ochrany přírody (§ 65 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny; § 37, odst. 3, § 62, odst. 3 a § 126, odst. 1 stavebního zákona). Orgán ochrany přírody je při tom oprávněn stanovit fyzickým a právnickým osobám podmínky pro výkon činností, které by mohly způsobit nedovolenou změnu částí přírody, popř. takovou změnu zakázat; to se týká nejen zvláště chráněných částí přírody, ale i částí chráněných obecně (§ 66 zák. č. 114/1992 Sb.). Ustanovení § 90 odst. 4 označuje dokonce zákon č. 114/1992 Sb., jednoznačně za zvláštní předpis („*ius specialis*“) vůči předpisům o lesích, vodách, územním plánování a stavebním řádu, o ochraně nerostného bohatství, o ochraně zemědělského půdního fondu, myslivosti a rybářství; z toho plyne, že v případě odlišné úpravy se postupuje podle zvláštního předpisu.

Případný rozpor mezi protichůdnými stanovisky spolupůsobících orgánů však musí být řešen v souladu s § 136 stavebního zákona: Sladování odlišných zájmů investorů, uživatelů krajiny a společnosti je zakotveno ve stavebním zákoně a je úlohou orgánů územního plánování a stavebních úřadů. Pokud se při projednávání ÚPD, územním řízení, stavebním řízení nebo při jiných řízeních, která provádějí státní orgány podle stavebního zákona, nepodaří odstranit protichůdná stanoviska mezi spolupůsobícími orgány státní správy, řeší takový rozpor orgány nadřízené těmto orgánům dohodou, v krajním případě ministerstvo místního rozvoje po projednání s příslušnými orgány státní správy (§ 136, odst. 12 zákona č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů).

2.3 Hodnocení krajinného rázu při posuzování vlivů záměrů na životní prostředí

Při posuzování vlivů záměrů na životní prostředí orgán ochrany přírody pravomocně rozhodne o tom, zda hodnocení vlivu záměru ve smyslu § 17 až 20 zák. č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, podléhá před vydáním rozhodnutí podle zvláštních předpisů (např. podle stavebního zákona) předchozímu hodnocení krajinného rázu či nikoliv. Jestliže orgán ochrany přírody požaduje časově předcházející hodnocení krajinného rázu, stává se součástí dokumentace o hodnocení vlivů záměru na životní prostředí podle § 2 zákona č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí (na krajinný ráz podle Přílohy 3 část CII A6 a vliv na estetické kvality krajiny podle části D). Součástí dokumentace je v tom případě i popis navržených opatření podle přílohy 2 zákona č. 17/1992 Sb., o životním prostředí.

Podle § 2 odst. 2 zákona č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivu na životní prostředí, může orgán ochrany přírody dát podnět orgánu příslušnému k posouzení vlivů na životní prostředí i u staveb, které nedosahují limitních hodnot stanovených v přílohách zákona, pokud se nacházejí v územích chráněných podle zvláštních. Rovněž podle přílohy č. 2 zákona č. 244/1992 Sb. jsou v působnosti orgánu ochrany přírody „zásahy do krajiny, které mohou způsobit podstatné změny v biologické rozmanitosti a ve struktuře a funkci ekosystémů,“ a „úpravy vodních toků zásadně měnící charakter toku a ráz krajiny.“ Zpracování hodnocení dopadu stavby nebo činnosti na životní prostředí, včetně problemati-

ky krajinného rázu hradí ten, kdo hodlá stavbu, činnost nebo technologii provádět (§ 5, § 12 zákona č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí).

2.4 Posuzování vlivů koncepcí na krajinný ráz

U materiálů s charakterem koncepcí ve smyslu zák. č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, § 14, odst. 1, jsou předkladatelé povinni zajistit, aby součástí materiálů byla dokumentace vlivů koncepce na životní prostředí a v jejím rámci též vlivů na krajinný ráz (příloha č. 3 část C zákona) včetně kulturních památek, které zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí zahrnuje jako součást životního prostředí (příloha č. 2 zákona). Posudek dokumentace obsahuje vždy stanoviska orgánů ochrany přírody a památkové péče, bez nichž schvalující orgán koncepci neprojedná (§ 14 odst. 5 zák. č. 244/1992 Sb.).

Ústřední orgány jako předkladatelé koncepcí v oblasti energetiky, dopravy, zemědělství, nakládání s odpady, vodního hospodářství a pořizovatelé územně plánovací dokumentace velkých územních celků, jakož i další ÚPD, jejíž schválení si vyhradila vláda (§ 26 stavebního zákona) jsou povinni zajistit, aby její součástí bylo posouzení vlivů koncepce na životní prostředí včetně posouzení vlivů na krajinný ráz (zák. č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, příloha č. 3, části C bodů III. a IV). Předkladatel je povinen vhodným způsobem a po dohodě s MŽP zajistit zveřejnění návrhu koncepce nejméně 60 dní předem a její následné veřejné projednání za účasti občanských iniciativ a občanských sdružení (§ 8 zák. č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, § 70 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny). Schvalující orgán neprojedná koncepci bez stanoviska MŽP, které zahrne i stanovisko k ovlivnění krajinného rázu ve smyslu § 12 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny v platném znění.

2.5 Ochrana krajinného rázu při tvorbě územně plánovací dokumentace

Pořizovatel ÚPD systematicky shromažďuje a vyhodnocuje dostupné podklady pořízené pro řešené území, např. vydaná správní rozhodnutí a existující dokumentaci krajinného rázu tak, aby mohla být vzata v úvahu při průzkumech a rozborech ÚPD.

2.5.1 Ochrana krajinného rázu jako součást zadání ÚPD

Při zadávání ÚPD požaduje orgán ochrany přírody od zpracovatele zejména:

- respektování území chráněných podle zákonů č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny a č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči ve znění pozdějších předpisů, a to nejen území vyhlášených, ale i území k vyhlášení připravovaných
- evidenci významných krajinných prvků a prvků osídlení, které vytvářejí typický krajinný ráz, ačkoliv nejsou k ochraně podle výše uvedených zákonů uvažovány
- respektování registrovaných i evidovaných významných krajinných prvků
- respektování vymezených prvků územního systému ekologické stability
- zpracování zásad ochrany krajinného rázu včetně identifikace dominant, vztahů a měřítko krajiny v řešeném území.

Ve sféře ochrany přírody a krajiny je třeba, aby průzkumy a rozbory ÚPD zahrnuly:

- relativně zachovalé přirozené ekosystémy malého rozsahu (stepní, luční, lesní, rašelinné apod. ekosystémy)
- lokality chráněných nebo existenčně ohrožených druhů živočichů nebo rostlin

- z hlediska krajinného rázu významné terénní útvary a geologické jevy
- lesy ochranné nebo lesy zvláštního určení podle jejich významu pro krajinný ráz, příp. i lesy významné pro ochranu genofondu domácích dřevin
- významné solitérní dřeviny nebo skupiny včetně vybraných břehových porostů, stro-mořadí apod.
- další objekty podle oborového hodnocení ochrany přírody anebo památkové péče
- další dílčí území v relativně přírodním stavu, jež by měla být specificky obhospoda-řována zemědělsky nebo lesnický s cílem využívat, zachovávat, obnovovat a zvyšovat estetické a přírodní hodnoty krajiny.

Ve sféře památkové péče je třeba aby průzkumy a rozborů ÚPD zahrnuly:

- vybrané, historicky významné a esteticky hodnotné stavební soubory v zastavěném území měst a vesnic
- lokality krajinných úprav (historické realizace úprav komponované krajiny, rozptý-lenou zástavbu lidového rázu apod.)
- historické parky a zahrady s vyhlášenou památkovou ochranou i bez vyhlášené ochra-ny
- významné urbanistické realizace v krajině a vybrané architektonicky významné so-litérní objekty
- významné historické komunikace v krajině
- historicky významná místa, území a objekty
- okolí významných kulturních památek, pokud vytváří jejich funkční zázemí a příz-nivý vzhledový rámec
- vybrané historicky významné a esteticky hodnotné sídelní soubory celých měst a vesnic bez ohledu na jejich velikost
- archeologická naleziště a území s archeologickými nálezy.

2.5.2 Ochrana krajinného rázu jako součást konceptu ÚPD

Při řešení konceptu ÚPD požaduje orgán ochrany přírody od zpracovatele zejména:

- bilanci aktuálního nebo potenciálního ohrožení krajinného rázu a návrh podmínek (regulativů) pro preventivní a asanační opatření
- návrhy nových přírodních parků v podobě účelně sladěné s konceptem Panevrop-ské ekologické sítě a památkových zón pokud byly pro řešení území předloženy
- bilanci území významných soustředěných estetických a přírodních hodnot, které ne-jsou zvláště chráněny.

Posláním přírodních parků je:

- pečovat v kooperaci orgánů ochrany přírody a památkové péče jak o přírodní, tak kulturní hodnoty krajiny včetně zahrnutých sídel
- chránit reliéf krajiny v souvislosti se všemi zásahy a přispívat k rekultivaci poškoze-ných ploch

- chránit cenné ekosystémy a vytvářet předpoklady pro jejich zachování, popř. rekonstrukci
- pečovat o krajinu jako podstatnou složku životního prostředí, zejména pro regeneraci lidských sil
- chránit historické krajinné kompozice, historické parky a zahrady
- zhodnocovat historicky významné části sídel (především památkových rezervací a památkových zón) stanovením vhodné funkční náplně
- chránit nemovité kulturní památky v sídlech i v krajině, zejména pokud tvoří krajinné nebo sídelní dominanty
- konkretizovat tím ideu Panevropské ekologické sítě (EECONET), která má v návaznosti na vymezený nadregionální ÚSES zahrnout v územně propojeném systému krajiny se soustředěním přírodního i kulturního bohatství evropského kontinentu.

V rámci ÚPD lze toto poslání přírodních parků zajišťovat stanovením takového funkčního využití ploch se zvýšenou estetickou a přírodní hodnotou krajiny, které

- vymezí zastavitelná a nezastavitelná území přičemž stanoví regulativy pro případnou lokalizaci prokazatelně nezbytných účelových objektů a jejich stavební úrovni věnuje soustředěnou pozornost
- navrhne rekreační využití vybraných vesnických sídel, bez nových staveb mimo zastavěná území
- řeší dopravní síť s šetrným ohledem na krajinný reliéf, historické sídelní lokality a historické komunikace
- připustí těžbu nerostných surovin jen v případě jedinečnosti dobývacího prostoru a záruk jeho rekultivace v souladu s ochranou krajinného rázu
- ochrání dochovanou strukturu kultur včetně členitých hraničních lesních linií a zemědělsky využívaných ploch
- šetří maximálně nelesní zeleň (trvalé travní porosty s rozptýlenými dřevinami, mj. podél všech toků mimo lesní půdu)
- připouští úpravy toků jen v nezbytném rozsahu a přírodě blízkými způsoby (přírodními materiály a s šetřením směrových poměrů)
- nepřipouští negativní vizuální průvodní jevy intenzivního rybochovného hospodářství.
- řeší novou výstavbu v souladu s historicky dochovanými vztahy sídel a obrazu krajiny
- připouští zásahy do krajiny jen v souladu s historicky cennou kompozicí souborů a esteticky hodnotných krajinných prvků.

2.5.3 Ochrana krajinného rázu jako součást závazné části ÚPD

Orgán ochrany přírody ve svěřeném území prosazuje, aby ve schvalovacích dokumentech ÚPD stanovené limity a regulativy byly využitelné mj. i pro následnou preventivní ochranu krajinného rázu, vykonávanou vydáváním stanovisek k záměrům v území v rámci

správního řízení.

Limity a regulativy mohou být velmi různorodého charakteru – od vyhlášení plochy za nezastavitelné území přes regulaci hustoty, výšky a rozsahu zástavby až po stanovení stavebních čar, typů a sklonů střech a dřevin doporučených k výsadbě na určitých místech. V souvisle zastavěných územích velkých obcí se však § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, používá jen zcela výjimečně (např. u krajinných dominant viditelných mimo vlastní zastavěné území sídla).

Významné návrhy na plochách s nejvyššími stupni ochrany krajinného rázu (části vyšších zón ochrany VCHÚ, přírodní parky, krajinné památkové zóny vyhlášené i navrhované) je účelné zahrnout do platných regulativů a limitů schválených v ÚPD. Formulace schválených regulativů pro území mimo sídla by měla počítat s využitím při následných pozemkových úpravách.

3. Obsah hodnocení krajinného rázu

3.1 Hodnocení vlivu konkrétních záměrů na krajinný ráz

Pro závazná stanoviska k jednotlivým záměrům je nutné účelově zhodnotit celý vizuálně vnímaný prostor vůči lokalitě zamýšleného záměru z hlediska možného ovlivnění krajinného rázu. Má-li investiční záměr potenciální důsledky pro krajinný ráz, používáme pro vstupní orientaci předem připravených podkladů podle odd. 3. 2 , a to pro všechna potenciálně dotčená místa či oblasti krajinného rázu.

Hodnocení vlivu zásahu na krajinný ráz bude vycházet

- ze základních pojmů hodnocení krajinného rázu, uvedených v § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny v platném znění, a v nutném rozsahu doplněných a definovaných v odd. 1. 3 tohoto metodického doporučení.
- z nutných a dostupných podkladů podle odd. 3. 3 tohoto metodického doporučení
- z vlastních terénních průzkumů zpracovatele a z obrazové dokumentace vlivu zásahu.

Mapové přílohy budou v případě potřeby zpracovány na mapě vhodného měřítka.

Ke zjištění vlivu umístění a provozu stavby na hodnotu krajinného rázu mohou orgány ochrany přírody požadovat, aby byl záměr zobrazen za pomoci dostupných technických prostředků do obrazu současné krajiny (počítačová fotomontáž, zakres do panoramatického snímku, obrazové znázornění apod.). Grafické znázornění je nutnou součástí konkrétních stanovisek (s výjimkou staveb menšího rozsahu, které mohou být považovány z hlediska krajinného rázu za prakticky neutrální). Musí však být doprovázeno slovním hodnocením vizuálních vztahů uvažovaného objektu nebo činnosti s okolní krajinou. Až slovní hodnocení zpřístupní subjektivní estetický vjem racionálnímu hodnocení, a umožní dosáhnout intersubjektivní shodu i o případných opatřeních na zvýšení estetické hodnoty objektu nebo činnosti.

Vlastní hodnocení bude mít následující kroky:

1. V prvním kroku je třeba vymezit širší krajinný prostor dotčený ve vizuálních vztazích vlivem navrhovaného zásahu (změny ve využití území, lokalizace nové výstavby).
2. Druhý krok spočívá ve vymezení dílčích krajinných prostorů – míst krajinného rázu,

která bezprostředně souvisejí s hodnoceným zásahem. Dotčený krajinný prostor může být velmi různorodý a zahrne někdy různá místa a dokonce i oblasti krajinného rázu vymezené na základě vlastního terénního průzkumu.

3. V dotčeném prostoru a místech krajinného rázu do něj spadajících budou identifikovány estetické a přírodní, eventuálně, další (např. historické) hodnoty spoluurčující krajinný ráz, a to dle charakteristik ve smyslu § 12 zákona (viz oddíly 1. 3 a 3. 3. 4 tohoto metodického doporučení).

Tyto hodnoty budou pro každé dotčené místo krajinného rázu či jeho část popsány a bude stanoveno, zda se jedná o hodnoty z hlediska krajinného rázu

- pozitivní či negativní
- určující, významné či doplňkové
- běžné či jedinečné,

a to způsobem transparentním pro ověřování, kontrolu i případné soudní spory.

Půjde zejména o:

- významné krajinné prvky
- zvláště chráněná území
- kulturní dominanty
- harmonické měřítko
- harmonické vztahy v krajině.

Určující je (v pozitivním i negativním smyslu) význam takového prvku nebo vztahu, jehož zastoupení je dominantní, rozhodujícím způsobem určuje krajinný ráz oblasti nebo místa, a jehož narušením či odstraněním by došlo ke kvalitativní změně i v místě (či dokonce oblasti) krajinného rázu co do estetických anebo přírodních hodnot v negativním směru.

Pro určení a hodnocení prvků a jevů – nositelů kladných hodnot krajinného rázu zpracovatel používá jednotné oborové podklady ochrany přírody a památkové péče, uvedené v odd. 3. 3 tohoto pracovního návodu. Tyto podklady představují minimální společný jmenovatel hodnocení, který zpracovatel kriticky využívá, aktualizuje a prohlubuje.

4. V dalším kroku je třeba posoudit, zda a případně s jakou intenzitou se vlivy posuzovaného zásahu mohou dotýkat hodnot krajinného rázu, bilancovaných podle předchozího bodu. Bude stanoveno, zda se jedná o ovlivnění silné, slabé, nebo žádné. Zásah, který by určující pozitivní krajinné prvky anebo vztahy narušil nebo zcela změnil, je s ochranou krajinného rázu v rozporu.
5. Posledním rozhodujícím krokem je souborné vyhodnocení zásahu do krajinného rázu včetně doporučení povolení či zamítnutí záměru, příp. návrh opatření, která by minimalizovala negativní ovlivnění krajinného rázu zásahem, a to v podobě bezprostředně využitelné orgány státní správy.

Jak je blíže uvedeno v odd. 2 a 3 orgán ochrany přírody může nařídit hodnocení vlivů daného záměru na životní prostředí podle zákona č. 244/1992 Sb. Příklady hodnocení jako podklad pro správní řízení jsou uvedeny v odd. 4.

3.2 Pořizování dokumentace pro prevenci v ochraně krajinného rázu

Pro objektivizovaný výkon ochrany krajinného rázu je účelné a potřebné, aby orgán ochrany přírody měl k dispozici v časovém předstihu před posuzováním konkrétních akcí soustavný, objektivizovaný a komukoliv dostupný podklad se základní informací o hodnotách krajinného rázu na svěřeném území, který by zhodnocoval význam všech prostorů podle intenzity veřejného zájmu na ochraně krajinného rázu z celkového regionálního, celostátního popř. evropského pohledu.

Zatím je takový podklad suplován archivními mapami tzv. krajinářského hodnocení okresů 1 : 50 000 (a krajskými mapami bývalých krajů 1 : 200 000 v Územních průmětech významných prvků krajiny z let sedmdesátých). Okresní úřad rozhodne, zda je postačující verifikovat tyto podklady a zda budou využívány do doby, než si pořídí podrobnější dokumentaci krajinného rázu za celé svěřené území.

Podklady o dílčích přírodních charakteristikách krajinného rázu jsou k dispozici na vyhovující úrovni i v mapách biochor 1 : 50 000 (Culek a kol. 1998). Úplnou bilanci přírodních hodnot může přinést tzv. mapování krajiny, pokud je místně příslušný orgán ochrany přírody zajistí předem (např. podle jednotné metodiky Pellantová a kol. 1994 nebo Vondrušková a kol. 1994).

S využitím podkladů uvedených v odd. 3.3 je možné popsat na základě znění § 12 zákona pro potřebu správních úřadů krajinný ráz jako velikost, frekvenci a sekvenci typických prvků ve správním území. Prevence krajinného rázu by pak spočívala v dosažení shody mezi spolupůsobícími správními úřady, samosprávnými orgány i zájmovými občanskými sdruženími nad okruhem typických prvků a jejich uvedených vlastností a ve sblížení jejich hledisek, které z toho vyplyne pro povolovací řízení. Hodnocení konkrétního zásahu ve vztahu k těmto prvkům a vlastnostem by bylo rámcovým vstupním podkladem pro vydání souhlasu orgánů ochrany přírody podle odd. 3.1 tohoto metodického doporučení.

Nad předloženým expertním hodnocením celého území se otevírá prostor pro hledání shody veřejnosti o intersubjektivně vnímaných hodnotách krajinného rázu. Protože jistá míra subjektivity při individuálním hodnocení krajinného rázu tkví v povaze věci, je rozumné takový tematický podklad objektivizovat projednáním s gesčními orgány státní správy, s orgány místní samosprávy, odbornou veřejností, místními autoritami i zájmovými nevládními organizacemi. Na základě jasného zadání by se měly na projednání hodnocení krajinného rázu v gesci místně příslušného orgánu ochrany přírody podílet:

Spolupůsobící orgány státní správy

- zástupce OkÚ – oddělení kultury, nebo osoba jím pověřená (gesce zájmů památkové péče)
- zástupce OkÚ – oddělení územního plánování a stavebního řádu, nebo osoba jím pověřená (gesce za územní plánování)

Orgány samosprávy

- zástupci obcí
- zástupci příslušných komisí zastupitelstev obcí

Vědeckovýzkumná základna

- v oboru architektury a urbanismu
- v oboru přírodních věd

- v oboru zahradní a krajinářské tvorby
- v oboru výtvarných umění
- v oboru zemědělství (nejlépe projektant pozemkových úprav)
- v oboru lesnictví (nejlépe zpracovatel oblastního plánu rozvoje lesů)

Občanská sdružení a iniciativy

- zástupce Českého svazu ochránců přírody
- zástupce Klubu Českých Turistů
- zástupce Spolku pro obnovu venkova
- zástupci dalších nevládních organizací a občanských iniciativ.

Orgán ochrany přírody jako pořizovatel přizve k ústnímu projednání dokumentace krajinného rázu všechny zájemce (§ 70 Účast občanů zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění) a do 90 dnů od zahájení řízení rozhodne o jejich připomínkách (§ 83 Řízení ve věcech ochrany přírody zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění).

Výstupem se stane veřejně projednaný elaborát „Hodnoty krajinného rázu okresu (resp. VCHÚ)“, zahrnující mapu s objektivizovaným vymezením dílčích prostorů, jak je vnímá místní populace.

Tím orgán ochrany přírody zajistil pro svěřené území intersubjektivní ověření expertního hodnocení krajinného rázu, které shrne základní údaje o hodnotách krajinného rázu míst a oblastí v mapové, textové i tabulkové podobě, s to pokud možno podle celostátně jednotných kritérií. Elaborát bude využíván:

- k rozlišení diferencované intenzity ochrany krajinného rázu, které shrne základní údaje o hodnotách krajinného rázu ve svěřeném území na základě evidence a souborného vyhodnocení celostátně jednotných podkladů uvedených v odd. 3. 3
- ke standardizaci výkonu státní správy ve věcech ochrany krajinného rázu, zejména při operativní účasti při územním rozhodování a povolování staveb
- tím ke zvýšení kvality, účinnosti a předvídatelnosti odborných výkonů a správních aktů v rámci ochrany krajinného rázu včetně kultivace posudků vlivů na životní prostředí
- k bilanci styčných bodů, tematických překryvů a pozitivních zpětných vazeb s činností orgánů památkové péče
- k postupnému systémovému propojení územně diferencované ochrany krajinného rázu s celým procesem územního plánování
- k stanovování rámcových podmínek pro zamýšlené zásahy do krajinného rázu orgánem ochrany přírody v časovém předstihu před zpracováním projektové nebo jiné dokumentace záměru
- k stimulaci samosprávných orgánů a vlastníků půdy v rámci existujících podpůrných programů MŽP (např. Program péče o krajinu)
- k objektivnímu stanovení potřeb ochrany krajinného rázu i ve výjimečných případech, kdy místní komunita nemá zájem o ochranu krajinného rázu na svém území
- k případnému vyhlášení přírodních parků v souladu s budováním Panevropské ekologické sítě (ECONET).

V rámci jednotného metodického řízení orgánů státní správy na poli ochrany životního prostředí, v rámci zvyšování efektivnosti rozhodovacích procesů (mj. i z hlediska ekonomických nákladů na výkon veřejné správy) a zejména v zájmu předvídatelnosti odborných činností ve vztahu k veřejnosti v úrovni srovnatelné pro celé území státu zajišťuje tyto podklady metodicky i finančně MŽP v metodické součinnosti s MMR a MK.

3.3 Podklady pro hodnocení krajinného rázu

3.3.1 Podklady nutné, které jsou k dispozici za celé území ČR

- Digitalizovaná mapa biogeografického členění v měřítku 1:50 000, která obsahuje jednotně vymezené bioregiony a biochory (AOPK, Culek 1998).
- Přehledová mapa krajinářského hodnocení okresů, která obsahuje účelové krajinné typy, území se soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, krajinné dominanty, narušené lokality a areály (pracovní verze 1 : 50 000 archivována na AOPK 1970–1980, nouzově dostupné i v mapách 1 : 200 000 Územních průmětů významných prvků krajiny bývalých krajů), podle potřeby aktualizovaná.
- Textová zpráva k mapám krajinářského hodnocení okresu (Územní průměty významných prvků krajiny bývalých krajů, Terplan pro MK ČSR, 1970 – 1980).
- Prostorová identifikace kulturních památek 1 : 50 000 – automatizované zpracování vrstev: nemovitě kulturní památky, památkové rezervace, památkové zóny, ochranná pásma (ARC/INFO 1989 – 1992, průběžně aktualizováno).

Tyto podklady je žádoucí zpřístupnit na okresních úřadech a správách VCHÚ všem zájemcům.

3.3.2 Podklady nutné, které jsou v roce 1999 k dispozici jen za část území ČR

- Územně plánovací dokumentace svěřeného území – schválená i rozpracovaná, včetně průzkumů a rozborů (archivuje pořizovatel).
- Plány péče o VCHÚ s vnitřní zonací (vlastní podklady správ CHKO a NP).
- Památkové zóny krajinné, sídelní a archeologické, a to vyhlášené i navrhované podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči (vlastní podklady OkÚ).
- Přírodní parky vyhlášené i navrhované (vlastní podklady OkÚ).
- Státní archeologický seznam s mapovým znázorněním archeologických nalezišť v mapovém měřítku 1 : 10 000 (SÚPP, odbor péče o archeologický fond).
- Vymezené ÚSES: ÚTP Regionální a nadregionální ÚSES – MMR, případně schválená ÚPD; lokální ÚSES včetně vstupního ochrannářského mapování krajiny a návrhů významných krajinných prvků k registraci – vlastní podklady OkÚ.
- Podklady státní památkové péče o objektech kulturního dědictví místního významu (oficiálně nechráněných).

3.3.3 Doplnkové podklady

- Letecké snímky svěřeného území.
- Literární, grafické a kartografické podklady o historickém vývoji území.
- Ochrannářské mapování krajiny (podle Pellantové, 1994 nebo Vondruškové a kol., 1994).
- Regionální monografie.
- Jiné podklady.

Vyjmenované víceúčelové podklady shromažďuje orgán ochrany přírody v obvodu své působnosti, využívá je pro prevenci ve věcech krajinného rázu, přičemž je průběžně aktualizuje a poskytuje zpracovatelům hodnocení krajinného rázu jako součást zadání.

3.3.4 Osnova charakteristik krajinného rázu

Přírodní charakteristiky oblasti či místa

1. Geomorfologické utváření území, přírodní ekosystémy potenciální ve vztahu k aktuální vegetaci, (mezo) klimatické podmínky, přírodní dominanty

Na přechodu přírodních a kulturních charakteristik se bilancují:

2. Vodní plochy a toky – přírodní, technicky upravené, charakter trasy koryta toku, břehové linie a doprovodné vegetace
3. Vegetační kryt – jeho horizontální a vertikální členitost, rozptýlená zeleň, vegetační doprovody, soulad aktuální a potenciální vegetace, rozmanitost druhová prostorová i barevná
4. U lesů věkové složení, převažující dřevinná skladba a členitost okrajových linií
5. Přítomnost zvláště chráněných území, významné krajinné prvky (evidované lokality), zóny VCHÚ, přírodní parky, památné stromy, historické parky a zahrady, krajinné kompozice apod.

Kulturní charakteristiky oblasti či místa

6. Zastoupení kultur – lesy, louky, pastviny, orná půda, vinice, chmelnice, sady, parky
7. převažující velikost a tvar pozemků, jejich mozaikovitost a orientace, ev. barevnost, členitost okrajových linií
8. Charakter osídlení a zástavby – typ a zachovalost historické podoby sídel, rozptýlená zástavba, zapojení sídel do krajiny, charakter okrajů a podíl zeleně v nich
9. charakter zástavby (charakteristické formy, měřítko a barevnost, materiál), přítomnost charakteristické siluety
10. Technická infrastruktura – silnice, cesty, železnice, produktovody, elektrická vedení, zařízení radiokomunikací a spojů
11. Rekreační lokality a zahrádkářské kolonie mimo zastavěná území obcí
12. Drobná kultovní architektura v krajině – kapličky, boží muka, kříže
13. Jiné solitérní stavby – zemědělské, průmyslové, sjezdovky, lanovky, rozhledny, sportovní plochy, reklamní zařízení
14. Krajinné dominanty smíšeného a kulturního charakteru
15. Místa významná z hlediska kulturního vývoje, odraz estetických a přírodních hodnot krajiny ve významných uměleckých dílech
16. Charakter vizuálně vnímaných prostorů – otevřený, uzavřený, s průhledy, ohraničený terénem, lesním porostem, s dominantou uvnitř nebo na horizontu apod.
17. Negativní jevy v krajině – těžba, skládky odpadu, zemědělské a průmyslové areály v rozporu s měřítkem a harmonickými vztahy v krajině

Historické charakteristiky oblasti či místa

18. Přítomnost krajinných památkových zón, vesnické památkové zóny, ochranná pásma městských památkových rezervací, kulturní památkové objekty, technické památky
19. Ostatní historické parky a zahrady, krajinné kompozice, archeologická naleziště
20. Jiné objekty kulturního dědictví místního významu (oficiálně nechráněné)
21. Místa historických událostí, souvislosti dané krajiny s historicky významnými událostmi či osobnostmi

4. Doprovodné podmínky úspěšné aplikace hodnocení Krajinného rázu

1. Hodnocení krajinného rázu a jeho ovlivnění stavbami anebo činnostmi má charakter **expertního soudu**. Patří k etice činnosti experta vzít v úvahu dostupné podklady pro řešení území včetně těch, kterým se v tomto metodickém doporučení říká „dokumentace pro prevenci v ochraně krajinného rázu“ (odd. 3. 2) a které představují jeden z možných oborových podkladů ochrany přírody a krajiny pro taková hodnocení. Na druhé straně nutno zdůraznit, že hodnocení krajinného rázu lze provést i bez těchto podkladů a jejich absence či nedostupnost nemůže být důvodem pro odklady či odmítání takové práce ze strany orgánů státní správy, pokud má hodnocení potřebné odborné parametry.

Pokud se lokalizace záměru, program výstavby anebo architektonické řešení zcela vymyká z dochovaného krajinného rázu anebo z kontextu historického prostředí, orgán ochrany přírody odmítne udělit souhlas s takovým záměrem.

2. Přiznáme-li hodnocení krajinného rázu a jeho ovlivnění stavbami anebo činnostmi charakter expertního soudu, musíme současně připustit, že hodnocení bude obsahovat subjektivní složku. Jeho objektivizaci pro využití ve státní správě lze docílit několika způsoby:
 - shodou více expertů v téže věci
 - faktem, že hodnotící soud vyřkne všeobecně, byť neformálně uznávaná autorita v oboru
 - faktem, že hodnotící soud vyřkne znalec – zkouškou odborné způsobilosti a autorizací zaštitěná osoba.

Každá z těchto možností má své klady a zápory a mohou být dokonce realizovány souběžně, takže není účelné praxi příliš usměrňovat a regulovat. Dokud však nebude problém autorizace centrálně dořešen, měly by orgány ochrany přírody věnovat volbě povolaných osob maximální péči.

3. V metodickém doporučení zmiňovaná „dokumentace pro prevenci v ochraně krajinného rázu“ vychází ze zásad diferencované péče o krajinu celého státního území v minulosti. Vznikala v sedmdesátých a osmdesátých letech, a i když byla zřídka aktualizována po roce 1990, je generelně a rámcově nadále použitelným vstupním podkladem. Pojednává totiž hodnoty poměrně stabilní, se značnou setrvačností v čase, které ne-

prodělávají radikální změny ani politickými zvraty. Zlehčování či odmítání těchto podkladů není na místě. Podmínkou jejich obecného kritického využívání pro prevenci (ve smyslu metodického doporučení) je jejich všeobecná dostupnost na příslušných orgánech státní správy pro všechny uživatele, pro zpracovatele hodnocení i pro občanská sdružení.

4. Je třeba se vystríhat takového pojetí ochrany krajinného rázu, které by se omezovalo na neživotné napodobování historických tvarových řádů a které by předem, bez ohledu na konkrétní podmínky, odsuzovalo jakékoliv změny v krajině jako nepřipustné, nedovolovalo umístění nových funkcí či novotvarů, vylučovalo uplatnění kompozičního principu kontrastu apod. Vzhledem k subjektivnímu zabarvení estetických hodnotících soudů narušení harmonických vztahů používáme jako zásadní argument v závazných stanoviscích velmi uvážlivě a jen v případě mezioborového souhlasu ochránců, památkářů a územních plánovačů, pokud možno zajištěného i většinovým soudem veřejnosti (např. reklamní poutače na vyhlídce do tradiční harmonické krajiny; záměr vybudovat supermarket v krajinné památkové zóně). Pokud se lokalizace záměru, program výstavby anebo architektonické řešení zcela vymyká z dochovaného krajinného rázu anebo z kontextu historického prostředí, orgán ochrany přírody odmítne udělit s takovým záměrem souhlas. Také proto je **účelné** pořizovat jednotné orientační podklady o hodnotách krajinného rázu celého svěřeného území ve smyslu odd. 3. 2 tohoto metodického doporučení, zároveň však je **nezbytné** považovat vlastní hodnocení za expertní záležitost, kterou nemůže dělat každý a kterou nelze většinově odhlasovat.

5. Hodnocení krajinného rázu je expertním podkladem pro správní činnost orgánu ochrany přírody, s nímž se musí orgán jako zadavatel vyrovnat. Orgán ochrany přírody hodnocení uplatní v řízení jím vedeném nebo jako podklad pro vydání stanoviska do řízení vedeného jiným správním úřadem. Jestliže orgán územního plánování nebo stavební úřad stanovisko neakceptuje a orgány spolupůsobící v řízení nedojdou k dohodě, postupuje se podle § 136 zákona č. 50/1976 Sb. v platném znění (stavební zákon). Rozhodnutí nadřízených orgánů vydané podle tohoto ustanovení na základě zjištění, který veřejný zájem převažuje, je konečné.

Také proto je vysoce účelné, aby orgány ochrany přírody a památkové péče svá stanoviska a postupy v oblasti péče o tradiční kulturní krajiny vzájemně koordinovaly, přestože právní předpisy takovýto postup výslovně neukládají.

6. Lze očekávat, že v ovzduší rozkolísanosti hodnot a kritérií pro rozhodovací procesy se bude subtilní nástroj, jakým je hodnocení krajinného rázu a jeho ovlivnění stavbami anebo činnostmi, zpočátku těžko prosazovat, a to dokonce i u některých pracovníků státní správy, kterým má sloužit.

Není však jiné cesty než veřejnou správu i občanskou veřejnost na hojných negativních příkladech přesvědčovat, že nekvalifikované zásahy do krajiny či zásahy uskutečňované podle kritérií omezených na produkci a konzum bez uplatnění dalších hledisek činí z krajiny ke škodě uživatelů anonymní tuctové prostředí podobné panelizované industriální výstavbě totalitní éry. Ještě důležitější je přesvědčivě dokládat, že při ochraně krajiny je vedle kritérií produkce a konzumu (samozřejmě respektovanými) nezbytné respektovat na stejné hladině závažnosti také kritérium psychické pohody uživatelů.

7. Nejlepší příklady přívětivé krajiny domova je žádoucí chránit jako přírodní parky

v souladu s konceptem Panevropské ekologické sítě EECONET (Státní program ochrany přírody a krajiny 1998, schválený usnesením vlády ČR č. 415/1998, příloha XIV). Tím veřejnost i veřejnou správu postupně kultivovat a na konkrétních výsledcích přesvědčovat, že ochrana krajinného rázu má význam pro úroveň vytvářeného prostředí jak pro vlastní obyvatelstvo, pro jeho životní pohodu a pro jeho kladný vztah ke krajině domova, tak z hlediska atraktivity krajiny pro návštěvníky, pro cestovní ruch apod. včetně příslušných ekonomických přínosů.

5. Ukázky hodnocení krajinného rázu jako podklad pro stanovisko orgánu ochrany přírody

5.1 Odborné posouzení záměru na umístění malé větrné elektrárny v katastrálním území Štětí (okr. Litoměřice) z hlediska krajinného rázu

Určující vlastnosti širšího prostoru jsou následující:

Přírodní charakteristika:

Zahrádkářská kolonie, ve které má být malá větrná elektrárna (dále jen MVE) umístěna, leží přímo v geomorfologicky výrazném a biogeograficky významném rozhraní Úštěcké pahorkatiny a nížinné Řipské tabule. Východním směrem se prostírá plochá pahorkatina splošinami na opukách v klimaticky suché oblasti buko-dubového vegetačního stupně, západním směrem široká říční terasa překrytá sprašemi a labská niva.

Přírodě blízká vegetace v prostředí rozlehlých bloků orné půdy se soustřeďuje na z části zalesněné opukové svahy, které v odstupu kopírují labskou nivu a (podle ÚTP Regionální ÚSES, MMR 1995) tvoří osu nadregionálního biokoridoru teplomilných doubrav na spojnici regionálních biocenter Ješovice a Karlovka. Aktuální vegetaci převážně jižních svahů zčásti tvoří mozaika xerothermních doubrav, plášťových a lemových společenstev, travinobylinných „bílých strání“ s vysokou druhovou diverzitou a přírodovědeckou hodnotou. Vedle těchto segmentů je však ve sledovaném území řada ploch zdevastována divokými skládkami, zahrádkářskými koloniemi, ale i zanedbanou péčí o extenzivní sady. Kultivace těchto prostorů je vítána.

Kulturní charakteristika:

Krajina je zcela přeměněná lidskou činností a má pouze základní estetickou a přírodní hodnotu. Regionální dominantou, vzhledově narušující okolní zemědělsky využívanou krajinu, je rozsáhlý průmyslový areál papíren Štětí.

Zemědělskému využití průmyslem poznamenané krajiny je věnována i zahrádkářská kolonie, ve které má být umístěna MVE.

Historická charakteristika:

Krajina byla díky teplému podnebí nepřetržitě zemědělsky využívána od neolitu. V 9. stol. n. l. byla souvisle kultivována slovanským kmenem Litoměřiců, ale do druhé světové války se stala nejzazší německou výspou do středu Čech. Poválečným vyhnáním Němců nabylo osídlení charakter „vnitrozemského pohraničí“ s negativními důsledky pro kultivaci krajiny i stavební fondy blízkých vsí prvořadého památkového významu (Počeplice, Radouň).

Posuzovaná lokalita je uprostřed konsolidované zahrádkářské kolonie, založené zčásti na rekultivované skládce papíren Štětí. V bezprostředním sousedství zahrádkářské kolonie je rokle spontánně zarostlá zčásti nekvalitním lesem, navrhovaná za biocentrum lokálního významu. Biocentrum je vloženo do předpokládaného biokoridoru propojujícího existující biocentra „les u Baráku“ (na JV přes silnici Štětí – Radouň) a „Radouňský vrch“ (na SZ). Součástí biokoridoru jsou i akáty, přesahující svou výškou konstrukci navrhované MVE (v celkové výšce 13, 5 m nad terénem), které mají být postupně nahrazovány domácími dřevinami.

V trase biokoridoru je činná skládka odpadu papíren a další je povoleno vybudovat. V nedalekém sousedství je samotná papírna a další výrobní plochy.

Dané místo krajinného rázu je pohledově zcela ovládáno areálem vyspělé industriální architektury SEPAP. Zahrádkářská kolonie je na jeho vnějším okraji. MVE by nenarušila pohledový horizont opukové stráně a ve významné části pohledů ze Štětí by byla kryta vysokou zelení.

Závěr

V prostoru viditelnosti MVE (v místě krajinného rázu dle § 12) nebyly identifikovány estetické, přírodní ani další hodnoty spoluurčující krajinný ráz, které by zasluhovaly ochranu a byly negativně dotčeny plánovanou výstavbou. Výstavba 13, 5 m stožáru v dané lokalitě nemůže způsobit ani podstatné změny v biologické rozmanitosti a ve struktuře a funkci ekosystému, ale naopak se může jako znak orientace na obnovitelné přírodní zdroje stát v konkrétním místě krajinného rázu kladnou estetickou hodnotou.

Potenciální vizuální kontaminace okolní krajiny výstavbou MVE je vzhledem k výše uvedeným charakteristikám a hodnotám krajinného rázu nulová. Proto doporučujeme s navrhovanou výstavbou z hlediska kritérií stanovených § 12 zákona 114/92 Sb. vyslovit souhlas.

Zpracovali: Mgr. Kateřina Macháčková, Ing. Igor Míchal (listopad 1998)

5.2 Zhodnocení záměru na výstavbu toboganu na Máchově jezeře z hlediska ochrany krajinného rázu

(podklad pro Okresní úřad Česká Lípa)

Přírodní charakteristika oblasti krajinného rázu

Vzhledem k povaze posuzovaného záměru je v daném případě postačující hodnocení přírodních podmínek pouze pomocí rámcových charakteristik zastoupených biochor.

V Ralském bioregionu převažují plošně nevýrazné pahorkatiny s plošinami na kyselých pískovcích ve 4. vegetačním stupni (dubojehličnaté variantě) s lokálními překryvy prachovic umožňujících zemědělské využití. Výrazným specifikem krajiny jsou plošiny na pískovcích ve 3. dubobukovém vegetačním stupni – území dnes zcela bez sídel, vesměs souvisle zalesněné monokulturními bory. Výrazným oživením krajiny jsou izolované neovulkanické vrchy bazického event. neutrálního chemismu, které jsou kryty listnatými lesy. Rozmanitost krajiny zvyšují pahorkatiny s plošinami a dominantními skalními městy z kyselých pískovců. Extrémní vodní režim mají ploché kotliny s rašeliníšti bez možností osídlení, s hojnými mokřady a rybníky.

Zatímco plošinné biochory lze řadit ke krajinnému typu B (krajina harmonická s vcelku vyrovnaným poměrem lidských děl a přírody), ostatní výše uvedené biochory a skalní města v jejich rámci zejména pro svoji nepřístupnost spadají do krajinného typu C (krajina relativně přírodní).

Kulturní charakteristika oblasti krajinného rázu

Většina sídel je soustředěna v nevýrazné pahorkatině s možnostmi zemědělského využití. V plošně převažujícím pahorkatinném typu biochory se zemědělsky využívanými plošinami leží řada sídel včetně města Doksy s pravidelným rozlehlým náměstím a četnými památkově chráněnými domy, pouze však se základní krajinářskou hodnotou. Také typ biochory zalesněných plošin zcela postrádající sídla má v celém svém rozsahu pouze základní krajinářskou hodnotu. Naproti tomu výšinné morfologické exoty neovulkanických kup mají většinou přisouzenou zvýšenou krajinářskou hodnotu; jsou vesměs krajinnými dominantami, oživujícími pro ČR unikátní, ale fádní rovinu s borovými lesy. Některé z těchto vrchů mají z hlediska krajinného rázu nesporný nadregionální krajinotvorný a panoramatický význam (Ralsko, Bezděz, Tlustec, dále na okrese Česká Lípa Vlhošť v Kokořínském bioregionu, resp. Klíč. a Jezevčí vrch v Lužickohorském bioregionu). Je příznačné, že s výjimkou těžbou devastovaného Tlustce všechny tyto vrchy nesou chráněná území přírody. Výjimečnou hodnotu historickou navíc má mezi neovulkanickými kupami Máchova kraje (i celé střední Evropy) Bezděz, korunovaný velkolepým raně gotickým hradem.

Zvýšenou krajinářskou hodnotu evidujeme též v bichoře rašelinných sníženin s hladinami rybníků, které uvolňují v hlubokých lesích výhledy do kraje, plného reminiscencí na velkého romantického básníka. I když většina biochory má výrazně zvýšenou hodnotu, na jejím okraji nechybí ani dva areály území se sníženou krajinářskou (estetickou a přírodní) hodnotou, pronikající sem s neurovnanou a přehuštenou rekreační výstavbou v návaznosti na intravilány Starých Splavů a Doks.

Historická charakteristika místa krajinného rázu

Prvořadou a obecnou vlastností tohoto místa je jeho vysoká kulturně-historická kvalita, v tomto století modifikovaná (nikoliv však závažněji narušovaná) lidskými zásahy. Je důležité, že tento kulturně-historický aspekt zdůrazňuje explicitně i zákon. ***Na našem území je jen málo vodních ploch (ale i míst vůbec), jejichž genius loci by byl tak silně a bytostně svázán s určitým kulturně-historickým vývojem.*** Na tuto spjatost ukazují ostatně již názvy Máchovo jezero (původně Hirschberský rybník) a Máchův kraj. Máchovo jezero je však v tomto případě samotným srdcem širšího kulturně-historického krajinného celku, o čemž mj. svědčí i častá metafora „klín“ ve verších Máchova Máje. Ta prozrazuje chápání prostoru Máchova kraje se středem v místě jezera, jehož povrch okolní krajinu zdvojuje odrazy ve vodní hladině. Ostatně Mácha, podle znalců jeho díla, patří k autorům, u nichž má zobrazení prostoru už na první pohled zřejmou důležitost. Jako další doklady takového vnímání Máchova jezera, přebíraného čtenáři jeho sugestivního básnického díla, lze v širším krajinném kontextu uvést:

- Máchovo jezero dějově souvisí s Máchovým nejznámějším a i z hlediska národní literatury klíčovým dílem a je v něm dokonce výslovně zmiňováno,
- jezero tvoří (spolu s méně známým Břežňanským rybníkem) zvláštní, kontrastní prvek zdejší vcelku ploché, zalesněné a na vodu jinak vysloveně chudé krajiny,

- význam genia loci Máchova jezera je spontánně (asociovanými ryze psychickými významy) i uměle (osvětou a reklamou) umocňován v důsledku jeho vysoké rekreační atraktivnosti.

Je u nás více krajín („krajů“) svým názvem spjatých s konkrétní kulturní (či lépe uměleckou) osobností (viz např. kraj Oty Pavla, kraj Karla Klostermanna, Těsnohládkův a Janáčkův kraj lišky Bystroušky), avšak **jen minimum míst je tak konkrétně vrytých do kulturních i historických souvislostí ve vědomí našeho národa.**

Estetické hodnoty místa krajinného rázu

Estetické hodnoty daného místa krajinného rázu vyplývají z těchto vlastností a kvalit krajiny:

- rozlehlost (prostorová dimenze) krajiny,
- terénní utváření (reliéf) krajiny, zvláště pokud jde o její vertikální rozměr,
- textura (utváření neživé substance krajiny), barevnosti a vegetace v krajině,
- přítomnost a projevy vodního prvku v krajině,
- scénické působení oblohy v dané krajině.

Místo krajinného rázu uvažované pro lokalizaci tobogánu – starosplavská pláž – je pohledově velmi exponované a je součástí charakteristické, nejen výtvarníky často vyhledávané scenérie (tato scenérie je vlastně vytvářena rozlehlou vodní hladinou a nezaměnitelným dojmem přírodních krajinných dominant Borného a Sroubeného vrchu (při pohledu od jihu až jihovýchodu). Tato jedinečná (a u našich rybníků zřejmě jinak zcela nevídaná) kulisa láká nejen fotografy, nýbrž i nejproslulejší malíře, z nichž někteří ji – a to je symptomatické – spojili právě s imaginárním portrétem K. H. Máchy (K. Svobinský, C. Bouda).

Případné umístění navrhované stavby do tohoto prostoru by proto nesporně bylo narušením dochovaného krajinného rázu. Stavba by svými horizontálními i vertikálními rozměry, zvláštním spirálovým tvarem, svým z funkční podstaty stavby velmi nápadným umístěním vůči břehové čáře a porostnímu plášti na okraji jezera a rovněž svojí barvou změnila výrazně negativně poměrně zachovanou, a ani dosavadními lidskými vlivy příliš nedotčenou atmosféru charakteristických partií tohoto místa, tj. části vodní hladiny s Myším zámekem, výběžku Jarmiliny skály a celé typické pasáže břehové linie a zalesněného pobřeží s přírodními dominantami vrchů Borného a Sroubeného.

Esteticky významně působí prostorová dimenze vodní plochy Máchova jezera, jež z něj činí bezkonkurenčně největší vodní útvar svého druhu v severočeském regionu. Estetická působivost rozlohy hladiny by rovněž mohla být tobogánem částečně narušena, avšak tento jeho vliv by nemusel mít zásadní povahu. Je však třeba pamatovat na to, že Máchovo jezero a jeho bezprostřední okolí jako místo krajinného rázu je esteticky funkčním celkem, jehož celkový výraz nelze posuzovat odděleným zkoumáním výrazu jednotlivých součástí. To platí i o ostatních vyjmenovaných rysech a vlastnostech krajinný ráz utvářejících (reliéf, textura, vegetace). Ve stejném duchu lze pohlížet i na estetické působení dalších významných krajinných prvků pojednávaného celku, jimiž jsou přilehlé lesní porosty a potenciálně oba ostrůvky jezera.

Estetické zhodnocení navrhované stavby lze konečně provést i na základě obecně plat-

ných pravidel krajinné architektury, která spočívají v těchto principech:

- stavba zapadá do krajiny, jestliže její architektonický sloh odpovídá místní tradici a slohovým zvyklostem,
- stavba se hodí do krajiny, jestliže má architektonicky odpovídající okolí,
- stavba zapadá do krajiny, je-li vytvořena z přírodních hmot, zvláště místních a užívaných v daném kraji v době jejího vzniku,
- ani nejdokonalejší technické dílo nezapadá do krajiny, jejíž hodnota tkví v její nepochybnosti civilizačními vlivy, a konečně
- stavba zapadne do krajiny, jestliže se stane nenápadnou, jsouc zakryta vegetací, anebo citlivě barevně řešena.

Zde lze oprávněně namítnout, že tato pravidla jsou pro operativní rozhodování příliš rigidní: nejen že je nelze beze zbytku a vždy aplikovat (řada staveb již z povahy své funkce to či ono pravidlo nutně porušuje, a přesto byla a je jejich realizace neoddiskutovatelně potřebnou), ale v některých případech bylo porušení například třetího pravidla „zdrojem“ uznávané a estetické hodnoty výrazu určité stavby. Navíc, tato pravidla spíše spadají do sféry posuzování architektonické úrovně stavby samotné, a nikoliv do okruhu ochrany přírody a krajiny. Na druhé straně však, i tato architektonická měřítká (jež mohou být k měřítkům krajinářským spíše doplňkem) naznačují, že posuzovaná stavba do dané krajiny nepatří (viz zejména druhé a páté pravidlo).

Přírodní hodnoty místa krajinného rázu

Pokud jde o Máchovo jezero jakožto významný krajinný prvek, máme zde co činit s protikladností explicitní ochrany samotného rybníka (tj. jeho hydrobiocenózy) a intenzivního rekreačního a sídelního využívání jeho břehů. Jelikož dosavadní využívání místa pravděpodobně alespoň z kvalitativního hlediska není v rozporu se zákonem hájenými ekologickými funkcemi příslušné hydrobiocenózy, můžeme se v posudku soustředit na hodnocení místa krajinného rázu a případné realizace záměru investora z hlediska estetického.

Ekologická rizika stavby

Součástí tohoto posudku má být expertíza (ekologické) únosnosti celé pláže v souvislosti s předpokládaným zvýšením její zátěže v důsledku zesíleného rekreačního tlaku. Zde se dostáváme k ekologickým funkcím jezera (jeho hydrobiocenózy) jakožto VKP. Narušení ekologické funkčnosti by v kontextu analýzy důsledků stavby mělo mít pro rozhodování orgánu ochrany přírody fakticky stejnou závažnost jako narušení krajinného rázu, neboť by se také dotýkalo podstaty legislativní ochrany Máchova jezera, v tomto případě ošetřené institutem VKP.

Dosavadní využívání vlastního jezera pravděpodobně přinejmenším kvalitativně nenarušuje ekologické funkce jeho hydrobiocenózy (i když, v kombinaci s určitými nepříznivými faktory a okolnostmi, mohou přechodně nastávat kritické situace). Na tomto konstatování by se pravděpodobně nemělo nic změnit ani po případném vybudování a zprovoznění tobogánu. Pokud jde o kvalitu vody v jezeře, samotný provoz tobogánu (tj. i zvýšený počet návštěvníků a koupajících se) by ji neměl nijak ovlivnit ani v negativním, ani v pozitivním smyslu. Úvahy o zvýšené intenzitě znečišťování vody z důvodů provozování tobogánu jsou v této chvíli spíše spekulacemi, stejně jako třeba myšlenka,

že přečerpání vody do koryta tobogánu posílí stupeň jejího okysličování, a tedy i její samočisticí schopnost. A co se týče dopadů zesíleného využívání pláže na její suchozemské složky (to jest na příslušnou konkrétní součást celého ekosystému Máchova jezera), pak lze tvrdit, že ty za takové situace nebudou narušovány více než dosud, neboť jsou představovány mimořádně odolnými (rezistentními) elementy písčiny, vzrostlého zapojeného boru se soliterními jedinci blíže břehové čáře a pískovcového skaliska Jarmiliny skály. Ostatně nelze předpokládat nijak výrazné zvýšení počtu rekreatantů, a to zejména z důvodů omezených ubytovacích kapacit a malé pravděpodobnosti přesunu některých návštěvníků z dokeské části, kde podobný tobogán již stojí.

Realizovanou výstavbu a provoz tobogánu na dokeském břehu jezera nelze ovšem chápat jako precedens, neboť tato stavba v době svého vzniku nemohla být právně posuzována jako zásah do VKP, resp. jako porušení krajinného rázu z důvodu neexistence zákona č. 114/1992 Sb. (ať již jde o vlastní jezero, nebo i o ostatní navazující VKP okolních lesů a potenciální VKP ostrůvků) (tento tobogán je navíc situován na esteticky relativně bezcenném úseku břehu. Leží na plochém, krajinářsky málo působivém a pohledově málo exponovaném jihozápadním břehu, jenž není součástí žádného širšího esteticky působivého celku, a tedy nedotváří krajinný ráz nebo místní charakteristickou atmosféru.

Je-li tedy návrh stavby tobogánu pocíťován jako ekologicky rizikový zásah, pak je tomu tak hlavně proto, že Máchovo jezero je – především rekreačně – sezónně přetěžováno již dnes. Tato skutečnost by měla orgánům ochrany přírody signalizovat, že nynější situaci je nezbytné se efektivně zabývat bez ohledu na výsledek řízení ve věci stavby tobogánu. Domníváme se, že rekreační (a případně i sídelní) funkce Máchova jezera jsou v současnosti s ekologickými funkcemi jeho hydrobiocenózy přiměřeně (přihlédneme-li k mimořádné rekreační atraktivitě) vyváženy, ale další soustředování kapacit by tuto relativní vyváženost určitě narušilo a je proto nežádoucí.

Závěry a doporučení

1. Přírodní hodnoty Máchova jezera jakožto významného krajinného prvku by nebyly případnou výstavbou tobogánu pravděpodobně negativně dotčeny; totéž platí i o důsledcích stavby na ekosystém starosplavské pláže.
2. Máchovo jezero se svým bezprostředním okolím vytváří místo jedinečného a neopakovatelného krajinného rázu, přičemž mimořádná estetická hodnota tohoto místa je neoddělitelně spjata s kulturně-historickými souvislostmi celonárodního významu.
3. Navrhovaná stavba tobogánu na starosplavské pláži by svým prostorovým, tvarovým i barevným řešením tento krajinný ráz místa výrazně narušila a je s ním neslučitelná.
4. Navrhovaná stavba může negativně ovlivnit i estetickou hodnotu těch významných krajinných prvků širšího okolí Máchova jezera, s nimiž prostorově a pohledově bezprostředně nesouvisí (to se týká i estetické funkce tohoto významného krajinného prvku v rámci Máchova kraje, mj. i jako oblasti cestovního ruchu).
5. Proto nedoporučujeme s navrhovanou výstavbou tobogánu na starosplavské pláži z hlediska kritérií stanovených § 12 zák. č. 114/1992 Sb. vyslovit souhlas.

Zpracovali: Ing. Martin Mimra, Ing. Petr Sklenička (říjen 1998)

5.3 Souborné hodnocení vlivů provozu lomu Brniště na krajinný ráz v souvislosti s doporučenou variantou postupu těžby

(doplněk hodnocení vlivů na životní prostředí, vyžádaný jako podklad pro správní řízení OkÚ Česká Lípa)

1. Základ **přírodních charakteristik** je determinován typem biochory. V případě Tlustce se jedná o izolované vrchy z bazických vulkanitů čtvrtého bukového stupně, vystupující z krajinné matrice ploché pískovcové pahorkatiny.

Kulturní charakteristiky této čedičové kupy jsou pak dány jejím rozdílným, na přírodu zcela odlišně působícím využitím. Zatímco část vrchu, tvořená přirozenými lesními porosty nejvyššího stupně ekologické stability s výraznou půdoochrannou funkcí, je dnes významným krajinným prvkem výjimečných estetických a přírodních hodnot, druhá část funguje od roku 1987 jako těžební pole a manipulační plocha čedičového lomu. Z hlediska krajinného rázu má tato část narušenou estetickou a nulovou přírodní hodnotu, a to především kvůli úplné anihilaci původních ekosystémů včetně půdního substrátu, který se zde utvářel minimálně po dobu deseti tisíciletí.

Historická charakteristika vrchu vychází z faktu, že na jeho obtížně dostupné strmé elevaci probíhal až do zahájení těžby čediče nepřerušovaný vývoj přirozených ekosystémů. Z hlediska ovlivnění lidskou činností se tak Tlustec markantně odlišoval od svého okolí.

Z hlediska hodnocení krajinného rázu se tak Tlustec v současné době dělí na dvě území, relativně homogenní jak z hlediska přírodních, historických a materiálně kulturních charakteristik, tak z hlediska jejich estetického projevu (ve smyslu § 12 zákona č. 114/1992 Sb. na tzv. místa krajinného rázu.):

- úsek krajiny (místo krajinného rázu) relativně přírodní se zvýšenou estetickou a přírodní hodnotou (ta je dnes dostatečně zdokumentována početnými přírodovědnými výzkumy)
- úsek (místo krajinného rázu) krajiny zcela přeměněné člověkem s estetickou a přírodní hodnotu devastovanou těžbou nerostů (devastace se projevuje především opticky zřetelným narušením původního obrysu vrchu)

Funkční rozpor mezi využitím obou území a zřetelný kontrast mezi oběma místy je pak pravým opakem harmonického měřítka a harmonických vztahů v krajině, směrodatných to hodnotících kritérií pro ochranu krajinného rázu.

2. Vrch Tlustec (591 m) je krajinnou dominantou nadregionálního významu, která se spolu s Ralskem (696 m) pohledově uplatňuje ze vzdálenosti několika desítek kilometrů a vizuálně tak ovládá plochý krajinný prostor ve svém okolí. Dnes je silueta vrchu, charakteristicky utvářená během celé řady geologických období, výrazně ovlivňována pokračující těžbou kamene, která v místě souvislých lesních porostů obnažuje holou skálu v rozsahu, jež zřetelně vyjevuje míru všestranného, nejen pohledového znešvaření. Toto vizuální znehodnocení Tlustce opticky i funkčně souvisí s objekty těžební technologie, které jsou ze sousedních obcí viditelné bez jakýchkoliv stínících překážek. Hygienické závady, jejichž zdrojem je těžební provoz (prašnost, nadměrná hlučnost z dopravy i odstřelů v lomu, otřesy s možným statickým ohrožením budov) jsou tak provázeny i vizuální kontaminací prostředí.
3. Odtěžení celého ložiska čediče na Tlustci (podle původně schváleného záměru na vrs-

tevnici 420 m) by přineslo nevratnou ztrátu pro krajinu i přírodu širokého okolí, kterou by nebylo možné kompenzovat sebevětším vynaložením prostředků na její rekultivaci.

4. S ohledem na extrémní rozsah devastace krajiny těžbou uranu v kvadrantu jihovýchodně od Tlustce a s ohledem na důsledky dodnes platných správních rozhodnutí z období totality, je žádoucí a všestranně účelné vytvářet ve Strážské kotlině předpoklady pro ekologicky šetrné využívání území, zejména pro rozvoj rekreace v přírodním prostředí. Kvalitní životní a především pak i přírodní prostředí se v tomto případě stávají nejen funkčním, ale i ekonomickým základem využívání krajiny. Proto je nezbytné vážit jak vizuální, tak funkční souvislosti mezi těžbou čediče na Tlustci a snahami o revitalizaci Strážské kotliny, která se uskutečňuje s vynaložením obrovských prostředků, a předcházet tak viditelnému rozšíření průmyslové zóny z území narušeného těžbou uranu do prostoru Tlustce.

V této souvislosti je elementárním a kategorickým požadavkem ochrany krajinného rázu uchování nedotčeného vrcholu Tlustce a vyloučení těžby čediče alespoň na jihovýchodních svazích přikloněných ke Strážské kotlině.

5. Podrobnější hodnocení vizuálního vlivu těžby čediče na Tlustci na okolní krajinu bylo provedeno v okruhu zhruba 7 km od vrcholové kóty kopce (591 m). Pozornost byla přitom věnována území přibližně vymezenému sídly Mimoň na jihu, Zákupy na jihozápadě, Sloup v Čechách na západě, Cvikov (a Mařenice) na severozápadě, Heřmanice na severu, Lvová na severovýchodě a Žibřidice (okres Liberec) na východě. Toto území bylo rozděleno do čtyř kvadrantů, jejichž zhodnocení dospělo k níže uvedeným závěrům:

- 5.1. Při hodnocení vizuální kontaminace krajiny lze zcela ponechat stranou celý JV kvadrant (vůči Tlustci vymezený dalšími krajinnými dominantami nadregionálního významu Ralskem 696 m, 5 km na JJV, a Ještědem 1012 m, 17 km na V), v němž je pohledové narušení Tlustce nulové. Pokračující těžba čediče za touto kulisou neporušenosti však může v budoucnu sehrát pro krajinný ráz obdobně negativní roli jako dříve hrála dnes již ukončená těžba uranu v okolí Stráže pod Ralskem. Její důsledky snad budou do té doby (alespoň doufejme) uspokojivě zahlazeny. Součástí opatření na revitalizaci území JV kvadrantu narušeného chemickou těžbou uranu by se např. mohlo stát vyhlášení přírodního parku v severním okraji bývalého vojenského újezdu Ralsko (viz zákres ideového návrhu Višňák 1997). Sladění současné hospodářské činnosti v této části krajiny s požadavky plošné ochrany krajinného rázu přitom zákon svěřuje okresnímu úřadu.

Při pohledech z ostatních třech kvadrantů vznikl těžbou čediče již dnes dobře patrný zkomolený novotvar, zjevně antropogenního původu:

- 5.2. **JZ kvadrant** se vyznačuje většinou plochým reliéfem pouze se základní estetickou a přírodní hodnotou, z níž se vymyká především okolí Sloupu v Čechách, zejména krajina směrem k Tlustci (tzv. Svojkovské pohoří s Modlívým dolem), intenzivně využívaná k letní rekreaci a mající parametry potenciálního přírodního parku. Optické narušení obrysu Tlustce lomovou činností se v dálkových pohledech výrazně uplatňuje mimo vhloubené části krajiny celého kvadrantu.

- 5.3. Celý **SZ kvadrant** odhaluje lomovou stěnu na Tlustci čelním pohledům z velké dál-

ky, a to až z poloh ležících při státní hranici v CHKO Lužické hory, tedy od Tlustce zhruba 20 km vzdálených. Újma na krajinném rázu, způsobená dosavadní těžbou kamene na Tlustci, v tomto kvadrantu zřetelně kulminuje a ze vzdálených horizontů krajiny zvýšené estetické i přírodní hodnoty (CHKO Lužické hory) se stává z hlediska krajinného rázu potenciálně nejzávažnějším defektem.

- 5.4. Krajinný ráz **SV kvadrantu** při pohledech z krajinného amfiteátru tvořeného hřebeny Lužických hor a severními výběžky horského pásma Ještědu trpí především zřetelným narušením siluety Tlustce (obdobně jako při pohledech z JZ). Toto optické narušení je obzvláště zjevné při pohledu z připravované krajinné památkové zóny „Jablonecko-Lembersko“ (podle zák. č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči).
6. Přírodní hodnoty Tlustce jsou dnes dobře prozkoumané a uspokojivě zdokumentované. Proto je další pokračování přírodovědných výzkumů sice záslužné, ale pro operativní rozhodování v současnosti v podstatě postradatelné. Nebýt střetu se zájmem o těžbu kameniva, byl by Tlustec již dávno zvláště chráněným územím.

Řešením tohoto střetu může být odpis části zásob ve výhradním ložisku čediče Brniště, podobně jako se to stalo na jiných lokalitách obdobných přírodních hodnot (např. odpis zásob vysokoprocenních vápenců na Svatém Kopečku u Mikulova či odpis rudných ložisek na úbočí Sněžky v Obřím dole aj.) Horní zákon č. 439/1992 Sb. umožňuje podat návrh na odpis zásob výhradního ložiska mj. i orgánům státní správy na úseku životního prostředí (§ 14b odst. 2). O návrhu musí Ministerstvo průmyslu a Český báňský úřad rozhodnout do jednoho měsíce od jeho předložení (§ 14c odst. 4).

7. Předpokládaný postup těžby čediče v lomu Brniště na Tlustci, navržený v dokumentaci o hodnocení vlivů na životní prostředí na základě porovnání čtyř variant těžby, stupňuje nejen negativní narušení Tlustce jako krajinné dominanty nadregionálního významu, ale i narušení krajinného rázu širšího okolí. Navíc pokračuje v likvidaci vysokých přírodních hodnot Tlustce jako místa krajinného rázu.

Zcela rámcový a k ničemu nezavazující generel rekultivace lomu po ukončení těžební činnosti v podobě zahrnuté do dokumentace vlivů na životní prostředí nedoporučujeme s ohledem na zákonem chráněné charakteristiky krajinného rázu akceptovat především z těchto důvodů:

- Navrhované tvarování pohledově exponované severovýchodní stěny hlavního dobývacího řezu s horizontálně probíhajícími stupni (tzv. lavicemi) se spokojuje s pasivním převzetím toho, co zbude po těžbě, rezignuje na povinnost tlumit pohledové důsledky antropogenního novotvaru v krajině, zřetelné už dnes z dálkových pohledů, je provokativně technicistní a fixuje devastaci krajinného rázu pro další generace.
- Předložené řešení nepřináší jasné údaje o dalším funkčním využití opuštěného lomu a lze se jen dohadovat, že předpokládá jakési rekreační aktivity v okolí navrhované vodní plochy, napájené z blíže neidentifikovaného vodního zdroje.
- Řešení ponechává v krajině účelovou komunikaci stoupající v ostrých serpentínách do opuštěného lomu, která se po ukončení těžby stane zcela zbytečnou, ale která zůstane součástí trvalého pohledového narušení vrchu.
- Za těchto okolností nemůže předložené řešení zahrnout přesvědčující bilanci trvalých ani dočasných záborů půdy (stěny dobývacích řezů, báze lomu, plochy deponií a účelových komunikací, které musí být zahlazeny), jež mají být po ukončení provo-

zu lomu rekultivovány, a proto není ani sto předložit časový plán a odhad prostředků, které bude nutné rezervovat na opětné zalesnění ploch dočasně zabraných pro lomovou činnost.

Konstatujeme, že těžební organizace nesplnila povinnost uloženou jí § 10 písm. d zákona č. 439/1992 Sb. (horní zákon), tj. „řešit včas střety zájmů při stanovení dobývacího prostoru a při plánované otvírce, přípravě a dobývání výhradního ložiska, především s cílem omezit nepříznivé vlivy na životní prostředí.“

Těžební organizace zatím nevytvořila podmínky pro sanaci všech pozemků dotčených těžbou, kterou horní zákon (§ 31 odst.5) rozumí „odstranění škod na krajině komplexní úpravou území a územních struktur“, a nelze ani posoudit, zda v souladu s § 43 odst. 6 horního zákona vytvořila finanční rezervu na plné zajištění těchto činností.

8. Předložit jednoznačnou představu dalšího postupu těžby neumožňuje zatím ani dosavadní mnohoznačný postoj místně příslušného orgánu státní ochrany přírody, kterým je Okresní úřad Česká Lípa, resp. jeho odbor životního prostředí (dále OkÚ). OkÚ připravuje k vyhlášení chráněné území na Tlustci a paralelně s jeho přípravou doporučuje v dokumentaci vlivů na životní prostředí rozšíření kamenolomu v podobě, která neguje jeho vlastní návrh ochrany. Navrhuje další bádání a monitoring přírodních hodnot Tlustce, ačkoliv ty jsou (byť s fatálním zpožděním) již nadstandardně zdokumentovány, a to všechno z důvodu, aby bylo zřejmé, že:

- přírodní hodnoty jediné „výšinné“ národní přírodní rezervace okresu (znělcový Jezevčí vrch v Lužických horách) nedosahují úrovně Tlustce,
- ochraně celého ekosystému v nejcennější části Tlustce odpovídá hierarchicky vyšší kategorie „přírodní rezervace“ a nikoliv „přírodní památka“ určená spíše k ochraně jednotlivostí.

Rovněž postoje OkÚ ke zpřesňování dokumentace ÚSES nebyly zatím konsistentní. V celorepublikovém územně technickém podkladu (MMR 1996) byla přiznána Tlustci pouze funkce lokálního biocentra nepochybně právě pro nedořešený střet se zájmy těžby čediče. Zároveň však OkÚ akceptoval zpracování generelu lokálních ÚSES v okolí Tlustce, v němž je bez rozporu s platnými předpisy stanovenými MMR Tlustci přiznána funkce regionálního biocentra, jednostranně provázaného regionálním biokoridorem směřujícím na jih přes Lipku a Ralsko, a to způsobem z funkčního hlediska prokazatelně optimálním.

Oba případy schizofrenních postojů OkÚ nemohou budit respekt vůči orgánu státní správy při řešení evidovaného střetu zájmů v prostoru Tlustce.

9. Devastace estetických i přírodních hodnot vrchu probíhala i přes odpor veřejnosti a byla umožněna setrvačností řady rozhodnutí učiněných za totality. Ačkoliv zahájení těžby v privatizovaném lomu se časově překrývá s platností zákona č. 244/1992 Sb., který mezi obligátními položkami dokumentace o hodnocení vlivů na životní prostředí uvádí také krajinný ráz a ÚSES, bylo EIA z důvodu nedostatečného zpracování těchto položek vyvoláno až o šest let později.

Orgány státní správy zatím nikdy neučinily pokus prosadit v kauze Tlustec § 90 odst. 4 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, který jej deklaruje na pozici zvláštního předpisu mj. ve vztahu k předpisům o ochraně nerostného bohatství. (To znamená, že v případě protichůdného znění obou předpisů má mít prioritu zákon o ochraně pří-

rody a krajiny).

10. Z hlediska ochrany krajinného rázu by na základě zjištěných skutečností věcně správným řešením bylo, aby OkÚ Česká Lípa jako místně příslušný orgán ochrany přírody a krajiny zrušil podle § 84 odst. 1 písm. a, b, e zákona č. 114/1992 Sb. svůj souhlas s těžbou kamene na vrchu Tlustec, udělený v roce 1991 Báňskému úřadu ke schválení plánu otvírky, přípravy a dobývání výhradního ložiska čediče v lomu Brniště.

Takovému zásadnímu kroku však musí předcházet celostátní bilance výhledové potřeby kameniva ve vztahu k disponibilním přírodním zdrojům, což nemůže být předmětem tohoto posudku.

Odborná doporučení

Na základě přírodních, kulturních a historických charakteristik krajiny v okolí Tlustce (krajinné dominanty nadregionálního významu) a na základě zhodnocení vlivu pokračující těžby kamene v lomu Brniště na estetické a přírodní hodnoty této krajiny podle § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny doporučujeme Okresnímu úřadu Česká Lípa, respektive jeho referátu životního prostředí jako místně příslušnému orgánu ochrany přírody:

1. Písemně vyhlásit záměr na zřízení přírodní rezervace Tlustec a po dohodě s účastníky správního řízení vybrat některou z předložených územních alternativ, které se vyhýbají všem plochám přímo dotčených těžbou kamene firmou Beron s. r. o. Při řešení střetu zájmů doporučujeme postupovat podle § 33 zákona č. 439/1992 Sb. (horní zákon).
2. V řízení o stanovení dobývacího prostoru, obnoveném podle § 28 zák. č. 439/1992 Sb. požadovat, aby obvodní báňský úřad pro zajištění požadavků veřejnosti v ochraně přírody vrchu Tlustec respektoval dohodnuté podmínky, deklarované záměrem na vyhlášení přírodní rezervace (§ 3 odst. 1 písm. c vyhl. č. 172/1992 Sb., o dobývacích prostorech). Především pak doporučujeme, aby báňský úřad provedl odpis zásob odpovídající části výhradního ložiska čediče v lomu Brniště podle zákona č. 439/1992 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství (§ 10 písm. d, § 14b odst. 2).
3. Nepřijmout plán zajištění a likvidace lomu Brniště v podobě zahrnuté do dokumentace posuzování vlivů na životní prostředí a požadovat ucelený plán rekultivace včetně rozpočtového zajištění rekultivačních činností těžební organizací.
4. Souhlas k prodloužení platnosti povolení k hornické činnosti těžební organizace v lomu Brniště vázat v plánu zajištění a likvidace lomu na splnění těchto podmínek:
 - 4.1. Úplné zastavení postupu lomu na nejvyšší etáži. Stěna nejvyšší etáže bude na pravém okraji upravena tak, aby zde neměla výrazné podkovovité zakřivení a aby při čelním pohledu rovně pokračovala do ztracena.
 - 4.2. Stěna nižší etáže bude dotěžena jen do možné blízkosti paty etáže svrchní. Stupeň mezi těmito stěnami bude po ukončení těžby narušen sestřelením hrany etáže nebo (na vhodném místě) materiálu svrchní stěny tak, aby došlo k vytvoření suťového kužele.
 - 4.3. Bude provedena rekultivace ploch účelových komunikací, dočasně vyňatých z pozemků určených k plnění funkce lesa, které po skončení těžební činnosti pozbudou svůj účel.

5. Konečný návrh úpravy závěrečné stěny lomu konzultovat při zpracování s Agenturou ochrany přírody a krajiny České republiky, Kališnická 4, Praha 3 a k výslednému návrhu zajistit odborné stanovisko této organizace.
6. Požadovat neprodlené zalesnění vrcholové plošiny Tlustce a přilehlého pásu odumírajícího lesního porostu dřevinami přirozené skladby daného stanoviště, a to na náklady těžební organizace.

Zpracovali: RNDr. Václav Cílek, RNDr. Bohumil Kučera, RNDr. Vojen Ložek, DrSc.,
Ing. Igor Míchal, CSc. (říjen 1998)

5.4 Posudek územního zóny Třeboň – Domanín (okres Jindřichův Hradec) z hlediska krajinného rázu

Popis principů navrhovaného využití území

Území Domanín – Vrchy je velmi lákavou potenciální rozvojovou plochou města Třeboň. Ačkoliv se jedná již o plochy, ležící v katastru obce Domanín, má nespornou bezprostřední vazbu na Třeboň. Jedná se v první řadě o vazbu prostorovou, kdy území spadá do prostoru města, navazuje na městskou strukturu a dotváří druhý břeh rybníka Svět. V druhé řadě je to vazba funkční, zejména dopravní, kdy území leží na dopravní radiále – silnici II/155 a je v pěší docházkové vzdálenosti z historického centra cca 1,5 km, tj. 20 minut.

Město vybíhá hrází Světa k areálu Schwarzenberské hrobky s přírodně – krajinářskou úpravou a tím přirozeně přechází do volné zemědělské krajiny s impozantní dominantou statku Vrchy. Volné území je zúženo okraji rybníků a navazujícím pásem polopřirozených luk. Tyto skutečnosti se uplatňují v krajinné scéně a spoluvytvářejí specifický ráz krajiny.

Návrh počítá s rozvojem lázní v lokalitě dnešního statku Vrchy a se skladbou relativně kompaktních a uzavřených obytných skupin, věnovaných trvalému i přechodnému bydlení (viz grafická příloha). Zástavba je obklopena pásem luk a rekreačních ploch, tvořících přechod k břehům rybníků.

Postup hodnocení

Hodnocení vlivu navrhovaného využití území na krajinný ráz vychází ze základních pojmů hodnocení krajinného rázu, uvedených v metodickém doporučení AOPK (1998).

Hodnocení bude mít následující kroky:

- a. Charakteristika širšího krajinného celku – oblasti krajinného rázu.
- b. Vymezení krajinného prostoru – místa krajinného rázu
- c. Charakteristiky krajinného rázu
- d. Vyhodnocení předpokládaných vlivů na krajinný ráz a závěr

Charakteristika oblasti krajinného rázu

Plochá Borkovická pánev s rybníky soustavy Zlaté stoky se za okrajem Třeboně směrem jižním začíná velmi pozvolna zvedat k hranici lesnaté Českovelenické pánve a západním směrem ke hřebenu Lišovského prahu. Mírná převýšení v ploché krajině

hrají velkou roli a umožňují nezvyklé vnímání z nadhledu.

V nižších polohách krajiny (cca 440 – 450 m. n. m.), mezi lesním masivem Zámeckého polesí a vyššími polohami při západní hranici CHKO (cca 460 – 470 m. n. m.) vznikla neobyčejně cenná krajinná struktura, počínající rybníky Ruda a Jamský, dále pokračující soustavou drobnějších Branských rybníků, soustavou Opatovického rybníka s drobnými rybníky na Zlaté stoce s Panenskými rybníky a vrcholící rybníkem Svět.

Vzniká zde mozaika vodních ploch, polí, luk a lesů s množstvím rozptýlené zeleně, s cennými přírodními partiemi, s bohatou členitostí prostorů, se střídáním měřítka a překvapivými prostorovými souvislostmi.

V této krajině leží obce Domanín a Branná, které jsou obklopeny plochami scelených polí a tvoří tak nevelké krajinné enklávy s nižší krajinářskou hodnotou. Z prostoru Domanína vybíhá tato enkláva do prostoru mezi rybníky Svět a Opatovický, tedy do prostoru, řešeného posuzovaným ÚPNZ.

Vymezení dotčeného prostoru – místa krajinného rázu

Vlastní prostor řešeného území tvoří plochý hřbet mezi hladinami Opatovického rybníka (436, 0) a rybníka Svět, s dvěma nevýraznými výšinami – Vrchy (444, 0) a Nad Církvičným (442, 0). Území je odděleno opticky od prostoru Domanína zúžením mezi Panenským rybníky a Církvičným rybníkem, které jsou obklopeny hmotami vysoké břehové zeleně.

Území je členěno alejemi, sporadicky též solitérními stromy a je zřetelně ohraničeno vůči hladinám rybníků pásy litorálních porostů. Z hlediska měřítka a vzájemných prostorových vztahů (dle § 12 zákona 114/92 Sb. „harmonické měřítko a vztahy“) vytváří relativně volné vyvýšené území harmonickou protíváhu velké horizontální ploše hladiny rybníka Svět a rybníka Opatovický. Z tohoto hlediska zapadá území do krajinné struktury, zdobňující se směrem k soustavám menších rybníků (soustava Velkého Stavidla, soustava Branských rybníků).

Krajinný prostor ve smyslu „místo“ dle § 12 zákona 114/1992 Sb. je vymezen v tomto případě jako prostorově ohraničené území, vizuálně vnímané a oddělené od sousedících prostorů, ve kterém je krajinný ráz, daný jednotlivými charakteristikami, do určité míry homogenní. Ve vymezení krajinného prostoru, dotčeného prostorovým uplatněním navrhované výstavby se bere ohled na viditelnost posuzovaného území z důležitých směrů a na vzdálenost, ve které se mohou navrhované záměry v krajině zřetelně uplatňovat.

Nejznámějším pohledem je směr ze silnice I/34 z hranice CHKO a od Dvorců přes hladinu Světa. V tomto pohledu je zřetelný terénní horizont, zdůrazněný alejí podél silnice II/155 a pole, mírně se svažující ke břehu Světa. Na horizontu se uplatňuje statek Vrchy a aleje, zejména alej podél cesty, směřující na Odměny.

Druhým významným směrem je pohled od Domanína, z mírného nadhledu, kde se objevuje několik horizontů s akcentem klášterního kostela Sv. Jiljí. Území, řešené v konceptu ÚPNZ se zde objevuje jenom částečně za hradbami stromů, zejména za výše zmiňovanou alejí podél cesty na Odměny.

Třetím směrem je pohled z Doubí přes Opatovický rybník. V tomto pohledu ze břehu, tedy z dosti nízkého horizontu, se objevuje pouze malá část území se statkem Vrchy,

promítajícím se na lesnaté pozadí terénu, stoupajícího ke Spolí.

V případě posouzení ÚPNZ Domanín – Vrchy je za dotčený krajinný prostor považováno území vymezené následujícími hranicemi: Silnicí 1/34 v prostoru Dvorce, jihozápadním břehem Světa v lokalitě Odměny, porosty kolem Církvičného rybníka, spojnici Obecního Velkého rybníka a Velkého Panenského rybníka, jižním, východním a severovýchodním břehem Opatovického rybníka, jihozápadním okrajem areálu Schwarzenberské hrobky a spojnici hřbitovního kostela sv. Jiljí a západního okraje zástavby Třeboně.

Charakteristiky krajinného rázu

Přírodní charakteristika

Území Domanín – Vrchy, ležící na plochém hřebetu mezi hladinami rybníků Svět a Opatovický, je převážně tvořeno zemědělskými plochami s enklávou chatové a obytné zástavby, skryté ve vysoké zeleni zahrad. Dominantní stavbou je statek Vrchy. Území je členěno několika alejemi – okrasnými i ovocnými, často ve velmi špatném stavu. Na vlastní, relativně volný prostor, uplatňující se jako volná enkláva v dálkových pohledech, navazují velmi důležité prvky přírodního charakteru. Jsou to především litorální prostory rybníků Svět a Opatovického, přičemž jižní část Opatovického rybníka je navrhována za přírodní rezervaci. Další významné porosty, částečně vymezující prostor Domanín – Vrchy od jihozápadu, jsou v okolí Panenských rybníků a při soustavě Církvičného rybníka.

Ze severu je území jasně vymezeno masivem porostů areálu Schwarzenberské hrobky, s mnoha dendrologicky hodnotnými dřevinami.

V území se nachází hranice typů biochor, vymezující vyvýšenou část území, táhnoucí se od Domanína ke Schwarzenberské hrobce. Je to typ biochory „vlhké plošiny na kyselých horninách (méně vyhraněné) dubojehličnaté varianty 4. vegetačního stupně“. Břehy rybníků jsou zahrnuty do typu biochory 4. vegetačního stupně „rozsáhlé rovinné sníženiny v pánvích“ (*Obr. 5*). Dle typů biochor a aktuálního stavu vegetace je možno rozlišit v území pásma rozdílných ekologických a krajinářsko estetických hodnot.

V poněkud hrubším měřítku, avšak velmi výstižně, člení území krajinářské hodnocení TERPLANu (1974). Mírně se svažující přehledné plochy polí mezi Domanínem a statkem Vrchy, lemované masivy lesních porostů jsou zahrnuty do kategorie „harmonické krajiny pouze základní hodnoty“, zatímco ostatní plochy jsou zahrnuty do „harmonické krajiny se zvýšenou estetickou hodnotou“ (*Obr. 4*).

Studie „Ekologická optimalizace hospodaření“ (1980) vymezuje lokality zvýšené krajinářské hodnoty, které zahrnují území mezi Spolským mlýnem a Odměnami, Církvičný a Obecní velký rybník, areál Schwarzenberské hrobky a břeh Opatovického rybníka severně od statku Vrchy (*Obr. 3*). Tyto hranice potvrzuje i vlastní hodnocení krajinářsko estetických hodnot autora této studie a rozšiřuje je i na Panenské rybníky (*Obr. 2*).

Z hlediska přírodních hodnot je třeba brát v úvahu prvky místního ÚSES Domanín (*Obr. 1*), které leží většinou při obvodu posuzovaného území. Jedná se zejména o lokální biocentrum u Obecního Velkého rybníka a mezi Malým Panenským a Opatovickým rybníkem. Dále se jedná o biokoridor, spojující Obecní Velký a Malý Panenský rybník. Důležitá je rovněž hranice VKP rybníka a litorálních porostů Světa, Opatovického a interakční prvky místního ÚSES – aleje a lokality na břehu Opatovického rybníka.

Celkově je možno shrnout, že přírodní charakteristika dle § 12 zákona 114/1992 Sb. je dána řadou dochovaných přírodních prvků. Uvedené prvky přírodní charakteristiky se uplatňují i v prostorových vztazích a krajinné scéně. Všechna výše uvedená hodnocení a hranice, vymezené v dotčeném krajinném prostoru, potvrzují rozdílnost krajinařských hodnot v jednotlivých částech území. Zejména na základě rozdílnosti přírodních a estetických hodnot bude posouzen vliv navrhovaného využití území na krajinný ráz.

Kulturní charakteristika

Kulturní charakteristika popisuje vlivy civilizačního charakteru v území. V případě území Domanín – Vrchy se jedná zemědělské plochy, obhospodařované dvorem Vrchy a protnuté silnicí II/155 v trase historické cesty.

Do území, zdánlivě již odděleného od Třeboně pronikly některé funkce, související s rekreací. Je to autokemping na břehu Opatovického rybníka, koupaliště Ostende, Jacht klub a menší skupinky chat na západ od silnice. Nebezpečím pro krajinný ráz území je snaha o nekoncepční doplňování existujících, často nevhodné zástavby a snaha o změnu rekreačního bydlení na trvalé bez ohledu na další souvislosti.

Ačkoliv je chatová zástavba dosti skryta v zeleni zahrad, musíme ji považovat za hodnotu z hlediska krajinného rázu negativní a to pro její zcela nelogické působení ve volném prostoru mezi oběma rybníky.

Negativním prvkem je vzdušné vedení vysokého napětí, jdoucí rovnoběžně se silnicí z Třeboně na Domanín.

Ačkoliv dvorec Vrchy má v dálkových pohledech působivě se uplatňující hmotu, je v detailu velmi zdevastovanou stavbou s řadou neforemných přístaveb a úprav. Její význam lokální dominanty je znehodnocen a je evidentní, že stav bude vyžadovat radikální řešení. Proto nemůže být dvorec Vrchy považován z hlediska krajinného rázu za hodnotu pozitivní.

Negativními prvky jsou i malé chaty ve volné krajině u Církvičného a u Velkého Panenského rybníka.

Historická charakteristika

Historická charakteristika je spojena zejména s významem místa (genius loci), ležícího mezi významnými historickými technickými objekty – mezi rybníky Opatovickým a Světem. Opatovický rybník patří k nejstarším na Třeboňsku (připomínán r. 1367). V blízkosti leží i další velmi starý rybník – Spolský, založený v roce 1372.

Opatovický rybník byl v letech 1510 – 1518 upraven Štěpánkem Netolickým a 1574 Jakubem Krčínem zvětšen. Jakub Krčín ve stejném roce upravil i Spolský rybník. Rybníky Opatovický a Svět spolu se Zlatou stokou jsou památkově chráněny jako součást Rožmberské rybníční soustavy.

V roce 1874 – 77 byla postavena novogotická Schwarzenberská hrobka dle plánu J. Schmidta a D. Deworetzkého. Kolem hrobky byla vytvořena přírodně krajinařská úprava. Do roku 1877 sloužil jako Schwarzenberská hrobka hřbitovní gotický kostel sv. Jiljí, přestavěný v letech 1574 – 76. Věž pochází z roku 1876.

Souhrn uvedených významných historických hodnot spoluvytváří specifický charakter krajiny a významnou měrou se spolupodílí na rázu krajiny.

Vyhodnocení předpokládaných vlivů na krajinný ráz a závěr

Celkové zhodnocení jednotlivých charakteristik je uvedeno v „Tabulce vlivu výstavby na hodnoty krajinného rázu“.

Tabulka ukazuje, že nejvíce identifikovaných kladných hodnot pramení z přírodní charakteristiky místa krajinného rázu.

Uvedenou tabulku nelze kvantifikovat, neboť není založena na měřitelných hodnotách a není dána ani měřítková úroveň hodnot (tzn. že v rámci jedné hodnoty by bylo možno najít hodnot více a naopak některé hodnoty by bylo možno sloučit). Proto pouze orientačně může sloužit skutečnost, že z 18 identifikovaných pozitivních hodnot krajinného rázu by bylo 8 vlivem navrženého záměru využítí území silně negativně ovlivněno a dalších 5 identifikovaných hodnot by bylo ovlivněno slabě.

A. Přírodní charakteristika

A1 Přítomnost hodnot přírodního charakteru	Litorální porosty Opatovického rybníka a rybníka Svět P	PXX
	Navrhovaná PR Opatovický rybník	PJXX
	Porosty areálu Schwarzenberské hrobky	P–
	Biocentrum u Velkého Obecného rybníka	P–
	Biocentrum u Malého Panenského rybníka	P–
	Interakční prvky alejí	PXX
A2 Prostorové uplatnění přírodních prvků	Uplatnění porostů biocentra Malého Panenského rybníka	PX
	Uplatnění porostů biocenter Velkého Obecného rybníka	PX
	Uplatnění masivu porostů Schwarzenberské hrobky	PX
	Uplatnění alejí	PXX

B. Kulturní charakteristika

B1 Přítomnost hodnot civilizačního charakteru	Charakteristické vymezení prostoru Dománín – Vrchy vodními hladinami a porosty	NXX
B2 Prostorové uplatnění	Chatová zástavba	NXX
	Objekt dvora Vrchy	N–
	Chaty ve volné krajině	PXX
	Objekt dvora Vrchy	NXX
	Vzdušné vedení VVN	NXX
	Uplatnění chatové zástavby a jednotlivých chat	PJ –
	Rybník Svět	PJ –

C. Historická charakteristika

C1 Přítomnost historických a památkových hodnot	Rybník Opatovický	PXX
C2 Prostorové uplatnění historických hodnot	Areál Schwarzenberské hrobky	PXX
	Areál kostela sv. Jiljí	PXX
	Hřbitovního kostela sv. Jiljí	PXX
	Přírodně krajinářská úprava areálu Schwarzenberské hrobky	PXX

Tabulka vlivu výstavby na hodnoty krajinného rázu

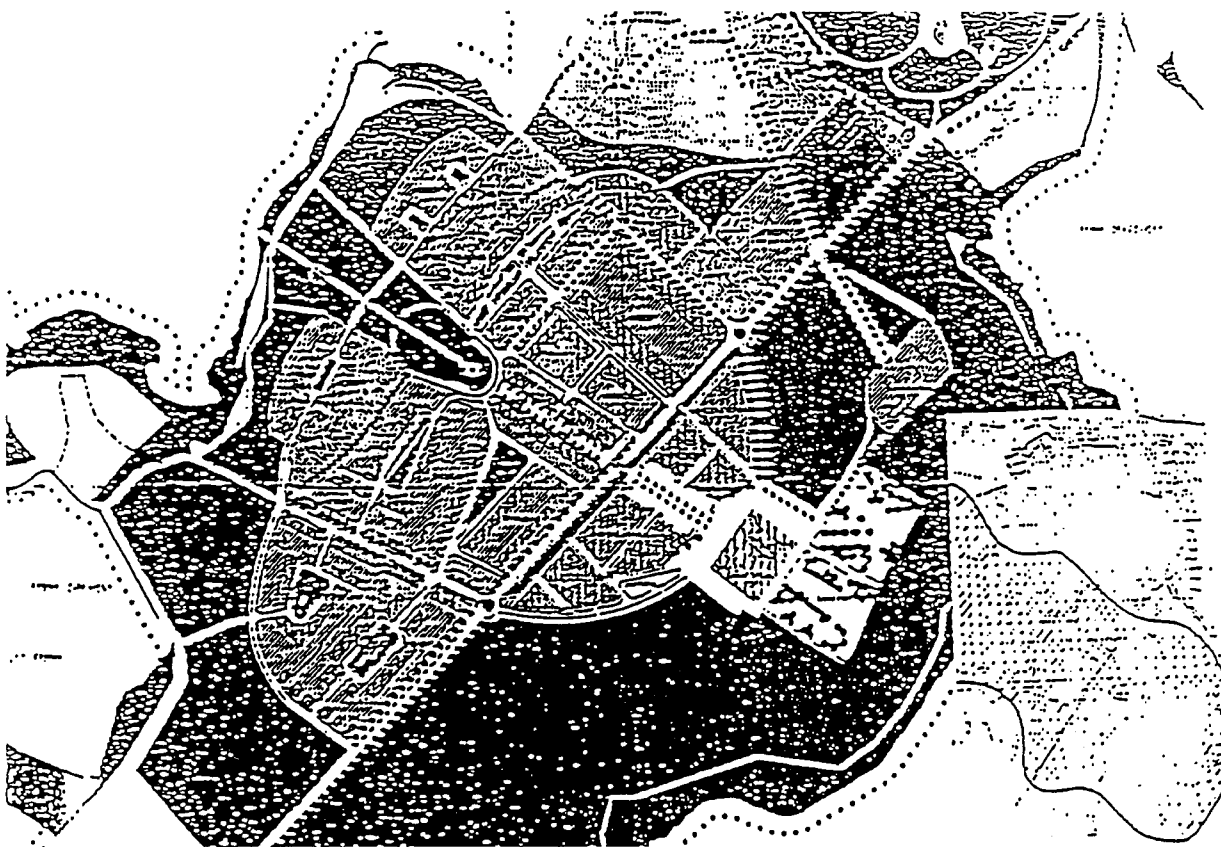
PJ – pozitivní hodnota jedinečná, P – pozitivní hodnota, N – negativní hodnota, XX, X – silný, slabý, žádný vliv výstavby

Z popisu jednotlivých charakteristik a pozitivních hodnot krajinného rázu a ze zhodnocení vlivu záměru využití území, uvedeném v konceptu ÚPNZ plyne jednoznačný závěr, že navrhovaný záměr bude mít silný vliv na krajinný ráz, který je chráněn dle § 12 zákona 114/1992 Sb. Navrhované řešení se jeví proto z hlediska chráněných hodnot krajiny Třeboňska jako nepřijatelné.

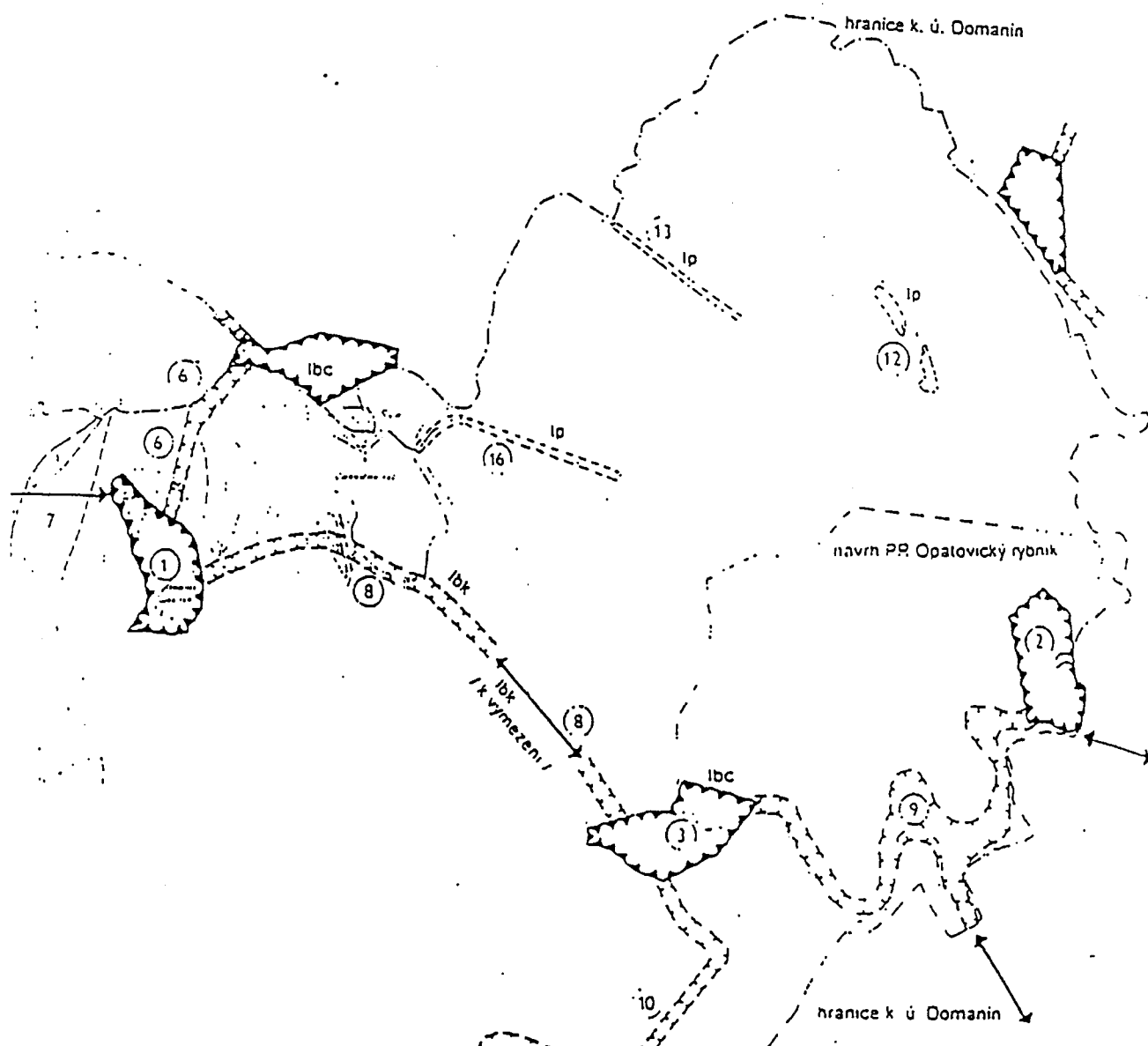
Na základě tohoto posouzení je možno formulovat podmínky pro změnu řešení, které by vedly ke zmenšení negativních vlivů záměru na krajinný ráz.

Zpracoval: Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc. (prosinec 1998)

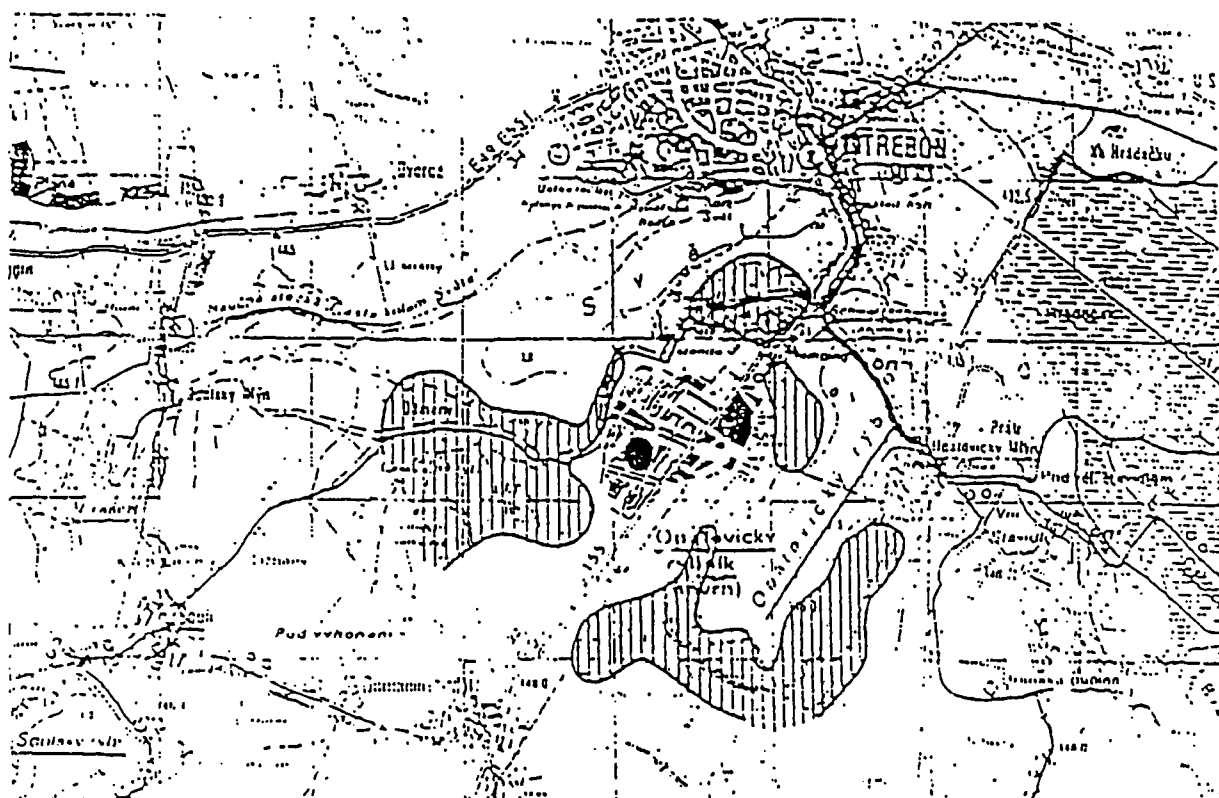
Grafické přílohy

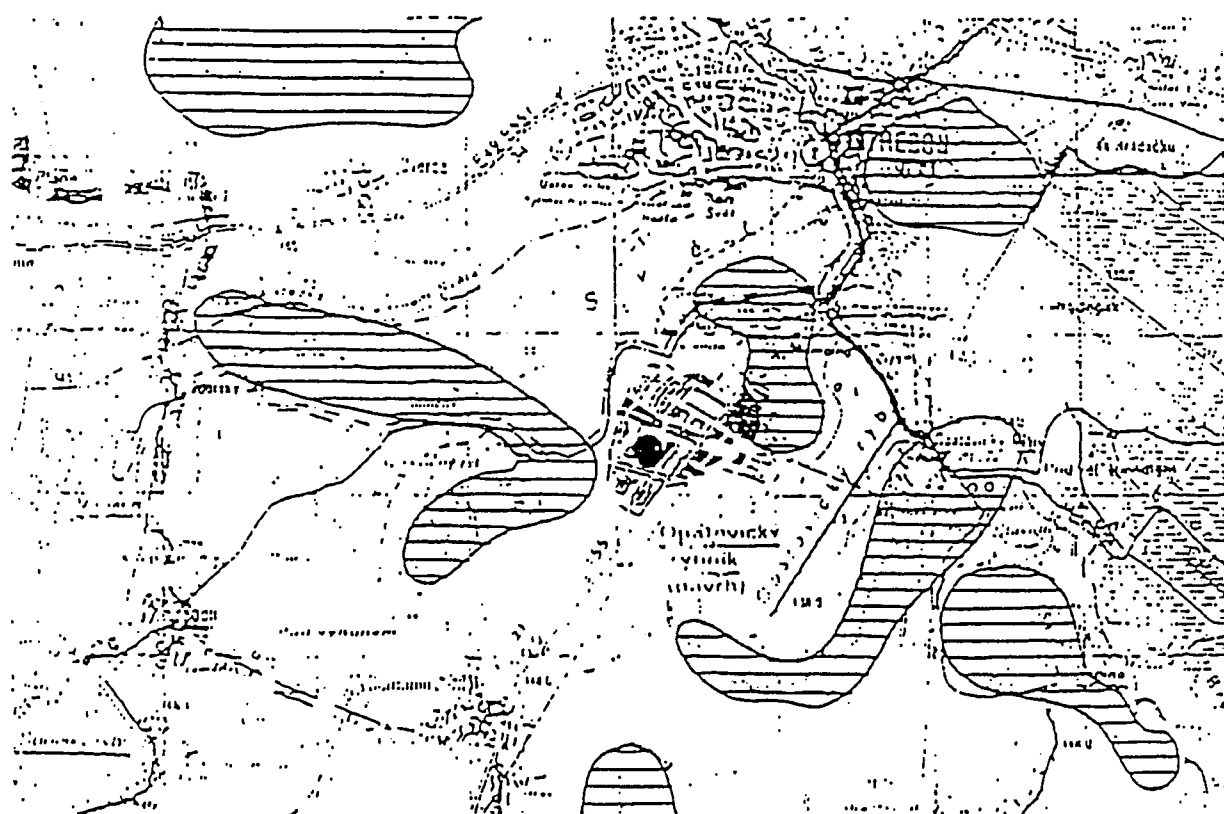
*Domanín – Rohy, územní plán zóny (opravený koncept 5/98, Ateliér Charvát)
Výřez zmenšený ze situace 1 : 5 000*

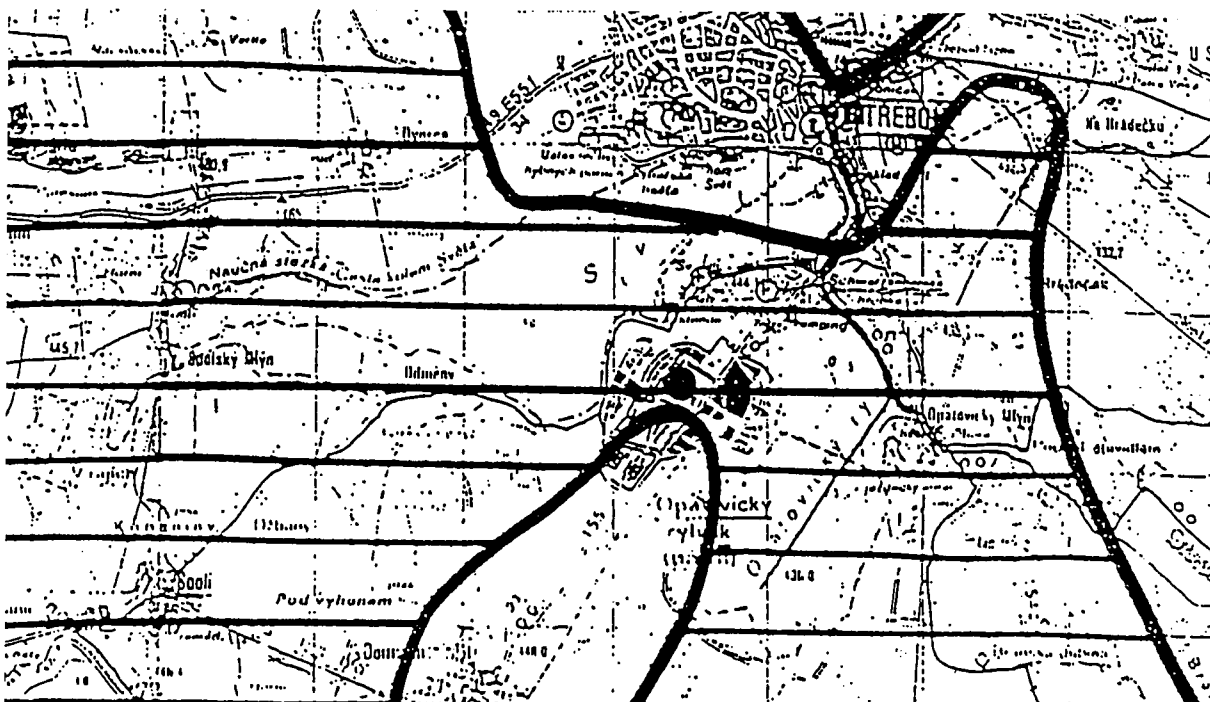
Obr. 1: Generel místního ÚSES Domanín, 1 : 20 000
(WV Projekt servis s.r.o. České Budějovice, Ing. Jiří Wimmer, 1998)

Obr. 2, Lokality s vysokými krajinářskoestetickými hodnotami, 1 : 50 000
 ● navrhovaná zástavba

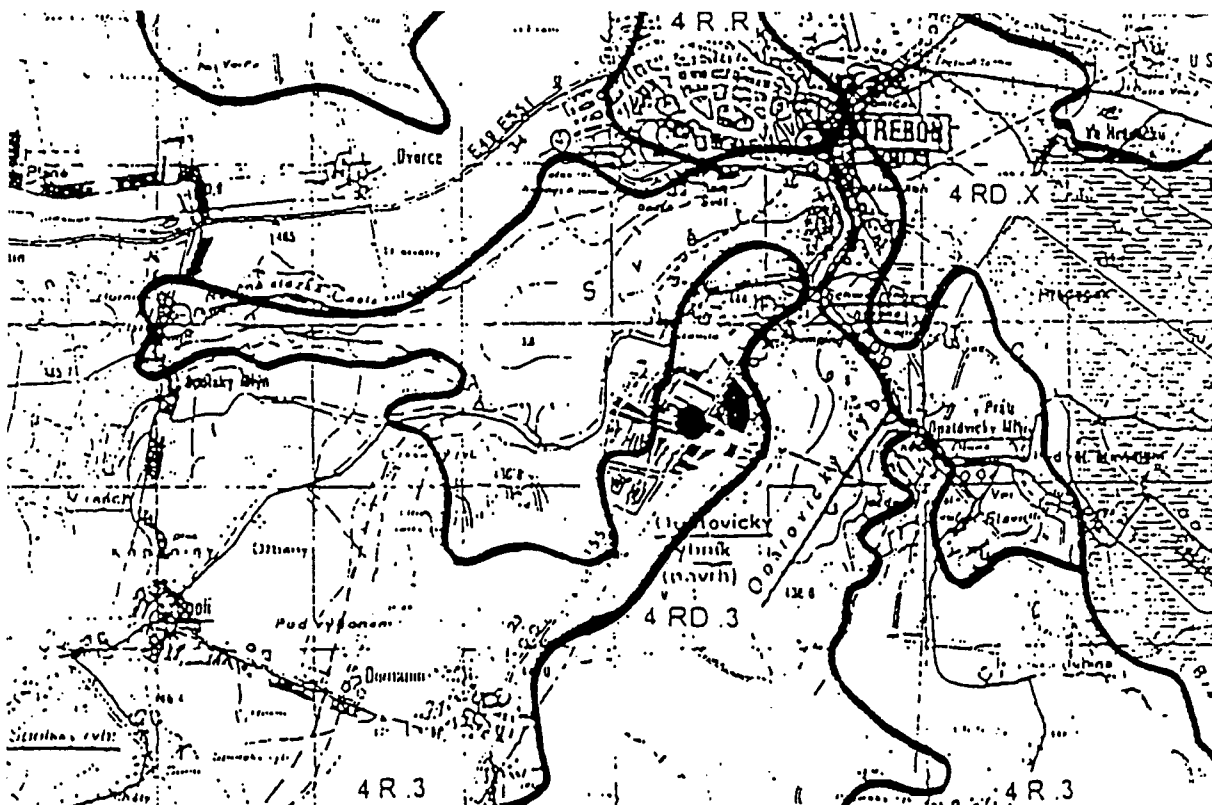

Obr. 3, Schéma hranic krajinářsky hodnotných území, 1 : 50 000
 (dle ekologické optimalizace hospodaření Třeboň 1980)
 ● navrhovaná zástavba

Obr. 4, Schéma dle krajinářského hodnocení, 1 : 50 000
(Terplan 1974)

● navrhovaná zástavba **—** krajina harmonická **==** oblasti a lokality se zvýšenou estetickou hodnotou

Obr. 5, Schéma biochor, 1 : 50 000, (Culek, 1998)

4 D X – rašeliny 4. VS, 4 RD 3 – rozsáhlé rovinné sníženiny v pánvích 4. VS – nejuhlčí, 4 R 3 – vlhké plošiny na kyselých horninách 4. VS, méně vybraně než 4 D 3 – spojen přechody, 4 R. R – plošiny na šterkopěcích 4 VS, suché

Anotace

Metodické doporučení konkretizuje znění § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, a respektuje navazující obecně závazné předpisy na poli územního plánování, památkové péče a zemědělství. Je určeno zejména okresním úřadům a správám velkoplošných chráněných území, jakož i právníkům a fyzickým osobám, které orgán ochrany přírody pověří hodnocením krajinného rázu.

Má sloužit jako pracovní podklad pro přípravu obecně závazného prováděcího předpisu o ochraně krajinného rázu podle usnesení vlády č. 415/1998, jehož návrh předloží ministerstvo životního prostředí, ministerstvo pro místní rozvoj a ministerstvo kultury vládě ČR v červnu 1999.

Výchozím podkladem tohoto metodického doporučení byla metodika hodnocení krajinného rázu, používaná Správou chráněných krajinných oblastí ČR (1997) jako specializovaným orgánem státní správy.

Na přípravě tohoto metodického doporučení se jako oponenti podíleli

Doc. Ing. arch. Miroslav Baše s chotí
RNDr. Martin Culek
Ing. arch. Jiří Hruza
Ing. Petr Lepeška
JUDr. PhDr. Dobroslav Líbal
Doc. Ing. arch. Jiří Löw, CSc.
Ing. Václav Mazín
Ing. arch. Martin Říha
Ing. Petr Sklenička, CSc.
Akad. arch. Vojtěch Storm
prom. hist. Jaroslav Svatoň
RNDr. Alena Škoudlínová
Ing. arch. Martin Tunka, CSc.
Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.
Ing. Martin Weber

Zpracovatel děkuje všem za cenné podněty a uvítá i Vaše připomínky na adrese:

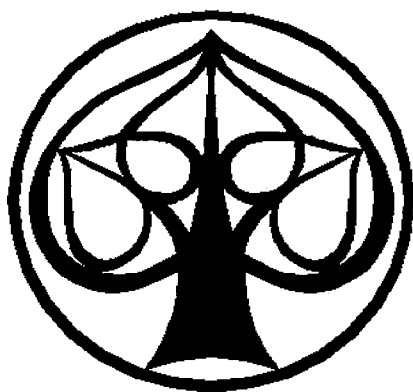
Agentura ochrany přírody a krajiny
Kališnická 4-6
130 23 Praha 3

Leden 1999

Hodnocení krajinného rázu

(metodika zpracování – upravená verze)

Roman Bukáček, Petr Matějka

Obsah

I. Úvod	160
II. Obecná část.....	161
1. Cíle	161
2. Způsob zadání	161
3. Formy výstupů	161
4. Využití	161
5. Použitá terminologie	161
III. Hodnocení kvality krajinného rázu	163
1. Metoda hodnocení	163
2. Metodika zpracování hodnocení	167
IV. Posouzení vlivu konkrétního záměru na krajinný ráz oblasti či místa v detailním pohledu ...	174
VI. Rozšiřující hodnocení	177
1. Hodnocení dominant	177
VII. Pomocný materiál a podklady	182
1. Seznam charakteristik krajinného rázu	182
Poznámky	186
Literatura:	187

I. Úvod

Tato metodika vznikla z podnětu ředitele Správy CHKO ČR, pracovní skupiny pro vytvoření metodiky hodnocení krajinného rázu ve složení: RNDr. Helena Seifertová – koordinátor pracovní skupiny, Doc. Ing. Arch. Ivan Vorel, CSc., Ing. Arch. Jan Hubáček a Ing. Arch. Tomáš Koreček, Petr Vetešník, Ing. Arch. Jana Mejzrová, Ing. Mirka Mašková, Mgr. Pavel Vaněk, Ing. Jan Schlossar.

Úkolem metodiky je sjednocení způsobu zpracování hodnocení kvality krajinného rázu, popř. zpracování podkladů pro eliminaci projevu negativních charakteristik a zároveň sjednocení hodnocení vlivu konkrétního záměru na kvalitu krajinného rázu daného území.

Metodika zahrnuje tři formy ochrany krajinného rázu:

- preventivní – postup hodnocení krajinného rázu a stanovení jeho ochrany, stanovení limitů ochrany krajinného rázu
- kauzální – expertní hodnocení vlivu konkrétního záměru na kvalitu krajinného rázu daného území
- tvůrčí – tvorba v krajině s narušenou kvalitou krajinného rázu, eliminace negativních projevů v krajině

Hodnocení krajinného rázu vychází ze skutečnosti, že ve většině řešených území lze jen obtížně stanovit obecná hodnotící kritéria a tím i obecné limity pro zajištění ochrany krajinného rázu.

Metodika je členěna na několik částí:

- Obecná část – kapitola uvádí cíle metodiky, základní podklady potřebné pro práci s metodikou, způsob zadání, formy výstupů a terminologii.
- Hodnocení kvality krajinného rázu – kapitola je rozdělena na dvě části:
 - Metoda hodnocení
 - Metodika zpracování
- Posouzení vlivu záměru na krajinný ráz oblasti či místa – uvádí postup vyhodnocení potenciální změny krajinného rázu vzhledem k realizaci konkrétního záměru
- Rozšiřující hodnocení – kapitola obsahuje detailní hodnocení některých složek krajinného rázu (dominanty, krajinné osy apod.)
- Pomocný materiál – kapitola obsahuje seznam charakteristik krajinného rázu

Dlužno poznamenat, že předkládaný materiál metodiky není zcela úplný vzhledem k rozpracovanosti některých kapitol. Chybí zde některé z definic v kapitole I., v kapitole V. není uvedena kategorizace sídel a podrobný postup pro hodnocení prostorových vztahů. Není zde zároveň uvedeno větší množství příkladů a v pomocném materiálu chybí rozpracování některých charakteristik (zejména hlukové a pachové). Za tuto skutečnost se omlouváme a v případě zájmu na požádání dokončenou verzi metodiky zašleme.

Závěrem bychom chtěli poděkovat Doc. Ing. Arch. Ivanu Vorlovi, Csc. a Ing. Petru Skleničkovi, CSc. za jejich nezištnou pomoc a trpělivost.

Autoři

II. Obecná část

1. Cíle

Zavedení jednotného postupu při vyhodnocení krajinného rázu a jeho ochrany, jako podkladu pro výkon státní správy, tzn. posuzování vlivu využití krajiny na její estetické a krajinářské funkce.

2. Způsob zadání

Príslušný orgán státní správy (zadavatel) na úseku ochrany přírody bude zpracování zadávat a řídit. Správa VCHÚ (NP, CHKO), která je na svěřeném území zároveň odborným orgánem, může zpracování provést sama.

3. Formy výstupů

- textová zpráva s popisem řešeného území a jeho členěním na krajinné celky a prostory; charakteristika krajinných celků a prostorů
- mapa měřítka 1 : 25 000 se zákresem krajinných celků a jejich prostorů, dominantních prvků, popř. zásadních krajinných složek (prvků)
- přehledová mapa měřítka 1 : 50 000 nebo 1 : 100 000 (podle velikosti řešeného území)
- tabulky krajinných celků a prostorů s výčtem charakteristik a stanovením limitů jejich ochrany

4. Využití

Objektivní podklad pro výkon státní správy na úseku ochrany přírody a krajiny, zejména pak ustanovení §12, zákona č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů (dále jen zákon).

Dále může sloužit jako podklad pro:

- zpracování územně plánovací dokumentace, územně plánovacích podkladů
- plány péče o VCHÚ
- vyhodnocení ekologické stability území
- multikriteriální analýzy v GIS.

5. Použitá terminologie

Použité termíny vycházejí především z termínů obsažených v §12 odst. 1 – 3 zákona „Ochrana krajinného rázu a přírodní park“ a dále z odborné literatury zabývající se touto problematikou.

A. Citace §12 zákona

(1) Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.

(2) K umísťování a povolování staveb, jakož i jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným

právním předpisem.

(3) K ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, který není zvláště chráněn podle části třetí tohoto zákona, může orgán ochrany přírody zřídit obecně závazným předpisem přírodní park a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území.

B. Výklad pojmů

Krajina – je část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky (§3 písm. k zákona).

Krajinný ráz – je souborem specifických charakteristik pro určitou konkrétní oblast či místo v krajině, které jsou příčinou jejího komplexního – funkčního, vizuálního, senzuačního a jiného projevu a činí ji tak typickou až nezaměnitelnou.

Oblast krajinného rázu – je krajinný celek se specifickým, charakteristickým přírodním a kulturně-historickým či jiným projevem a je odlišitelný hranicí. Hranicí může být horizont, přírodní prvky i umělé prvky.¹

Místo krajinného rázu – je specifickým menším krajinným prostorem uvnitř krajinného celku s určujícími charakteristikami; vyznačuje se homogenitou z hlediska jeho hodnot.²

Estetická hodnota – je projev přírodních a kulturních hodnot, harmonického měřítka a vztahů v krajině.

Přírodní hodnota – je určena přírodními charakteristikami dané oblasti či místa z hlediska jejich funkce, původnosti, historického vzniku.

Významný krajinný prvek – ustanovení §3, odst. 1, písm. b) zákona

Zvláště chráněné území – ustanovení §3, odst. 1, písm. f) zákona

Kulturní dominanta krajiny – je krajinný prvek či složka v krajině, jehož význam je nesporný z historického hlediska, architektury či jiného oboru lidské činnosti, který ve svém projevu ovlivňuje souhrn charakteristik daného místa či oblasti.

Přírodní dominant – je krajinný prvek či složka v krajině, který svým významem a projevem ovlivňuje souhrn charakteristik daného místa či oblasti (výšková dominant, dominant sníženin, dominantní zastoupení apod.).

Harmonické měřítko a vztahy v krajině – jsou výsledkem poměru jednotlivých charakteristik; jejich prostorového rozměru, funkčního vztahu.

Krajinný prvek – je skladebnou jednotkou krajinné složky. Je buď přírodní nebo umělý.

Krajinná složka – relativně homogenní ekologická jednotka, je souhrnem prvků uvnitř krajiny, má jednotný projev a vyznačuje se stejnou funkcí; velikostí relevantní krajinnému měřítku (Forman et Godron 1993, upraveno).

Charakteristika krajinného rázu – souhrnný popis uspořádání krajinných složek a prvků nebo jejich souborů, které se podílejí na tvorbě krajinného rázu dané krajiny.

Činnost snižující estetickou a přírodní hodnotu krajinného rázu oblasti či místa – je taková činnost, která natolik naruší daná specifika oblasti či místa, že změni význam a obsah charakteristik, které jej určují a jsou jeho základním projevem na venek i uvnitř.

Kategorizace sídel – metoda hodnocení sídel z hlediska jejich estetické, historické, kulturní, urbanistické a architektonické charakteristiky a její kvalitativní hodnoty.

Prostorové vztahy – poměr, konfigurace a rozměr krajinných složek a prvků vytvářejících charakteristiky krajinného rázu.

III. Hodnocení kvality krajinného rázu

1. Metoda hodnocení

Metoda hodnocení krajinného rázu vychází z principu jeho ochrany a tvorby, resp. ochrany takových charakteristik, které jsou výraznými atributy přírodní a estetické kvality krajiny a eliminace charakteristik tuto kvalitu snižujících. Dále z principů krajinné ekologie, která chápe krajinu jako část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořenou souborem funkčně propojených ekosystémů; strukturu krajiny chápe jako prostorové uspořádání krajinných složek a prvků a jejich vzájemné vztahy (např. Forman, Godron, 1993, Hadač, 1982, Lipský, 1998).

Metoda hodnocení krajinného rázu spočívá:

- v determinaci jeho základních charakteristik v daném území
- v diferenciaci daného území na specifické územní celky (krajinné celky, krajinné prostory)
- v determinaci a sestavení seznamu charakteristik krajinného rázu tvořených krajinnými složkami, krajinnými prvky nebo jejich soubory
- ve stanovení významu a projevu každé charakteristiky krajinného rázu
- v hodnocení prostorových vztahů charakteristik krajinného rázu – krajinných složek a prvků
- v neposlední řadě ve stanovení návrhu ochrany a ochranných limitů

A. Determinace základních charakteristik území

Determinace základních charakteristik území je výchozím krokem pro hodnocení krajinného rázu, bez ohledu na velikost hodnoceného území. Základní charakteristiky jsou vyjádřeny krajinnými složkami velkoplošného rozsahu, které viditelně rozdělují krajinu na specifické územní celky nebo menší územní jednotky.³ Mezi základní charakteristiky patří především geomorfologie (tvary reliéfu), horizont (členitost, výška), vegetace, konfigurace převažujících krajinných složek vytvářejících matrice krajiny (les, orná, louky, vodní nádrže, urbanizované plochy), která souvisí s využitím území člověkem. Nelze opominout historický vznik současné krajiny a její duchovní a kulturní hodnoty.

B. Diferenciace území

Základním krokem je diferenciace území. Pro hodnocení krajinného rázu velkého územního celku (region, CHKO apod. – oblast krajinného rázu) rozdělíme území na specifické krajinné celky a prostory. Hodnocení malého území (místo krajinného rázu) vyžaduje jemnější diferenciaci jednotek v krajině v rámci prostoru, popř. sousedních předpokládaných prostorů. U hodnocení prováděného v rámci malého území je třeba vymezit buď krajinný celek, do kterého toto území nepochybně spadá (pokud takový ještě vymezen nebyl), nebo jen specifický krajinný prostor jako takový. Pro diferenciaci je nutné určit a popsat základní krajinné složky, které danou krajinu charakterizují. Diferenciace území se provádí následujícími kroky:

- a) Vyhodnocení základních charakteristik krajiny, dělících krajinu zájmového území na menší územní celky – krajinné celky (KC), významné krajinné prostory (KP)
- b) Vymezení územních celků – určení jejich hranic
- c) Popis vymezených územních celků, charakteristika dominantních krajinných složek a krajinných prvků vytvářejících základní charakteristiky území
- d) Popis vymezených krajinných prostorů, determinace dominantních složek a prvků (dále viz kapitola IV)

C. Výčet charakteristik krajinného rázu

Determinace charakteristik krajinného rázu definovaných krajinnými složkami a prvky, jejich funkce a změny v čase, je hlavní podstatou předložené metody. Charakteristiky krajinného rázu vyjadřují mnohostranný popis uspořádání krajinných složek a prvků nebo jejich souborů, které se podílejí na tvorbě krajinného rázu dané krajiny. Jednotlivé charakteristiky jsou pak zjednodušeným vyjádřením určitých souborů krajinných složek a prvků, které působí jednotným dojmem. Podle původnosti obsažených krajinných složek a prvků rozdělujeme charakteristiky na přírodní, kulturní a prostorové (viz Seznam charakteristik).

Příklad:

V rovinaté zemědělské krajině Pardubicka, kde převládají intenzivně obhospodařované plochy (především orná), silně urbanizovaná krajina velkých sídel a lesní porosty zastoupené charakteristickými kulturními bory na terasách a olšinami ve zvodněných sníženinách, můžou být charakteristiky zapsány velmi zjednodušeně takto: výrazná geometrizace krajiny, intenzivně využívané zemědělské plochy o velké výměře s převahou orné, hospodářské bory s výraznými ostrými okraji, rovinný reliéf s nevýraznými terasami a drobnými tvary (hrany teras, písečné přesypy, mrtvá ramena), urbanizovaná krajina sídel a jejich bezprostředního okolí a v neposlední řadě řeka Labe. Další charakteristikou, kterou nelze opominout, je nevýrazný horizont a otevřenost krajinné scény.

D. Stanovení významu jednotlivým charakteristikám krajinného rázu

Jednotlivým charakteristikám v rámci sledovaného území (oblast, celek, prostor aj.) stanovujeme jejich význam. Významem rozumíme určitý podíl dané charakteristiky v celkovém výrazu krajiny. Význam charakteristik stanovujeme ve třech stupních podle následující stupnice: I. Zásadní; II. Určující; III. Významná.

I. Zásadní

Charakteristika krajinného rázu, jejíž zastoupení je dominantní, určuje vymezení prostoru KC (KP), jejím odstraněním by došlo k celkové změně i vymezení KC (KP).

II. Určující

Charakteristika krajinného rázu, jejíž zastoupení je až dominantní, může tvořit specifický doprovod složky zásadní a jejímž odstraněním by došlo ke změně celkového výrazu nebo funkce KC (KP) beze změny jeho vymezení.

III. Významná

Charakteristika krajinného rázu, jejíž zastoupení je dáno významem z hlediska užívání krajiny, kulturně–historického či jiného hlediska, jejímž odstraněním by došlo ke změně vnímání funkcí, historie, zastupujícího symbolu KC (KP).

Příklad:

Tabulka 1: Budeme-li se držet schematického příkladu Pardubicka, bude výčet charakteristik přibližně vypadat takto:

Charakteristika	Význam
Výrazná geometrizace krajiny	Určující
Rovinný reliéf s nevýraznými terasami a drobnými tvary (hrany teras, písečné přesypy, mrtvá ramena)	Určující
Neidentická zástavba okrajů sídel a jejich začlenění do krajinného rámce	Určující
Řeka Labe s technicky výrazně upravenými toky	Významná
Řeka Labe s přírodními nebo přírodě blízkými břehovými porosty	Významná
Hospodářské bory s výraznými ostrými okraji	Významné
Slatiny, rybníky	Významné
Vertikální stavby technického charakteru	Významné
Intenzivně využívané zemědělské plochy o velké výměře s převahou orné	Zásadní

E. Pozitivní a negativní projevy zúčastněných složek a jejich určení

Každá charakteristika, kromě toho, že má určitý podíl na výrazu dané krajiny, se vyznačuje projevem. Projev může být pozitivní, tzn. že daná charakteristika působí v celkové krajinné scéně kladně, nebo negativní. Určení projevu je velmi důležité pro následné vyhodnocení charakteristik. Projev jednotlivých charakteristik stanovíme podle následujícího schématu⁴:

a) Pozitivní projev přírodních charakteristik

- geograficky původní v daném celku (přírodě blízké až přírodní složky, jejich významný podíl)
- geograficky nepůvodní, ale vzhledem k vývoji krajiny zdomácnělé (přírodě blízké až přírodní složky, jejich významný podíl)

b) Pozitivní projev umělých charakteristik:

- je podřízen až využívá charakteristický reliéf místa (např. Ještěd)
- nenaruší harmonii měřítka a vztahů v krajině (např. objekt lidové architektury)
- využívá oblastních zdrojů surovin (konstrukčně použitých do specifika místa), nebo při použití jiných surovin (materiálů) neznehodnotí výše uvedené
- zvukem nepřehluší harmonii přirozených zvuků nebo zápachem nepřehluší přirozené pachy v prostoru nebo celku

c) Negativní projev přírodních charakteristik:

- geograficky nepůvodní v daném celku s negativními projevy (expanzivní nepůvodní druhy vzrostlých rostlin, např. porosty křídlatky sachalinské, bolševníku velkolepého, disturbance většího rozsahu vlivem působení zvěře a vegetace aj.)

d) Negativní projev umělých charakteristik:

- nerespektuje konfiguraci terénu
- je v rozporu s harmonií měřítka a vztahy v krajině
- vytváří nepřirozené aspekty s přihlédnutím k ročním obdobím
- používá nevhodné materiály bez respektování tradičních technologií dané krajiny
- zvukem přehluší harmonii přirozených zvuků nebo zápachem přehluší přirozené pachy v prostoru a celku
- prašností či kouřem svého provozu pohledově zastiňuje krajinu a vytváří prašné povlaky (mění přirozenou barevnost)

(Vetešník et Mejzrová 1997, upraveno)

e) Neutrální projev charakteristik:

- je nezanedbatelnou charakteristikou, která se však jednoznačně nevyznačuje pozitivním ani negativním projevem

Pro neutrální projev je charakteristické, že při změně celkového projevu charakteristik podílejících se na krajinném rázu může zvýraznit negativní či pozitivní projev některé z nich.

Stanovení projevu musí být jednoznačné. Projev charakteristiky zaznamenáme podobně jako význam do příslušného řádku v tabulce pomocí následujících značek:

[+] jednoznačně pozitivní, [0] neutrální, [-] jednoznačně negativní

Příklad:

Tabulka 2: Rozšíříme-li předchozí tabulku Pardubicka, může projev jednotlivých charakteristik přibližně vypadat takto:

Charakteristika	Význam Projev	
Výrazná geometrizace krajiny	Určující	-
Rovinný reliéf s nevýraznými terasami a drobnými tvary (hrany teras, písečné přesypy, mrtvá ramena)	Určující	0
Neidentická zástavba okrajů sídel a jejich začlenění do krajinného rámce	Určující	-
Řeka Labe s technicky výrazně upravenými toky	Významná	-
Řeka Labe s přírodními nebo přírodě blízkými břehovými porosty	Významná	+
Hospodářské bory s výraznými ostrými okraji	Významné	+
Slatiny, rybníky	Významné	+
Vertikální stavby technického charakteru	Významné	-
Intenzivně využívané zemědělské plochy o velké výměře s převahou orné	Zásadní	-

F. Prostorové vztahy

Určení prostorových vztahů je posledním, avšak nejdůležitějším krokem. Prostorové vztahy můžeme definovat jako soubor vztahů charakteristik, které jsou dány měřítkem krajiny, celkovým charakteristickým výrazem, prostorovými charakteristikami (reliéf, horizont, krajinná scéna), geometrizací krajiny (pravidelné útvary), barevností a mozaikovitostí, kontrastem. Charakteristiky se mohou navzájem doplňovat – vytvářejí tak specifické soubory (dominanta kostela se hřbitovem nad vesnicí doplněná stromořadím, kaskáda drobných vodních nádrží s břehovými porosty a podmačenými loukami apod.) nebo se navzájem mohou stírat (např. dominantu kostela je potlačena výraznou vertikální stavbou televizního vysílače).

Při definování prostorových vztahů se řídíme následujícím klíčem:

- vztahy základních charakteristik, resp. krajinných složek (popř. i prvků), které je vytváří s tvary reliéfu (rozlehlost, svažítost, dynamika apod.)
- vztahy jednotlivých přírodních a kulturních charakteristik s prostorovými charakteristikami (např. charakteristiky vytvářející geometrické prvky v krajině vzbuzující pocit cizorodého elementu, velikosti ploch a jejich tvary)
- vztahy přírodních charakteristik s charakteristikami kulturními
- dominanty, jejich působení a vztahy s ostatními charakteristikami

G. Stanovení ochrany – limity

Návrh ochrany vychází z předchozího hodnocení, kde jsou patrné nejen vztahy v krajině z hlediska krajinného rázu, ale i jeho typické znaky. Návrh spočívá v dílčí ochraně pozitivních a některých neutrálních charakteristik, dále v ochraně prostorových charakteristik, které svou kombinací vytvářejí harmonický charakter krajiny. Nejdůležitější je zachování krajinných složek, které jsou významem hodnoceny jako zásadní pozitivní a určující pozitivní, naopak zmírnění významu zásadních negativních a určujících negativních. U charakteristik s negativním projevem je možné stanovit nápravy, které tento projev zmírní nebo odstraní.

Dále je nutné stanovit základní limity, které je třeba dodržet při určitých činnostech v krajině, např.: limity pro výstavbu nových objektů, přestavbu objektů (zachování charakteristických konstrukčních prvků), kácení mimolesní zeleně (náhrada, zmlazení),

technické zásahy do vodního toku, výškové stavby apod.

2. Metodika zpracování hodnocení

Zpracování hodnocení můžeme rozdělit do dvou úrovní:

Rámcové hodnocení většího území (oblasti), které přesahuje 50 km² a může dosahovat až okolo 1 000 km². Hodnocení obsahuje sadu materiálů (text, tabulky, mapy), které slouží jako podklad ve správním řízení podle §12 zákona. Textová část obsahuje stručný popis základních charakteristik krajinného rázu daného území a limity jeho ochrany vycházející z hodnocení. Tabulková část obsahuje výčet charakteristik krajinného rázu, jejich význam a projev. V mapové části jsou zakresleny krajinné celky a významné krajinné prostory,⁵ dominanty, popř. další charakteristiky vyjádřitelné zákresem do mapy (viz kapitola V.). Rámcové hodnocení slouží k preventivní ochraně krajinného rázu daného území, ale i k jeho tvorbě (eliminace negativně se projevujících charakteristik, vnášení nových pozitivně se projevujících charakteristik). Rámcové hodnocení lze tak využít jako podklad při posuzování konkrétních záměrů, které mohou změnit krajinný ráz oblasti či místa (snížit estetickou hodnotu krajinného rázu nebo jej vytvářet), kde je dostačující konfrontace záměru s charakteristikami zpracovanými pro toto hodnocení.

Hodnocení významného krajinného prostoru představuje sestavení sady výstupních materiálů sloužících pro ochranu krajinného rázu území malého rozsahu.⁶ Hodnocení významného krajinného prostoru je vhodným nástrojem pro ochranu (i tvorbu) krajinného rázu malých území se specifickými vlastnostmi (esteticky exponovaná území), kde nebylo provedeno (není reálné, nevypadá se) hodnocení rámcové. V tomto případě chybí vymezení krajinných celků a vyhodnocení jejich charakteristik. Snížení estetické a přírodní hodnoty krajinného rázu těchto prostorů má pak za následek celkové snížení estetické kvality krajinného rázu dané krajiny. Výstupní materiál je podobný jako u předchozího hodnocení, jen je orientován více na detail. Hodnocení významného krajinného prostoru definuje preventivní ochranu krajinného rázu malých území v krajině a zároveň slouží (podobně jako předchozí) k jeho tvorbě.

A. Podklady

Podklady pro hodnocení krajinného rázu lze rozdělit do dvou rovin důležitosti: základní a rozšiřující. Základní podklady chápeme jako ty, bez kterých se nelze v hodnocení krajinného rázu obejít, tudíž je není možné opominout. Nemusí však vždy být aplikovány plně a některé chybějící je možné nahradit jinými vhodnými. Rozšiřující podklady slouží jako upřesňující materiál pro správné pochopení vzniku a uspořádání charakteristik krajinného rázu daného území nebo jako orientační materiál pro lepší přehled vlastností daného území (např.: zonace CHKO, fytogeografické členění apod.).

a) Základní podklady

Pro hodnocení krajinného rázu je nutné shromáždit následující podklady ze zájmového území:

- základní fyzická mapa měřítko 1 : 25 000 – základní mapa ČR – slouží jako podklad pro zákresy grafických výstupů hodnocení, obsah mapy vyjadřuje základní charakteristiky území
- základní mapa vhodného měřítko (1 : 50 000 nebo 1 : 100 000) – slouží jako přehledná mapa
- geomorfologické členění území, tvary reliéfu (není-li přístupný podrobnější materiál použijeme: Demek a kol. 1987: Zeměpisný lexikon, Academia, Praha.)

- letecké snímky řešeného území (nejsou-li k dispozici, je nutné si vystačit se základní mapou a fotografiemi z území)
- literární a kartografické podklady o historickém vývoji území
- základní charakteristika aktuální vegetace
- základní charakteristika využití území
- základní charakteristika osídlení (urbanizované plocha – sídla a jejich bezprostřední okolí)
- základní charakteristika významných projevů vodních prvků (vodní nádrže, jezera, údolní nivy, zaříznutá údolí, bažiny apod.)

Pro vyhodnocení konkrétního záměru (vliv konkrétního stavebního záměru, pozemkových úprav nebo jiného využití krajiny v místě):

- základní fyzická mapa měřítka 1 : 25 000 – základní mapa ČR
- letecké snímky řešeného území
- literární a kartografické podklady o historickém vývoji území

b) *Rozšiřující podklady*

- biogeografické členění České republiky (Culek ed. 1995)
- mapa potenciální vegetace (popř. rekonstrukce vegetace z jednotlivých historických předělů, které se významně podílely na změnách krajinného rázu daného území)
- mapování krajiny z hlediska ochrany přírody (Pellantová 1994)
- seznamy VKP (mimo CHKO a NP)
- charakteristiky typu osídlení území – popř. slohy, tvarosloví aj.
- zonace VCHÚ
- maloplošná CHÚ
- schválené ÚSES
- mimo VCHÚ významné krajinné prvky
- seznamy památkových objektů a souborů a jejich ochranná pásma
- krajinné památkové zóny
- vesnické památkové zóny
- ochranná pásma městských památkových rezervací
- územně plánovací dokumentace

Výčet doplňujících podkladů nelze jistě považovat za úplný, je tedy možné využít i jiné podklady.

B. *Rámcové hodnocení krajinného rázu většího území – oblasti*

Hodnocení krajinného rázu specifického území o větší plošné výměře se zpracovává tam, kde si charakter území takové hodnocení vynucuje. Jde o krajinářsky exponovaná území, zejména pak národní parky, chráněné krajinné oblasti, přírodní parky a jiná zákonem blíže nespecifikovaná území většího rozsahu, kde je základním předmětem ochrany ráz krajiny. Pro tato území se zpracovává materiál, který slouží jako základní výchozí podklad pro řešení dílčích konkrétních úloh. Výstupem jsou kartografické podklady v měřítku max. 1 : 25 000 s přehledovou mapkou ve vhodném měřítku, tabulkové a tex-

tové popisy jednotlivých charakteristik podílejících se na tvorbě krajinného rázu. Materiál obsahuje v textové části základní charakteristiky řešeného území a stanovení preventivní ochrany krajinného rázu (limity); v tabulkové části – výčet charakteristik krajinného rázu jednotlivých územních celků, jejich význam, projev a působení v celkovém obrazu krajiny; v kartografické části zákresy územních jednotek, dominant a některých prostorových vztahů.

a) Základní popis řešeného území

Základní popis zpracováváme jako textový dokument, který členíme do jednotlivých kapitol podle následujícího zadání.

(1) Přírodní charakteristika

Stručná charakteristika přírodních poměrů řešeného území a jeho širších územních vztahů, s důrazem na ráz krajiny:

- a.1. Geomorfologické poměry
- a.2. Hydrologické poměry
- a.3. Vegetační pokryv

(2) Kulturně–historický vývoj krajiny řešeného území od dokumentovaných počátků až po současnost

Charakterizuje vývoj osídlení (kolonizace území) a hospodářského využívání území v jednotlivých epochách, kdy docházelo v krajině k zásadním změnám. Např.: první kolonizace území, hospodářský rozvoj v 17. stol., rozvoj zemědělství v 18. a 19. stol., industrializace na přelomu 19. a 20. stol., intenzifikace zemědělství 50. léta, 70. léta apod. Důraz je nutné dát na viditelné projevy jednotlivých epoch (jejich vnímatelné dopady na krajinu), v současné krajině zájmového území, je třeba je stručně charakterizovat.

(3) Celková charakteristika základních krajinných složek a krajinných prvků současné krajiny

Stručná charakteristika zásadních složek krajiny, především však **tvary reliéfu a jejich uspořádání, současná vegetace** (rozmístění ploch lesa, trvale zatravněných ploch a ploch orné), **vodní prvky** (jezera, vodní nádrže, jejich soustavy, říční niva, zaříznuté údolí) **současný stav osídlení** (rozmístění velikost a kvalita sídelních útvarů) a **využití území člověkem** (konfigurace obdělávaných ploch, komunikace aj.). Dále celkový charakter **míry zachování krajiny** vzhledem k historickému vzniku a v neposlední řadě stručná charakteristika výrazných ucelených partií,⁷ dominant, popř. typů současné krajiny (Lacina, 1990), prostorových vazeb, začlenění sídel do krajinného rámce (Vorel, 1995; Baše, 1998) apod.

(4) Výčet základních charakteristik území

Seznam základních charakteristik území, které jsou vyjádřeny především krajinnými složkami velkoplošného rozsahu, a které viditelně diferencují krajinu na územní celky (krajinné celky, krajinné prostory). Seznam je zpracován podle následujícího klíče:

- členitost a specifické tvary reliéfu
- výška horizontu a jeho členitost (krátké linie, dlouhé linie, narušení vertikálami apod.)

- základní projevy vegetace (lesní porosty, trvale zatravněné plochy, orná, sady apod. – vegetace přírodní až přírodě blízká, vegetace nepůvodní vzhledem ke stanovišti nebo geograficky)
- konfigurace a velikost převládajících krajinných složek (lesy, orná, travní plochy, urbanizované plochy, vodní plochy apod.)
- míra osídlení a hustota sídelních útvarů (typy sídelních útvarů, architektura a urbanismus)
- významné vodní prvky (vodní nádrže, jezera, jejich kaskády s břehovými porosty apod.)
- prostorové charakteristiky (uzavřené – otevřené prostory)

Seznam základních charakteristik se uvádí bez rozsáhlého komentáře.⁸

b) *Rozčlenění řešeného území na krajinné celky (KC) – zápis a zakres hodnocení krajinného rázu jednotlivých KC*

Sledované území je nutné diferencovat na specifické krajinné celky, přičemž za krajinný celek (oblast krajinného rázu) považujeme výřez dané krajiny sledovaného území s charakteristickým estetickým, přírodním, historickým či jiným projevem, který je odlišitelný hranicí. Hranice může být tvořena horizontem, přírodními prvky i umělými prvky. Krajinný celek má rámec jednotného hodnocení a je specifikován souhrnem charakteristik, které ho definují, popř. souborem krajinných prostorů.

U vymezení krajinného celku vycházíme ze základních charakteristik území, které se vždy v rozličných podobách na krajinném rázu podílejí. Jsou to: tvary a konfigurace reliéfu, zastoupení vegetace v krajině, působení a obsah vodního prvku, historický vývoj území (etapy podílející se na zásadních změnách krajinného rázu daného území) a současné využití krajiny. Hranice KC může být kombinací všech jmenovaných činitelů nebo podle toho, který je v daném místě rozhodující.⁹ Při vymezení KC jsou důležité dva pohledy:

- Uvnitř KC – interiérové pohledy, konfigurace složek a prvků vytvářející prostorové charakteristiky).
- Vně prostoru KC – vnější pohledové projevy okolních KC a jejich prostorů, průhledy, otevřenost a horizont.

Vymezené krajinné celky musí být vzájemně odlišitelné. Případ, kdy lze konečné hodnocení krajinného rázu v plné šíři použít na dva sousední celky (shodné charakteristiky, prostorové vazby apod.), je důkazem chybného zpracování.

Ke každému krajinnému celku je nutné vypracovat stručný popis, seznam charakteristik a zakres do mapy vhodného měřítka (podle této metodiky 1 : 25 000).

Popis zpracujeme podle následující osnovy:

- Textová část obsahuje:
 - stručnou charakteristiku krajinného celku, která sestává ze základních odlišujících znaků – specifické charakteristiky, stručného popisu stavu a vzniku jednotlivých charakteristik
 - seznam krajinných prostorů v rámci krajinného celku (pokud není uveden do tabulky)

- seznam významných dominant v rámci KC a dominant, které se do KC promítají (výčet výškových, kulturních aj. dominant a dominantních celků, které se určujícím způsobem podílejí na krajinném rázu vymezeného KC)
- aktuální zásadní narušení negativními prvky z hlediska krajinného rázu v rámci KC a vliv významných narušení z okolních KC (tzn. popis takových projevů, které se v současné době určujícím nebo zásadním způsobem podílejí na celkové nebo jen částečné degradaci krajinného rázu, např.: nevhodně umístěné zemědělské či průmyslové areály, regulované toky bez přítomnosti břehové zeleně, rozsáhlé plochy orné, ruderální plochy, negativní narušení reliéfu, těžba, skládky, nevhodně začleněné výškové stavby apod.)
- výčet významných památkově chráněných objektů a památkových zón, které jsou akcentujícím prvkem kulturní charakteristiky řešeného území, jejich výčet je uveden jako seznam; je možný i zákres památkově chráněných objektů a zón v přehledové mapě
- seznam území přírodního charakteru, které ovlivňují celkový výraz KC – zejména může jít o MCHÚ, která jsou akcentujícím prvkem přírodní charakteristiky řešeného území
- základní prostorové vztahy: mozaikovitost, pestrost, uspořádání složek krajiny, barevný akcent, kontrast, otevřenost prostorové scény, horizont – popř. doplnit hodnocením prostorových vztahů – vychází z výčtu charakteristik krajinného rázu (viz tabulková část)
- stanovení ochrany krajinného rázu, limity (výčet charakteristik, které nelze změnit nebo do jaké míry, limity pro výstavbu, změny užívání pozemků apod.) – vychází z vyhodnocení prostorových vztahů a výčtu charakteristik krajinného rázu (viz tabulková část)

Grafická část obsahuje:

- zákresy hranic krajinných celků červenou barvou o síle čáry cca 1 mm
- čísla a názvy krajinných celků dle jejich pořadí v hodnoceném území; u VCHÚ je číslo KC uvedeno za lomítko a před lomítko se uvádí číselný kód VCHÚ, název KC uvádíme pod číslo (černou barvou o velikosti znaků 0,7 mm na výšku)
- Tabulková část obsahuje:
 - výčet charakteristik krajinného rázu KC, ale i projevujících se charakteristik z okolních KC
 - stanovený význam jednotlivých charakteristik krajinného rázu
 - projev jednotlivých charakteristik krajinného rázu

Popis a hodnocení v textové a tabulkové části je třeba zpracovat stručně, věcně a přehledně.

c) *Vymezení významných krajinných prostorů (KP) v rámci jednotlivých KC – zápis a zákres hodnocení krajinného rázu jednotlivých KP*

Některé části KC se mohou vyznačovat specifickými charakteristikami, které v rámci hodnocení KC jsou jen významné nebo je jejich význam zanedbatelný.¹⁰ Hodnocení krajinného rázu KC se v těchto případech pak jeví jako nedostatečné a je nutné jej zpřesnit. Jde o prostor, který se v detailním pohledu od hodnocení částečně (ve výjimečných případech plně) odlišuje. Zatímco se některá z charakteristik jeví v rámci KC jako významná, nebo se neprojevuje vůbec, v rámci prostoru je zásadní nebo určující

cí. Takové případy si vynucují vymezení menšího území, kde je třeba seznam charakteristik zpřesnit. Navíc zde přibudou charakteristiky nové, které se podílejí na krajinném rázu daného prostoru, ale v rámci KC jsou nevýznamné. Za tímto účelem vymezujeme krajinné prostory.

Významný krajinný prostor (místo krajinného rázu) je menším výrazně specifickým prostorem uvnitř krajinného celku s jinou zásadní charakteristikou. KP jako výrazně menší skladební jednotka v rámci KC a je tvořen krajinnými složkami a prvky, které jej specifikují, odlišují – jinde nebo v sousedství se neopakují. Prostory mohou být vymezeny i dominantou, k níž je přizpůsobeno její okolí apod.

Kompaktní zástavby sídelních útvarů je nutné považovat za specifické krajinné prostory a jako takové je vždy vymezovat.¹¹ Hodnocení KP je oproti hodnocení KC vždy detailnější.

Vymezení KP udává vždy tvar krajinné složky tvořící zásadní, popř. určující charakteristiky KP. Přitom je nutné přihlídnout i k dalším složkám krajiny, zejména pak reliéfu, vegetaci, vodě, současnému využití krajiny nebo historickým charakteristikám.¹² Dále nelze pro vymezení KP opomenout **vnímatelnost** KP jako relativně **uzavřeného prostoru** s dominantním působením jedné nebo více krajinných složek.¹³

Ke každému krajinnému prostoru je nutné vypracovat stručný popis, seznam charakteristik a zakres do mapy vhodného měřítka (podle této metodiky 1 : 25 000).

Popis zpracujeme podle následující osnovy:

- Textová část obsahuje:
 - stručnou charakteristiku krajinného prostoru (základní odlišující znaky)
 - výčet výškových, kulturních aj. dominant, které se určujícím způsobem podílejí na krajinném rázu vymezeného krajinného prostoru, popř. nad jeho rámec
 - charakteristiky, které výrazně narušují krajinný ráz KP – popis takových projevů, které se v současné době určujícím způsobem podílejí na celkové nebo jen částečné degradaci krajinného rázu, např.: nevhodně umístěné zemědělské či průmyslové areály, regulované toky bez přítomnosti břehové zeleně, rozsáhlé plochy orné, ruderalní plochy, negativní narušení reliéfu, těžba, skládky apod.
 - základní prostorové vztahy: mozaikovitost, pestrost, uspořádání složek krajiny, barevný akcent, kontrast, otevřenost prostorové scény, horizont – vycházejí z výčtu charakteristik krajinného rázu (viz tabulková část)
 - stanovení ochrany krajinného rázu, limity (výčet charakteristik, které nelze změnit nebo do jaké míry, limity pro výstavbu, změny užívání pozemků apod.) – vychází z vyhodnocení prostorových vztahů a výčtu charakteristik krajinného rázu (viz tabulková část) – **upřesnění oproti hodnocení KC**
- Grafická část obsahuje:
 - zákresy hranic krajinných prostorů tmavou zelenou barvou o síle čáry cca 0,8 mm
 - čísla a názvy krajinných prostorů dle jejich pořadí v hodnoceném KC; mimo VCHÚ se uvádí číslo prostoru za lomítko, kde před lomítkem je uvedeno číslo KC (1/12), u VCHÚ je před číslem KC opět uveden kód VCHÚ, názvy uvádíme pouze do tabulky charakteristik a popisu jednotlivých KC (černou barvou o velikosti znaků 0,7 mm na výšku)

- Tabulková část obsahuje:
 - výčet charakteristik krajinného rázu KP, ale i projevujících se charakteristik z okolí KP
 - stanovený význam jednotlivých charakteristik krajinného rázu
 - projev jednotlivých charakteristik krajinného rázu

Popis a hodnocení v textové a tabulkové části je třeba zpracovat stručně, věcně a přehledně.

d) *Krajinné dominanty*

Dominanty patří k neopomenutelným charakteristikám a jejich význam je dán mírou působení (vzdálenost, výška, specifické vlastnosti). V hodnocení je dělíme je na **přírodní a umělé**. Uvádíme je jako samostatné charakteristiky krajinného rázu do výčtu v rámci jednotlivých KC, KP a stanovujeme jejich význam a projev. Dominanty působící v rámci celého řešeného území či většího rozsahu uvádíme v základním popisu řešeného území (např. Ještěd – unikátní dominanta).

Dominanty zakreslujeme do mapy, kde jsou zakreslovány krajinné celky a prostory a jejich seznam uvádíme do seznamu charakteristik včetně významu a projevu. Kulturní dominanty vyjadřujeme malým rovnostranným trojúhelníkem (cca 0,8 cm na výšku) červené barvy s černým rámováním, přírodní kružnicí (průměr cca 0,8 cm) zelené barvy s černým rámováním. Okolo negativních dominant vytvoříme čtverec modré barvy o velikosti hrany cca 1,2 cm.

C. *Hodnocení blíže nespecifikovaných významných krajinných prostorů bez rámcového hodnocení*

Krajina, kde nebyly vymezeny KC (rámcové hodnocení), kde však jsou menší územní celky (rozsah krajinného prostoru) vyznačující se jednoznačně **převažujícími pozitivními projevy charakteristik krajinného rázu, charakterovou homogenitou, harmonickými vztahy jednotlivých složek krajiny**, si vynucuje preventivní ochranu krajinného rázu právě těchto menších území. Hodnocení blíže nespecifikovaných¹⁴ významných krajinných prostorů tak nahrazuje rámcové hodnocení většího území.

a) *Výběr významných krajinných prostorů*

Výběr významných krajinných prostorů se řídí předpokládanou vysokou kvalitou krajinného rázu:

- převažují přírodní a kulturní charakteristiky, jejichž projev je pozitivní
- prostorové vztahy jednotlivých charakteristik vytváří harmonické měřítko krajiny daného prostoru
- celkový význam kvality krajinného rázu výrazně přesahuje rámec území daného prostoru, tzn.: snížení estetické a přírodní hodnoty krajinného rázu těchto prostorů může mít za následek i celkové snížení estetické kvality krajinného rázu okolní krajiny

b) *Zpracování hodnocení*

Vymezení hranic, popis a zákres krajinných prostorů provedeme podle hodnocení významných KP v kapitole IV.2.C., včetně začlenění dominant (kapitola IV.2.D.).

IV. Posouzení vlivu konkrétního záměru na krajinný ráz oblasti či místa v detailním pohledu

Posouzení vlivu konkrétního záměru na kvalitu krajinného rázu je expertním hodnocením potenciálního ohrožení krajinného rázu, např. při investičních záměrech (Sklenička et Mimra 1998). Častou otázkou v rozhodovací praxi je posouzení vlivu konkrétního záměru (umístění stavby a působení jejího vzhledu, změny kultur v krajině při aplikaci pozemkových úprav, odstranění mimolesní zeleně apod.), kterým může vzniknout nová charakteristika krajinného rázu (např. dominanty – výškové stavby, dálnice). Působení záměru může být lokální – řešení detailu v krajině, např. úprava stavení na návsi, výstavba rodinného domku na okraji zastavěného území, odstranění vzrostlé zeleně v obci apod. Může však jít o záměr, který se uplatňuje v širokém okolí – vizuální projev či jiný senzitivní projev (čich, zvuk). Toto hodnocení chápe krajinu jako scénu (např.: Vorel 1995, Baše 1998) skládající se z definovatelných složek, které ji charakterizují (vyjádřeny charakteristikami krajinného rázu stejně jako u předchozích hodnocení – viz další kapitoly) a jednotlivé pohledy jako obrazy. Materiál hodnocení patří ke kauzálním formám ochrany krajinného rázu (Sklenička et Mimra 1998); tzn. expertní hodnocení míry ovlivnění krajinného rázu nějakého výřezu dané krajiny.

Posouzení vlivu konkrétního záměru se řídí obecnými pravidly pro hodnocení krajinného rázu (viz hodnocení výše). Kde chybí rámcové hodnocení krajinného rázu většího území, je nutné vypracovat hodnocení krajinného rázu záměrem dotčených území. Zjednodušené schéma posouzení můžeme pak vyjádřit několika kroky (postup):

1. Vymezení a diferenciací předpokládaného dotčeného prostoru – vymezení územních jednotek (KC, KP), kterých se záměr dotkne
2. Porovnání záměru se základními charakteristikami dotčeného území
3. Zpracování charakteristik krajinného rázu dotčených území s jejich významem a projevem
4. Začlenění záměru jako další charakteristiky, stanovení významu a projevu a vyhodnocení míry ovlivnění stávajících charakteristik krajinného rázu a vyhodnocení změny prostorových vztahů
5. Stanovení přípustnosti záměru

Pokud existuje v dotčeném území rámcové hodnocení, je postup obdobný. Není nutné však zpracovávat nové hodnocení.

A. Vytvoření seznamu základních charakteristik dotčeného území

Pokud nebylo doposud v území zpracováno rámcové hodnocení krajinného rázu a rozsah působnosti záměru to vyžaduje, je nutné provést determinaci základních charakteristik krajiny. Řídíme se takovými charakteristikami, které vymezují krajinné celky a krajinné prostory a jsou tudíž zásadní nebo určující. Seznam vytváříme podle metodiky zpracování hodnocení (viz kapitola III).

B. Porovnání záměru se základními charakteristikami dotčeného území

Pokud realizací záměru vznikne nová základní charakteristika území (KC, KP) postupujeme podle následující tabulky:

<i>Projev stávajících charakteristik území:</i>	<i>Projev charakteristiky vzniklé záměrem:</i>	<i>Posudek:</i>
U všech pozitivní	Pozitivní	Charakteristika je přípustná, protože nesnižuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
U většiny pozitivní u menšiny negativní	Pozitivní	Charakteristika je přípustná, navíc zvyšuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
U většiny negativní nebo negativní u všech	Pozitivní	Charakteristika je žádoucí, protože zvyšuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
Neutrální projev zásadní charakteristiky a pozitivní projev ostatních	Pozitivní	Charakteristika je přípustná, protože nesnižuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
Neutrální projev zásadní charakteristiky a pozit. projev ostatních	Negativní zesílena neutrální charakteristikou	Charakteristika není přípustná, snižuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
U všech pozitivní	Negativní	Charakteristika je nepřípustná, protože snižuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
U většiny pozitivní, u menšiny negativní	Negativní	Charakteristika je nepřípustná, snižuje hodnotu krajinného rázu definovanou zákonem č.114/92 Sb.
U většiny negativní nebo negativní u všech	Negativní	Charakteristika je méně žádoucí, protože se podílí na dalším snížení hodnoty krajinného rázu definované zákonem č.114/92 Sb.

Případ může být daleko složitější; tabulka slouží jako orientační schéma.

C. Zpracování charakteristik krajinného rázu dotčených území s jejich významem a projevem

Pokud záměrem vzniklá charakteristika není charakteristikou základní, je nutné ji porovnat s dalšími charakteristikami krajinného rázu daného území. Proto je nutné zpracovat hodnocení dotčených krajinných celků a krajinných prostorů; význam, projev a prostorové vztahy charakteristik krajinného rázu.

Hodnocení provádíme podle metodiky zpracování hodnocení (viz kapitola III).

D. Začlenění záměru jako další charakteristiky, stanovení významu a projevu, vyhodnocení ovlivnění stávajících charakteristik krajinného rázu a vyhodnocení změny prostorových vztahů

Charakteristiku vzniklou záměrem musíme považovat za novou charakteristiku krajinného rázu a přidat ji k ostatním charakteristikám daného území. Pak je nutné posoudit:

1. Vzniknou-li změny v prostorových vztazích

<i>Nová charakteristika:</i>	<i>Příklad:</i>	<i>Posudek:</i>
Změní vzájemné uspořádání (konfiguraci)	Sloučením pozemků a převedení do orné vzniká v členitém silně heterogenním území velká homogenní plocha s negativním projevem	Jedná-li se o negativní projev, je záměr nepřípustný
Přidá výrazný barevný akcent	Hypermarket Globus na okraji Brna zářící výraznými barvami, které v přirozeném krajinném prostředí nemají obdobu	U většiny případů se jedná se o negativní projev a jde o snížení hodnoty krajinného rázu
Přidá nepřírozené geometrické útvary (geometrizace)	Pravidelné okraje lesních porostů	Jedná-li se o negativní projev, je záměr nepřípustný

Změní nebo přidá novou osu krajiny	Dálnice D1 Praha – Brno je významnou umělou osou krajiny, vyznačuje se negativním projevem	Jedná-li se o negativní projev, je záměr nepřipustný (projev lze eliminovat jeho rozčleněním, např. doprovodná zeleň apod.) – u pozitivního projevu (posílení břehových porostů v prostoru široké údolní nivy) je žádoucí
Zesílí negativní projev některé ze stávajících charakteristik	Odstranění mimolesní vzrostlé zeleně v zemědělské krajině může mít za následek zesílení negativního projevu intenzivně využívaných ploch	Zesílení negativního projevu je vždy nežádoucí
Vytváří pohledovou dominantu	V průhledu z relativně uzavřené krajiny bylo postaveno velké silo, které jednak v průhledu brání a jednak se staví do pozice dominanty	Pohledová dominanta nesmí být tvořena negativně působícím prvkem
Naruší linii horizontu	Výrazná vertikální stavba v pahorkatině, kde čára horizontu dává krajině „zá- dumčivý“ charakter (např. harmonická kulturní krajina CHKO Žďárské vrchy), působí jako rušivý element	Narušení je vždy ve vztahu evidentně cizorodého prvku a směru čáry horizontu a čar jeho předělů nežádoucí
Změní poměr charakteristik vytvářených přírodními a přírodě blízkými krajinnými složkami a charakteristik umělých (kulturních)	Výstavba panelového sídliště na okraji velkoměsta.	Nejen vzhledem k hodnotě krajinného rázu, ale i ve smyslu zachování životního prostředí je zcela žádoucí převaha (alespoň mírná) přírodních a přírodě blízkých složek krajiny nad ostatními – naopak nežádoucí je vnášení umělých prvků do krajiny bez zřetele na přírodní

2. Vzniknou-li změny v pořadí, významu a projevu

<i>Nová charakteristika:</i>	<i>Příklad:</i>	<i>Posudek:</i>
Stírá význam charakteristiky jiné	Výstavba tzv. vltavské kaskády změnila celkový charakter řeky a jejího okolí	Je-li projev nové charakteristiky negativní, snižuje hodnotu krajinného rázu – je-li projev pozitivní, hodnotu krajinného rázu nezmění nebo zvýší
Mění pořadí charakteristik	Duchovní dominantu kostela v Práchevě u Chrudimi je významově degradována o několik desítek metrů vyšší technickou dominantou přečerpávací věže. Přesto stále dominantu kostela zůstává dominantou – nositel jiné hodnoty	Pokud dojde k posunu ve smyslu pozitivního projevu, dojde ke zvýšení hodnoty krajinného rázu – v opačném směru dojde ke snížení hodnoty krajinného rázu
Zesiluje význam jiné charakteristiky	V obci s převážující nekvalitní a neidentickou zástavbou je úprava architektonicky nekvalitního moderního domu (popř. výstavba nového) ve smyslu tradiční výstavby v místě, za dodržení architektonických zásad, velmi pozitivním jevem.	Jde-li o případ posílení charakteristiky s pozitivním projevem dojde k zvýšení hodnoty krajinného rázu – v opačném případě dojde ke snížení hodnoty krajinného rázu
Je nositelem duchovního nebo jiného výrazu	Sakrální stavby. Technické historické stavby. Stavební slohy	Duchovní nebo jiný výraz musí být evidentní a žádoucí, aby byl nositelem pozitivního projevu (alespoň v povědomí lidí)
Vytváří bariéru	Vrátíme-li se k Vltavě, kaskáda nádrží zde vytváří hned několik bariér: – hodnotu krajinného rázu nelze zlepšit (jenom naopak) – hráze nádrží jsou bariéry ekologické – v neposlední řadě je zde bariéra výchovná (mladší generace si těžko mohou uvědomit, jak vypadá skutečná řeka)	Bariéry jsou většinou silně nežádoucí a jejich projev je v mnoha případech negativní; pak snižují hodnotu krajinného rázu

Je nositelem budoucích vlastností

Hlubinné lomy v CHKO Český kras (např. Amerika) byly již v době svého vzniku nositeli budoucích vlastností: – jsou v současné době významné lokality výskytu ohrožených druhů rostlin a živočichů – trvale změni reliéf daného místa – ztráta surovin pro budoucí využití – negativní působení navazujícího zpracovatelského provozu (hluk, prach) aj.

Nelze souhlasit se vznikem charakteristiky, která evidentně vnáší do krajiny další budoucí výrazně negativní charakteristiky.

Proces porovnání a posouzení může být daleko složitější a nelze tedy stanovit přesný obecný postup. Obě tabulky doporučujeme považovat za návod řešení, nikoliv za obecně platný a vždy správný postup.

Pokud jsou pro území stanoveny limity pro ochranu krajinného rázu (viz rámcové hodnocení), je nutné na tyto limity při posuzování vhodnosti záměru brát zřetel.

K doplnění je nutné poznamenat, že v některých konkrétních případech je nutné zpracovat detailní hodnocení krajinného rázu dotčeného území, přestože existuje zpracované rámcové hodnocení – upřesnění hodnocení rámcového.

E. Stanovení přípustnosti záměru

Na základě provedení předchozích kroků lze již stanovit míru přípustnosti záměru. Sestavením předpokládaných pozitivních a negativních projevů a míry změn v prostorových vztazích shromáždíme podklady pro rozhodnutí orgánu státní správy.

VI. Rozšiřující hodnocení

1. Hodnocení dominant

Dominanty jsou neopomenutelnými charakteristikami krajinného rázu. Jejich projev v krajině je dán převahou (dominancí) specifické, dále se neopakující charakteristiky. Tato charakteristika je ve vztahu k ostatním vždy unikátní v ohledu na velikost prostoru. Dominanta může být definována jediným prvkem v krajině nebo souborem prvků.

A. Definice a předurčení dominant

Dominanta – je krajinná složka nebo krajinný prvek, který svou velikostí, tvarem, umístěním nebo duchovním rozměrem výrazně převažuje ostatní složky či prvky v rámci sledovaného prostoru v krajině (KC, KP, region).

Dominantu předurčuje:

- velikost – krajinná složka, krajinný prvek je větší než krajinné složky, krajinné prvky obsažené v daném prostoru; převažuje zde buď jeden z rozměrů nebo všechny (věž, tovární komín, výšková budova, kostel)
- tvar – opakující se tvar (výraz, styl), tvarová dominance – prvek (složka) je specifikován takovými tvarovými odlišnostmi, které se u ostatních obsažených prvků (složek) neopakují nebo jen zřídka (architektura, stavební styl, tvarosloví, typ zástavby, geometrické obrazy v krajině aj.)
- postavení – je určeno umístěním prvku i složky a významem (průčelí domu, kostel na náměstí)

- duchovně-kulturní rozměr – je dán především historickými souvislostmi (sakrační stavby, místa významných událostí nebo i výraz technické vyspělosti a stavby či místa nesoucí společenskou funkci)
- pohyb – je vyjádřen kontrastem statického prvku vůči dynamickému a naopak
- pach – často opomíjená složka krajiny, která mnohdy do určité míry změní celkový dojem (industriální krajina města Ústí nad Labem vyznačující se rozmanitými pachy z chemické výroby, intenzivně užívaná zemědělská krajina s hnojišti, pach polních plodin aj.)
- hluk – zvuková kulisa krajiny může v některých případech působit silněji než ostatní složky charakteristiky, čímž ovlivní celkový dojem (hluk průmyslových provozů, cvičné letové prostory, soubor větrných elektráren aj.)

Vlastnosti, které určují dominanci krajinné složky nebo prvku se u ostatních v daném prostoru zpravidla neopakují; jsou tedy unikátní.

Dominantní soubor je rozsáhlá krajinná složka, soubor krajinných složek nebo prvků, které podobně jako dominanty svou velikostí, tvarem, umístěním nebo duchovním rozměrem výrazně převažují nad ostatními krajinnými složkami či prvky v rámci sledovaného prostoru v krajině, avšak mají výrazně shodné všechny vlastnosti (KC, KP, větší oblast). Dominantní soubor je předurčen podobnými vlastnostmi jako dominanta.

B. Typy dominant

Rozeznáváme několik typů dominant a dominantních souborů:

a – Podle počtu prvků nebo složek vytvářejících dominantu rozeznáváme:

- 1) Dominanty samostatné – např. věž, kostel, hora
- 2) Dominantní soubory – např. komplex panelového sídliště (Praha Jižní město), vysoké pohoří o malé rozloze (Vysoké Tatry)

b – Podle původu prvků vytvářejících dominantu

- 1) Dominanty přírodní – např. hora, skála
- 2) Dominanty umělé (viditelné kulturní či historické dominanty) – např. rozhledna, vysílač, kostelní věž
- 3) Dominanty duchovní (dominanta není vyjádřena vizuálním projevem, ale projevem nehmotným, jako dominanta se promítá v myslích obyvatel) – např. bojiště, místo události

c – Podle rozsahu působení dominanty můžeme stanovit:

- 1) Dominanta místa – lokální působení v malém prostoru (KP, KC)
- 2) Dominanta oblastí – regionální působení v širokém regionu (více KC)
- 3) Dominanta národní – nadregionální působení

d – Podle směru působení

- 1) Vertikální – např. výšková stavba
- 2) Horizontální – např. táhlý vysoký hřeben
- 3) Bezsměrná – např. velká trafostanice za městem

e – Vzhledem k pohybu můžeme rozeznávat dominanty:

- 1) Dynamické – např. větrná elektrárna

- 2) Statické – např. vysílač, hora
- 3) Kombinované – např. radarová stanice

f – Podle vnímání dominanty (senzitivita dominanty)

- 1) Vizuální (viditelná) – např. rozhledna, stožár
- 2) Pachová (vůně, zápach) – např. továrna s chemickým provozem, plynárna, rafinerie
- 3) Hluková (vydává zvuky) – průmyslová zóna města, větrná elektrárna, letový prostor

C. Vlastnosti dominant

Dominanty jsou nositeli vlastností, jejichž souhrn dává celkový výraz dominanty (význam, projev). Vlastnosti lze definovat jako soubor charakteristik dané dominanty – typ dominanty a její působení.

Základní vlastností dominanty je její unikátnost. Unikátem se stává dominanta svou jedinečností (ojedinělostí), která se již v daném území neopakuje. (např. Pravčická brána v CHKO Labské pískovce, TV vysílač Ještěd).

Dalšími vlastnostmi jsou:

- Míra viditelnosti, tzn. viditelná část promítání dominanty do okolní krajiny z celého okruhu ve stupních.
- Vztah s okolní krajinou definovaný souladem / nesouladem (dominanta vnáší do krajiny umělé prvky degradujícího charakteru, které nemají v krajině obdobu, dominanta zesiluje vnímání prvků krajiny, dominanta stírá jinou, stírá duchovní, historický nebo společenský charakter apod.)
- Význam (ve smyslu hodnocení charakteristik krajinného rázu)
- Projev (ve smyslu hodnocení charakteristik krajinného rázu)

D. Hodnocení dominant

Hodnocení dominant spočívá v určení typu a popisu jejich vlastností. Hodnocení provádíme podle následujícího schématu:

- název dominanty
- vlastnosti dominanty
- hodnocení dominanty

Příklad:

V příkladu uvádíme zjednodušené vyhodnocení dominanty lokálního významu – radarové stanice pro letový provoz na Buchtův kopec v CHKO Žďárské vrchy. Stanice byla v minulosti výraznou dominantou s dynamickým prvkem – radarem. Vzhledem k tomu, že nad lesy vyčnívala část nosné konstrukce a nad ní točivý prvek, byl projev dominanty negativní. V devadesátých letech byl radar zakryt kupolí, která svou barvou a tvarem nejenže zakryla dynamický prvek, ale v mnohém eliminovala negativní působení dominanty jako celku. V následující tabulce je uvedeno srovnání obou variant dominanty. V jednotlivých sloupcích tabulky jsou sestaveny nejvýraznější vlastnosti.

<i>Dominanta</i>	<i>Unikát</i>	<i>Vztah</i>	<i>Viditelnost</i>	<i>3. dimenze</i>	<i>Pobyt</i>	<i>Pach</i>	<i>Hluk</i>
Radarová stanice Buchtův kopec do 90. let	+	-	270°/15 km	0	-	0	0
Radar. stanice Buchtův kopec v současnosti	+	0	270°/10 km	0	0	0	0

V současné době můžeme dominantu popsat:

Název: Radarová stanice Buchtův kopec

Typ: samostatná, umělá – technická, s lokální působností, vertikální

Vlastnosti: unikátní; viditelnost 270°; nesoulad s původní přírodní dominantou Buchtův kopec, kterou stírá, čas-

tečně potlačen monotónním lesním komplexem
Význam: významná
Projev: neutrální

Pozn.: V původním hodnocení byl projev díky dynamickému prvku stanoven jako negativní. V popisu již negativní prvek uveden není.

E. Podmínky pro vytvoření nové dominanty

Vznik nové dominanty nebo dominantního souboru by měl být podřízen předcházejícímu hodnocení jeho vlastností a měl by splňovat základní pravidla:

- Nová dominanta neruší prostorové vztahy v krajině, respektuje charakter území
- Nová dominanta nestírá stávající dominantu pozitivní nebo nenarušuje dominantní soubor pozitivní
- Nová dominanta neruší ani nestírá dominantu přírodní (např. stožár na skále)
- Nová dominanta nevnaší cizorodé tvary, zvuky a pachy do krajiny nebo je umístěna tak, aby byly tyto vlastnosti eliminovány v dostatečné míře
- Nová dominanta je nositelem duchovní, kulturně-historické nebo společenské funkce, nikoliv vyjádřením komerčního zájmu jednotlivce

2. Krajinné osy

Krajinné osy jsou pomyslné vektory, které jsou nositelem, v krajině významně se podílejících charakteristik ovlivňujících krajinný ráz dané krajiny. Krajinné osy jsou definovány vektory směru uspořádání základních charakteristik. Směr definuje významnou osu v krajině. Osa je důležitou charakteristikou, která nese základní atribut dané krajiny. Příkladem takové osy může být zaříznuté údolí řeky v okolní krajině. Osu můžeme z hlediska jejího vzniku a působení posuzovat jako přirozenou (údolí) nebo umělou (dálnice).

V hodnocení krajinného rázu se krajinné osy projevují vždy v závislosti na velikosti hodnoceného území. V detailním hodnocení místa (KP) může být osou např. cesta vedoucí ke kostelu nebo silnice protínající obec, popř. tok řeky. V hodnocení oblasti (KC, region) je osou například táhlé údolí, dálnice, železnice apod. Krajinné osy se nemusí v krajině hodnoceného území projevovat nijak výrazně. Nositeli hodnocení jsou především osy výrazné.

A. Krajinné osy - význam pro hodnocení krajinného rázu

Dálnice je velmi výraznou umělou krajinnou osou, jejíž význam bude určující nebo i zásadní. V projevu bude dálnice a její přílehlý koridor ve vztahu k ostatním složkám a prvkům krajiny hodnocen jako negativní. Charakteristiku, která je určující nebo zásadní a jejíž projev je negativní,¹⁵ je nutné buď plně nebo do možné míry setřít. Výraz umělé osy, která se projevuje negativně, je tedy nutné stírat; u projevu pozitivního naopak zabránit významnějšímu narušení.

Příklad:

Pokud zůstaneme u dálnice, např.: konkrétně dálnice D1 Praha – Brno, můžeme téměř vždy konstatovat, že se jedná o velmi významnou umělou krajinnou osu, jejíž projev je negativní a význam určující nebo někde (především v menším měřítku) i zásadní. Budeme-li se na projev této krajinné osy dívat v jednotlivých úsecích, zjistíme, že místy je negativní projev dálnice silně potlačen poměrně členitým reliéfem a doprovodnou zelení. Místy však naopak zesílen velmi nesprávně umístěnými reklamními nosiči (billboardy), popř. stavbami, jejichž „bezzubý“ architektonický výraz zesiluje celkové působení cizorodého technického projevu dálnice v krajině. Snahou o koncepční přístup z hlediska krajinného rázu můžeme do velké míry negativní působení dálnice eliminovat. Můžeme téměř s jistotou tvrdit, že každý cizorodý umělý prvek, který zvýrazňuje negativní projev zmiňované dálnice, snižuje hodnotu krajinného rázu a je tím tak nepřipustný.

Do hodnocení krajinného rázu zahrnujeme pouze významné krajinné osy, které se podílejí výrazně na krajinném rázu a jejich význam je určující nebo zásadní. Osy zahrnujeme jednak v základním hodnocení mezi ostatní charakteristiky krajinného rázu, tj. do tabulky výčtu charakteristik, a stanovíme jim význam a projev. Dále je pak zakreslujeme do mapy 1 : 25 000 světle modrou barvou čerchovanou čarou o síle 1 mm s příslušným číselným kódem. V textu pak popisujeme o jaký typ osy se jedná a v limitech pak stanovujeme limity na její ochranu nebo eliminaci. Krajinným osám dáváme také význam prostorový – oblast, místo.

Zvláštním typem krajinné osy může být osa kulturní, která nemusí být v krajině viditelná, ale projevuje se historickou charakteristikou (cesta, kudy bylo ve středověku přepravováno zboží – Libická stezka aj.). V hodnocení je nositelem zvláštního významu informativního charakteru.

Pro některé krajiny je osa neznatelná a její význam pro hodnocení není nijak důležitý.

3. Celkové působení krajinné scény – prostorové vztahy

Komplexní působení krajinného celku či hodnoceného krajinného prostoru je závislé především na:

- konfiguraci krajinných složek a prvků
- velikosti krajinných složek a prvků
- reliéfu
- uzavřenosti krajinné scény
- výšce horizontu
- určující krajinné dominantě nebo dominantním celku

A – Vyvážené poměry krajinných složek a prvků pozitivně se podílejících na krajinném rázu

B – Převaha pozitivně se podílejících krajinných složek a prvků

C – Nevyvážené poměry krajinných složek¹⁶

(1) A: Vyvážené poměry krajinných složek a prvků pozitivně se podílejících na krajinném rázu

Podíl složek a prvků negativně ovlivňujících krajinný ráz je zanedbatelný nebo žádný, krajinné složky jsou ve vzájemné relativní harmonii ve vztahu k měřítkům v daném KC (KP), v konfiguraci a uspořádání vzhledem k prostoru KC (KP). Kulturní složky v krajině jsou v souladu s přírodními. Architektura případných objektů respektuje historický vývoj dané krajiny a uspořádání složek a prvků v daném KC (KP). *Např.: Přírodní krajina, krajina užívaná k extenzivnímu hospodaření s převahou přírodních složek, kulturní krajina s vyváženými vztahy složek extenzivně užívaných s přírodními složkami.*

(2) B: Převaha pozitivně se podílejících krajinných složek a prvků

Podíl složek a prvků negativně ovlivňujících krajinný ráz je vzhledem ke KC (KP) zanedbatelný, ale není významný až určující. Obsah složek pozitivně se podílejících na krajinném rázu daného KC (KP) je určující (viz hodnocení A). V krajině jsou však přítomny prvky nebo složky, které nerespektují harmonické měřítko v krajině (prostorové uspořádání, velikost, barevný akcent, architektura apod.). Některé z nich jsou výškovou dominantou (např. nevhodně umístěný zemědělský areál pod vrcholem kopce). *Např.: Kulturní krajina s plochami intenzivně užívanými s převahou ploch extenzivních a s vysokým podílem přírodních složek, vesnická krajina s extenzivně obdělávanými plo-*

chami malé velikosti a četnými sídelními útvary, které z většiny respektují historický vývoj dané krajiny s prvky moderní zástavby nerespektující vztahy k historii.

(3) C: Nevývážené poměry krajinných složek

Podíl složek a prvků negativně ovlivňujících krajinný ráz je vzhledem ke KC (KP) až významný. Přítomnost technických dominant, které nerespektují historický vývoj krajiny, uspořádání složek a prvků dané krajiny a působí negativním dojmem. *Např.: Kulturní krajina intenzívně využívaná, sídelní útvary s novodobou zástavbou, která nerespektuje historické vztahy, nevhodně umístěné četné zemědělské areály ve volné krajině, příměstská krajina s výstavbou sídlištního typu, rozsáhle narušené plochy (ruderalizované plochy, zastavěné plochy).*

VII. Pomocný materiál a podklady

1. Seznam charakteristik krajinného rázu

Charakteristikami rozumíme mnohostranný popis jednotlivých krajinných celků a prostorů z hlediska obsahu, působení a prostorového uspořádání krajinných složek a prvků. Hodnocení se vztahuje na:

- determinaci a výčet charakteristik krajinného rázu (ty jsou složeny z krajinných složek a jejich prvků)
- pozitivní a negativní projevy zúčastněných složek a jejich význam (viz metoda hodnocení)
- celkové působení krajinné scény (viz metoda hodnocení)

A. Seznam charakteristik k hodnocení krajinného rázu

Charakteristiky jsou rozděleny do čtyř hlavních skupin:

- charakteristiky prostorových složek oblasti
- charakteristiky přírodních složek v oblasti
- charakteristiky umělých, kulturně-historických složek v oblasti ve volné krajině
- charakteristiky umělých, kulturně-historických složek v oblasti – sídla

Výčet charakteristik krajinného celku je sestaven do tabulky (viz metodika hodnocení). Následující seznam charakteristik nelze považovat za úplný a je možné podle místních podmínek charakteristiky doplnit.

a) Charakteristiky prostorových složek

(1) Mozaika krajinných složek

- a) relativní vyrovnanost obsahu malých i velkých ploch – střední zrnitost
- b) určující podíl malých ploch – jemná zrnitost
- c) určující podíl velkých ploch – hrubá zrnitost

(2) Prostorové uspořádání ploch

- a) paralelní
- b) liniové
- c) soustředné
- d) shluky
- e) kombinované (různé kombinace)

- (3) Barevný akcent – v jednotlivých obdobích – aspekty ročních období
 - a) krajina se vyznačuje po většinu roku mnoha barevnými kombinacemi jednotlivých složek (např. květnaté louky ve střídání s malými polními hony a remízky, smíšené lesy aj.)
 - b) v krajině vždy převažuje dominantní barva popř. kombinace dvou barev (monokulturní pastviny na velkých plochách vzhledem ke KC nebo KP, až dominující rozsáhlé plochy orné půdy apod.)
 - c) barevný akcent krajiny je nevýrazný až fádní (obsah jediné nebo kombinace dvou krajinných složek v celém KC, KP – scelené polní hony aj.)
- (4) Kontrast hranic krajinných složek
 - a) nápadně ostré přechody jednotlivých složek – okrajový efekt, ostrá hranice rušivého vlivu
 - b) přechody ploch jsou tvořeny lemy (porostní plášť lesa, bylinná společenstva na okraji ploch, litorální pásma vodních ploch, apod.)
- (5) Geometrizace krajinných složek – technická upravenost pozemků
 - a) určující akcent technicky upravených ploch (nápadně upravené plochy do geometrických obrazců, nápadně rovné linie, technické prvky)
 - b) významný podíl technicky upravených ploch (část ploch upravena do geometrických obrazců, nápadně rovné linie)
 - c) zanedbatelný podíl technicky upravených ploch
- (6) Prostorová scéna
 - a) otevřená (velké průhledy do jiných KC, daleké pohledy apod.)
 - b) zahloubená (uzavřená kotlina, údolí, kaňon apod.)
 - c) částečně otevřená
- (7) Horizont
 - a) tvořen jednoduchou čarou (čáru tvoří křivka kopce, relativní přímka v plochem reliéfu aj.)
 - b) tvořen složitými předěly mnoha průhledů v mnoha vrstvách
- (8) Zastoupení přírodních a přírodě blízkých krajinných složek v oblasti
 - a) převažující podíl přírodních a přírodě blízkých složek (cca nad 50 %)
 - b) převažující kulturní plochy s významným podílem přírodních a přírodě blízkých složek
 - c) převažující kulturní plochy se zanedbatelným podílem přírodních a přírodě blízkých složek

b) Charakteristiky přírodních složek

(1) Reliéf

- a) rozlehlá sníženina
- b) užší sníženina
- c) ploché pahorkatiny a vrchoviny
- d) členité pahorkatiny a vrchoviny
- e) hornatiny

Pozn.:

Skalní útvar(y), suťové pole, přirozený rozpad skal, skalní výchoz (s porostem, bez porostu), skála, skupina skal, bludný balvan, kámen, kopec, útes, ostrov (se zelení, bez zeleně, se stavbou), meze – kamenné rovnániny, kamenné násypy, terénní meze (s porostem keřů, stromů, bez porostu), lom(y), sypaná hráz rybníka (s porostem, polní cestou, ap.), technická hráz nádrže (se zábradlím, silnicí, ap.), rokle v rovinném a zvlněném terénu, štěrkovny, pískovny, okrouhlík, suk, oblík(y), koží hřbet(y), skalní hřeb(y), skalní stěna(y), skalní defilé, ostroh, skalní zeď, skalní věž, skalní jehla, kslaní město, strukturní terasa, skalní prahy, krasové jevy (škrapy, jeskyně apod.), erozní rýhy, kráter apod.

(2) Lesy

- a) jehličnaté
- b) smíšené
- c) listnaté

Pozn.:

Rozsáhlé holiny, průseky, nemocné, odumřelé lesní porosty, monokulturní porosty apod.

(3) Porostní pláště okrajů lesů

- a) druhově bohaté a členité porostní pláště lesa
- b) členité porostní pláště s nízkou diversitou druhů dřevin
- c) otevřené porostní stěny s průhledy do krajů porostu

Pozn.:

Širší přechodové pásmo (ekoton), vazba na okolní krajinné složky (les – orná, les – louky aj.) apod.

(4) Rozptýlená zeleň

- a) solitérní vzrostlé stromy
- b) pásy, linie stromů a keřů
- c) shluky, remízky stromů a keřů

Pozn.:

Alěje, sady, parky na okrajích sídel, stromořadí, meze, větrolamy, živé ploty, nálety na zemědělské půdě, porosty umělých civilizačních prvků (lomy, štěrkovny, pískovny, ap.), zarůstání zřícenin hradů a jiných objektů aj.

(5) Louky

- a) květnatá luční společenstva
- b) monokulturní až polokulturní louky s vtroušenými květnatými společenstvy
- c) monokulturní louky

Pozn.:

Sečené louky, pastviny se změněnou vegetací, neobhospodařované trvalé travní porosty (s náletovými dřevinami), vřesoviště, společenstva svahů, typy lučních společenstev aj.

(6) Mokřady

- a) rašeliniště
- b) slatiny
- c) rozsáhlé okraje vodních nádrží a toků

Pozn.:

Slatiny, minerotrofní, sekundární rašeliniště, vrchoviště, litorální pásma, zrašelinělé louky, rákosiny, aj.

(7) Vodní toky

- a) přírodní a přírodě blízké s významným podílem břehových porostů bez podstatných technických úprav
- b) přírodní a přírodě blízké břehové porosty zachovány ve fragmentech
- c) technicky upravené bez nebo s minimální účastí přírodních prvků

Pozn.:

Meandrující potok nebo řeka s doprovodnou zelení, kanály, strouhy, příkopy, regulované toky apod.

(8) Vodních nádrže a jezera – břehové porosty

- a) přírodní a přírodě blízké s významným podílem břehových porostů bez podstatných technických úprav
- b) přírodní a přírodě blízké břehové porosty zachovány ve fragmentech
- c) technicky upravené bez nebo s minimální účastí přírodních prvků

Pozn.:

Jezero s litorálním pásmem, rybník s vodní vegetací, litorálním pásmem, požární nádrž, bazény, koupaliště, přehrada, rozsáhlé plošné vodní dílo apod.

(9) Vodní plochy

- a) samostatné vodní plochy
- b) soustava vodních ploch

Pozn.:

Soustava rybníků, jezer (doprovodná zeleň, ostrovy), jezerní krajina, rybníční krajina (vodní kanály, zeleň, vodní vegetace) apod.

c) Charakteristiky kulturních a historických složek

(1) Charakteristiky linií a pásů

- a) bez přítomnosti doprovodných přírodních prvků
- b) s doprovodnými přírodními prvky ve fragmentech
- c) s doprovodnými přírodními prvky

Pozn.:

Silnice, cesty, elektrovody, železnice, ropovody, plynovody, jiné nadzemní potrubí, zřetelné kontury ploch, oplocení, náhony, kanály, násypy, hráze, liniové kamenice, lyžařské vleky apod.

(2) Charakteristiky ploch a tvarů

- a) bez přítomnosti doprovodných přírodních prvků
- b) s doprovodnými přírodními prvky ve fragmentech
- c) s doprovodnými přírodními prvky

Pozn.:

Orná půda (velké, malé polní hony), polygonální kamenice, sady, vinice, chmelnice, zahrady, historické parky, pastviny, hnojiště, skládky, lomy, průmyslové, zemědělské areály, rozvodny VN, stavební objekty, stavební soubory, zdi, betonové požární nádrže, těžní věže, chatové, zahrádkářské kolonie apod.

(3) Kulturně-historické charakteristiky

- a) místa kulturně-historického a duchovního významu
- b) stavby a stavební soubory dokládající historický vývoj a využití krajiny

Pozn.:

Kapličky, boží muka, poutní kostely, křížové cesty, pomníky, památníky, smírčí kameny, bojiště, sakrální a obřadní místa, místa umělecké inspirace a pobytu významných osob, místa významných událostí, historické krajinářské úpravy, mlýny, hamry, vápenky a ostatní historické industriální stavby, nápusťní zařízení vodních staveb apod.

d) Charakteristiky sídel a sídelních útvarů

(1) Urbanistická struktura

Pozn.:

Soustředěná návesní, soustředěná uliční, soustředěná okrouhlice, rozvolněná, dvorcového typu, pasekářská apod.

(2) Celkový estetický a architektonický obraz sídla

Pozn.:

Přítomnost výrazné architektonické dominanty, přítomnost výrazné architektonické dominanty, která se uplatňuje jako krajinná dominant, zástavba s charakteristickými formami, materiály nebo barevností, zástavba s charakteristickou siluetou apod.

(3) kulturně - historický význam

Pozn.:

Podíl historických, památkově chráněných a architektonicky cenných objektů, stavby a místa spojená s bytem a činností významných osobností, událostmi, stavby a místa dokládající historické utváření sídla apod.

(4) Zapojení sídla do přírodního rámce

Pozn.:

Okraje kompaktní zástavby s převahou zeleně, členité okraje zástavby s plynulým přechodem do krajiny, rozvolněná zástavba s plynulým přechodem do krajiny, okraje zástavby s podílem vodních ploch, přechod zástavby do krajiny tvořený sady, vinicemi, apod.

Poznámky

- ¹ V následujícím textu používáme výhradně pojem krajinný celek (Vorel a kol. 1995), který se nepřekrývá s významem slova oblast užívaném zákonem i v dalších případech.
- ² V následujícím textu používáme výhradně pojem krajinný prostor (Vorel a kol. 1995), který lépe obsahově vystihuje daný problém.
- ³ V materiálu metodiky jde především o krajinné celky a krajinné prostory.
- ⁴ Výčet projevů ve schématu nelze považovat za úplný.
- ⁵ Za významný krajinný prostor je v rámcovém hodnocení považován evidentní menší prostor v krajinném celku (viz další kapitoly), vyznačující se odlišnostmi, které jej v rámci krajinného celku specifikují.
- ⁶ Rozsah významného krajinného prostoru je velmi proměnlivý, může se pohybovat okolo několika stovek m² nebo několika desítek km². Jeho rozsah je dán měřítkem dané krajiny a specifickými vlastnostmi, které jej výrazně od ostatní krajiny odlišují.
- ⁷ Ucelené partie mohou být definovány třeba jen jedinou převládající charakteristikou.
- ⁸ Je nutné mít na zřeteli, že se nejedná o podrobný popis charakteristik krajinného rázu (viz níže), ale výčet charakteristik, které krajinu člení na jednotlivé krajinné celky a krajinné prostory.
- ⁹ Pro zjednodušení je vhodné nejprve krajinu členit podle reliéfu (geomorfologie), podle aktuální vegetace (lesy, louky, liniové porosty aj.) a podle způsobu využívání (zemědělské, lesnické, vodohospodářské, infrastruktura měst aj.). Průmětem jmenovaných základních složek krajiny se vymezení krajinných celků zjednoduší. Další důležitý faktor – historie vzniku území z hlediska jeho osidlování člověkem a historické vazby – můžeme zpracovat do přehledné mapky, kde bude vyznačen historický vývoj v jednotlivých etapách ovlivňující krajinný ráz, urbanistická a architektonická kvalita sídel z hlediska historického vývoje, krajové tvarosloví a specifika, památky a památná místa, které ovlivňují krajinný ráz daného území.
- ¹⁰ Může jít např. o prostor rybníka s přilehlými podmáčenými loukami v lesích nebo na jejich okraji, který v KC je jediný. V rámci KC nemá v podstatě žádný význam, ale jako specifický prostor je důležitý. Protože v KC nejsou jiné rybníky, netvoří náš rybník žádnou z charakteristik KC. Jeho hodnocení si vynucuje vymezení krajinného prostoru a jeho upřesňující hodnocení. Neznamená to však, že hodnocení KC je v takovémto případě zbytečné, neboť vyjadřuje určité širší krajinné vazby.
- ¹¹ Sídla jsou specifické krajinné prostory, jejichž vznik je dán především historickými, kulturními, urbanistickými, estetickými aj. charakteristikami odlišnými od volné krajiny. Pro podrobné hodnocení sídel, jako specifických krajinných prostorů, lze využít „Kategorizaci sídel“, která určuje jejich celkovou kvalitu v širším krajinném rámci a dílčí architektonické a urbanistické limity. Urbanizované území sídla městského typu (okolo 15 000 obyvatel) je účelné vymezit jako krajinný celek. Zjednoduší se tak popis charakteristik krajinného celku v okolí sídla.
- ¹² Vzhledem k historickým charakteristikám lze např. vymezit prostor, který je vnímán jako místo, kde probíhal historický akt (např. bojiště) nebo prostor, který může být dán pouze duchovní charakteristikou.
- ¹³ V rámci prostoru se obsah krajinných složek, jejich uspořádání a vnímatelnost hranice prostoru v závislosti na pohybu pozorovatele mění minimálně.
- ¹⁴ Blíže nespecifikovaný významný krajinný prostor vyjadřuje významné krajinné prostory vymezené bez ohledu na existenci krajinných celků.
- ¹⁵ Krajinná osa může být především určující nebo i zásadní. Pokud se zdá být pouze významnou, je velmi sporné, zda taková krajinná osa je dostatečně výrazná. Krajinná osa musí vždy ovlivňovat další charakteristiky krajinného rázu.
- ¹⁶ Hodnocení je uvedeno do tabulky se stručným popisem charakteristik prostorových vztahů.

Literatura:

- Bell, S., Hill, K., Dick, E. 1991: Community Woodland Design. HMSO Publications Centre, London.
- Beneš, J., Brůna, V. (ed.) 1994: Archeologie a krajinná ekologie. Sborník prací, Nadace Sever.
- Červinka, P., Hrádek, M., Ivan, A., Kirchner, K. 1995: Současné geomorfologické výzkumy v CHKO Žďárské vrchy. In: Sborník referátů konference Člověk a ochrana přírody v CHKO Žďárské vrchy, Správa CHKO Žďárské vrchy, Žďár nad Sázavou.
- Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČR - Hory a nížiny. Academia, Praha.
- Demek, J. 1988: Obecná geomorfologie. Academia, Praha.
- Demek, J. 1989: Nauka o krajině. UP, Olomouc.
- Forestry Authority 1992: Lowland Landscape Design. HMSO Publications Centre, London.
- Forman, R.T.T., Godron, M. 1993: Krajinná ekologie. Academia, Praha.
- Hadač, E. 1982: Krajina a lidé. Academia Praha.
- Knop, A. a kol. 1994: Vesnice - stavby a krajina mají svůj řád. Ústav územního rozvoje, Brno.
- Kocourková, J. 1994: Přírodní prostředí vesnice. VUVA, Brně.
- Lacina, J. 1990: Pokus o hodnocení estetických kvalit krajiny CHKO Žďárské vrchy. In: Sborník mezinárodního symposia „Ekologie a kultura, Ochrana a ekologický rozvoj kulturních krajín“ konaného k 20. výročí vyhlášení CHKO Žďárské vrchy, Správa CHKO Žďárské vrchy, Žďár nad Sázavou.
- Lipský, Z. 1998: Typologie (kulturní) krajiny jako podklad pro hodnocení a ochranu krajinného rázu. In: Sborník přednášek ze semináře „Krajinný ráz, způsoby jeho hodnocení a ochrany“ 65-71, LF ČZU Praha.
- Mezera, A. a kol. 1979: Tvorba a ochrana krajiny. SZN, Praha.
- Odum, E.P. 1977: Základy ekologie. Academia, Praha.
- Pellantová, J. a kol. 1994: Metodika mapování krajiny. Český ústav ochrany přírody, Praha.
- Riedlová, M., Demek, J., Pech, J. 1980: Úvod do studia geografie a dějiny geografie. SPN, Praha.
- Rubín, J., Balatka, B. a kol. 1986: Atlas skalních, zemních a půdních tvarů. Academia, Praha.
- Skleníčka, P. Mimra, M. 1998: Krajinný ráz - několik námětů pro jeho vymezení a ochranu. In: Sborník přednášek ze semináře „Krajinný ráz, způsoby jeho hodnocení a ochrany“ 45-49, LF ČZU Praha.
- Vetešník, P. Mejzrová, J. 1997: Krajinné prvky a krajinné složky. ms. 5 p. (připomínky k metodice depón. Správa CHKO Žďárské vrchy).
- Vorel, I., Leštinová, E. Vorlová, J. Kibic, K. 1995.: CHKO Žďárské vrchy - Hodnocení území z hlediska ochrany krajinného rázu. Ministerstvo životního prostředí ČR, Praha.
- Vorel, I. 1997: Hodnocení krajinného rázu - hledání objektivnosti. Územní plánování a urbanismus 24/1-2:32-35.
- Zlatník, A. 1975: Ekologie krajiny a geobiocenologie. VŠZ, Brno.

Roman Bukáček

Petr Matějka

Správa Chráněných krajinných oblastí České republiky

Popis metody hodnocení krajinného rázu použité v metodice Správy CHKO České republiky

Roman Bukáček

Evropská krajina je již po staletí utvářena člověkem a její tvář je vždy poplatná způsobům jejího využívání, které jsou ovlivňovány trendy dané epochy. Způsob využívání vtiskává krajině nové charakteristiky, jež vnímáme v několika rovinách: historicky, rovinou současnosti a nadčasově. Každá krajina je vyjádřením nejen současné epochy jejího vývoje, ale nese čitelné atributy jejích minulých struktur. Krajina je domovem (nejen člověka) a jako taková bez přerušení působí na vnímání člověka a lze konstatovat, že jej vychovává. Vnímání krajiny určují konvence dané společností a nelze tedy s určitostí vždy stanovit, který typ krajiny působí všeobecně pozitivně z hlediska vnímání člověkem. Termín harmonická krajina nevyjadřuje jeden typ krajiny, daný stanoveným obsahem charakteristik a jejich konfigurace, ale je všeobecně uznávaný konsensus, vyjadřující pouze společenské vnímání krajiny a zahrnující tak krajiny typově různorodé.

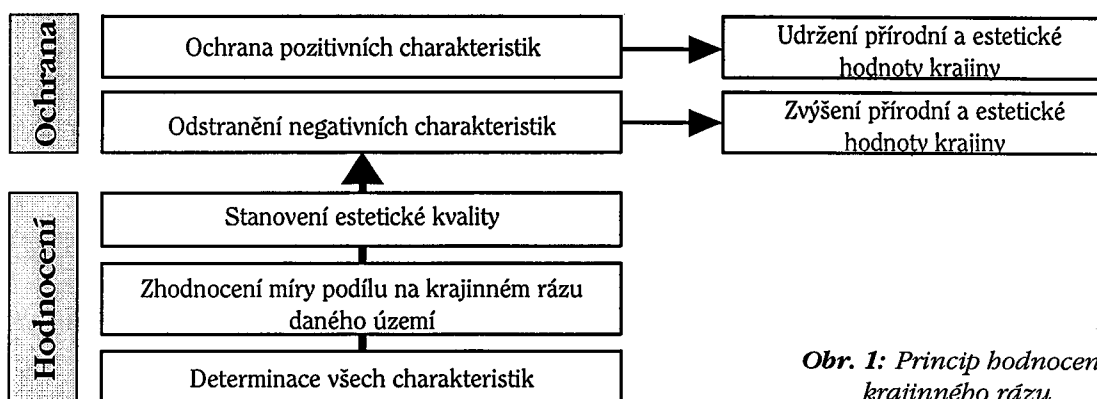
Překotný rozvoj technické epochy tohoto století vkládá zvládnutím moderních technologií do krajiny po staletí nevídané prvky, odehrávají se zde velkoplošné změny, které jsou příčinou degradace přírodních a kulturních hodnot krajiny. Intenzifikace využívání krajiny, budování monstrózní komunikační sítě, přenášení průmyslových objektů do volné krajiny, rozšiřování obytných zón, uniformita, ztráta regionálních specifik jsou příčinou změny vnímání krajiny jako domova – krajina se stává anonymní, vytrácí se její duchovní hodnota. Degradace krajiny si vyžádala důslednou ochranu hodnotných přírodních a kulturních charakteristik, vytvářejících typický krajinný ráz.

Ochrana krajinného rázu se stala nedílnou součástí plánování rozvoje krajiny, stanovuje limity ochrany jejích složek, které pozitivně posilují estetické kvality krajinného rázu. Stanovení limitů předchází složité hodnocení charakteristik krajiny, jejich vztahů, hodnocení celkové krajinné scény apod.

Správa chráněných krajinných oblastí České republiky přijala v roce 1997 jednotný metodický postup hodnocení krajinného rázu na území CHKO. Podle této metodiky jsou postupně vyhodnocována území CHKO a výsledný materiál slouží jednotlivým správám jako jeden z výchozích podkladů pro výkon státní správy. Metodika není však přísně orientována na krajinářsky exponovaná území (CHKO, NP, PP), ale lze ji aplikovat v hodnocení krajinného rázu jakéhokoliv typu krajiny.

Metoda hodnocení krajinného rázu použitá v metodice Správy CHKO ČR vychází:

- z principu jeho ochrany

Obr. 1: Princip hodnocení krajinného rázu

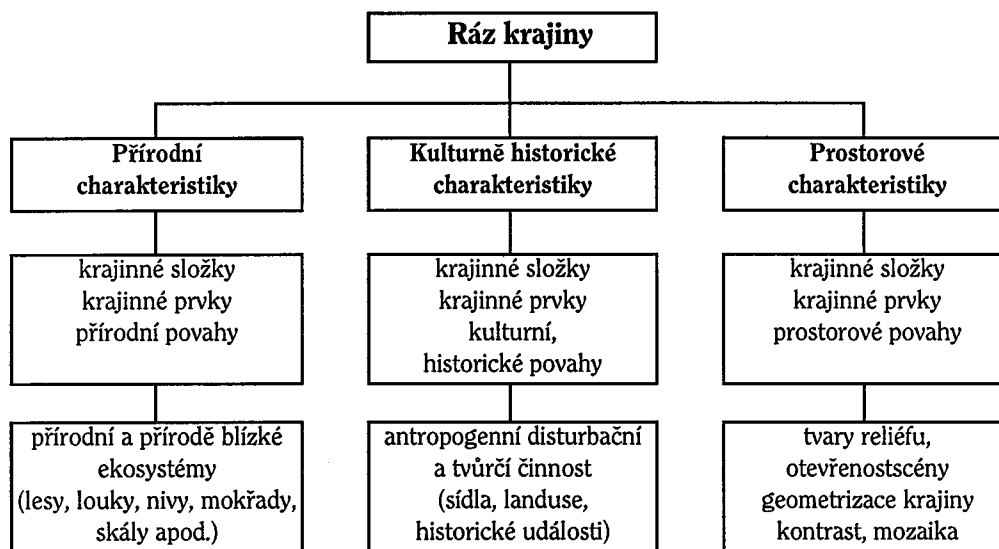
- z principů krajinné ekologie, která krajinu chápe jako část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořenou souborem funkčně propojených ekosystémů; strukturu krajiny chápe jako prostorové uspořádání krajinných složek a prvků a jejich vzájemné vztahy

Postup hodnocení

Hodnocení krajinného rázu spočívá v determinaci charakteristik dané krajiny, diferenciaci území na charakteristické územní jednotky, vyhodnocení seznamu charakteristik (význam, projev, prostorové vztahy), na základě čehož se stanoví limity ochrany krajinného rázu dané krajiny.

Charakteristiky

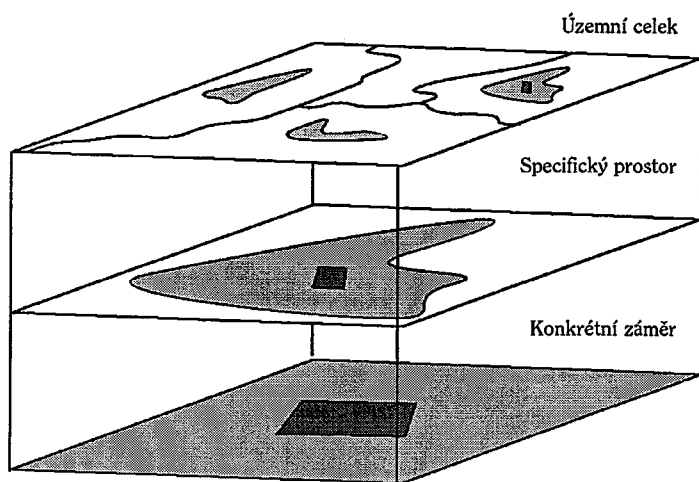
Determinace charakteristik krajinného rázu definovaných krajinnými složkami a prvky, jejich funkce a změny v čase, je hlavní podstatou předložené metody. Charakteristiky krajinného rázu vyjadřují mnohostranný popis uspořádání krajinných složek a prvků nebo jejich souborů, které se podílejí na tvorbě krajinného rázu dané krajiny. Jednotlivé charakteristiky jsou pak zjednodušeným vyjádřením určitých souborů krajinných složek a prvků, které působí jednotným dojmem. Podle původnosti obsažených krajinných složek a prvků rozdělujeme charakteristiky na přírodní, kulturní a prostorové.

Obr. 2: Typy charakteristik

Diferenciace území na charakteristické územní celky

Konfigurace a výraz charakteristik, resp. krajinných složek a prvků podílejících se na tvorbě krajinného rázu (reliéf, voda a její projevy, aktuální vegetace a způsob využívání krajiny) spolu s viditelnými předěly (posazení horizontu, otevřenost krajinné scény) tvoří vnímatelné územní celky různé velikosti. Zákon č. 114/92 Sb. v §12 chápe tyto územní celky jako oblasti krajinného rázu (území velkého rozsahu) a místa krajinného rázu (území relativně velmi malá). Metodika se zde terminologicky od zákona mírně liší. Oblast krajinného rázu vyjadřuje vhodnějším termínem krajinný celek (KC) a místo krajinného rázu definuje jako krajinný prostor (KP).

Obr. 3: Prostorová aplikace metody

Míra diferenciacie území závisí vždy na prostorové aplikaci metody. Hodnocení krajinného rázu veľkého územného celku (chránené krajinné oblasti, národného parku, prírodného parku) vyžaduje členění území na charakteristické krajinné celky a významné krajinné prostory. Hodnocení malého území (místo krajinného rázu) vyžaduje jemnější diferenciaci jednotek v krajině v rámci prostoru, popř. sousedních předpokládaných prostorů. U hodnocení dopadu konkrétního záměru (umístění stavby apod.) prováděného v rámci malého území, je třeba vy-

meztit územní celek, do kterého toto území nepochybně spadá jako prostor (pokud takový ještě vymezen nebyl). Pro diferenciaci je nutné určit a popsat základní krajinné složky, které danou krajinu charakterizují.

Význam a projev charakteristik

Seznam charakteristik krajinného rázu obsažených v daném územním celku je základním stavebním kamenem celého hodnocení. Každé z nich stanoví zpracovatel význam a projev v celkovém výrazu krajiny daného územního celku (krajinný celek, prostor).

Významem rozumíme určitý podíl dané charakteristiky v celkovém výrazu krajiny. Význam stanovujeme ve třech stupních podle následující stupnice: I. Zásadní, II. Určující, III. Významná.

I. Zásadní

Charakteristika krajinného rázu, jejíž zastoupení je dominantní, určuje vymezení prostoru KC (KP), jejím odstraněním by došlo k celkové změně i vymezení KC (KP).

II. Určující

Charakteristika krajinného rázu, jejíž zastoupení je až dominantní, může tvořit specifický doprovod složky zásadní a jejímž odstraněním by došlo ke změně celkového výrazu nebo funkce KC (KP) beze změny jeho vymezení.

III. Významná

Charakteristika krajinného rázu, jejíž zastoupení je dáno významem z hlediska užívání krajiny, kulturně-historického či jiného hlediska, jejímž odstraněním by došlo ke změně vnímání funkcí, historie, zastupujícího symbolu KC (KP).

Projev charakteristiky vyjadřuje její kvalitativní podíl na tvorbě krajinného rázu daného území. Každá charakteristika, kromě toho, že má určitý podíl na výrazu dané krajiny, se vyznačuje projevem. Projev může být pozitivní, tzn. že daná charakteristika působí v celkové krajinné scéně všeobecně kladně, nebo negativní. Zvláštním případem je projev neutrální. Jedná se o charakteristiku, která se nevyznačuje projevem pozitivním ani negativním (např. některé typy

reliéfů). Pro neutrální projev je charakteristické, že při změně celkového projevu charakteristik, podílejících se na krajinném rázu, může zvýraznit záporný či kladný projev některé z charakteristik.

Prostorové vztahy

Určení prostorových vztahů je posledním, avšak nejdůležitějším krokem. Prostorové vztahy můžeme definovat jako soubor vztahů charakteristik, které jsou definovány měřítkem krajiny, celkovým charakteristickým výrazem, prostorovými charakteristikami (reliéf, horizont, krajinná scéna), barevností a mozaikovitostí. Charakteristiky se mohou navzájem doplňovat – vytváří tak specifické soubory (dominanta kostela se hřbitovem nad vesnicí doplněná stromořadím, kaskáda drobných vodních nádrží s břehovými porosty a podmáčenými loukami pod.) nebo se navzájem mohou stírat (např. dominanta kostela je potlačena výraznou vertikální stavbou televizního vysílače).

Stanovení ochrany a limity

Stanovení ochrany krajinného rázu vychází z předchozích kroků. Z hodnocení je patrné, které charakteristiky se výrazně podílejí na kvalitě krajinného rázu a je zřejmá i jeho estetická kvalita.

Návrh ochrany vychází z předchozího hodnocení, kde jsou patrné nejen vztahy v krajině z hlediska krajinného rázu, ale i jeho typické znaky. Návrh spočívá v dílčí ochraně pozitivních a některých neutrálních charakteristik, dále v ochraně prostorových charakteristik, které svou kombinací vytvářejí harmonický charakter krajiny. Nejdůležitější je zachování krajinných složek, které jsou významem hodnoceny jako zásadní pozitivní a určující pozitivní, naopak zmírnění významu zásadních negativních a určujících negativních. U charakteristik s negativním projevem je možné stanovit nápravy, které tento projev zmírní nebo odstraní.

Dále je nutné stanovit základní limity, které je třeba dodržet při určitých činnostech v krajině, např.: limity pro výstavbu nových objektů, přestavbu objektů (zachování charakteristických konstrukčních prvků), kácení mimolesní zeleně, technické zásahy do vodního toku, výškové stavby apod.

Využití metodiky v praxi

Výsledky hodnocení jsou podkladem pro výkon státní správy na úseku ochrany přírody a krajiny podle zákona č. 114/92 Sb. O ochraně přírody a krajiny. Hodnocení krajinného rázu, ať už většího územního celku nebo jen specifického prostoru, který je vymezen konkrétním záměrem, je zpracováno do map měřítka 1 : 25 000 (u potřeby detailnějšího řešení může být zpracování provedeno do map velkých měřítek), kde jsou zakresleny územní celky, dominanty a při podrobném hodnocení i některé

ID KC	Název KC	Vymezení	Matice	Hodnota KC
1	Ciklady	vl		
2	Přibovitz	v		
3	Holá Huť	vlh		
4	Manánská Huť	vlh		
5	Hájenky nad Frýšovou	vl		
0				

ID KS	Název KS	Význam	Projev
1	Výrazné přírodní dominanty - skalky snubky	významné	+
2	typický reliéf - Žďárské vrchy	zásadní	0
3	historický způsob osídlení vázaný na využití kraj.	určující	+
4		významný	+

Obr. 4: Program pro zpracování a využití hodnocení krajinného rázu

z charakteristik. Mapa je doplněna tabulkou obsahující seznam charakteristik, textovou částí s popisem územních celků a limity ochrany.

Při vzniku nové charakteristiky, vyplývající z jakéhokoliv záměru, kde je předpoklad ovlivnění nebo změny krajinného rázu, se postup posouzení řídí následujícím schématem:

- Jak ovlivní daný záměr charakteristiky krajinného celku či prostoru (viz seznam charakteristik); zda vzniká nová charakteristika
- Nová charakteristika nesmí být v rozporu se stanovenými limity ochrany krajinného rázu
- Jaký je význam této nové charakteristiky; určující popř. zásadní (porovnání s významem charakteristik)
- Zda uskutečněním záměru nedojde ke změně krajinného rázu (tj. ovlivnění charakteristik vytvářejících krajinný ráz daného území) a na kolik je tato změna negativní či pozitivní (porovnání nové charakteristiky s projevem a prostorovými vztahy)

Pro účely informačního systému a zefektivnění práce je možné využít pro vedení seznamů charakteristik program, který je propojitelný s GIS a 3D vizualizací dat.

Roman Bukáček

Správa Chráněných krajinných oblastí České republiky

Příklad použití metodiky Správy CHKO ČR

Posouzení konkrétního záměru výstavby rodinného domu v lokalitě s rozvolněnou zástavbou v k. ú. Tři Studně

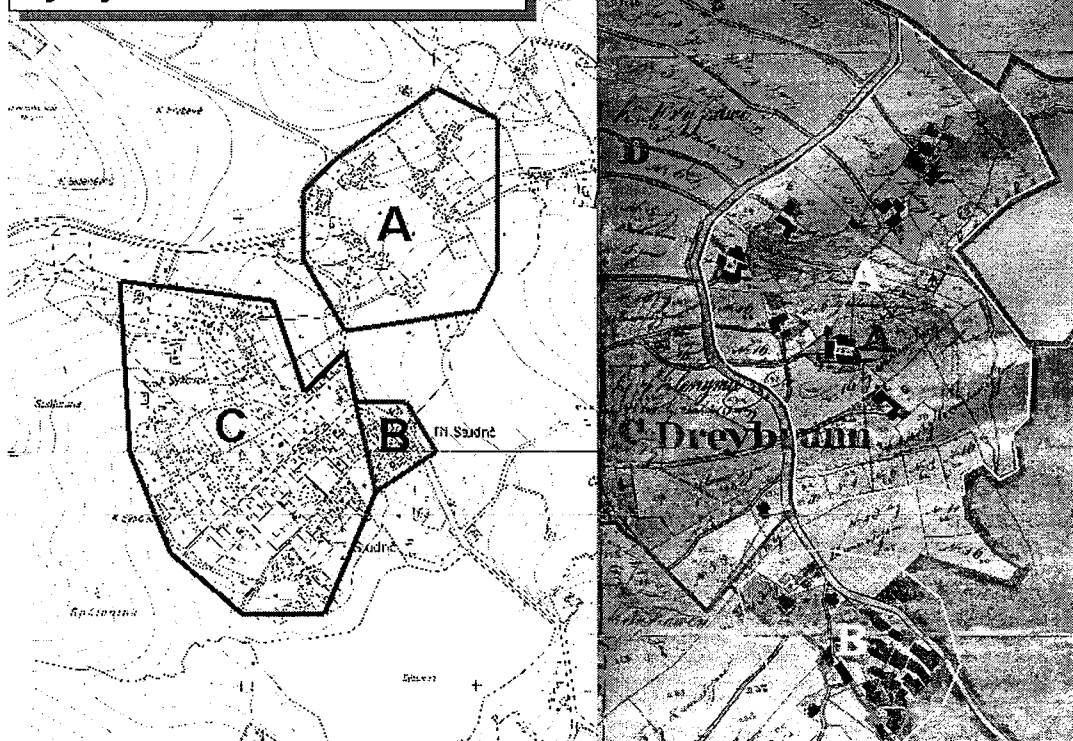
Petr Matějka

Jako ukázkový příklad použití metodiky byl úmyslně vybrán záměr výstavby rodinného domu v lokalitě historicky cenné struktury rozvolněné zástavby, která je součástí sídla s rozdílnou mírou urbanistické, architektonické a krajinářské hodnoty.

Popis charakteru sídla a jeho stručný vývoj:

Obec je situována v centrální části Žďárských vrchů, v blízkosti rekreačně využívaných rybníků Medlova a Sykovce. Je položeno v ploché mísovitě sníženině, na severu a severovýchodě vymezené výrazným nezalesněným horizontem, z ostatních světových stran lemovaném členitými okraji lesního porostu. Sídlní struktura Tří Studní je různé podstaty vycházející z historického vývoje území i sídla. Obec vznikla jako osada pro dělníky nedalekých hutí na Fryšavě v období tzv. 2. kolonizace v polovině 17. století, kdy bylo z důvodu nedostatku sídelních míst nutno vyhledávat vyšší a hůře dostupné polohy. Původní osídlení tvořilo jádro shlukové kompaktní zástavby (část B) a rozptýlená historická zástavba dvorců (část A). V době poválečného vývoje bylo sídlo rozšířeno velkoplošnou zástavbou rekreačního typu (část C). Původní urbanistické hodnoty osídlení zůstaly zachovány v části s rozvolněnou zástavbou, která na první pohled vykazuje vysokou krajinářsky estetickou, architektonickou a urbanistickou hodnotu. Původní shlukové historické jádro bylo zásadně přetvořeno

Vývoj osídlení sídla Tři Studně

Obr. 1 – Mapa sídla s vyznačením vývojových fází (A, B, C)

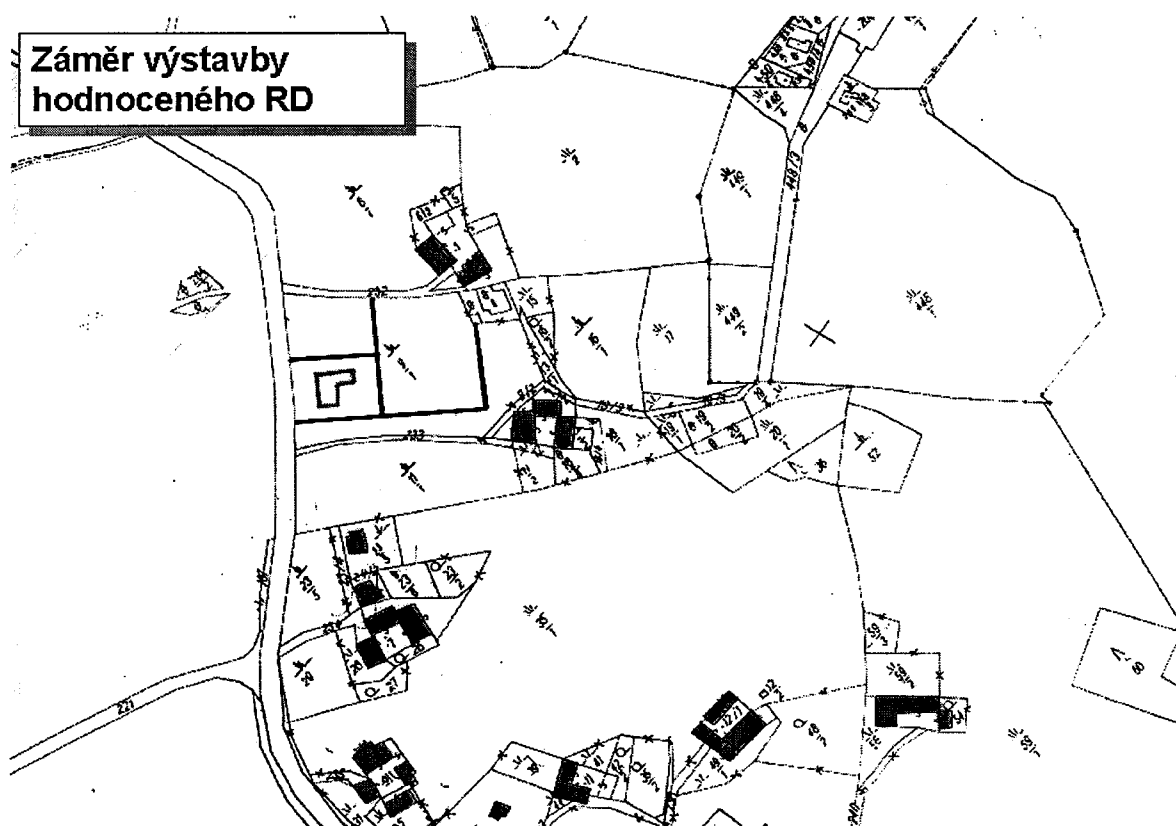
pozdějšími přístavbami a přestavbami a propojeno s novodobou rekreační zástavbou. Ve vnějším projevu nevykazuje větší pozitiva ani negativa. Rozsahem a charakterem nevhodná rekreační výstavba se v obrazu sídla výrazně negativně neuplatňuje, protože je téměř celá skryta v lesním porostu.

Tendence rozvoje sídla v posledních osmi letech

I přes stavební uzávěru staveb pro individuální rekreaci, legislativně zakotvenou vyhláškou okresního úřadu a schváleným územním plánem velkého územního celku CHKO Žďárské vrchy, trvá velký tlak na výstavbu rekreačních objektů, popř. staveb rodinných domů, majících plnit tuto funkci. V lokalitě s velkým rekreačním zázemím, možnostmi a tradicí, se tento trend projevuje ve snaze do-
staveb stávajících chatových osad a značně naddimenzovaným požadavkem na výstavbu rodinných domů, jejichž počet znatelně převyšuje rozvojové potřeby a možnosti stálých obyvatel obce. Tato snaha je směřována především do esteticky nejkvalitnějších částí sídla, především do území s rozvolněnou zástavbou. Je to dáno relativní dostupností pozemků v důsledku restitucí a změnou majetkových vztahů. Svoji roli hraje jistě současná estetická kvalita místa, jejíž atraktivita převažuje nad nákladným budováním inženýrských sítí, příjezdových komunikací, apod. V průběhu minulých osmi let bylo podáno cca 9 návrhů na zastavění volných parcel v této lokalitě.

Příklad konkrétního posouzení výstavby RD na parcele č. 9/1 v k. ú. Tři Studně:

Popis záměru

Obr. 2 – Záměr výstavby hodnoceného domu

Investor zakoupil část nově rozparcelovaného pozemku se záměrem výstavby rodinného domu pro stálé bydlení. Byl si vědom vysoké estetické hodnoty lokality a proto deklaroval svoji snahu podřídit stavbu v architektonickém, objemovém, prostorovém a proporčním pojetí charakteru dané lokality. V architektonickém pojetí a proporcích se tento limit podařilo dodržet. Objemové a prostorové uspořádání, které by odpovídalo uzavřeným dvorcům zemědělských usedlostí, které tvoří okolní zástavbu, nebylo uskutečnitelné z důvodů malého pozemku a jiného účelového zaměření stavby, určené pouze pro bydlení příměstského typu, bez potřeby využití pozemků.

Stanovení řešeného území dotčeného záměrem a vymezení dotčených a navazujících kraj. prostorů ve smyslu místa krajinného rázu dle ustanovení § 12 zák. č. 114/92 Sb.

Řešené území tvoří urbanizované území sídla Tři Studně s poměrně jasně vnímatelným vymezením prostorové scény, tvořené především blízkými horizonty a lesním masívem. Díky různorodosti, četnosti a typu zástavby a jejího uspořádání, daného zejména historickým rozvojem, lze vyčlenit v rámci sídla tři specifické krajinné prostory, které odpovídají pojmu – místo krajinného rázu – stanovených § 12 zák. č. 114/92 Sb. Typologická odlišnost zástavby a její uspořádání v prostoru (A – rozvolněná zástavba, B – historické kompaktní jádro, C – rekreační zástavba) je na první pohled vnímatelná.

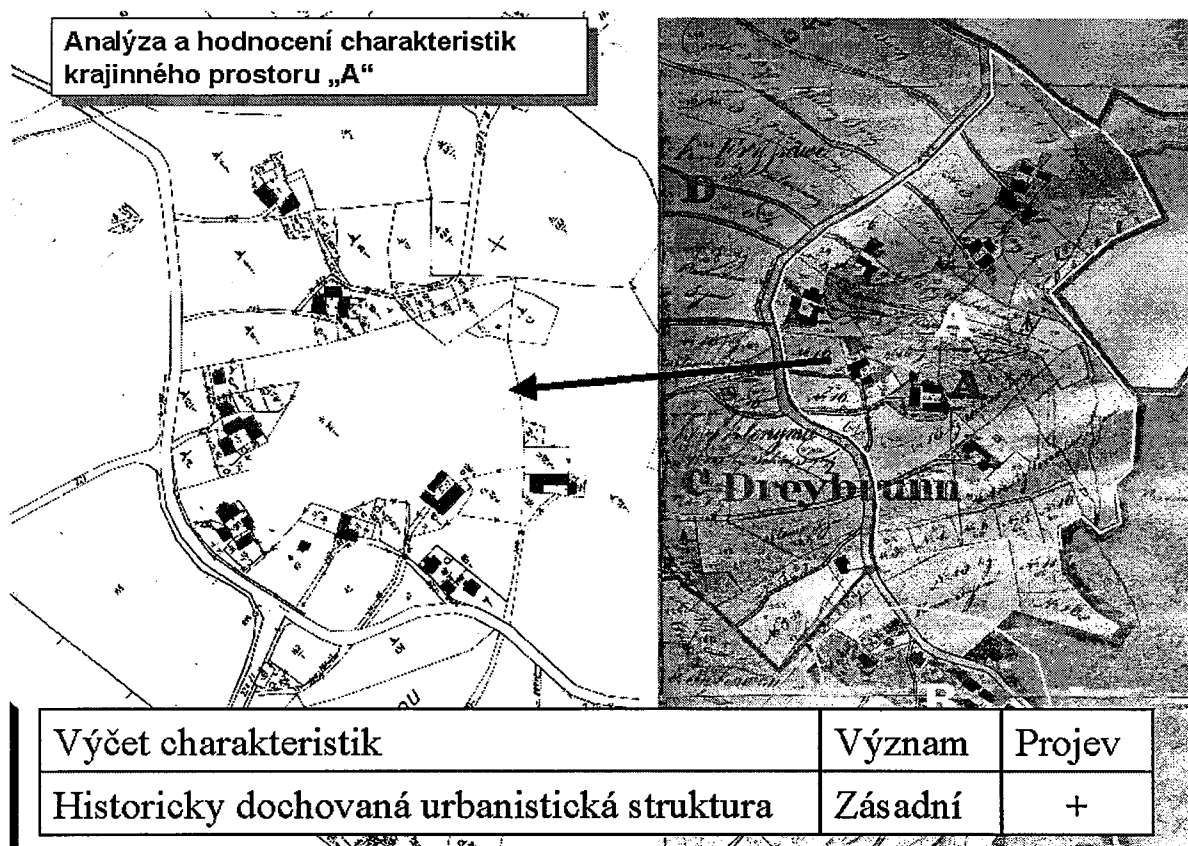
Dotčený prostor, charakterizovaný především rozvolněnou zástavbou zemědělských usedlostí dvorcového typu s členitou parcelací pozemků a sítí místních komunikací, je jasně vymezen na severu až jihozápadě komunikací, která jej odděluje od souvisle využívané zemědělské půdy a kompaktní zástavby jádra sídla. Na severu až jihovýchodě je prostor vymezen lesním masívem s členitými okraji lesů. Plánovaný záměr výstavby RD se projeví pouze ve vymezeném prostoru. Ve vnímání navazujících prostorů (B, C) se však neprojeví.

Analýza a hodnocení charakteristik krajinného prostoru

Jako základní charakteristiku, vnímatelně se podílející na uspořádání daného prostoru, lze označit urbanizační prvky, uspořádané ve specifické konfiguraci. Tato konfigurace je tvořena historicky daným vývojem urbanistické struktury. Při analýze hodnoty dochovanosti historického uspořádání urb. formace bylo prokázáno, že půdorys objektů, jejich uspořádání do usedlostí včetně členění pozemků a vedení komunikací, je téměř intaktní s nejstarším známým zobrazením lokality v Tereziánském katastru.

Vzhledem k typu urb. formace a jejímu dochování, které je i v rámci CHKO velmi ojedinělé, byla jako zásadní charakteristika analyzována historická hodnota dochované urbanistické struktury. Dochování urb. formace takového typu a v takové „čistotě“ je dokladem kulturně historického vývoje osídlování a obhospodařování krajiny a je srovnatelné s historickou hodnotou dochovaného historického objektu bez pozdějších rušivých zásahů. Proto by v obou případech každá změna, vedená snahou o dostavbu (byť v historicky a tvaroslovně přijatelné podobě) snížila jeho historickou cenu.

Podle systému uvedeného v metodice byly analyzované charakteristiky vyhodnoceny do tabulky a byl jim přiřazen význam a projev. Jako související a navazující charakteristiky bylo určeno pestré členění pozemků, architektonická kvalita objektů a přírodní hodnota krajinného prostředí, tvořené především přírodě blízkými lučními společenstvy ve východní části – 2. zóna CHKO.

Obr. 3 – Analýza a hodnocení charakteristik krajinného prostoru

<i>Výčet charakteristik krajinného rázu</i>	<i>Význam</i>	<i>Projev</i>
Historicky dochovaná urbanistická struktura	zásadní	+
Dochované členění pozemků a vedení komunikací	určující	+
Architektonická kvalita tradiční formy a uspořádání usedlostí dvorcového typu	určující	+
Přírodě blízká až přírodní luční společenstva	určující	+
Členitost drobných výměr orné a luk	významná	+
Zástavba dvou nových objektů v západní části prostoru	významné	-
Narušená architektonická kvalita některých částí usedlostí	významná	-

Popis prostorových vztahů

Po výčtu charakteristik a určení jejich významu a projevu dojde k popisu prostorových vztahů, které jsou dány jejich vzájemným poměrem a uspořádáním. Bodově lze vzájemnou konfiguraci charakteristik vyjádřit takto:

- zřetelné vymezení prostoru
- charakteristické morfologické utváření a zasazení prostoru
- jedinečná historická konfigurace urbanistických a arch. prvků v prostoru
- specifické měřítko volného prostoru, staveb, členění pozemků a přírodních prvků

Stanovení způsobu ochrany a jejich limitů

Vychází z hodnocení prostorových vztahů a významu a projevu jednotlivých charakteristik:

- zachovat nerušené horizonty, vymezující a rámuující prostor
- zachovat členitost a charakter okrajů lesů, vymezujících prostor
- zachovat charakter a měřítko volných prostorů bez stavební činnosti
- zachovat strukturu a členění pozemků
- zachovat a respektovat měřítko, uspořádání, proporce, materiály a stavební detail původních objektů
- stavební rozvoj prostoru provádět pouze na dochovaných stavebních parcelách
- chránit a doplňovat vzrostlou zeleň
- chránit a posilovat charakter přírodních a přírodě blízkých lučních porostů

Posouzení návrhu

Bylo hodnoceno, jakým způsobem a do jaké míry dojde ke změně charakteristik, jejich hodnoty, pořadí a jejich uspořádání v prostoru. Jako zásadní charakteristika byla vyhodnocena historická neporušenost a hodnota celkové urbanistické historické struktury. Tato hodnota tkví především v historicky daném členění zastavěných a nezastavěných pozemků. Proto jakýmkoliv umístěním novostavby RD mimo stávající parcely dojde k narušení historické hodnoty a tím ke změně pořadí a významu zásadní charakteristiky. Toto uspořádání se projevuje v jedinečném estetickém vjemu daného místa. Při porušení hodnoty zásadní charakteristiky dojde i ke snížení hodnoty, popř. pořadí charakteristik souvisejících. Závěr posouzení můžeme shrnout:

Návrh respektuje:

- tradiční arch. proporce, měřítko a ztvárnění jednotlivých staveb

Návrh nerespektuje:

- novostavba mimo dochovaný stavební pozemek narušuje historickou hodnotu dochované urbanistické formace
- vzhledem k zásadní historické hodnotě dochované urbanistické formace parcelace dojde k porušení měřítka a vztahů v krajině a historického dokladu o kulturním využívání krajiny
- pravoúhlou parcelací narušuje historicky dochované členění pozemků

Závěr vyhodnocení

Umístěním novostavby mimo dochované stavební místo dojde k narušení dochovaného (a v rámci sídla i území CHKO jedinečného) dokladu způsobu osídlení a využití území. Tím by došlo k narušení kulturně historické charakteristiky daného místa ve smyslu ustanovení § 12 zák. č. 114/92 Sb. Proto je uvedený návrh neakceptovatelný.

Tato poměrně složitá ukázka hodnocení dle metodiky Správy CHKO ČR (Bukáček, Matějka 1997) byla vybrána záměrně, s cílem ukázat důležitost podrobné analýzy jednotlivých složek

a charakteristik, jejichž hodnota a význam nemusí být na první pohled postižitelná, či vnímatelná. Stanovené limity ochrany vyznívají „poněkud tvrdě“, ale neznamenaají úplnou konzervaci území. Stavební rozvoj prostoru je možný na historicky dochovaných a volných stavebních místech. V rámci sídla jsou vymezeny značné rozvojové plochy několikanásobně převyšující stávající potřebu obce.

Literatura:

R. Bukáček, P. Matějka, 1997: Hodnocení krajinného rázu (metodika zpracování). Správa chráněných krajinných oblastí České republiky, Praha.

Petr Matějka
Správa Chráněných krajinných oblastí České republiky

Hodnocení a ochrana krajinného rázu

Rozšířená rešerše metodiky

Jiří Löw

Základním problémem ochrany krajinného rázu orgánem ochrany přírody je stanovení míry ochrany v určitém území.

Je jisté, že **krajinný ráz zaslouží vyšší ochranu** tam, kde je **dobře dochován**, nebo tam, kde je zvláště užitečný, nebo tam, kde **nejméně překáží** jiným aktivitám, nebo tehdy, je-li jeho **určitý typ vzácný**, nebo tehdy, přejí-li si **jej ti, kteří v něm žijí a jimž území patří**.

Kombinací uvedených hledisek lze v ČR na různé správní úrovni definovat oblasti s potřebou zvýšené plošné ochrany krajinného rázu, jako součásti zákonné péče o krajinu.

Nejvyšší, až absolutní ochranu krajinného rázu tak zabezpečují NP, CHKO a PP.

Vyšší ochranu krajinného rázu zabezpečuje zákon pomocí instituce Významných krajinných prvků. To ovšem vyžaduje provést uvnitř tohoto nástroje vnitřní diferenciaci, neboť i když v drtivé většině jsou VKP společnou ochranou přírody a krajiny, jsou časté i případy, kdy předmětem ochrany krajinného rázu nejsou ani zdaleka pouze přírodní, či přírodě blízká společenstva (na Hané a v Polabí to budou i rozlehlé lány obilí v typické parcelaci, budou to i části sídel). Nové využití VKP pro tyto účely tedy vyžaduje i určitou revizi současného vymezení. Mimo rámce zákona o ochraně přírody a krajiny však jsou případy, kdy zvýšenou ochranu krajinného rázu vyžaduje území z jiných zájmů. Jde zejména o zákon o památkové péči (památkové zóny, ochr. pásma památek a pod.). Tady orgán ochrany přírody neinicuje, ale po vyhlášení chrání.

Zvýšenou ochranu krajinného rázu zabezpečuje orgán ochrany přírody z jiných zájmů, vyplývajících z územního konsensu, tedy ze zákona o obcích (místní ochrana krajiny obecní vyhláškou), či zákona o územním plánování a stavebním řádu (příměstské lesy, rekreační areály a pod. na základě platné ÚPD.) – navrhuje je souhrnně staronově nazývat zónami zvýšené péče o krajinu,

Základní ochranu krajinného rázu zákon ponechává na individuálním zvážení orgánu ochrany přírody. Tady je třeba stanovit celospolečenské minimum ochrany těchto hodnot, které bude vždy požadováno, ale nikdy ne překračováno. Měla by platit zásada, že vše, co bude mít zvýšenou ochranu buď je, nebo bude součástí výše zmíněných kategorií ochrany.

Bez ochrany krajinného rázu v praxi se mohou vyskytovat plochy, kde je ochrana zbytečná (jakákoliv změna je zde přínosem).

Jaké pomocné, oborové dokumenty potřebuje orgán ochrany přírody pro ochranu krajinného rázu?

1. Potřebuje „mapu“ ploch s potřebou vyšší nebo nižší ochrany krajinného rázu. Ta je interpretovaným průnikem chráněných území dle různých zákonů a dle obecních vyhlášek.
2. Potřebuje „mapu“ **typů** krajinného rázu na svém území, se stanovením jejich typických znaků hlavních a doplňujících.
3. Potřebuje při individuálních rozhodováních jako podklad pro své rozhodování vyhodnocení krajinného rázu v daném místě ad hoc – buď od stavebníka, nebo od pořizovatele ÚPD, nebo KPÚ, nebo LHP.

4. Manuál pro převedení krajinářských nároků do pojmů stavebního řádu (regulativy, limity).

O to se snaží naše metodika.

Krajinný ráz je v našem pojetí výsledkem funkce (či nefunkce) terciárního krajinného systému a tvoří v krajině terciární krajinnou strukturu.

Terciární krajinná struktura, složená z hmotných symbolů myšlenek nás i našich předků, byla a je základem kulturnosti naší krajiny, a je na ní založena i její krása. Jde vlastně o hmotný projev krajiny vysněné jako „prostředí pro můj život“. Do základních prostorově funkčních terciárních subsystémů patří celá rozsáhlá kategorie estetických a kompozičních vztahů v krajině, kultovní systémy, obytnost prostředí, rekreace a turistika a škála citových vazeb na krajinu vůbec.

Krajinný ráz se odvíjí v první řadě od trvalých ekologických podmínek a ekosystémových režimů krajiny, tedy základních přírodních vlastností dané krajiny (primární kraj. struktura). V těchto rámcích je krajinný ráz dotvářen (krajiny přírodní) až vytvářen (krajiny antropicky přeměněné) lidskou činností a životem lidí v nich (sekundární kraj. struktura).

Krajinný ráz je vytvářen a charakterizován souborem typických přírodních a člověkem vytvářených znaků, které jsou lidmi vnímány a určitý prostor pro ně identifikují. Typické znaky krajinného rázu tedy vytvářejí obraz dané krajiny.

Různé kombinace typických znaků vytvářejí různé **typy krajinného rázu** (či dokonce typy krajin?). Různá míra dochovalosti typických znaků určuje **míru dochovalosti krajinného rázu** v jednotlivých částech krajiny.

Základní postup definování a hájení krajinného rázu a jeho ochrany:

I. Určení typu krajinného rázu a jeho prostorové vymezení

II. Vyhodnocení dochovalosti krajinného rázu

III. Určení způsobu ochrany krajinného rázu

Tento postup má základní cíl – podle určitých **pravidel** zvýšit objektivitu (jinak na individuálním rozhodování úředníka závislou) kategorii ochrany krajiny. Je námi použit na Hané, Pálavě, Bílých Karpatech, Znojemsku, v okolí Brna a samozřejmě se postupně vyvíjí.

I. Určení typu krajinného rázu

Tato část slouží k diferenciaci území podle typů krajinného rázu a k vyhodnocení reprezentativnosti jejich zastoupení. Jde tedy o hodnocení typologické. To vyžaduje co největší území a větší měřítko (cca 1 : 25 000). Je to samostatný podklad orgánu ochrany přírody. Je vhodné až nutné jej konsensuálně projednat s veřejností, neboť v dalších fázích, kdy již jde o hrdla a statky, poskytuje klíčové alibi!

Sestává s těchto kroků:

1. Vyhodnocení přírodních podmínek území a jeho typických ekosystémových režimů.

Hodnotí se zejména **reliéf, geologické prostředí a zásoby nerostných surovin, hydrologické vlastnosti, půda, klimatické podmínky, potenciální společenstva**. Cílem je postihnout ty přírodní složky, které rozhodující měrou ovlivňují využitelnost přírodních zdrojů v území

(a tvoří tedy rámce pro dlouhodobé využívání krajiny člověkem) a vystihnout základní prostorové rámce území dané reliéfem.

2. Vyhodnocení dlouhodobých krajinotvorných způsobů využívání území

Vyhodnocení krajinotvorných způsobů využívání daného území se vztahuje na delší časový úsek (nejde tedy o momentální stav). Aby totiž byl určitý způsob využívání krajiny, musí dané činnosti působit určitou dobu určitým způsobem (pak dochází k oboustrannému vlivu přírodních podmínek na způsoby využívání a naopak).

Krajinotvorné činnosti jsou v různých územích různé a mají pro daný typ krajiny i různou váhu. Obligátně jsou **nejvýznamnějšími krajinotvornými funkcemi lesnictví, zemědělství, a sídelní funkce, často však též těžba surovin, doprava, vodní hospodářství a rekreace.**

3. Definice typických znaků daného krajinného rázu

Typické znaky tvoří zpravidla:

Reliéf, prostorová struktura ploch (plužina, typ osídlení), struktura a uspořádání kultur (lesy listnaté a jehličnaté, hospodářský tvar, zemědělské kultury, vodní plochy a pod.), uspořádání hran a linií (blokové uspořádání, měřítko ploch, orientace hran), struktura hran a linií (cesty, úvozy, meze, vegetační doprovod), sídelní struktura (poloha, typ a charakter sídla, orientace stavebních čar, výšková hladina), vnitřní charakteristiky ploch, linií a hran (interiéry), charakteristické typologické znaky staveb.

Typické znaky je nutno rozdělit na hlavní a doprovodné. Rozhodující je určení hlavních typických znaků, které o typu krajinného rázu rozhodují. Doprovodné mají charakter znaků, které daný ráz krajiny dotvářejí.

II. Vyhodnocení dochovalosti krajinného rázu:

Tato část slouží k vyhodnocení dochovalosti jednotlivých typů krajinného rázu v konkrétních pohledově uzavřených prostorech (základních krajinářských celcích). Zároveň vyhodnocuje i jejich individuální (odlišovací) znaky. Jde tedy o hodnocení individuální. Zde již nejde o oborový dokument, mělo by být obligátní součástí buď ÚPD, KPÚ a pod., nebo jako součást individuálního krajinářského posouzení daného záměru. Měřítko zpracování jsou již mnohem podrobnější (1 : 10 000, 1 : 5 000).

Sestává s těchto hlavních kroků:

4. Rozčlenění krajiny na základní krajinářské celky

Za rozhodující individuální skladebné jednotky pro ochranu a tvorbu krajinného rázu považujeme Základní krajinářské celky.

Základní krajinářský celek (ZKC) je individuální prostor vymezený pohledovými bariérami, který je uvnitř sebe pohledově spojitý z většiny pozorovacích stanovišť. Jeho velikost je cca od 1 do 100 ha.

Základní krajinné celky mohou být nejen pohledově uzavřené, ale i polootevřené a otevřené. Uzavřené ZKC jsou typické pro údolí, a nivy s větrolamy, nejčastější polootevřené jsou např. boční údolí a úpady, amfiteátry přírodní i urbanistické, spádníkově členěné svahy a pod. Otevřené ZKC jsou zejména na rovných a vypouklých čelech svahů na březích rozsáhlých nádrží, na vrcholcích kopců atd.

Pro vnímání ZKC je významná i lidská **schopnost vnímat krajinu v dostatečné podrobnosti**. Rozeznávat jednotlivé krajinné prvky lze v závislosti na meteorologických situacích do vzdálenosti 2 km. Znamená to tedy, že **základní krajinářský celek by neměl být delší než 2 km**.

ZKC se tedy v první řadě vymezí **na základě reliéfu**. V území s dramatickým reliéfem je to jasné, v území s reliéfem plochým je nutno na základě terénních průzkumů vymezit i ostatní pohledové bariéry tvořené většinou kompaktními liniemi vzrostlých dřevin, stavbami a antropogenními násypy.

5. Vyhodnocení jednotlivých celků z hlediska míry dochovalosti typických znaků krajinného rázu v nich a vymezení krajinářských celků s dochovalým krajinným rázem pro jejich zvýšenou ochranu.

V každém základním krajinářském celku se porovná soubor typických znaků příslušných danému typu krajinného rázu (výsledek první části) se skutečností.

Dostaneme tak ZKC určité kategorie dochovalosti krajinného rázu::

- A. **Výjimečně dochovalý krajinný ráz** mají dochovány všechny typické znaky (tedy hlavní i vedlejší). Tato kategorie je v praxi velmi vzácná a měla by být signálem pro ochranu přírody a pro památkovou péči.
- B. **Dobře dochovalý krajinný ráz.** Jsou dochovány všechny hlavní typické znaky krajinného rázu a většina doprovodných.
- C. **Částečně dochovalý krajinný ráz.** Je dochována podstatná část hlavních typických znaků a je možná obnova chybějících. Doprovodné znaky mohou být i silně setřeny
- D. **Málo dochovalý krajinný ráz** (u celků, kde jsou typické znaky z větší části setřeny a jejich obnova je obtížná).

III. Určení způsobu ochrany krajinného rázu:

Tato část slouží k správnému stanovení politiky ochrany dochovaných hodnot a k určení **způsobů** jejich **ochrany** územně plánovacími prostředky. Jde tedy o individuální návrh regulací a limitů. U individuálního hodnocení je součástí vyhodnocení opatření navrhovaných posudkem k eliminaci příp. negativních vlivů.

Tato etapa sestává z těchto kroků:

6. Stanovení stupně společenské ochrany krajinného rázu

(od velkoplošných chráněných území přes zóny zvýšené péče o krajinu, až po běžná obytná území)

Používáme rozčlenění na 5 stupňů, které odpovídají kategoriím dochovalosti, jsou však rozšířeny o ostatní celospolečenská hlediska – jde již tedy i o politické rozhodnutí a proto je dobře jej učinit standardním způsobem – zpracováním a schválením v rámci územního plánu.

7. Návrh způsobů a míry ochrany krajinných celků – podle stupně jeho ochrany určíme územně plánovací regulace a limity využití území.

Regulativy budou velmi různého charakteru: od vyhlášení za nezastavitelné území, přes regulaci hustoty, výšky a rozsahu zástavby až po stanovení stavebních čar, typů a sklonů střech a doporučených dřevin k výsadbě na určitých místech. Významné návrhy u stupňů ochrany I. a II. můžeme navrhnout i jako veřejně prospěšné stavby. Pro tento finální krok je v metodice zpracován celý soubor limitů a regulativů, které v praxi úřadům umožní předem stanovit zákonné podmínky pro činnost v daném území.

Slovo na závěr:

Na kolokviu byla přednesena celá řada přístupů k hodnocení krajinného rázu. Technologie hodnocení se liší jak rejstříkem pojmů, tak i důrazem kladeným na určité aspekty hodnocení. Základní cíl, t.j. ochrana kulturních hodnot naší krajiny jako základu naší evropské civilizace vůbec je společný, základní východiska též. Je tedy vhodné všechny metodiky smíchat a navzájem obohatit tak, aby všechny vedly k uvedeným cílům a zároveň byla zachována pestrost přístupů tak jak je pestrá i vlastní krajina. K tomu se autoři metodik neformálně zavázali.

Doc. Ing. arch Jiří Löw
Löw a spol. s. r. o., Brno

Možnosti uplatnění institutu krajinného rázu v pozemkových úpravách

Petr Sklenička

Současný stav využívání institutu krajinného rázu

Dosavadní obavy z používání institutu krajinného rázu (KR) v praxi pramenily především ze dvou skutečností:

- KR nebyl doposud metodicky uspokojivě ošetřen a ani jeho legislativní vymezení plně neodpovídá současným potřebám. V dnešní době jsou již známy tři více či méně oficiální varianty metodik, první Bukáčka a Matějky pro potřeby SCHKO ČR (Bukáček a Matějka, 1997), druhé obecné metodické doporučení Míchala (Míchal, 1999) a třetí návrh metodiky podle Löwa (Löw, 1998). Otázka odpovídajícího dořešení legislativního vymezení problematiky (vyhláška) by měla být řešena v tomto roce.
- Druhým významným faktorem je obava z uplatnění příliš vysoké míry subjektivity v rozhodovacím procesu. Podle Dvořáka (1983) „není každá estetická hodnota teprve produktem hodnotící činnosti. Tímto produktem je subjektivní estetická hodnota. Ta je však už odrazem hodnoty potenciální, objektivně existující (v příslušné situaci) nezávisle na tomto hodnocení“.

Objektivizaci subjektivní složky při hodnocení KR lze docílit několika způsoby (Říha, 1998):

- Shodou více expertů v téže věci.
- Faktem, že hodnotící soud vyřkne všeobecně, byť neformálně uznávaná autorita v oboru.
- Faktem, že hodnotící soud vyřkne znalec – zkouškou odborné způsobilosti a autorizací zaštitěná osoba.

Poslední rok byl pro problematiku KR ve znamení intenzivních prací na metodikách. Mimo jiné se ukázalo, že věcně správné široké teoretické pojetí KR je účelné pro jeho praktické uplatnění zúžit a oprostit od dílčích problematik, které jsou metodicky a zejména legislativně ošetřeny jinými rezortními předpisy (ochrana ZCHÚ, VKP, zvláště chráněných druhů, ochrana památek apod.). Jen velmi obtížně si lze představit obecně přijatelnou metodiku, jež by uspokojivě řešila řečeno s Ladislavem Žákem: „...soubor všech vjemů jež poskytuje pobyt v přírodě, jednotný zážitek jehož základem jsou vjemy obou smyslů vyšších, zraku a sluchu, kterému však dodávají bohatosti a úplnosti i vjemy smyslů nižších, hmatu a čichu, pocity slunečního tepla, vánku nebo vlhkosti na kůži, vnímání klidu nebo pohybu vlastního těla, dýchání čistého svěžího vzduchu ...“ Podle Žáka „je dvojí cesta, jíž může působiti na lidské nitro onen souhrn znaků a vlastností, který je nazýván **charakterem krajiny: citová**, kterou lze nazvati **poznáním uměleckým** a **rozumová – poznání vědecké**. V poznání uměleckém jsou téměř vždy vedle prvků citových obsaženy prvky rozumové a volní – a naopak poznání vědecké není mnohdy bez silné účasti citu i vůle.“ (Žák, 1947)

Domnívám se proto, že metodika pro hodnocení a ochranu KR by měla být v první fázi jakýmsi minimalistickým rámcovým metodickým doporučením, které bude možno postupně

zpřesňovat a rozšiřovat na základě zkušeností s konkrétními kauzami či v jednotlivých následných aplikacích (např. v plánech péče, územním plánování, procesu EIA, pozemkových úpravách,...).

K vybraným bodům stávajících metodik

Existující přístupy vesměs akceptují věcně správné rozdělení ochrany KR na formu kauzální a preventivní.

Kauzální ochranou KR se míní hodnocení vlivů konkrétních záměrů na KR. Tato ochrana může mít charakter hodnocení záměru při územním rozhodování a povolování staveb nebo v rámci procesu EIA.

Preventivní ochranou KR je myšlena včasná formulace zásad a způsobů ochrany KR formou samostatných elaborátů (plány péče o VCHÚ, generely KR okresů), příp. jako součást ÚPD či KPÚ.

Jedním z prvních kroků při hodnocení vlivů na KR musí být mj. i stanovení místa, resp. míst KR. Již v tomto bodě se ukazuje správnost zmíněného rozdělení, neboť způsoby vymezení místa KR v případě kauzální, resp. preventivní ochrany se budou významně lišit. Tím nejpodstatnějším rozdílem bude závislost vymezení místa KR na pohledových horizontech. Zatímco u kauzální ochrany KR musí být toto vymezení jednoznačně požadováno, v druhém případě je nemožné. Důvodem je neexistence vztažného objektu, vůči kterému bychom pohledové horizonty jednoznačně vymezovali.

Místem KR v případě preventivní ochrany je tedy území, homogenní z hlediska přírodních, kulturních a historických charakteristik a výskytu estetických a přírodních hodnot, které dané místo odlišují od okolních prostorů. V případě kauzální ochrany se jedná navíc o území vymezené pohledovými horizonty vztahenými k posuzovanému objektu.

Jinými slovy je nutné místa KR v případech kauzální ochrany stanovovat ad hoc, zatímco mezi jednotlivými elaboráty preventivní ochrany KR jsou tato přenosná.

Výše v textu jsem již zmínil jako možnou formu preventivní ochrany KR „**generel KR okresu**“. Generel KR okresu by rozhodně nebyl z hlediska časových a finančních nároků obdobou celoplošných ÚSES, neboť jeho předpokládaná cena pro jeden okres by se mohla reálně pohybovat kolem 100 tisíc Kč. Jednalo by se o rámcové expertní vymezení účelových krajinných typů a krajinářských hodnot (typů) na území celého okresu. Na jeho zpracování a schválení by se podíleli odborníci dotčených specializací, zástupci veřejné správy i místní autority v rámci daného okresu.

Elaborát by se po schválení stal oborovým dokumentem a podkladem pro:

- dotace udělované v rámci dotačních programů (např. programu „Péče o krajinu“)
- Zpracování plánů péče o KR v územích se zvýšenou krajinářskou hodnotou
- územní plány
- KPÚ
- vyhlášení přírodních parků
- rozhodnutí orgánů státní správy v jednotlivých případech územního řízení a povolování staveb (V mnoha případech by díky tomuto preventivnímu podkladu pravděpodobně odpadlo jinak nutné zadání posudku pro rozhodnutí příslušného orgánu.)

Generel KR okresu by měl odrážet zejména objektivní estetické a přírodní hodnoty území verifikované formou konsensuálního schválení profesně širokou skupinou odborníků a místních autorit daného okresu. Význam tohoto elaborátu je patrný rovněž z příležitosti srovnat úroveň hodnocení a zahrnout katalog vybraných zásad ochrany KR pro celé území ČR.

Z výše uvedených důvodů proto dnes generel KR okresu vidím jako přínosný, ne-li zásadní dokument pro preventivní ochranu KR.

K hlavním cílům pozemkových úprav

Jedním ze tří hlavních cílů pozemkových úprav (PÚ) je úprava majetkoprávních vztahů k půdě. Tato skutečnost na jedné straně činí z PÚ finální nástroj krajinného plánování zejména proto, že veškeré návrhy je nutné projednat s vlastníky dotčených pozemků. Na straně druhé právě tento cíl je stávající legislativní a metodickou úpravou výrazně povýšen nad zbylé dva hlavní cíle, kterými jsou ochrana a tvorba krajiny, resp. ochrana půdního fondu. Dokladů pro toto mé tvrzení je celá řada, počínaje výrazně nižším ohodnocením řešení dílčích problematik oproti např. geodetickým pracím a otázkou povinné autorizace řešitelů konče.

Právě otázku povinné autorizace považuji v tomto ohledu za klíčovou. V zásadě platí, že PÚ může projektovat osoba s oprávněním, pro které je nutno doložit vzdělání a praxi v oboru. Samostatné oprávnění pak je vyžadováno při geodetických pracích, ne však již na okruhy dílčích problematik, jakými jsou protierozní ochrana půdy, vodohospodářské aspekty území, plán ÚSES či na problematiku krajinářských úprav, ochranu KR nevyjímaje.

Absencí požadavku autorizačního oprávnění jsou tyto dílčí problematiky v procesu PÚ značně devalvovány oproti exaktní geodézii či řešení majetkoprávních otázek, což se následně projevuje i na celkové kvalitě projektů.

Cena za projekt komplexních pozemkových úprav (KPÚ) v případě průměrného katastru se pohybuje řádově v milionech korun. Je velmi tristní, pokud se podaří na odpovídající úrovni za tuto cenu vyřešit pouze vlastnické vztahy k pozemkům. V horších případech můžeme být svědky dokonce zhoršení některých aspektů v řešeném k.ú. oproti předchozímu stavu. Je proto dobré si uvědomit, že i nerealizovaný, ale již schválený projekt KPÚ je velmi obtížné a finančně náročné opravit. Je třeba apelovat na odpovědná místa, aby se povinnou autorizací i pro tyto dílčí problematiky zabývala a postavila je tak na odpovídající úroveň. Součástí řešitelských týmů proto podle mého názoru musí být odborně způsobilí specialisté pro příslušné dílčí problematiky.

Možnosti ovlivnění KR pozemkovými úpravami

PÚ jsou nástrojem, který se významně může podílet na dosažení souladu užitkových a estetických funkcí krajiny. Bohužel však pojmy, jakými jsou **harmonické měřítko, rytmus, gradace, proporce, asymetrie, kontrast či shoda**, dosud do učebnic ani metodik PÚ nepronikly.

Krajinu jako celek či její jednotlivé atributy lze za daných podkladů PÚ ovlivnit v zásadě těmito způsoby:

1. návrhem vlastnického uspořádání pozemků
2. delimitací kultur
3. rozpracováním generelu ÚSES
4. návrhem protierozních a vodohospodářských opatření

5. návrhem revitalizace vodních toků
6. návrhem krajinářských úprav

1. Vlastnické uspořádání pozemků

V rukou projektanta PÚ je mj. i návrh nového majetkoprávního uspořádání pozemků. Racionální dislokace pozemků je ovlivňována řadou faktorů, z nichž některé jsou kvantifikovatelné, jiné je třeba zohlednit na základě širokých teoretických znalostí a empirických zkušeností. Vlastnické uspořádání pozemků je přitom vedle přítomnosti permanentních struktur v krajině zásadní a relativně neměnnou skutečností, na jejímž základě se vytváří a v čase proměňuje krajinná mozaika.

Nutno připomenout, že uspořádání pozemků je též významně determinováno návrhem cestní sítě, především pak její hustotou.

Hlavní faktory ovlivňující návrh velikosti, tvarů a celkového uspořádání pozemků :

- požadavky vlastníků pozemků
- heterogenita půdního pokryvu
- protierozní ochrana pozemků
- uspořádání permanentních struktur (lesy, TTP, vodní plochy, sídla,...)
- geomorfologické podmínky
- krajinně-ekologické hledisko
- estetické hledisko

Velikosti a tvary jednotlivých pozemků však neovlivní výsledné estetické působení krajiny takovým způsobem, jako jejich celkové uspořádání, charakterizované mj. prostorovou heterogenitou krajinné mozaiky, mírou fragmentace (v urbanizmu – zrnitostí), rozlehlostí krajiny, shluky přítomných ekosystémů a jejich typy, poměrnou četností jednotlivých typů ekosystémů (Mimra a Sklenička, 1996), harmonickými vztahy, rytmem, gradací, kontrastem, symetrií, apod.

Změny jednotlivých charakteristik pak mohou být ve své podstatě mnohem důležitější než samy hodnoty daných charakteristik (Hexner a Novák, 1996).

2. Delimitace kultur

Delimitace kultur je významným faktorem, který se podílí na tvorbě estetických a přírodních hodnot. Především plošné zastoupení a rozmístění trvalých kultur, tedy luk, pastvin, lesů, rozptýlené zeleně, ovocných sadů, příp. vodních ploch vytváří základní, v čase poměrně neměnný funkční a prostorový rámec krajinných úprav.

V současné době však delimitace kultur není řešena primárně v kontextu vizuálně postžitelných charakteristik krajiny, ale výhradně z hlediska funkčního, jako součást protierozních a vodohospodářských opatření, útlumových opatření či ÚSES.

3. Rozpracování generelu ÚSES

V rámci PÚ je nutné navrhnout, popř. vymezit přesné velikosti a tvary skladebných částí ÚSES s ohledem na zábory konkrétních pozemků, resp. vůli vlastníků. Oproti generelu ÚSES, který nedisponuje všemi potřebnými podklady, je dále třeba zpravidla navrhnout další interakční prvky,

na základě podrobných znalostí majetkoprávního uspořádání pozemků, návrhu cestní sítě a dalších rozborů, jmenovitě především půdně-ochranných a vodohospodářských.

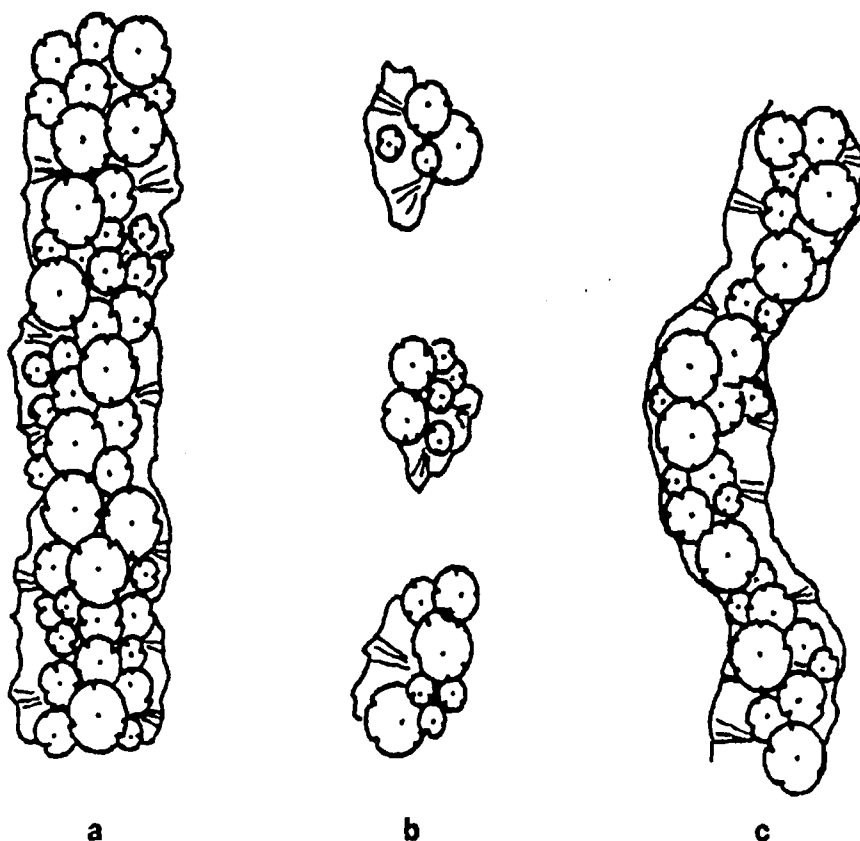
Požadavkem v této etapě PÚ musí být nejen respektování funkčních a prostorových parametrů ÚSES, ale rovněž jejich estetického projevu. Příkladem mohou být základní možnosti pojetí navrženého biokoridoru, jak jsou uvedeny na obr. (Sklenička, 1995).

Konečnou velikost a tvar prvku zcela či částečně navrženého je třeba stanovit s jasnou představou cílového společenstva. V následném realizačním projektu, po schválení KPÚ, již není možné plošné nároky daného prvku v zásadě měnit.

4. Návrh protierozních a vodohospodářských opatření

Současné metody rozboru vodní a větrné eroze, resp. stanovení hydrologických charakteristik umějí s určitou přesností kvantifikovat potřebu ochranných opatření a tato v území lokalizovat. Přesto většinou projektant disponuje poměrně značnou volností při určení jejich konečné podoby, či přesného umístění. A právě tento volný prostor dává šanci uplatnění mj. estetických kritérií při návrzích konečné podoby těchto opatření.

Jinou skutečností je existence řady vodohospodářských děl a inženýrských sítí, které mohou výsledný návrh značně limitovat (Sklenička a Kuneš, 1998).

a. biokoridor jako spojitý pás dřevin
b. biokoridor nespojitý (ostrůvkovitý)
c. biokoridor spojitý ("meandrující")

5. Návrh revitalizace vodních toků

Základní idea revitalizačních zásahů by měla být dána samostatnou studií. Pokud studie není k dispozici, je opět na projektantovi PÚ, aby zvolil konečnou podobu revitalizace, minimálně pokud se týká plošných nároků nových výsadeb, případných změn trasy toku apod.

Obávám se, že současný stav je neudržitelný a že o nutnosti revitalizace vodních toků se musí rozhodovat před zpracováním projektu KPÚ. Minimálně ideová studie revitalizace pak je nezbytným podkladem pro projekt KPÚ.

6. Návrh krajinářských úprav

Termínem krajinářské úpravy v rámci PÚ mám na mysli doplnění jednotlivých komponentů krajiny a současně celkové „vyladění“ (v literatuře někdy používán tendenční termín „optimalizace“) krajiny.

Krajinářské úpravy by měly být založeny primárně na estetickém kritériu, narozdíl od dříve popsaných pěti způsobů ovlivnění krajiny v procesu PÚ, ovlivněných primárně funkčními kritérii, přičemž estetická hodnota je zde nutně pouhým korektivem.

Historická kontinuita PÚ

Neopomenutelnou roli hraje rovněž retrospektivní kontext krajinných úprav. Jeho zohlednění se díky zpretrhanému vývoji krajiny v našich podmínkách značně komplikuje a často mohou jinak velmi kvalitní historické materiály sloužit pouze jako okrajová inspirace pro některé jednotlivosti.

Významnost rozdílů dvou historických stavů v našich podmínkách lze dokladovat na vybraném katastru v okrese Louny, jehož vývoj po stránce kvantitativních charakteristik krajiny poměrně přesně kopíruje vývoj v celé ČR. V tabulce jsou uvedeny vybrané charakteristiky krajinné mozaiky (Sklenička, 1998).

<i>Charakteristika</i>	<i>Rok 1938</i>	<i>Rok 1997</i>	<i>Rozdíl</i>
výměra luk a pastvin	131,5 ha	62,6 ha	-52,4 %
výměra lesa	25,6 ha	27,3 ha	+6,6 %
výměra permanentních struktur (les, TTP, vodní plochy,...)	157,1 ha	89,8 ha	-42,8 %
počet elementů permanentních struktur	45	28	-37,8 %
průměrná výměra prvku permanentních struktur	3,5 ha	3,2 ha	-8,0 %
celková délka „aktivních okrajů“ (ekotonů)	45,6 km	29,5 km	-35,3 %
celkový počet pozemků	1550	605	-61,0 %
průměrná výměra pozemku	0,5 ha	1,3 ha	+158,8 %

Procesní zásady ochrany KR v procesu PÚ

S výjimkou návrhu vlastnického uspořádání pozemků se veškeré návrhy, které mají vliv na estetickou hodnotu území, odehrávají v rámci etapy zpracování **generelu KPÚ**, jinak též v návrhu **plánu polyfunkční kostry KPÚ**. Tato kostra zahrnuje tzv. **společná zařízení** (komunikace, ÚSES, hydrografická síť, protierozní opatření aj.) a **plošnou zonaci** lokalit v rámci obvodu KPÚ, vymezenou podle různých hledisek (Dumbrovský a kol., 1995).

V zásadě existují dva způsoby zohlednění KR v projektech KPÚ:

1. Posouzení generelu KPÚ jako záměru z hlediska ochrany KR. V takovém případě by šlo o formu kauzální ochrany KR.

V této souvislosti bude vhodné uvést, že PÚ jsou předmětem posuzování ve smyslu příloh č. 1 a 2, zákona č. 244/1992 Sb., O posuzování vlivů na životní prostředí, kdy do působnosti okresních úřadů spadají již PÚ na ploše od 10 ha, v praxi tzn. veškeré! O správnosti této právní úpravy zde dále nechci polemizovat.

Posudek generelu z hlediska vlivů na KR by prováděla oprávněná osoba.

2. Druhým způsobem je zpracování zásad ochrany KR jako součásti generelu KPÚ. Zásady by se současně staly relevantním kritériem ostatních návrhů v rámci generelu. V tomto případě by se jednalo o preventivní ochranu KR, se všemi jejími výhodami. Největšími přednostmi tohoto způsobu jsou předem dané zásady návrhů všech opatření z hlediska ochrany KR a současně použitelnost výsledků podrobného hodnocení KR v dalších rozhodovacích procesech.

Podobná úprava by však vyžadovala úzkou součinnost oprávněné osoby s týmem zpracovatele KPÚ.

Variantou tomuto způsobu je dodání podobného elaborátu jako součásti ÚPD. V takovém případě by bylo na místě vytvořit poměrně podrobný metodický postup, který by na požadované úrovni řešil i výstupy potřebné pro KPÚ.

Podstatnou otázkou je, zda problematiku ochrany KR v PÚ řešit v každém případě, či pouze ve vybraných územích. V zásadě lze uvést tyto čtyři přístupy :

1. Z hlediska ochrany KR budou hodnoceny všechny projekty KPÚ

- a. metodou kauzální
- b. metodou preventivní
- c. metodou preventivní území se zvýšenou krajinářskou hodnotou, zbylá území metodou kauzální

2. Z hlediska ochrany KR budou hodnocena vybraná území

- d. pouze území se zvýšenou krajinářskou hodnotou

Vzhledem k nebezpečím, které by skýtal elitářský přístup ke krajině (tzn., že území s nižší krajinářskou hodnotou by se z hlediska KR pomíjela) shledávám jako vhodný kombinovaný přístup formulovaný v bodě 1c.

V případě existence schváleného generelu KR okresu by se tento stal závazným podkladem pro KPÚ s nutnými úpravami danými především změnou měřítko.

Z hlediska metodického ošetření problematiky KR v PÚ považuji za vhodné na podkladě obecného metodického doporučení rozpracovat metodické zásady pro proces KPÚ. Nejvhodnější platformou metodického zakomponování problematiky ochrany KR do PÚ bude v současné době její zapracování do chystané novely Prozatímního metodického návodu pro komplexní pozemkové úpravy (Dumbrovský a kol., 1995).

Rámcový návrh metodického postupu při ochraně KR v procesu PÚ

Návrh metodického postupu hodnocení KR v PÚ vychází z obecného metodického doporučení (Míchal, 1999) a je součástí „Prozatímního metodického návodu pro komplexní pozemkové úpravy“, (Dumbrovský a kol., 1995).

Průběh hodnocení je upraven pro účely PÚ, takže jsou zde uvedeny pouze zásadní úpravy či zpřesnění.

1. Území hodnocená z hlediska vlivu KPÚ na KR

Hodnocení KR se v procesu KPÚ provádí ve všech případech, v souladu s § 3, zákona č. 218/1997 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech.

Stávající legislativní úpravu nepovažuji za šťastnou a volám tímto po její změně, ve smyslu zahrnutí území chráněných podle zvláštních předpisů do PÚ, s předpokladem zvláštního režimu, respektujícího specifické poslání a charakter těchto území.

2. Způsob (forma) hodnocení KR

Preventivní forma hodnocení KR se stává součástí generelu KPÚ (plánu polyfunkční kostry) v případech území se zvýšenou krajinářskou (estetickou) hodnotou - B+ (A+, C+).

V případě, kdy do výše uvedené kategorie spadá pouze část řešeného území (k.ú.), hodnotí se KR preventivní formou v rámci celého řešeného území.

Kauzální forma hodnocení KR se provádí ve všech případech. Má charakter hodnocení vlivů koncepce či záměru (záměrů) na KR.

V územích mimo výše uvedeného případu je kauzální forma hodnocení KR uplatňována bez předchozího preventivního hodnocení.

3. Vymezení a definice místa KR

- **pro preventivní hodnocení KR** (jako součást generelu KPÚ)

Místo KR je území, homogenní z hlediska přírodních, kulturních a historických charakteristik a výskytu estetických a přírodních hodnot, které dané místo odlišují od okolních prostorů.

- **pro kauzální hodnocení KR** (hodnocení generelu KPÚ jako vlivu konkrétní koncepce na KR, příp. jednotlivých součástí polyfunkční kostry jako vlivu záměru na KR)

Místo KR je území, homogenní z hlediska přírodních, kulturních a historických charakteristik a výskytu estetických a přírodních hodnot, které dané místo odlišují od okolních prostorů., vymezené pohledovými horizonty vztahenými k posuzovanému objektu (objektům, území,...).

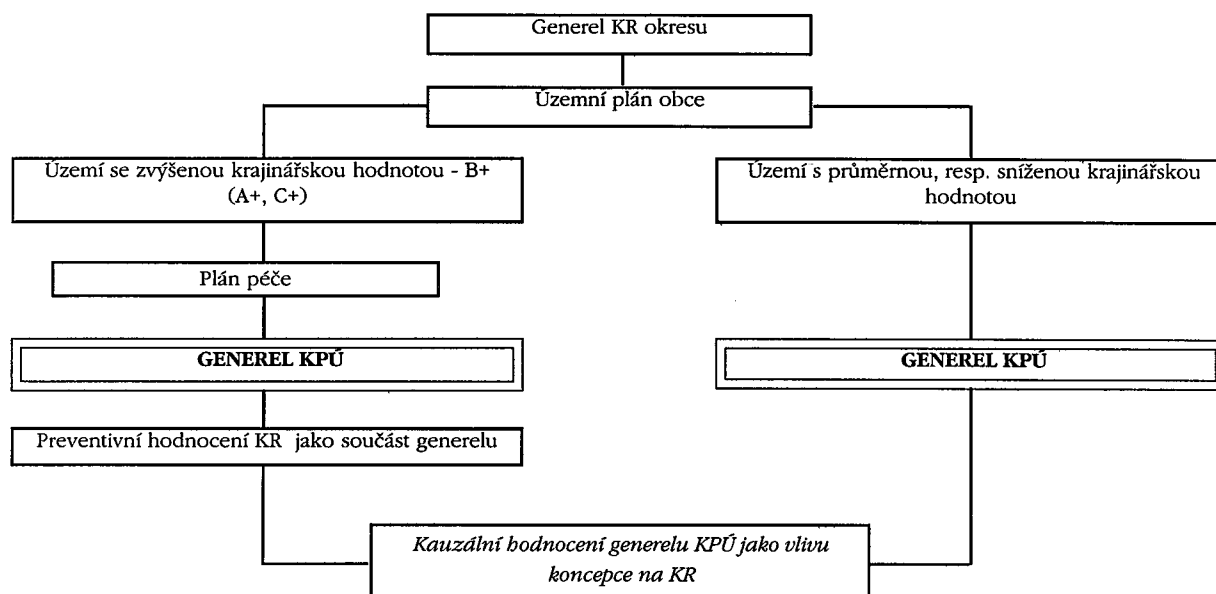
Vymezení místa KR se provede překryvem (průnikem) dílčích vrstev, které jsou tvořeny základními charakteristikami KR. Mezi tyto charakteristiky patří:

- účelový krajinný typ (A, B, C)
- krajinářská hodnota (+, *, -)
- přírodní charakteristiky (potenciální a aktuální)

- uplatnění vodního prvku
- kulturní charakteristiky
- historické charakteristiky
- vymezení v závislosti na pohledových horizontech (pouze v případě kauzální ochrany)

4. Vlastní proces hodnocení KR

Schéma návrhu procesu hodnocení vlivu KPÚ na krajinný ráz:

Základní kroky postupu hodnocení KR:

1. Vymezení oblasti a míst KR
2. Vyhodnocení charakteristik KR
3. Návrh zásad ochrany KR (v případě preventivního hodnocení KR)
4. Posouzení vlivů PÚ na KR (v případě kauzálního hodnocení KR)

5. Podklady pro hodnocení KR v PÚ

Základními podklady jsou v souladu s Míchalem (1999) :

- digitalizovaná mapa biochor
- vyhodnocení aktuálního stavu vegetace
- mapa krajinářského hodnocení okresů 1 : 50 000 (je-li k dispozici)
- generel KR okresu
- prostorová identifikace kulturních památek
- územní plán obce
- generel (plán) ÚSES
- plány péče
- památkové zóny krajinné, sídelní a archeologické, vyhlášené i navrhované

- vyhlášené a navrhované přírodní parky
- seznam archeologických nálezů

Doplňkovými podklady jsou:

- letecké snímky
- literární, grafické a kartografické podklady o historickém vývoji území
- jiné podklady

Literatura:

- Bukaček, R. a Matějka, P. 1997: Hodnocení krajinného rázu (metodika zpracování). Správa CHKO ČR. Praha
- Dumbrovský, M. a kol. 1995: Prozatímní metodický návod pro komplexní pozemkové úpravy. VÚMOP. Praha. 201 stran.
- Dvořák, B. 1983: Základy estetiky architektury. VÚVA. Praha. 302 stran.
- Hexner, M. a Novák J. 1996: Urbanistická kompozice. ČVUT. Praha. 202 stran.
- Löw, J. 1998: Obecná metoda ochrany krajinného rázu. Krajinný ráz, způsoby jeho hodnocení a ochrany. Sborník pracovního semináře. ČZU. Praha.
- Mimra, M. a Sklenička, P. 1996: Krajinný ráz. Ochrana přírody, 96/9, ročník 51. Str. 268–271.
- Míchal, I. 1999: Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě. Metodické doporučení. AOPK. Praha. 41 stran.
- Říha, M. 1998: Oponentní posudek k návrhu metodického doporučení „Hodnocení krajinného rázu“ – Míchal a kol. AOPK.
- Sklenička, P. a Kuneš, K. 1998: Zakládání a rekonstrukce biotopů na odvodněných pozemcích. Ochrana přírody, 98/10, ročník 53. Str. 306–308.
- Sklenička, P. 1998: Landscape Structure and Water Sustainable Management in the Czech Republic. Environmental and technical problems of water management for sustainable development of rural areas. Proceedings of scientific conference. Warsaw Agricultural University. Warsaw. Pp. 141–147.
- Sklenička, P. 1995: Úloha územních systémů ekologické stability v komplexních pozemkových úpravách. Pozemkové úpravy, 95/12. MZe ČR a ÚPÚ ČR. Str.14–15.
- Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny
- Zákon č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí
- Zákon č. 218/1997 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech
- Žák, L. 1947: Obytná krajina. S.V.U. Mánes-Svoboda. 136 stran.

Ing. Petr Sklenička, CSc.

Lesnická fakulta

Česká zemědělská univerzita Praha

e-mail: sklenicka@lf.czu.cz

Technické zásahy do krajiny a jejich posuzování

Jan Marek

Nejzávažnější zásahy, které ovlivňují krajinný ráz a způsobují často jeho nezvratné negativní změny byly, jsou a zřejmě i budou způsobovány výstavbou velkých inženýrských děl, průmyslových komplexů, sídlišť, těžeben nerostných surovin, zpracovatelských komplexů (včetně tepelných a jaderných elektráren) i odkladišť nejrůznějších odpadů. Takové zásahy by měly být v předstihu a co možno nejvhodnějším způsobem zakomponovány do územních plánů zvl. velkých územních celků (VÚC) i do plánů menších celků a jednotlivých obcí. Mělo by být pro ně vybráno takové umístění, které by bylo v nejlepším souladu s prostředím, krajinným rázem, dosavadním osídlením a dalšími danostmi, zejm. s geomorfologickými podmínkami a geologickými vlastnostmi základových půd.

Při situování inženýrského díla do krajiny má být posouzeno širší okolí především tak, aby se projektované objekty mohly vyhnout různým geologickým rizikům. Pro naše prostředí jsou charakteristická zvl. sesuvná území a oblasti ohrožené poruchami stability svahů po technickém zásahu, oblasti zvýšené seismicity a území ohrožená uměle vyvolanou seismicitou, oblasti zvýšené radioaktivity, území silně tektonicky porušená, území narušená předchozími antropogenními aktivitami, území trvale nebo periodicky zamokřená a oblasti s mělkou hladinou podzemí vody, území ohrožená povodňovými vodami, oblasti málo únosných a nestabilních základových půd, poddolovaná území, území s krasovými jevy, území možných střetů zájmů kupř. o využívání kvalitních zemědělských půd, těžby ložisek nerostných surovin, lázeňského využívání zřidel minerálních vod, využívání území přirozené infiltrace a akumulace podzemních vod a další.

Podle charakteru a vlastností prostředí, které se odrážejí v morfologii krajiny a v povaze základových půd se dimenzují projektované stavby a technické zásahy, odhadují se možné interakce s prostředím i důsledky realizace. Vylučují se technicky náročné stavby v nevhodném prostředí a neadekvátní technické zásahy. V problematice poměrů jsou investoři a projektanti nuceni přizpůsobovat se místním podmínkám, na základě inženýrskogeologických argumentů, které musejí respektovat.

Pro odborné posuzování vzájemných vztahů různých technických zásahů a krajinného prostředí, zvl. jeho geomorfologických a geologických aspektů a pro stanovení geotechnických podmínek realizace se již zhruba před 70 lety u nás a brzy potom i jinde ve světě vyvinul samostatný vědní obor – inženýrská geologie. Inženýrští geologové byli zpravidla prvními přírodovědně vzdělanými odborníky, kteří již v nejranějších fázích projekční přípravy staveb, těžby surovin a dalších technických záměrů byli povoláni posuzovat podmínky a možné dopady na krajinné prostředí. Pro přenos poznatků a zobrazení regionálních poměrů byla vyvinuta metodika inženýrskogeologického mapování. Z vyhotovených inženýrskogeologických map a průvodních zpráv byly pro snadnější pochopení a využití odvozovány mapy účelové rajonizace. Byly určeny územním architektům pro sestavování územních plánů, projektantům pro účely projekční přípravy konkrétních staveb i pro potřeby správních orgánů, pro schvalovací řízení a řešení možných střetů zájmů při využívání území.

V totalitním systému státní správy byly pro účely sestavování „směrných územních plánů“ posuzovány a mapovány krajinné celky dokonce systematicky, přičemž prioritu měly velké městské a průmyslové aglomerace a na venkově „střediskové obce“. Mapování regionů pro tvorbu územních plánů zadávaly útvary výstavby a územního plánování Krajských národních výborů, v rámci svých finančních rozpočtů, průzkumným organizacím, které byly pro takovou činnost vybaveny (Stavební geologie Praha, PÚDIS, Geoindustria, Geotest Brno, IGHP Žilina). Posuzování území pro konkrétní velká inženýrská díla a technické zásahy do krajiny objednávaly příslušné oborové projekční organizace (Hydroprojekt, Dopravoprojekt, Potravinoprojekt, Metroprojekt, Báňské projekty apod.) u těchže průzkumných firem. Byla tak zajištěna odborná úroveň i komplexnost „územně technických podkladů“ pro územní plánování a spolehlivost v eliminaci různých geologických rizik. Díky této činnosti se podařilo zabránit mnoha uvažovaným neadekvátním zásahům do prostředí, některé byly realizovány v přijatelnějších dimenzích, na základě posouzení nebo průzkumem ověřených geotechnických podmínek. Tato konstatování nemají obhajovat totalitní systém, nýbrž ozřejmit roli inženýrské geologie v péči o krajinný ráz a krajinné prostředí vůbec.

Po r. 1989 se podstatně zmenšil počet plánovaných inženýrských děl, změnil se jejich sortiment, došlo k delimitaci projekčních organizací, ke zrušení KNV a tím i centralizovaných útvarů územního plánování. Posuzování krajinného prostředí z inženýrskogeologických hledisek a účelové mapování objednává nyní sporadicky jen Ministerstvo životního prostředí, pro rekultivaci velkoplošných území zdevastovaných povrchovou uhelnou těžbou nebo povodněmi. Neobjednávají je okresní úřady, ani Ministerstvo místního rozvoje, ani jednotlivé obce, do jejichž kompetence přešlo sestavování územních plánů a pořizování „územně technických podkladů“ pro tyto účely. Vznikly ateliéry samostatných autorizovaných architektů a projektantů, kteří si opatřují územně technické podklady sami, co nejúsporněji, zpravidla systémem „vem kde vem“. Výsledkem je, že nově vytvářené územní plány postrádají přiměřené inženýrskogeologické podklady a nevycházejí z potřebného inženýrskogeologického posouzení technických záměrů a krajiny, ve které by se měly realizovat. V takových poměrech je jen otázkou času, nežli se důsledky projeví v nějaké dostatečně zřetelné havárii. Ta může nabýt velkého rozsahu a mít celospolečenský dopad, jako kupř. povodňové události a aktivizace sesuvných pohybů ke kterým došlo na Moravě v r. 1997. Činitelům Ministerstva pro místní rozvoj, zodpovědným za územní plánování však ani takové události nestačily.

Poslední novela stavebního zákona č. 83/1998 Sb. s platností od 1. 7. 1998 tuto praxi legislativně posvěcuje. Podle této novely je pořizování územních plánů menších území i pořizování „územně technických podkladů“ věcí jednotlivých obcí. Obcím však na tyto účely nejsou přidělovány žádné prostředky ze státního rozpočtu. Zadávání územních plánů velkých územních celků je věcí Okresních úřadů a Ministerstva pro místní rozvoj, ale úředníky těchto úřadů nic nenutí pořizovat nějaké inženýrskogeologické podklady, neboť o jejich existenci, potřebnosti či dokonce nezbytnosti není v platné novele stavebního zákona ani v doprovodné prováděcí vyhlášce č. 131/1998 Sb. ani zmínka. Funkcionáři Ministerstva pro místní rozvoj, kteří se hrdě prohlašují za autory této novelizace, zjevně vůbec nechápou smysl a účel inženýrské geologie jako potřebného spojovacího mezičlánku mezi přírodními vědami a technikou, jehož posláním je právě optimalizace vztahů mezi územním plánováním, krajinným prostředím a stavební, těžební či jinou technickou činností. Přitom v rámci těchto vztahů má inženýrskogeologické posuzování, mapování a rajonizace logicky předcházet posuzování území z jiných hledisek, kupř. z hledisek krajinného rázu. Řada technických zásahů se po inženýrskogeologickém posouzení neuskuteční vůbec, anebo získá jiné, vhodnější, ke krajinnému prostředí šetrnější dimenze.

Když už takováto legislativní úprava prošla parlamentem a vstoupila do platnosti, do doby, než se podaří uskutečnit další změnu stavebního zákona resp. prováděcí vyhlášky a rehabilitovat roli inženýrské geologie v procesu územního plánování a rozhodování, záleží tím více na uplatňování ochrany krajinného prostředí podle § 12 zákona č. 114/1992 Sb. Je ovšem třeba, aby ti, kdo mohou z titulu své funkce zasahovat do schvalování koncepcí, územních plánů a projektů zvl. ve stavebním řízení a územním rozhodování byli vybaveni odbornými argumenty, kterými by mohli čelit investorům i zaběhlým mechanismům schvalovacích řízení, ve kterých stanoviska orgánů ochrany přírody a krajiny bývají často odsouvána do pozadí. Aby získala náležitou váhu bylo by žádoucí podepřít hodnocení environmentálních složek nějakými alespoň poměrnými ekonomickými oceněními. V posledních letech vlády minulého režimu si už i někteří představitelé vládnoucí strany uvědomili potřebnosti takových kritérií a iniciovali zřízení specializovaného pracoviště v rámci ČSAV. Výsledků jsme se však nedočkali.

Pracovníci odborných institucí i různá občanská sdružení volají už dlouho po vypracování metodických návodů na posuzování krajinného prostředí. Lze proto uvítat iniciativy, ze kterých by vzešly návody a kritéria hodnocení složek, jakými jsou krajinný ráz, přírodovědný a historický význam krajinných celků, estetika prostředí či rozmanité vztahy v krajině. Hodnocení složek ideální povahy je třeba směřovat, jakkoliv je to obtížné, k nějakému obecnému, alespoň poměrnému ekonomickému oceňování. Bez toho se budou ochránci krajiny jen ztěží prosazovat vůči investorům a projektantům, kteří obvykle dokáží zdůvodňovat nezbytnost realizace na základě ekonomických argumentů. Těmi potom imponují veřejnosti i funkcionářům stavebních, báňských či jiných úřadů, kteří ideální hodnoty kupř. krajinného rázu obvykle neupřednostňují.

RNDr. Jan Marek, CSc.

Stavební geologie – Geotechnika, a. s.

Geologická 4

152 00 Praha 5

Několik příkladů řešení následků povrchové těžby s uplatněním hledisek krajinného rázu

Václav Štefek

Těžba a vliv na krajinu

Hospodářské využití krajiny, v našem případě povrchová těžba nerostných surovin, jejich doprava a zpracovatelská činnost je významným zásahem do krajiny především ve smyslu změny morfologie povrchu terénu a krajinného rázu. Tato činnost je ovšem nezbytnou součástí existence a rozvoje lidské společnosti, ale je regulovatelná ve smyslu četnosti, kapacity výroby a nepřímo i plošného rozsahu. Protože báňská činnost je vázána na místa výskytu a nahromadění nerostných surovin, je v tomto smyslu nepřenosná. Vzhledem k relativně dlouhému období provozování jednotlivých dolů a lomů, vysoké investiční náročnosti a nutnosti postupné spotřeby, se tyto dopady na krajinu časově obvykle dotýkají několika lidských generací.

V dnešní době jsou ekonomicky úspěšné těžby průmyslového charakteru s maximem mechanizace. Provoz lomů se musí řídit projektem těžby, zásadami bezpečnosti provozu lomu a dalšími okolnostmi v jejichž důsledku vznikají plošně rozsáhlé antropogenní útvary. Některé současně provozované lomy v krajině, respektive jejich morfologie (velké horizontální plochy, pravidelný interval etáží), vlastní provoz těžby, ale i doprava a následné zpracování suroviny jsou z uvedených důvodů kriticky posuzovány. Ukázky z projektů nového pojetí sanace a rekultivace některých lomů již dlouhodobě provozovaných mají prokázat, že i tyto lomy v souladu s okolní přírodou mohou být upraveny do tvarů, které mohou být i přínosem pro okolní krajinu. V této souvislosti je třeba zvážit, zda zachovat a v jakém rozsahu těžbou odkryté geologické profily, paleontologické lokality, zajímavé strukturní prvky a krasové jevy, lomová jezera, ostrůvky vegetace a pod. Dále je nutné posoudit skalní svahy z hlediska dlouhodobé stability a navrhnout optimální technické řešení.

Pokud dojde v lomech s ukončenou těžbou k vytvoření morfologie blízké okolní přírodě, díky rychlé přirozené retrodukci mohou vznikat nové biotopy s výskytem dnes vzácných chráněných rostlin a živočichů, případně i rezervoáry vody, zóny klidu. Některé mohou sloužit i jako technická památka.

Naší snahou je najít vhodné dlouhodobé využití a uplatnění vytěženého prostoru, které by mělo být v souladu s okolní přírodou, zájmy obyvatel okolních obcí a v konečném návrhu budou promítnuty do územního plánu.

Architektonické zpracování a vizualizace

Projekce architektonického zpracování má navrhnout konečnou morfologii území vytěženého prostoru. Cílený přístup se zohledněním hledisek krajinného rázu dává předpoklady k vytvoření morfologie, která nebude působit rušivě a nebo může i krajinu obohatit. Vyjádření úvodního a konečného projektovaného stavu lze zobrazit fyzickými modely, nebo pohledovými studiemi (kreslenými, počítačově zpracovanými, fotomontážemi a nebo jejich kombinací – vizualizace). Možnosti počítačového zpracování pohledového znázornění vytěže-

ného prostoru začleněného do krajiny v časovém vývoji postupů těžby, sanačních úprav, ale i biologické rekultivace, lze úspěšně uplatnit při projednávání projektovaných záměrů. Lze jimi dokumentovat pohledy z různých míst výhledu, nebo i simulovat letecké pohledy.

Ukázky prací firmy GET s.r.o. z projektů Souhrnného plánu sanace a rekultivace činných lomů mají dokumentovat možnosti využití vytěžených prostorů lomů a vytvoření nové morfologie terénu, která by nebyla v rozporu s krajinným rázem okolí. Každé řešení je individuální, rozdělené do několika fází. Především byly zpracovány návrhy úvodní architektonické studie a návrhy vhodného cílového využití. Úpravy stěn a dna lomu je nutné podřídit cílovému záměru. Zpracování projektu až do úrovně technického řešení má prokázat proveditelnost projektovaného záměru.

V území Chráněné krajinné oblasti (CHKO), nebo v území jinak přírodně cenném, obvykle navrhuje využití prostoru směřující k posílení přírodních funkcí a ve svém důsledku k vytvoření území ekologické stability. I když se jedná o antropogenní útvar, je důležitá funkčnost tohoto prostředí. Těžební činností vzniklé odkryvy, často značného rozsahu, se přímo nabízejí k zachování jako studijní a naučné přírodovědné lokality, což dokládá řada chráněných území vyhlášených právě ve starých lomech.

Z hlediska hospodářského je využívání vápenců, kamene a písku vázáno na konkrétní nezastupitelné území. Specifický problém ve využívání vápencových surovin je obecný v rámci celé ČR, neboť všechny oblasti výchozů karbonátových hornin jsou svým způsobem výjimečné morfologií povrchu, charakterem půd a vod, druhy vegetace a fauny, ale i krasovými jevy, paleontologickými a archeologickými nálezy, vývěry podzemních vod a krajinným rázem. Přírozeně jsou ve značném rozsahu i předmětem ochrany přírody. Přírodní a kulturní hodnoty jsou legislativně chráněny vyhlášením Chráněné krajinné oblasti, Přírodních památek a dalších druhů ochrany přírody.

Na druhou stranu je nutno si uvědomit, že řada dominantních tvarů v krajině je antropogenní, původem převážně po dřívější důlní činnosti, nebo z doby výstavby komunikací (železnic a silnic). V tomto smyslu je na příklad vytvořen ve značné míře dnešní krajinný ráz údolí Vltavy na jižním okraji Prahy, Berounky a Prokopského údolí. Příkladem může být prostor podolského stadionu, skalní stěna nad kostelíkem v Podolí, zářez trati mezi Prahou a Chuchlí včetně Barrandovy skály a bývalého koupaliště, skalní stěny (staré lomy) mezi Karlštejnem a Srbskem na pravém břehu Berounky, ale i staré lomy pod Zlatým Koněm. Při tvorbě nové morfologie, respektive návrhu, využíváme náměty z okolní přírody (původní přírodní tvary), ale i morfologii starých lomů již dříve opuštěných, které dnes už náleží do kulturní krajiny a vytváří její krajinný ráz. Při hodnocení úprav prostorů po ukončené těžbě převažuje snaha o uplatnění přírodní charakteristiky krajinného rázu.

Hlavní výchozí podmínky pro řešení

- Krajinný ráz, historický a kulturní vývoj území, přírodní a kulturní hodnoty
- Hospodářské využití krajiny – morfologie území po ukončení těžby, dopravní cesty, výroba.
- Vlivy osídlení (městské aglomerace) – doprava, rekreace, sportovní aktivity a pod.

Příklady a ukázky počítačových výstupů zpracovaných pracovníky GET s.r.o.

Návrhy sanačních úprav jsou zpracovány pro lomy, které jsou dlouhodobě provozovány a těžba v nich ještě bude pokračovat. Uvedené lomy se nacházejí v krajinně cenných oblastech z hledisek přírodních, krajinných, historických, kulturních. Těžbu je nutno hodnotit nejen jako ekologickou zátěž, ale i jako zdroj ekonomické tvorby, pracovní místo, ale i možnost vytvoření nových pozitivních krajinných hodnot, nových krajinných prvků, náhradních biotopů, a také místa vzdělání a rekreace v nové krajině. Sanací a rekultivací není jen technické zahlazení důsledků těžby, ale i tvorba předpokladů dlouhodobé ekologické stability.

Radotínské údolí – lomy Špička a Hvíždalka (těžba vápenců)

Kulturně-historické hodnocení krajiny se promítá i do aspektů významu tohoto území v blízkosti kulturního a hospodářského centra města Prahy. V tomto smyslu je významná i historicky doložená těžba sliveneckých mramorů v lomu Cikánka od 13. století (původní vlastník řád Křižovníků) jejichž použití je známo z řady církevních i palácových staveb a dekorativních objektů (krbů, náhrobků, oltářů a pod.). Také je to původní a tradiční místo výroby pražské chodníkové dlažby ze sliveneckých a kosořských vápenců. Z hlediska morfologických změn terénu v důsledku dlouhodobé těžby, sesuvů, ale i stavby a změn vodních toků (na př. mlýnských náhonů), cesta z dalších důvodů je dnes velmi obtížné přesně rekonstruovat tvary původní krajiny. Obdobně je pozměněn i vegetační pokryv, především stromové patro, kde byly původní druhy habr, dub, lípa, javor v řadě případů nahrazeny akáty, černou borovicí, nebo stepní vegetace monokulturou. Uvedené historické vlivy (především těžby) vytvořily novou morfologii, která je součástí dnešní kulturní krajiny.

Tato krajina silně ovlivněná současnou těžbou a dalšími proměnami je dnes vysoce hodnocena s vědomím potřeby určité rekonstrukce a změn. Současná těžba probíhá za zcela jiných podmínek než uváděná historická, která vznikala ruční těžbou v malých lomech. Především se dnes jedná o zásadně větší objemy vytěžených hornin se zcela jinými těžebními metodami. To vyžaduje používání vysoce výkonné mechanizace, ale i bezpečnostních zásad, které ve svém důsledku musí vytvářet plošně rozsáhlé horizontální lomové etáže v pravidelných intervalech, tedy útvary v přírodě neobvyklé a nepřírozené. Zahlazení těžební činnosti, respektive vytvoření morfologie, která by krajinu obohatila je předmětem nového přístupu k řešení Souhrnného plánu sanace a rekultivace. Především bylo třeba využít odkrytých struktur a dalších prvků geologické stavby (vrstevnatosti, puklinatosti), které i v přírodních procesech podmiňují povrchovou morfologii zásadním způsobem. Vybudováním tunelu mezi prostorem těžby a vlastním údolím, bylo umožněno založit těleso vnitřní výsypky, jehož vytvarování napodobí svah původního terénu a oddělí prostor těžby od údolí.

Velkolom Čertovy schody – západ (těžba vápenců)

V případě tohoto lomu byl přijat návrh na zřízení geologického parku. Vzhledem k hojnosti fosilní fauny a rozsáhlým odkryvům vzniklým těžební činností, bylo využito této pestrosti k zachování naučných a studijních lokalit. Výběr míst s významnými fosilními společenstvy a krašovými útvary určené k zachování v současné podobě, byl proveden na základě doporučení vědeckých pracovníků. Mimo zmíněné vybrané lokality budou i ostatní vzniklé odkryvy významnými objekty značného přírodovědného významu. V současné době se již dokončují sanační úpravy jižní a západní stěny lomu, kde je těžba ukončena.

Zbraslav (těžba kameniva)

Prostor zdejší těžby úzce sousedí s prvky územního systému ekologické stability. Jedná se o nadregionální biokoridor kopírující tok Vltavy s jednotlivými biocentry, které tvoří většinou lesní porosty. Blízkost prvků ekologické stability nabízí v budoucnu možnost začlenění prostor s ukončenou těžbou do tohoto systému. Především jde o vytvoření vhodné morfologie území a při rekultivaci navrhujeme lesní porosty ve skladbě původních druhů a doporučujeme eliminovat druhy nepůvodní. Řešení nabízí vytvoření plochy přírodního charakteru s vodní nádrží, nebo bez vodní plochy. V obou případech převažují prvky ekologicky stabilizující (přírodního charakteru) s částečnou funkcí sportovní a rekreační.

Střeleč (těžba sklářských a slévárenských písků)

Těžba pískovců doložená od počátku tohoto století je dnes značného rozsahu. Využívá se těžby na sucho i pod vodou. Návrh zahlazení těžby vyžaduje posouzení řady technických hledisek jako je stabilita svahů nad a pod vodou, pohyb hmot (ukládání výklizů a skrývky – vytváření ochranných valů a vnitřní výsypky) a pod. Území se nachází v krajině vysoce hodnotné z hlediska přírodního, historického, kulturního, které je promítnuté do vyhlášení CHKO, přírodních památek a dalších ochranných opatření. V návrhu je řešeno zahlazení dopadů těžby na reliéf krajiny především tvorbou nové morfologie – suché skalní stěny, plážové linie, příbřežní pásma a volná vodní hladina (lomové jezero). Cílovým stavem je vytvoření přírodního prostředí s posílením územní ekologické stability a částečný návrat pozemků do ZPF.

RNDr. Václav Štefek

GET s.r.o.

Korunovační 29

170 00 Praha 7

tel.: 02/373711, 378234, fax.: 02/373097

e-mail: getjacek@mbox.vol.cz

3. HODNOCENÍ KRAJINNÉHO RÁZU V LEGISLATIVĚ A V PRAXI ORGÁNŮ OCHRANY PŘÍRODY

Krajinný ráz jako právní institut

Jaroslav Chyba

Tento diskusní příspěvek byl vyvolán zjištěním, že vymezení, pojmosloví a metodika ochrany krajinného rázu se stala výlučnou doménou architektů a ochránců přírody. Jsem přesvědčen, že krajinný ráz musí být současně chápán jako rovnocenný problém právní. Dodatečné zapojování právních floskulí do osnovy utkané převážně odborníky jiných profesí nemůže dle mého názoru vést k ničemu dobrému stejně jako kdyby se u automobilu nejdříve vymyslela perfektní karoserie a pak teprve se do ní začal konstruovat motor.

Důležitá je již díkce metodických pomůcek, zejména pokud mají být podkladem pro právní předpisy. Právní pojmy je třeba používat správně, jinak je lépe se jim vyhnout. Např. v Metodickém pokynu zpracovaném AOPK: zák. č. 114/1992 Sb. není *ius specialis*, nýbrž *lex specialis*, okresní úřad se nečlení na odbory, nýbrž na referáty apod.

Ještě důležitější jsou otázky realizace práva: považuji za nepřipustné koncipovat metodiku tak, aby zvyšovala požadavky na finanční a personální kapacity správních orgánů, když přitom důvodová zpráva k zák. č. 114/1992 Sb. tvrdila, že žádné takové požadavky nevzniknou.

Dokumentační přílohy by měly obsahovat mj. i vzory správních aktů a případně i odborných stanovisek, ne však evidentně nesprávných nebo irelevantních (např. posudek ve věci Tlustec přiložený k citovanému Metodickému pokynu AOPK).

Je třeba mít na paměti procesní stránku věci: který orgán ve kterém okamžiku jakým způsobem vstupuje do rozhodovacího procesu, a naopak jakým způsobem bude umožněno dotčeným právníkům a fyzickým osobám, aby hájily své zájmy.

Za samozřejmost se ve vyspělé právní kultuře považuje co největší míra předvídatelnosti správních rozhodnutí. Podklad pro takovou předvídatelnost však musí být právně relevantní: nikoliv tedy např. generel (takových může být koneckonců několik a vzájemně protichůdných), nýbrž instituty právně definované: přírodní park, územní plán. Nařízení o územním plánu však nesmí překročit meze dané Listinou základních práv a svobod, podle níž lze povinnosti a zákazy normativně stanovit jen zákonem. Otázka, co může obsahovat nařízení okresního úřadu, jímž se zřizuje přírodní park, se tak stává poměrně spleťitou a připravovaná metodika by se s ní měla vypořádat (blíže viz: I. Průchová – J. Chyba: Omezení vlastnického práva k pozemku z důvodu obecného zájmu, Masarykova universita, Brno 1998).

Bezprostřední uplatnění § 12 odst. 2 zák. č. 114/1992 Sb. (tj. aniž by vyplývalo např. z nařízení o zřízení přírodního parku) považuji sice za možné, ale mělo by být právě pro svou nepředvídatelnost ponecháno v právním řádu jako institut výjimečný, svým způsobem určitá analogie výhrady veřejného pořádku v mezinárodním právu soukromém. Snahy o objektivizaci tohoto ustanovení byly snad aktuální těsně po vydání zákona o ochraně přírody a krajiny, ale po uplynutí sedmi let si již praxe našla určitý způsob aplikace tohoto paragrafu. Definice toho, co se rozumí „změnou či snížením krajinného rázu“, bude v každém případě pouze demonstrativní. Pokud by připravovaná metodika nicméně takový pokus o objektivizaci obsahovala, pak musí jít o vymezení situací zcela jednoznačných, aby nedodržení povinností bylo prokazatelné a postížitelné sankcí. Z tohoto hlediska nepovažuji zejména za účelné široce z hmotněprávního hlediska zkoumat ty zásahy do krajiny, které může orgán ochrany přírody a krajiny ovlivnit

v procesu řízení vedeného před jiným správním orgánem, např. stavebním nebo báňským úřadem. Tyto situace by stačilo vymezit podrobně ve smyslu procesním, s demonstrativním výčtem několika zcela jasných případů, kdy automaticky stavební, báňský či jiný úřad musí mít rozhodnutí o souhlasu orgánu ochrany přírody a krajiny a bez něho nesmí vydat územní či jiné rozhodnutí. Na druhé straně je však třeba také velmi pečlivě vážit otázku právní jistoty, aby např. nedocházelo ke zpochybňování již schválených územních plánů.

Mgr. RNDr. Jaroslav Chyba, DrSc.
Okresní úřad Blansko
nám Republiky 1

Úloha referátů životního prostředí okresních úřadů při ochraně krajinného rázu

Alena Škoudlínová

Stav naší krajiny je velmi výstižně hodnocen ve „Státním programu ochrany přírody a krajiny ČR“, který byl schválen v roce 1998.

Konstatuje se v něm, že: „Naše krajina jako celek se stala v posledních desetiletích do značné míry předmětem nepřiměřené intenzifikace zemědělství i lesnické výroby a nadměrné či nevhodné urbanizace. Pro ochranu přírody a krajiny je zvláště nebezpečným trendem to, že mizí tzv. přechodové (ekotonové) plochy, které mají stabilizační funkci a vyznačují se velkou biologickou rozmanitostí (rybníční rákosiny, remízky, meze, vlhké nívné louky apod.). Výrazně se snížila průchodnost krajiny (především v důsledku realizace liniových staveb a scelování zemědělských pozemků), což negativně ovlivňuje nejen volně žijící živočichy a planě rostoucí rostliny, ale i člověka samého. Na mnoha místech naší země byly vážně narušeny estetické hodnoty krajiny a krajinný ráz, což má nejen nepříznivé psycho-sociální účinky, ale i negativní ekonomické důsledky.“

Krajina je z hlediska ochrany přírody prostorem zasluhujícím ochranu před nadměrnou urbanizací, v současnosti ji však u nás znehodnocuje výstavba rozptýlená podle často nahodilých záměrů. Příkladem může být nekoordinovaná zástavba příměstských oblastí rodinnými domky nebo výstavba supermarketů, skladů apod. podél komunikací, což znamená značný úbytek nezastavěného prostoru jako jedné z významných kvalit volné krajiny.

Na velké části území jsou dlouhodobě poškozovány ekologické funkce krajiny velkoplošnou těžbou nerostných surovin.

Podle zákona č. 114/92 Sb., o ochraně přírody a krajiny, **se krajinným rázem zabývá § 12.**

Podle tohoto zákona § 12 odst. 2): „K umístování a povolování staveb, jakož i jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody...“.

Působnost k zajišťování státní správy na úseku ochrany krajinného rázu má podle § 77 příslušný okresní úřad a podle § 78 zákona č. 114/92 Sb. příslušná správa národního parku nebo příslušné chráněné krajinné oblasti.

Počet vydávaných rozhodnutí, která se týkají krajinného rázu, je na některých okresních úřadech značný a často převyšuje počet ostatních rozhodnutí z oblasti ochrany přírody. Velice často jsou tato rozhodnutí i nejproblematictější vzhledem k rostoucím tlakům investorů na povolování staveb do volné krajiny.

Podle § 12 odst. 2) zákona č. 114/92 Sb.: „...**Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným předpisem.**“

Tento obecně závazný předpis ani metodický pokyn však dosud nebyl od účinnosti zákona č. 114/92 Sb. vydán, a tak dochází často ke komplikacím ve vlastním správním řízení ve věcech krajinného rázu. Hodnocení krajinného rázu je někdy značně problematické vzhledem k tomu, že se jedná o multidisciplinární obor, ve kterém hraje velkou roli i subjektivní názor na věc.

Několik odborníků víceméně nezávisle na sobě zpracovalo několik metodik na hodnocení krajinného rázu a také vyšla řada odborných článků pro odbornou ochránářskou veřejnost. Avšak

přístup k hodnocení krajinného rázu v těchto různých materiálech je značně odlišný a bylo by potřeba oficiálně stanovit, jak krajinný ráz jednotně hodnotit.

Také vzhledem k roztržitosti názorů na problematiku krajinného rázu je důležité určitým způsobem **sjednotit proces vydávání souhlasu podle § 12 odst. 2) zákona č. 114/92 Sb.**

Především dochází ke značné nejednotnosti mezi jednotlivými okresními úřady a správami velkoplošných chráněných území při rozhodování ve věcech krajinného rázu. Někde je vydáváno rozhodnutí ve smyslu správního řádu, někde pouze jakési stanovisko, které správní řád ani nezná. Někde je vydáván souhlas stanoviskem a nesouhlas rozhodnutím. Vzhledem k tomu, že vydání stanoviska není v souladu se správním řádem, není možné se proti němu odvolat. Již dnes se však množí případy, kdy orgán státní správy dá souhlas stanoviskem a příslušná obec si stěžuje, že by s danou stavbou nebo činností nesouhlasila. Přitom obec má podle zákona č. 114/92 Sb. postavení účastníka řízení a tímto se nemohla řízení zúčastnit. Příslušnému stavebnímu úřadu je většinou lhostejné, zda obdrží od orgánu ochrany přírody stanovisko nebo rozhodnutí, a tak dochází ke komplikacím.

Některé orgány státní správy na úseku ochrany přírody a krajiny povolují bez problémů jakékoli stavby do volné, dosud nezastavěné krajiny, některé jsou zase velice přísné a dbají o to, aby se zbytečně nestavělo mimo současně zastavěné území nad rámec územního plánu. Tento rozdíl je na první pohled patrný pro toho, kdo bude projíždět naší republikou a bude si všimnout nových staveb, které v poslední době často nekoordinovaně „vyrostly v naší krajině“.

Často ani nebývá rozdíl mezi rozhodováním správ velkoplošných chráněných území a některých okresních úřadů. Dokonce se stane, že některý okresní úřad bere ochranu krajinného rázu vážněji než správa velkoplošného chráněného území a investoři potom poukazují na to, že v chráněné krajinné oblasti se povolují stavby do krajiny, které by okresní úřad nepovolil a někteří lokální patrioti dokonce tvrdí, že by bylo lepší, kdyby území nepatřilo do CHKO, protože by bylo lépe chráněno. Naštěstí se však jedná v tomto případě pouze o ojedinělé případy.

V případě kontrol jednotlivých rozhodnutí ke krajinnému rázu dochází ze strany kontrolujících orgánů (územních odborů MŽP) k oprávněné kritice, že v odůvodnění jednotlivých rozhodnutí je **nedostatečně popsán krajinný ráz** dané lokality. V těchto případech orgánům státní ochrany přírody ulehčí práci navržená osnova charakteristik krajinného rázu uvedená v metodickém doporučení zpracovaném Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR „Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě“ z roku 1999. Problematická území, kde má být prováděna určitá stavba nebo činnost, se také vyplatí předem vyfotografovat.

Ve složitých případech se vyplatí státní ochraně přírody **spolupracovat se státní památkovou péčí, příslušným stavebním úřadem, obcí, některými nevládními organizacemi, pozemkovým úřadem, referátem regionálního rozvoje, orgány posuzování vlivů na životní prostředí, Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR atd.**

Při mimořádně problematických případech je dobré nechat si **zpracovat odborné posouzení navržené stavby nebo činnosti z hlediska jejich dopadu na krajinný ráz.** Toto je a bude možné praktikovat pouze v omezených a mimořádně složitých případech především z důvodu omezených finančních prostředků na většině okresních úřadů.

Někdy je vhodné požádat orgán hodnocení vlivů na životní prostředí, aby příslušná stavba nebo činnost byla hodnocena podle zákona č. 244/92 Sb., **o hodnocení vlivů na životní prostředí a to i v případě, že se jedná o tzv. podlimitní stavbu nebo činnost,** jestliže se tyto nacházejí v územích chráněných podle zvláštních předpisů, podle § 2 odst. 2) tohoto zákona.

Vzhledem k tomu, že území chráněná podle zvláštní předpisů nejsou pouze zvláště chráněná území ve smyslu zákona č. 114/92 Sb., ale i další území jako například přírodní parky atd.,

je možné toto hodnocení vlivů na životní prostředí podle zákona č. 244/92 Sb. využívat ve prospěch státní ochrany přírody.

Kromě toho podle přílohy č. 2 zákona č. 244/92 Sb. bod 1.4. podléhají hodnocení vlivů na životní prostředí i zásahy do krajiny, které mohou způsobit podstatné změny v biologické rozmanitosti a ve struktuře a funkci ekosystémů.

Povinnou součástí dokumentace hodnocení vlivů na životní prostředí jsou údaje o přímých vlivech na životní prostředí, popis životního prostředí pravděpodobně významně ovlivněného (voda, půda, ovzduší, geofaktory životního prostředí - geologické podmínky, hydrogeologie, členitost terénu, eroze, fauna a flóra - druhy a místa výskytu, zejména ohrožené a chráněné druhy a místa výskytu, územní systém ekologické stability a krajinný ráz, krajina - způsob využívání krajiny, bydlení, výroba a rekreace, chráněné oblasti, oblasti surovinových zdrojů a jiných přírodních bohatství, ochranná pásma, architektonické a historické památky, archeologická naleziště, jiné charakteristiky životního prostředí, situování stavby ve vztahu k územně plánovací dokumentaci).

V dokumentaci hodnocení vlivů na životní prostředí je nutné také uvést komplexní popis předpokládaných vlivů na životní prostředí a odhad jejich významnosti (předpokládané vlivy přímé, nepřímé, sekundární, kumulativní, synergické, dočasné, dlouhodobé a permanentní). Uvádějí se zde mimo jiné vlivy na ekosystémy, jejich složky a funkce, vlivy na ovzduší a klima, vlivy na vodu. A to vliv na charakter odvodnění oblasti, změny hydrologických charakteristik (stavba nebo činnost byla posuzována podle zákona č. 244/92 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí a to i v případě tzv. podlimitních staveb hladiny podzemních vod, průtoky, vydatnost vodních zdrojů, vliv na jakost vody. Dále jsou hodnoceny vlivy na půdu (vliv na rozsah a způsob užívání půdy, její znečištění, vliv na stabilitu a erozi půdy), vliv na horninové prostředí a nerostné zdroje, změny hydrogeologických charakteristik, vliv v důsledku ukládání odpadů, vliv na chráněné části přírody, na flóru a faunu a celý ekosystém, biologické vlivy atd. Posuzuje se také vhodnost lokalizace z hlediska ekologické únosnosti území, současný a potenciální výsledný stav ekologické zátěže území atd.

Orgánu státní ochrany přírody se také vyplatí věnovat mimořádnou **pozornost zpracovávaným územně plánovacím dokumentacím.**

V praxi se osvědčilo v rámci ÚPD rozčlenit řešené území na zóny s dominantní funkcí (přírodní, obytnou, s významnými hodnotami krajinářskými atd.) a stanovit pro jejich využívání příslušné regulativy - funkční a prostorové, i velmi detailně propracované. Tímto dojde de facto ke specifikaci činností, které lze v příslušné krajině zóně realizovat a za jakých podmínek.

Často jsou problémy s prosazováním určitého vzhledu staveb na exponovaných místech mimo území chráněných krajinných oblastí a národních parků. Ale i obecné regulativy v ÚPD omezující výšku, zastavěnou plochu, tvar střech apod. velmi pomáhají. Velký problém je v současné době s oplocováním volné, dosud nezastavěné krajiny. Do regulativů přírodních zón je třeba prosadit, že ve volné krajině nebude realizováno oplocování pozemků apod. Tento postup se velmi osvědčil na Okresním úřadě Praha - západ.

Při zpracování ÚPD velmi záleží na kvalitě zpracovatele. Ne každý projektant a urbanista je schopen kvalitně řešit problematiku dopadu staveb a činností na krajinný ráz daného území. Při řešení ÚPD by měl orgán ochrany přírody požadovat, aby v ÚPD byla řešena problematika staveb ve vazbě na krajinu. Většina zpracovatelů ÚPD však má požadavky na orgány ochrany přírody a není schopna krajinný ráz z hlediska ochrany přírody a krajiny kvalitně vyhodnotit.

V případě, že bude v daném území schválen územní plán, není nutné v tomto území nechávat zpracovávat dokumentaci hodnotící krajinný ráz, neboť v tomto případě je stavba bud'

v souladu se schválenou ÚPD a nebo by měl stavební úřad rovnou investora informovat o tom, že příslušná stavba nebo činnost není v souladu se schváleným územním plánem a stavba nebo činnost by neměla být tedy realizována. Schválený územní plán je závazný jak pro jednotlivé investory, tak pro příslušné orgány státní správy, které by měly vydávat svá rozhodnutí v souladu se schváleným územním plánem.

V případě, že bude pro dané území řádně projednán a schválen územní plán, neměly by k němu být neustále schvalovány dodatky, které se netýkají veřejně prospěšných staveb a činností. Ze zkušeností je možné konstatovat, že právě nejproblematictější stavby z hlediska zásahu do krajinného rázu, se právě nacházejí ve volné dosud nezastavěné krajině v místech, kde s nimi územní plán nepočítá.

Této problematice by měly věnovat větší pozornost i samotné stavební úřady, které v současné době často investory odkazují na orgány ochrany přírody. Velice často se stává, že v území je schválen územní plán a přesto stavební úřad pošle investora za orgánem ochrany přírody s tím, že pokud ochrana přírody ke stavbě vydá souhlas, stavební úřad stavbu povolí.

Zpracování územních plánů není zrovna nejlevnější záležitostí a na jejich zpracování se přispívá nemalou finanční částkou ze státního rozpočtu, a i to je jedním z důvodů, proč by měly být dodržovány. Pokud se územní plán nebude brát nadále vážně, měl by být zrušen a finanční prostředky na jeho pořízení by mohly být využity na účelnější činnosti. Pravděpodobně by velmi prospěla důsledná kontrola prováděná na stavebních úřadech, která by zjistila, nakolik je této problematice věnována pozornost.

Územní plán by měl získat před samotnými stavebními úřady i před veřejností a orgány státní správy patřičnou váhu. Pokud se totiž bude schválený územní plán plně dodržovat, nebude docházet k narušování krajiny. Jestliže je územní plán zpracován opravdu dobře a postihuje všechny potřeby na další rozvoj obce, není nutné do něj zasahovat novými dodatky a změnami. V územním plánu jsou navrženy plochy pro další výstavbu a není nutné tyto plochy po schválení rozšiřovat jen z důvodů, že někdo tyto pozemky vlastní a chce se na nich finančně obohatit.

Problém ochrany přírody a krajiny je také v tom, že velmi účinné nástroje k ochraně krajinného rázu má právě příslušný stavební úřad, kterému však je často jedno, zda příslušnou činností nebo stavbou bude zastavěna krajina.

Špatné zkušenosti jsou rovněž s odstraňováním nepovolených staveb. Záleží samozřejmě na příslušném stavebním úřadě, ale často jsou podněty ze strany orgánu ochrany přírody na řízení o odstranění nepovolené stavby odsouvány nebo se nevyřizují.

V rámci spolupráce s příslušným **pozemkovým úřadem** lze také v mnohém ovlivnit krajinný ráz. Proto je třeba věnovat zvýšenou pozornost zejména komplexním pozemkovým úpravám, při kterých lze mnohé záměry ochrany přírody realizovat.

V některých případech se vyplatí státní ochraně přírody **spolupracovat s občanskými sdruženími působícími v oblasti ochrany přírody**. Vzhledem k tomu, že takovéto občanské sdružení se může za určitých podmínek stát účastníkem řízení, může pomoci ochraně přírody při správním řízení.

Někdy se však stává, že tato občanská sdružení práci orgánu státní správy pouze znesnadňují. Často si plošně vymíní být informována o všech zahajovaných správních řízeních a přitom se řízení vůbec nezúčastňují. Je to zbytečné a dochází tím k nadměrnému nárůstu a prodražování administrativy. Také se lze setkat s případy, že dvě občanská sdružení si vyžádají být účastníky řízení a každé z nich má jiné, dokonce protichůdné požadavky.

Podle odst. 3) § 12 zákona č. 114/92 Sb. může orgán ochrany přírody zřídit, k ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, **přírodní park** a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo narušení stavu tohoto území. Podle odst. 3) § 77 zákona č. 114/92 Sb. má tuto působnost příslušný okresní úřad.

V případě, že určitá krajinářsky významná oblast přesahuje rámec příslušného okresu a zasahuje na území sousedních okresů, je potřeba, aby se příslušné okresní úřady domluvily a každý na svém území vyhlásil příslušný přírodní park tak, aby hranice na sebe navazovaly.

Pro vyhlášení přírodních parků je vhodné mít zpracovanou krajinářskou studii, ve které by se měly využít všechny dosud známé přírodovědné a krajinářské materiály a podklady.

V přírodních parcích by měly být umístěny informační panely, z nichž se široká veřejnost může dozvědět o důvodech ochrany území. Velmi se osvědčilo nainstalovat tyto panely do větších obcí nebo na často frekventovaná místa v přírodním parku. Nejčastěji na informačních panelech najdeme mapu se zákresem hranic příslušného přírodního parku a jednoduchý text týkající se omezení hospodaření v parku. Řada lidí si tyto panely prohlédne a již předem ví, co může v rámci správních řízení v daném území očekávat.

Ze zkušeností je možné konstatovat, že většinou největší tlaky na povolování staveb do volné krajiny jsou od žadatelů, kteří neměli **informace** o „cenné krajině“. Většinou je ani nenapadlo, že by ochrana přírody měla proti jejich záměrům připomínky. Velký problém nastává, když investor již s určitým záměrem pozemky koupil a má již zpracovaný projekt. Sám investor často přizná, že kdyby o významu území věděl předem, tak by na záměru netrval. Vzhledem k tomu, že již do záměru investoval určité prostředky, tak si často vynucuje, aby ochrana přírody a krajiny pro něj učinila výjimku. Pokud je veřejnost předem informována o významu určité krajiny předem, problémy tohoto rázu nenastávají v tak velkém rozsahu.

Ochrana přírody a krajiny se tedy vyplatí věnovat se šíření informací o významu ochrany krajinného rázu. Zvláště chráněná území jsou v terénu označena a díky dlouholeté osvětě o nich veřejnost většinou ví, a tak v současné době nejsou příliš ohrožena. Ochrana krajiny je v naší republice poměrně novou záležitostí a široká veřejnost o ní dosud moc neví.

Řada informací o krajinném rázu byla již publikována, avšak většina z nich byla určena odborné veřejnosti. Je zde velký prostor pro šíření konkrétních informací o krajině jednotlivých regionů, o přírodních parcích, významných krajinných prvcích apod. Vyplatí se spolupracovat s jednotlivými obcemi, školami, regionálním rozvojem, knihovnami, muzei, se sousedními okresními úřady a dalšími institucemi a společně se zaměřit na šíření těchto informací.

Informace mohou mít nejrůznější charakter. Zatím se osvědčilo vydávat informační letáky a brožury, instalovat informační panely, natočit videokazety, vytvořit CD ROM, vyhlašovat soutěže, pořádat výstavy o přírodních parcích apod. Do budoucna bude vhodné využívat Internet.

RNDr. Alena Škoudlínová

Okresní úřad Rakovník - referát životního prostředí

Na Sekyře 166/II

269 01 Rakovník

Krajinný ráz v podmínkách velkoměsta

Kateřina Vaculová

Jsem přesvědčena, že právě zavedení pojmu „krajinný ráz“ přineslo do oblasti právní ochrany přírody zcela novou dimenzi, i když se rozhodně nejedná o „objev“ devadesátých let. (tento pojem se objevuje již v zákoně 81/1920 Sb., ze dne 30. ledna 1920, kterým se vydávají po rozumu § 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb., zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy, tzv. zákon přidělový). Jako každé „nové“ i toto přineslo pro ty, kteří začali využívat v praxi institutu §12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (dále jen zákon), rozličná úskalí. Po více než šesti letech každodenní praxe bych se pokusila do několika okruhů rozdělit střety, neúspěchy, úskalí a problémy, se kterými jsme se setkali.

Problém první – střet s nadřízenými orgány.

- a. V obecné rovině šlo o zcela základní výklad pojmu „krajina“ – může být město vůbec chápáno jako „krajina“? Snad ještě tak jeho nezastavěná část, ovšem zastavěné území? Dnes, v období razantního nástupu ekologických iniciativ v Praze, se to již může jevit jako absurdní, ovšem v roce 1992 byla situace zcela jiná. Tehdejší MŽP při svém zadávání generelů ÚSES pro Českou republiku Prahu zcela vynechalo. Bylo to právě město samo (resp. odbor životního prostředí Magistrátu hl. m. Prahy), kdo si na ministerstvu vynutilo možnost zpracování ÚSES a to – na rozdíl od ostatního území – ze svých vlastních finančních zdrojů. Praha byla považována za územní bariéru. Samozřejmě, že i pouze takto lze městkou krajinu vnímat. Pro nás to bylo nepřijatelné pojetí, důvody, které nás k tomu vedly, na tomto fóru vysvětlovat jistě nemusím.
- b. V praktické rovině, při kontrolách výkonu státní správy, při odvolacích řízeních ap., nám pak doslova byly odpírány pro používání v praxi takové kategorie (ať už se jednalo o podmínky souhlasných stanovisek, nebo o formulaci v odůvodňovací části rozhodnutí) jako jsou barva, tvar, typ střechy atd. Bylo nám „povoleno“ používat termín „harmonické měřítko krajiny“, nikoliv dimenze stavby, výška zástavby ap.

V každém případě se orgány státní správy při použití jakékoliv „estetické kategorie“ dostávaly na tenký led.

Problém druhý – kompetenční spory s ostatními orgány státní správy, případně spory profesní.

Všechny tyto spory měly společného jmenovatele – jak může pracovník orgánu ochrany přírody a krajiny(!) být „vykladačem“ pojmů, které evidentně nemají nic společného s přírodovědným vzděláním? Tito lidé nemají většinou ani základy takových vědních disciplín jako je urbanismus, estetika, dějiny umění ap. Jak mohou posuzovat tvar, barvu, kompozici, harmonii, historický fenomén krajiny? A tak jsme se střetli s architekty, s „památkáři“, s urbanisty, kteří vesměs vnímali takovéto praktiky jako zasahování do svých profesních pozic.

Takovýmto výtkám jsem rozumněla, chápala jsem je a mnohdy měli jistě naši oponenti pravdu. Co však bylo horší, byla kritika ze strany jiných dotčených orgánů státní správy. Ono totiž

nešlo o kritiku jako takovou, ale o nařčení z toho, že nedodržujeme své kompetence, že totiž nejsme oprávněni ze zákona k tomu, abychom například z důvodu příliš velké hmotnosti stavby požadovali redukci stavebního programu ap. Zejména stavební úřady chápou ještě dnes ochranu přírody a krajiny v užším slova smyslu – jako ochranu vegetace, případně živočichů.

Od porušení kompetencí je už jen krůček k nařčení ze zneužití pravomoci veřejného činitele. I takový případ se mně osobně stal.

Problém třetí – střet s investory, případně s architekty „ve službách“ investorů.

Původ střetů je zcela logický – většinou náš zásah znamenal omezení k maximálnímu využití pozemku a tudíž k menší „výtěžnosti“ území. Argumentace byla velice obdobná jako u prvních dvou skupin oponentů, jen možná více emotivní, urputnější a agresivní. Šlo přece o peníze.

Problém třetí – střet s vlastními pracovníky.

V první fázi byla obava před používáním §12 vůbec. Co to vlastně je ten „krajinný ráz“, jak ho definovat, kdy, odkud kam ho lze používat, ministerstvo „nám to shodí“ – byla to práce navíc, muselo se nejen více přemýšlet, ale i více konzultovat mezi sebou a vyhledávat pomoc odjinud, vzdělávat se, studovat. A především – u samostatných pracovníků brát na sebe zodpovědnost, kterou nezaštiťuje a hlavně jasně **nevymezuje** zákon. Pak se to vžilo, bylo období, které lze v dobrém slova smyslu nazvat rutinním. Jednoho dne se nám to nepozorovaně zvrhlo na druhou stranu – z termínu „zachování“ krajinného rázu se stalo dogma. Krajinný ráz byl vnímán jako něco, co znamená téměř konzervaci současného stavu, nebo ještě by bylo lépe vrátit se o nějaké desetiletí zpět. Historická a estetická hodnota místa byla vnímána jako to, co už tam je a k nenarušení nedojde jenom tehdy, když se budou do krajiny vkládat jenom takové prvky, které budou v podstatě znamenat opakování daného stavu, případně – a to ještě lépe – se nebude vkládat nic. Takovýto přístup je zpravidla typický také pro ekologické iniciativy. Kdyby se takto ke krajině přistupovalo i v minulosti, mohlo by to znamenat, že bychom stavěli ještě rotundy, pokud bychom nezůstali u menhirů.

Problém čtvrtý – absence doporučené metodiky, případně prováděcího předpisu.

Tímto tématem se mnohem podrobněji a fundovaněji obšírně zaobíraly ostatní referáty, proto jej nebudu více komentovat.

Problém pátý – diskuse (střety?) s pořizovatelem územního plánu.

Šlo v podstatě o spor, kde leží hranice přiměřeného rozvoje města a kde už začíná neúnosné narušení městské krajiny. Bylo to o to těžší, že územní plán Prahy není po legislativně – právní stránce územní plán velkého územního celku, ale územní plán sídelního útvaru. Z toho vyplývá, že nelze požadovat jeho posuzování v rámci procesu EIA (zákon č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí). Nelze za zákona požadovat vypracování problémové mapy střetů z hlediska ochrany životního prostředí atd. Jediné navrhované (nové) monofunkční plochy zeleně, jejichž vznik má oporu v zákoně, jsou plochy pro územní systémy ekologické stability. Jinak

požívají ochranu pouze stávající plochy zeleně jako jsou lesy, památkově chráněné objekty a území, zvláště chráněná území a přírodní parky, případně zemědělská půda.

V roce 1994 byla městskou vyhláškou schválena část územního plánu hl. m. Prahy, ostatní území zůstala nestabilizována. Zároveň byl zpracován koncept územního plánu.

V praxi to pak znamenalo, že nestabilizovaná území, tzv. „bílá“, neměla určenou žádnou funkci a kromě staveb dočasných (případně dalších vyhláškou vyjmenovaných případů), zde nebylo možno realizovat žádné rozvojové stavební záměry, nemohla být vydávána územní ani stavební rozhodnutí. To byla pochopitelně až do doby zpracování návrhu územního plánu situace zcela neudržitelná. Tlak investorů i potřeby města vyvolaly situaci, kdy formou tzv. změn a doplňků ÚP byly postupně stabilizovány dílčí části území města. Od roku 1994 do ledna 1998 bylo projednáno a z větší části i schváleno více než 900 změn a doplňků ke schválené části ÚP, projednávaných po skupinách označených jako změny a doplňky I. až VIII.

Koeficienty zeleně.

Praxe nás dovedla k přesvědčení, že pokud již v územním plánu nebude stanovena míra využití území ve smyslu stanovení množství zastavěných a nezastavěných ploch, v rámci územního řízení se absence takového ukazatele velmi negativně projeví. Požadavek na vznik zelených ploch v rámci území s jinou funkcí využití je pak nesmírně těžké prosadit, zejména proto, že pro takovýto požadavek není **opora v žádném platném právním předpisu**. Na tom nemění nic skutečnost, že v textové části územního plánu i ve vyhlášce je v rámci polyfunkčních území uváděna zeleň jako doprovodná funkce téměř vždy. Praxe vnímá zejména pozemky ležící v území s čistě obytnou nebo všeobecně obytnou funkcí jako pozemky stavební. Při schvalování změn VI. jsme proto ve svém stanovisku k projednávaným změnám a doplňkům ÚP vznesli požadavek, nebo spíše jsme dali jako podmínku pro naše souhlasné stanovisko první tzv. regulativy zeleně. Ty jsme stanovili jako minimální procento plochy, na kterém musí být zeleň. Množství zeleně vycházelo jednak z hlavní navrhované funkce projednávaného území, jednak z širších vazeb v okolí projednávané změny. Především jsme však vycházeli ze znalosti území a každodenní čtyřleté práce s investory a projektanty. Přiznám se, že ani ve skrytu duše jsme neočekávali výsledek, který přineslo následné projednávání v Zastupitelstvu hl. m. Prahy. Nejen, že Útvar rozvoje města jako pořizovatel územního plánu tyto navržené koeficienty zeleně téměř beze změn předložil k projednání, ale ony byly i beze změn schváleny. Tím započalo údobí tvorby regulativů, respektive období spolupráce na tvorbě a vzniku regulativů mezi naším odborem a pořizovatelem územního plánu – Útvarem rozvoje města.

Regulativy funkčního a prostorového uspořádání, limity území.

Přesto, že obecně platné regulativy ještě nebyly schváleny obecně platnou vyhláškou, neboť nebyl schválen návrh Územního plánu hl. m. Prahy, byly tyto regulativy používány již v rámci změn VII. a VIII. a budou využívány pro dílčí změny – doufám – i nadále. Seznámím vás tedy s regulativy tak, jak byly předloženy v textové části návrhu územního plánu Prahy a jak jsou využívány v praxi.

Území města je rozděleno na polyfunkční území a monofunkční plochy.

Regulativy funkčního uspořádání – závazná část.

Monofunkční plochy jsou určeny pro vybraný druh funkce, která vylučuje jejich využití pro jiné účely, vyjma doplňkových funkcí.

Monofunkční plochy se dělí na kategorie – veřejné vybavení, doprava, technické vybavení, zeleň, vodní plochy, zemědělství a specifické plochy.

Zeleň se dále člení na: lesní porosty, historické zahrady, parky a parkově upravené plochy, hřbitovy, přírodní nelesní plochy, louky, pastviny, izolační zeleň, sady a zahrady, zahradnictví, vinice, zahrádky a zahrádkové osady a hodnotná zeleň vyžadující zvláštní ochranu. V závazné části jsou stanoveny hranice mezi zastavitelným a nezastavitelným územím. Hranice mezi nimi je závazná.

Regulativy funkčního uspořádání – směrná část.

Hranice monofunkčních ploch uvnitř kategorie zeleň jsou směrné, jejich změna však podléhá kladnému vyjádření příslušného orgánu státní správy ochrany přírody. Podrobněji je rozveden pouze koeficient zeleně, v příloze ho najdete tak, jak byl předložen v textové části návrhu územního plánu hl. m. Prahy a jak je využíván v praxi.

(Stanovují se – koeficient zastavěných ploch (KZP), hrubých podlažních ploch (KPP), maximálního počtu podlaží (PNP), a minimálního koeficientu zeleně (KZ) vzhledem k ploše posuzovaného území.)

Jak a proč vznikl termín „zeleň na rostlém terénu“

Zejména vzhledem k tomu, že v Praze existuje vyhláška, která stanovuje minimální počet parkovacích a odstavných stání (pro všechny typy budovaných či rekonstruovaných staveb) která musí investor vybudovat na svém pozemku, dochází velmi často k tomu, že jsou podzemní garáže budovány nejenom pod budovami, ale zpravidla právě pod plochami tzv. zeleně. To je z hlediska funkčnosti této plochy i její ekologické hodnoty výrazně negativní jev, který snižuje její hodnotu. Ať je plocha vegetačního krytu jakkoliv velká a dokonale provedená, nelze jí např. považovat za park, ale pouze za střešní zahradu. Sebelépe „vybudované“ stanovištní podmínky nikdy nemohou nahradit (i když často více či méně pozměněné) přírodní podmínky, které vytváří orniční i podorniční vrstva půdy v kontaktu s přirozeným podložím. Bylo potřeba srozumitelně a hlavně stručně pojmenovat tento jev a to i pro technické obory nebo pro laiky. (Rostlý terén – definice viz příloha.) Jsme si vědomi toho, že přírodovědné obory, zemědělská a zahradnická výroba chápou pojem „rostlý terén“ poněkud jinak, než jak je používán pro metodiku výpočtu koeficientu zeleně. Tento termín se však bez problému vžil ještě dříve, než se metodika stala oficiální

Možná si mnozí z vás řeknou, nač takové složité výpočty, které pochopitelně nemohou a ani nechtějí nahradit tvůrčí přístup architektů a urbanistů. Takové koeficienty, byť sebelépe stanovené, jistě nemohou obsáhnout všechny případy, které v praxi nastanou. Nemohou ani dát návod na to, jak významnou úlohu by v tom kterém případě zeleň měla nebo mohla hrát. Důvodů, proč si myslím, že stanovení takových a podobných koeficientů je nejen potřebné, ale dokonce i nezbytné, je mnoho, ale dva jsou hlavní: první z nich je nutnost stanovení pravidel, která platí pro všechny bez rozdílu. To je významné při povolovacím procesu jak ze strany úředníků, tak ze strany žadatelů. Zmenšuje se prostor pro korupci na straně jedné a dává do ruky nástroj projektantům na straně druhé. Projektant je totiž často nucen (a je věcí jeho cti do jaké míry i ochoten) investorem do návrhu, který maximálně využívá, t. j. zpravidla zastavuje téměř celý pozemek.

Druhým důvodem je **vnímání funkce „zeleň“** vůči ostatním funkcím území. Největší chybou urbanistů z tohoto pohledu je tendence „vyplňovat zelenou barvou“ ty plochy v území, které se již pro žádnou jinou funkci nehodí, nebo po žádné jiné již není společenská poptávka. To degraduje plochy zeleně na jakousi výplňovou funkci v území. Navíc takto pojatá úloha zeleně v sídlech vede ke zkreslenému podílu zeleně v území, aniž by zeleň měla jasnou funkci. V projektové dokumentaci pro územní řízení se pak tento přístup projevuje jako „ozeleňování“ zbytkových ploch, které už nelze jinak využít, potažmo jako plochy vhodné pro snadné uložení inženýrských sítí.

Na takovéto plochy pak často nelze vysadit stromy. Tím je zcela znehodnocena funkce i význam zeleně, a to jak z hlediska ekologického, tak i kompozičního, prostorotvorného.

Podíl zeleně v rámci těchto území je nepochybně významným fenoménem, který ovlivní krajinný ráz dané lokality. Regulativy ve formě koeficientů zeleně, koeficientů podlažnosti a zastavěných ploch považuji za významné nástroje ochrany a tvorby krajinného rázu.

Několik slov na okraj, **aneb reakce na první přednáškový den kolokvia.**

Estetické kategorie byly skloňovány ve všech pádech. Ráda bych, abychom se zamysleli nad tím, jak vznikala kulturní krajina, kterou dnes chráníme a často i obdivujeme. Nepochybně bez metodiky „shora“. Uvědomme si, že **každá metodika hodnocení krajinného rázu je umělý nástroj**. Krajina vznikala vlivem činnosti člověka – vyjma sporých případů tvorby krajiny s jasným uměleckým záměrem – vznikala spontánně tak, aby poskytovala užitek, v užším slova smyslu obživu. Významnou roli hrály majetkoprávní poměry.

Nutno tedy pochopit pravý smysl dědictví kulturní krajiny, jak vznikla, proč? Aby nedošlo k omylu – užitečné není opak krásného, naši předci málokdy tvořily věci samoučelně krásné, ony byly užitečné a nadto krásné.

Jako bychom dnes byli bezradní – hledáme smysl dnešní krajiny, kdy prožíváme spolu s krajinou hluboký útlum zemědělství, krajina přestává být především zdrojem obživy. Vlastníci – ti novodobí, ztratili vztah k půdě. Stejně jako ti dřív hledají užitek, který by mohli mít ze svých pozemků. Ten vidí pouze v okamžitém zisku, tedy v tom, že budou mít stavební pozemek. K územnímu plánu Prahy bylo vzneseno vlastníky pozemků přes 3 500 připomínek v tom smyslu, že nechtějí „zeleň“ (pole, les...), ale takovou funkci, která by umožňovala stavět.

*Je-li smyslem ochrana unikátního, nebo alespoň ojediněle se vyskytujícího výseku krajiny (v rámci obce, okresu, státu) – pak by měl mít a má právní ochranu – zvláště chráněná území, přírodní park. A právě vyhlášení přírodního parku pak přináší druhý problém, kromě již řečeného smyslu, cíle ochrany a to otázku péče o park. Kdo bude pečovat o park? Vlastník – proti své vůli, představě – vnutíme mu způsob péče? Stát? Obec? Kde vezmeme finanční prostředky? Z toho vyplývá, že krajina musí být **životaschopná**! Kulturní krajinu tvořili a tvoří lidé, kteří tam žijí, kteří k ní mají vztah. A lidé, to jsou i vlastníci, nikoliv realitní kanceláře, ale i noví vlastníci, kteří tam chtějí žít. Jestliže společně s nimi nenajdeme nový smysl krajiny, „budujeme“ skanzen. A úplně na závěr – neopomíejme úplně obyčejnou krajinu, zjizvenou průmyslovými i zemědělskými stavbami a nevěnujme se jenom ochraně krajinného rázu, ale také a někdy především, tvorbě krajinného rázu.*

Ing. Kateřina Vaculová

odbor životního prostředí Magistrátu hl. m. Prahy

Příloha

Návrh metodiky ÚRM – částka 1/slovník pojmů březen 1997

- B.7.** Koeficient zeleně (**KZ**) umožňuje stanovit min. podíl zeleně na rostlém terénu umožňujícím zdárný růst vegetace. Vypočítává se ze vzorce:

$$KZ = \frac{\text{min. plocha zeleně na rostlém terénu}}{\text{plocha pozemku}}$$

Přičemž rostlý terén je prostor umožňující zdárný růst vegetace a přirozený vsak srážkových vod. Půdní profil není oddělen od skalního podloží žádnou stavbou.

- B.7.1. Zeleň na rostlém terénu** se započítává 100 % z plochy zeleně a v každém případě musí být v rozsahu nejméně 75 % plochy vypočtené na základě KZ.

- B.7.2.** V případě výsadby stromů na rostlém terénu v rámci zpevněných ploch se započítává takový strom plochou zeleně v závislosti na zařazení stromu do velikostní kategorie:

<i>Velikost stromu</i>	<i>min. vegetační plocha stromu</i>	<i>započítává se</i>
Strom s malou korunou	2 m ²	10 m ²
Strom se střední korunou	4 m ²	25 m ²
Strom s velkou korunou	9 m ²	50 m ²

pozn.: Přehled druhů stromů zařazených do vel. kat. pro účely výpočtu KZ je k dispozici na OŽP MHMP.

- B.7.3. Ostatní zeleň:** Výjimečně lze část plochy vypočtené na základě koeficientu zeleně nahradit ostatní zelení, tj. vegetací rostoucí na umělém podloží (střechy, terasy...), v nádobách, na konstrukcích a fasádách. **Možnost zápočtu ostatní zeleně závazně stanovuje příslušný orgán ochrany přírody.**

- B.7.4. Způsob zápočtu ostatní zeleně:** Jako zeleň ostatní lze započítat max. 25 % z plochy vypočtené na základě KZ. Započítává se podílem v závislosti na vrstvě zeminy:

<i>mocnost zeminy (bez drenážní vrstvy)</i>	<i>vhodné pro</i>	<i>započítává se (% skutečné plochy)</i>	<i>v případech dle bodu B.7.2. se započítává</i>
Více než 15 cm	trávník	10 %	---
Více než 30 cm	keře	20 %	---
Více než 90 cm	stromy s malou korunou	50 %	5 m ² ostatní zeleně
Více než 150 cm	stromy se střední korunou	70 %	17,5 m ² ostatní zeleně
Více než 200 cm	stromy s velkou korunou	90 %	45 m ² ostatní zeleně

- B.7.5. Popínavá zeleň k ozelenění fasád vysazená v rostlém terénu:** Započítává se pruh rostlého terénu podél zdi nebo volné konstrukce o max. šíři 0,5 m. Tento pruh může být započítán do zeleně na rostlém terénu a v tom případě se započítává 100 % z plochy pruhu nebo může být započítán do ostatní zeleně a v tom případě se započítává šestinásobkem plochy (6 m² započítávané plochy / m² plochy pruhu).

Základní sortiment stromů vhodných do stromořadí na území hl. m. Prahy

1. kategorie

stromy s průměrem koruny v městském stromořadí v dospělosti dosahujícím 10 m – stromy s velkou korunou

Acer platanoides
A.p. 'Deborah'
A.p. 'Summershade'
Acer pseudoplatanus
A.p. 'Rotterdam'
Aesculus x carnea
A. x c. 'Briotii'
Aesculus hippocastanum
A.h. 'Baumannii'
Celtis occidentalis
Fraxinus excelsior
Gleditsia triacanthos 'Inermis'
Liriodendron tulipifera
Platanus x acerifolia
Prunus avium
P.a. 'Plena'
Quercus cerris
Quercus robur
Quercus petraea
Quercus rubra
Robinia pseudoacacia
R.p. 'Inermis'
Sophora japonica
Tilia americana 'Dentata'
Tilia cordata
T.c. 'Erekta'
T.c. 'Greenspire'
Tilia x euchlora
Tilia x europaea
T. x e. 'Pallida'
Tilia tomentosa 'Argentea'
T.t. 'Brabant'

Fraxinus angustifolia 'Raywood'
Fraxinus excelsior 'Diversifolia'
Ginkgo biloba
Gleditsia triacanthos 'Shademaster'
Koelreuteria paniculata
Pyrus communis
Robinia pseudoacacia 'Bessoniana'
R.p. 'Casque Rouoge'
Sorbus aria
S.a. 'Majestica'
Sorbus intermedia
Sorbus latifolia

3. kategorie

stromy s průměrem koruny dosahujícím v městském stromořadí v dospělosti 4 m – stromy s malou korunou

Acer campestre 'Nanum'
Acer platanoides 'Columnare'
A.p. 'Globosum'
A.p. 'Olmstedt'
Catalpa bignonioides 'Nana'
Crataegus laevigata 'Paul's Scarlet'
Crataegus x lavalleyi
Crataegus monogyna 'Stricta'
Fraxinus excelsior 'Globosum'
Fraxinus excelsior 'Nana'
Ginkgo biloba 'Mayfield'
G.b. 'Tremonia'
Gleditsia triacanthos 'Elegantissima'
Prunus serrulata 'Kanzan'
Pyrus calleryana 'Chanticleer'
Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera'
Sorbus aria 'Magnifica'
Tilia tomentosa 'Silberglobe'

2. kategorie

stromy s průměrem koruny v městském stromořadí v dospělosti dosahujícím 7 m – stromy se střední korunou

Acer campestre 'Elsrijk'
Acer platanoides 'Cleveland'
A.p. 'Emerald Queen'
Catalpa bignonioides
Catalpa speciosa
Corylus colurna

pozn.: Jedná se o doporučený sortiment dřevin (charakteristické představitele vel. skupin), který může být návrhem projektanta rozšířen o další druhy a kultivary. Při návrhu je vždy třeba vycházet z dobré znalosti stanovištních podmínek a při výběru dřevin zohlednit hledisko památkové péče a kritéria funkční, pěstitelská a ekologická.

Aktuální otázky tvorby krajiny v Podkrušnohorské uhelné pánvi

Budou důlní jezera přínosným a přijatelným krajinným prvkem?

Vladimír Chour

V jednotlivých uhelných společnostech severočeské hnědouhelné pánve v posledních letech dozrává strategický cíl zaměřit se v období let asi 2 000 až 2 050 na tzv. hydrickou rekultivaci – zatopení vodou pěti nebo šesti největších zbytkových jam o celkovém rozsahu až asi 5 800 ha vodních ploch a kubatuře nadržené vody 2,45 miliardy m³. Pro porovnání lze uvést srovnatelné hodnoty nádrží Povodí Ohře a.s., tj. souhrnný celkový objem všech nádrží 526,3 mil. m³ (z toho největší nádrž Nechranice 287,6 mil. m³) a zatopenou plochu 3 866,1 ha (z toho Nechranice 1 338 ha).

Dotčené území lze v této souvislosti účelově (např. jako velký územní celek podkrušnohorské pánevní oblasti pro přípravu územně-plánovací dokumentace ve smyslu stavebního zákona) poměrně přesně vymezit jednak morfologicky – přílehlými horskými komplexy Krušných hor, Českého středohoří, Doupovských vrchů a Slavkovského lesa, jednak hranicí rovinatějších a úrodnějších pozemků s vysokým potenciálem zemědělské výroby jižně od pánve – orientačně po linii Kadaň – Březno – Údlice – Lísnice – Bečov.

Za útlum a zahlázení nepříznivých následků těžby uhlí jsou v současné době zodpovědné uhelné společnosti resortu ministerstva průmyslu a obchodu, jejichž rozhodování silně závisí mj. na ujasnění státní energetické politiky. Rekultivační a revitalizační opatření jsou středem pozornosti resortu životního prostředí. Případná hydrická rekultivace zbytkových jam by se měla promítnout do vodohospodářského plánování, které se řeší ve spolupráci odborných útvarů a institucí resortů životního prostředí. Významné jsou perspektivy průmyslového, energetického, rekreačního, sportovního, turistického aj. využívání budoucích jezer, které by měly být předmětem územního plánování, státní a národohospodářské politiky.

V souhrnu jde o citlivý politický problém jak namísto utlumovaných důlních, průmyslových a energetických činností, které dosud byly pro velký počet obyvatel základním zdrojem obživy i důvodem pro trvalé usídlení v silně poškozeném prostředí, vytvořit co nejpríznivější podmínky pro zastavení nepříznivých důsledků tohoto útlumu a pro zahájení trvale udržitelného rozvoje celé oblasti. Problémem je i následné co nejefektivnější využití existující dopravní, energetické, komunikační aj. infrastruktury, která má zjevné rezervy oproti současným potřebám. Její ponechání bez náležité údržby, stejně tak jako zakonzervování by bylo zřejmě jak ekonomicky, tak politicky málo přijatelné.

Likvidace báňských provozů a tvarování výsypek s přihlédnutím k cílovému řešení

Technologie lomového způsobu dobývání uhlí neumožňovala již od samého počátku otvůrek lomů budování vnitřních výsypek, proto v záměru ukončování báňské činnosti jednotlivých těžebních lokalit vzniká problém řešit zahlázení rozsáhlých vyuhlených prostorů.

Pro všechny v současné době provozované lomy jsou zpracovány a schváleny v souladu s platnou legislativou tzv. generely rekultivací. Protože se jedná o koncepční materiály poměrně dlouhodobého výhledu (dle současných záměrů respektujících tzv. ekologické limity území ve

smyslu usnesení vlády ČR jde u většiny lomů o období po roce 2030), lze báňské řešení tvarování výsypek do určité míry přizpůsobit doporučením, která vyplynou z komplexního zhodnocení celého záměru zahlazení každé jednotlivé jámy při respektování stabilitních, geomechanických, hydrologických aj. aspektů.

V generelech byla komplexně řešena problematika zahlazování důsledků těžební činnosti jednotlivých dolů a lomů spolu s nutnými územními a technickými vazbami. Jedním z nesložitějších problémů byly zbytkové jámy po těžbě. Součástí generelů bylo ocenění finančních nákladů potřebných na tuto komplexní činnost. Protože navrhované varianty řešení byly vesměs ekonomicky značně náročné, přistoupilo se k postupnému řešení dosud otevřených problémů, které se soustřeďují především do oblasti legislativní a ekonomické.

Současná legislativa nevytváří příznivé podmínky pro zahlazování zejména svojí obsáhlostí, roztržitostí, neprovázaností, ale i neúplností. Základní legislativní normou pro tuto činnost by měl být horní zákon, který však podle názoru důlních společností potřebné předpoklady nesplňuje. Jedním z hlavních nedostatků je to, že žádnou legislativní normou není uloženo výše citované generely rekultivaci zpracovávat, a tím ani schvalovat, což ohrožuje jejich závaznost a stabilitu a ve svých důsledcích může vést k tomu, že realizace těchto ekonomicky a technicky náročných záměrů může být kdykoli zpochybněna nebo narušena.

Ekonomická problematika se vztahuje zejména ke způsobu tvorby a čerpání finančních rezerv, tzv. dluhů minulosti, spoluúčasti státu a dalších ekonomických nástrojů, které mohou ovlivnit optimální proces zahlazování.

Přes některé nejasnosti jsou generely důležitým nástrojem nejen v přípravě sanačních a rekultivačních prací, ale i pro způsob tvorby a čerpání finančních rezerv vytvářených ze zákona jednotlivými důlními společnostmi. Plány rekultivací, včetně tvorby a čerpání rezervního fondu jsou jako součást plánu otvírky, přípravy a dobývání (POPD) schvalovány státní báňskou správou.

Varianty zahlazení důlní činnosti

V současnosti se používají pro zahlazení důlní činnosti ve zbytkových jámách pracovní terminy mokrá, suchá, resp. kombinovaná varianta. Mokrá varianta, tj. zatopení jámy do určité úrovně je jednoznačně preferovaným způsobem zahlazování a vychází z předpokladů, že je k dispozici dostatečné množství vody požadované kvality, že zadržení kvalitní vody na území státu je strategickou záležitostí a vytváří podmínky pro různé možnosti jejího následného využívání, že vodní plochy v krajině jsou významným estetickým i ekologickým prvkem a že zatopení jámy má poměrně příznivou ekonomiku.

Suchá varianta, tj. ponechání jámy ve tvaru opuštěném báňským provozem při sanaci uhelné sloje a rekultivaci svahů je možným způsobem zahlazení, ale v podstatě k jejímu uplatnění nebyly shledány přesvědčivé důvody s výjimkou lokalit, kde neexistuje možnost gravitačního napuštění zbytkové jámy vodou.

Zasypání zbytkových jam v poměrech severočeské hnědouhelné pánve nepřichází v úvahu z řady technických, ekologických i ekonomických důvodů (Chour, Ulma, Jankovský. 1996).

Kromě úprav terénu tvořícího svahovou část nad navrhovanými jezery s respektováním charakteru dlouhodobě ověřených rekultivačních prací jde u mokré varianty zejména o tvarování linie břehové čáry, hloubku vody (dna) v příbřežní oblasti s přihlédnutím k využití jezera, o řešení přítoků a odtoku vody v případně průtočných jezerech aj. Atypická situace přitom vzniká na těch lokalitách, které z různých důvodů končí těžební činnost předčasně (lom Chabařovice a lom Ležáky). Zde jsou možnosti tvarování budoucích jezer výrazně omezeny.

Historie jezer a nádrží v pánevní krajině

V Podkrušňohorské uhelné pánvi –nehlédě na třetihorní období jejího vzniku – byly také v geologicky nedávné minulosti vodní plochy (viz obr. 1). Komořanské jezero, na jehož březích vyrostl historický Most zaniklo počátkem osmdesátých let, kdy byly odtěženy jeho poslední sedimenty. Jeho zánik probíhal od roku 1831, kdy se začalo s jeho systematickým odvodňováním.

Obr. 1. Vodní plochy u Mostu před zabájením intenzívní těžební činnosti
(Müllerova mapa Čech z roku 1720)

Tak postupně došlo k zániku několika metrů hlubokého jezera, které se podle rekonstrukční mapy (Březák J., Klápště J. 1985 – cit. Trpák, 1998) rozkládalo mezi Dřínovem, Ervěnicemi, Komořany, Souší a Dolním Jiřetínem a svým mělkým výběžkem zasahovalo do historického Mostu. Do jezera ústily dnes již zaniklé drobné toky a potoky. Jezero bylo obklopeno mokřady a rašeliníšti. Rekonstrukce byla provedena na základě údajů z map tak zvaného I. vojenského mapování prováděného v XVIII. století. Z. Smrž, 1996 (cit. Trpák, 1998) uvádí, že takto vymezená hranice Komořanského jezera platí i pro dobu pravěkou.

V. Jankovská, 1990, 1997 (cit. Trpák, 1998) zrekonstruovala vývoj vegetace a průběh klimatu pro období 12–14 tisíc let v části území Komořanského jezera u města Mostu a přilehlé části Krušných hor. Podle výsledků analýz pylu ve starším subatlantiku (což je doba příchodu Slovanů do Čech) převládaly na Mostecku smíšené doubravy, zatímco v Krušných horách to byly smrčiny a bučiny s příměsí jedle. Jezero postupně zarůstalo rákosem, vrbami a olšemi a tím se zmenšovala jeho rozloha. První pylová zrna obilnin jsou doprovázena pylem plevelů a rumištních rostlin a to v mladším subatlantiku, kdy v důsledku rozvoje zemědělské kultury jsou postiženy činností člověka doubravy. Tento proces s postupným osidlováním území a postupným zakládáním trvalých sídlišť se v průběhu času stupňuje. Tlak na přírodní ekosystémy vrcholí po prvé v XVI. století, kdy v důsledku rozsáhlých těžeb v Krušných horách a následných splachů půdy z jejich svahů dochází k postupnému zanášení jezera. Tím vlastně dochází i ke změnám v jeho využívání, neboť od 5. až 6. tisíciletí využívali obyvatelé dávného Mostecká jezera k rybolovu a břehy k lovu zvěře. Všechny změny v jeho velikosti a hloubce se odrazily na velikosti ročních úlovků ryb a zvěře. Na druhé straně zanášení a odvodnění jezera umožnilo rozvoj zemědělství a výstavbu obcí, měst a průmyslových areálů.

Od konce minulého století nastala éra stále intenzivnější těžby uhlí, které pak od 50. let muselo ustoupit vše, co vytvářelo krajinu nad uhelným ložiskem, mnohé obce včetně historického středu Mostu, komunikace, zemědělská a lesní půda, síť vodních toků aj. Např. pro lomovou těžbu a pro vnější výsypku lomu Most – Ležáky bylo v letech 1962 až 1976 celkem zabráno 1 362 ha pozemků, z toho 152 ha zemědělské půdy a 1 210 ha ostatních ploch na šesti sídelních uskupeních. Pro potřeby zásobování vodou se vybudovala a v roce 1958 byla uvedena do provozu nádrž Dřínov (284,5 ha), která již v 70. letech musela ustoupit rozšiřující se těžbě uhlí v lomu ČSA. V letech 1977 až 1984 tzv. Soustava náhradních opatření za nádrž Dřínov, jejímž účelem byla ochrana povrchových dolů před účinky velkých vod, zásobování průmyslu, energetiky, obyvatelstva, zemědělství a dalších odběratelů povrchovou vodou. Součástí této soustavy byly rozsáhlé přeložky Bíliny a krušnohorských toků a v roce 1981 také zřízení vodní nádrže Újezd na Bílině (152,1 ha). V souvislosti s těžbou uhlí (i jiných nerostů, např. kaolínu) a v rámci rekultivací území dotčeného těžbou byly v Podkrušnohorské pánvi vybudovány i mnohé, zpravidla však menší nádrže nebo zatopeny zbytkové jámy po těžbě.

Historie jezer a nádrží v Podkrušnohorské hnědouhelné pánvi je charakteristická mnoha územně rozsáhlými a časově náhlými změnami – dosud převážně ve směru poškozování až ničení dřívějších ekosystémů a krajinných útvarů. S útlumem těžby uhlí se s nadějí očekává zvrát tohoto vývoje k lepšímu, tj. k časově trvalejšímu utváření přírody a krajiny.

Zdroje vody pro napouštění důlních jezer

Dosavadní orientační analýzy naznačily, že jako zdroje vody pro napouštění jezer nebudou dostačovat ani podzemí vody ani povrchové vody z přirozených vlastních (dílčích) povodí nádrží. U stařinových důlních vod v souvislosti s jejich mineralizací a kyselostí přichází navíc v mnoha případech v úvahu potřeba jejich „oddělení“ od vody v jezerech nepropustnou bariérou. Se značnou jistotou se však potvrdilo, že program napouštění zbytkových jam v obou podkrušnohorských uhelných revírech je zajistitelný s využitím vody z řek Ohře, Bíliny a krušnohorských potoků a na nich vybudovaných vodohospodářských soustav nádrží Skalka – Jesenice – Nechanice a Soustavy NOD (Náhradní opatření za nádrž Dřínov). Z energetických a ekonomických důvodů by přitom mělo být preferováno gravitační napouštění jezer bez čerpání vody.

Posouzení dostupných hydrologických údajů a vodohospodářských bilancí

Většina z dosavadních studií bilancí vody pro zatápění zbytkových jam vycházela pouze z dlouhodobých průměrů klimaticko-hydrologických faktorů (srážky, výpar, průtoky, aj.) a hodnotila jednotlivé nádrže izolovaně, tj. bez návazností vyplývajících z jejich případného zapojení do vodohospodářských soustav.

Konkrétní návrhy kapacit napouštěcích objektů, předpokládané (plánované) doby plnění jednotlivých nádrží apod. však bude nutno podložit přinejmenším podrobnějším modelovým vyhodnocením časových řad hydrologických údajů za přiměřeně dlouhé časové období. Jak ukázal první takovýto výpočet pro jezero Most – Ležáky (Kos, Přenosilová, 1996), rozhodování přitom velmi komplikuje zejména nehomogenita a nestacionarita (nestabilita) vstupních údajů. Návrh koncepcí případných vodohospodářských soustav, do kterých by měla být jezera zapojena, pak bude ze stejného důvodu ještě obtížnější.

Nehomogenita vstupních údajů je způsobena různými antropogenními faktory. Hydrologické podklady – průtokové řady v tocích apod. jsou ovlivněny novými odběry a převody vody, manipulacemi na vodních dílech, urbanizací povodí, změnami vegetačního krytu aj. V případě jezera Most – Ležáky jde např. o přečerpávání významného množství vody z Ohře do Bíliny, o odběr a následné vypouštění „vratné“ vody v areálu Chemopetrolu, o rozsáhlou plošnou výstavbu, povrchovou těžbu uhlí, o zánik a obnovu lesů v Krušných horách a o mnohé jiné vlivy proběhlé v hydrologicky krátkém období.

Předpokládaná kvalita vod v jezerech

Při očekávaném víceúčelovém využívání důlních jezer bude pravděpodobně nejzávažnějším požadavkem zabezpečení hygienické a sanitární nezávadnosti vody pro koupání a rekreační využití. V ČR dosud není pro tento k dispozici odpovídající norma kvality povrchové vody pro koupání (ani pro jiné rekreační využívání). Z příkladů využitelnosti povrchové vody v závislosti na třídách její jakosti ve smyslu ČSN 75 7221 lze odvodit, že v jezeře s rekreační funkcí včetně koupání je třeba dosáhnout kvalitu I. třídy s možným vybočením do II. třídy.

Současná legislativa a její očekávané úpravy se zřetelem na vstup ČR do Evropské unie by měla být zárukou dalšího významného zlepšení kvality vody ve vybraných tocích v časových lhůtách zbývajících do doby plnění jednotlivých nádrží. Pro nejbližší budoucnost jsou např. známy aktuální záměry Severočeské vodárenské společnosti a.s. modernizovat ČOV Jirkov, Most a Bílina a také plány Chemopetrolu a.s. na další účinnou sanaci produkovaného znečištění a také na propojení plánovaného systému zabezpečení proti úniku ropných látek z areálu podniku do Bíliny s odběrným objektem pro plnění jezera Most – Ležáky.

U hlubokých průtočných i neprůtočných důlních jezer naplněných sladkou povrchovou vodou lze navíc očekávat značně intenzivní přirozené fyzikální, chemické a biologické procesy, které přispějí k udržování vyhovující kvality akumulované vody a pravděpodobně i k jejímu zlepšování v porovnání s vodou použitou k napouštění. Modelování vývoje kvality vody ve vztahu k dosažené hloubce při plnění jezera Most (Příbyl, Faina, 1996) ukázalo, že i při plnění neupravenou vodou z Bíliny by jezero po napuštění projevovalo zjevnou tendenci k oligotrofii a při využití dalších možných postupů dočišťování vody při plnění bude stav oligotrofie dosažen s vysokou jistotou.

Oligotrofní nádrž je charakteristická vizuálně čistou vodou s průhledností do mnoha metrů a malým množstvím živých organismů. Taková nádrž je univerzálně využitelná: Pro koupání je oligotrofie optimální, mohou v ní žít sportovně atraktivní velké druhy lososovitých ryb.

Oprávněnost optimistického očekávání vývoje kvality vody v hlubokých důlních jezerech podporují jak výsledky sledování kvality vody v říčních nádržích a v tocích pod nimi (podrobně je prozkoumána zejména nádrž Švihov na Želivce, ale i Nechranice na Ohři, Újezd na Bílině a další), tak např. i v zatopené zbytkové jámě lomu Barbora u Duchcova (Svoboda 1995).

Rekultivace území v závislosti na konečném tvaru zbytkových jam a rázu okolní krajiny

Konečná fáze zahlázení následků těžby, které je uloženo důlním společenstvem, bude ve skutečnosti přípravnou fází pro následné využívání území původně vyjmutého pro těžbu. Z této skutečnosti vyplývá naléhavá potřeba důsledného časového i věcného sladění generelů i veškeré další realizační dokumentace rekultivací s územním plánováním ve smyslu stavebního zákona a v širších souvislostech též s vodohospodářskými a jinými národohospodářskými plány.

Značnou složitost doprovodných problémů vyplývajících z tohoto požadavku naznačilo dosavadní projednávání zatopení jezera Most – Ležáky, kde ještě v roce 1995 platný územní plán sídelního útvaru Most řešil v předmětném lomu těžbu uhlí s ukládáním výsypkových hmot do vnitřní výsypky. Ve studii referátu regionálního rozvoje okresu Most se v téže době již uvažovala „mokrá“ varianta rekultivace, avšak se vzájemně zřejmě nesladěnými parametry důlních jezer Ležáky a Bílina.

Za nanejvýš opodstatněný lze proto v tomto směru považovat záměr MŽP ČR ÚO Chomutov řešit danou problematiku pro velký územní celek západočeské a severočeské uhelné pánve, ve kterém by měly být uplatněny speciální zájmy ochrany a tvorby krajiny, těžby surovin, energetiky průmyslu, rekreace apod., a to s důrazem na zájmy a představy dotčených měst a obcí. Zároveň však je zřejmé, že na takto rozšířeném území bude velmi obtížné dosáhnout potřebných všestranných dohod požadovaných stavebním zákonem při přípravě dokumentů územního plánování.

Systémy ekologické stability (ÚSES) a environmentální hodnocení důlních jezer

Územně technický podklad Nadregionální a regionální ÚSES 1996, který ve smyslu § 4 zákona 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny vydala ministerstva životního prostředí a pro místní rozvoj jakožto závazný ze zřejmých důvodů neřeší žádné prvky systému ekologické stability v prostoru lomů, a to ani v rovině budoucnosti.

Okresní ÚSES např. pro okres Most (Kubeš a kol., 1992 – cit. Trpák, 1998), Teplice (Větrovcová, Horký, 1992 – cit. Trpák, 1998) a další rovněž nejsou provázány s hydrickou variantou sanace zbytkových důlních jam a v celé řadě případů se odlišují od NR ÚSES.. Je to dáno především časovým faktorem: Tyto okresní systémy byly jednak vypracovány na základě dřívější verze NR ÚSES, který byl později přepracován tak, že zpracovatelé v něm změnili osy a směry hlavních biokoridorů okresu, jednak v roce 1992 se myšlenka zatápní důlních jam dosud na veřejnosti neuplatnila.

Generely a technické projekty rekultivací zbytkových důlních jam jsou zpravidla doloženy studiemi (dodatky) lokálních ÚSES a dosti často již uvažují s důlními jezery jako s budoucími

biocentry (Sedláček, 1995). O určité oprávněnosti tohoto přístupu by mohlo nasvědčovat v praxi mnohokrát prokázané poměrně rychlé spontánní osídlení všech umělých vodních ploch různými živočichy a rostlinami (známé rčení „voda je život“).

Naopak kolektiv ekologů zastávající klasické pojetí ekologické stability krajiny preferuje při rekultivacích Podkrušnohorské uhelné pánve vytváření soustavy různorodých ekosystémů, které by propojily zbytkovou jámu a výsypku s okolní krajinou: „Pokud jde o revitalizaci dotčené krajiny a obnovu její ekologické stability a biodiverzity, umělá nádrž o výměře hladiny 256 ha (prakticky zatopení lomu Chabařovice) plánovaná v rámci mokré varianty znamená velmi výrazný (téměř převratný) zásah, vymykající se z dosavadního přírodního i antropického vývoje a tvárnosti dané oblasti. Prakticky jeden cizorodý prvek (velkolom) by se z části nahradil jiným cizorodým prvkem. Pro celou oblast jsou totiž charakteristické a po všech stránkách (ekologických, ekonomických, krajinářských) osvědčené soustavy nepříliš rozsáhlých, středně až málo hlubokých nádrží s bohatým břehovým doprovodem. V územním systému ekologické stability by toto jezero představovalo nepropustnou bariéru pro četné druhy, a to jak ve směru podélném tak příčném. Naopak soustava menších a mělčích nádrží uvažovaných při „suché“ variantě by záhy fungovala jako doplňková lokální biocentra v biokoridorech mokřadní řady.“ (cit. Trpák, 1998). Pro vodohospodáře je však praktická možnost vytvoření stabilních středně až málo hlubokých nádrží ve zbytkových jámách hlubokých 50 až 100 metrů obtížně představitelná bez vynaložení nepřijatelně vysokých nákladů a energií (přesuny zemin, čerpání podzemních vod?).

Klimatologická studie jezera Most–Ležáky (Anonym, 1995) vycházející z klimatických údajů měřených od roku 1971 na klimatologické stanici Kopisty, která leží asi 1 km od okraje lomu Ležáky konstatovala, že:

- Plánovaná nádrž není příliš rozsáhlým vodním útvarem a její vliv na okolní krajinu se projeví v dosahu jednotek kilometrů.
- Prázdná zbytková jáma je slabě větraná, stává se zdrojem přízemních inverzí a její celý prostor zadržuje a kumuluje znečištění ovzduší jak ze svého jádra, tak z okolních lomů (směrem na západ).
- Vodní plocha bude působit prostřednictvím vodních par, které se ve větší míře nad ní vypařují jako automatický čistící filtr.
- V období duben–září se působení jezerních mlh vzhledem k převládajícím JZ– až SZ–větrům bude projevovat ve směru státní silnice Chomutov – Most – Bílina ve velmi malém procentu případů.
- V období říjen–březen se mlhy mohou rozšiřovat a ovlivňovat dohlednost na výše uvedené silnici ve statisticky méně významných případech.
- Šíření mlh z jezera může mít dosah maximálně 2 až 3 km, a proto je zcela nepravděpodobné, aby se mlha mohla šířit až do zástavby města Most.
- Ostatní klimatické prvky, tj. srážková bilance, teplota vzduchu, vítr a meteorologické jevy se nebudou působením nově vzniklé vodní plochy výrazně měnit.
- Zatopení zbytkové jámy příznivě ovlivní mikroklima na nejbližších březích jezera, přičemž (vzhledem k odborným studiím publikovaným v SRN o dočišťovacích procesech v 50 resp. 70 m hlubokých nádržích) není prospěšné, aby hloubka vody v nádrži byla malá (10 m nebo méně).

- Zvýšená vlhkost vzduchu bude příznivě působit na růst příbřežního vegetačního krytu, který bude v nemalé míře vymývat vzduch s vyšší prašností přinášený z převažujícího směru proudění, tj. ze západu od lomů, které i nadále budou v činnosti, resp. ze severo-západu od komplexu Chemopetrolu.

Geomorfologické charakteristiky důlních jezer

Důlní jezera, např. nejmenší Chabařovice 256 ha a Most – Ležáky 325 ha, největší Jiří – Družba 1470 ha jsou svou hladinovou výměrou blízké největším našim rybníkům (Rožmberk 489 ha) nebo údolním nádržím (Lipno 4870 ha). Důležitou morfologickou vlastností důlních jezer je jejich velká hloubka, která u jednotlivých jezer dosahuje 50 až 150 m.

Název „jezera“, který se pro ně již ujal, vychází spíše z krajinářského pocitu než z definice jezera. Tento přístup není neobvyklý, např. Máchovo jezero je ve skutečnosti rybník a Lipenské jezero je přehradní nádrž. Hluboké přehradní nádrže a hluboká jezera se však liší řadou podstatných vlastností a to se promítá i do kvality vody (upraveno podle Příbyla, Fainy, 1996):

<i>Typ</i>	<i>Přehradní nádrže</i>	<i>Jezera</i>
Vznik	Umělé stavby	Přírozeně vzniklá
Tvar	Často protáhlé a větvené (přítoky)	Spíše okrouhlá a méně členitá
Povodí	Velké s velkým vlivem na nádrž	Relativně malé s menším vlivem
Doba zdržení vody	Krátká (týdny, měsíce)	Dlouhá (roky, desetiletí)
Hladina vody	Často silně a rychle kolísá v závislosti na hospodaření	Stabilní, u bezodtokých kolísání v dlouhodobých periodách
Průtočnost	Průtočné. Převažuje odtok studené vody ode dna, větší vrstva teplé hladinové vody v letním období	Často bezodtoká. U průtočných odtok teplé vody, v létě menší vrstva teplé hladinové vody
Akumulace tepla a živin	Akumulují teplo a uvolňují živiny. Velký přísun živin, převaha jejich ukládání do dna, často rychlé zanášení sedimenty. Sklon k eutrofii.	Akumulují živiny a uvolňují teplo. Malý přirozený přísun živin, převaha vnitřního koloběhu živin, pomalé zanášení sedimenty. Sklon k oligotrofii.
Chemismus vody	Odvozen od říční vody	V některých případech od běžné říční vody i silně odlišný.

I když v tabulce jde o výrazné zobecnění a oba typy nádrží ve skutečnosti mohou být v jednotlivých charakteristikách značně variabilní a odlišné od typické podoby, důlní jezera budou vykazovat podstatné charakteristiky jezerního typu: Horní odtok nebo bezodtoká, malé vlastní povodí, stabilní hladinu, dlouhé zdržení vody. Nesouhlasí jen přirozený původ, budou to umělá jezera.

Významným geomorfologickým znakem důlních jezer, nízký poměr hladinové plochy a objemu nadržené vody a s ním souvisejícími významnými změnami vertikálního profilu prokysličením a teploty vody v létě a v zimě. V hlubokých nádržích má voda u dna trvale teplotu blízkou 4 °C. Teplejší voda v létě a studenější v zimě má v obou případech menší hustotu a soustřeďuje se u hladiny. Rozdíly v hustotě vody vedou k vytváření stabilní teplotní stratifikace v teplých a chladných obdobích roku.

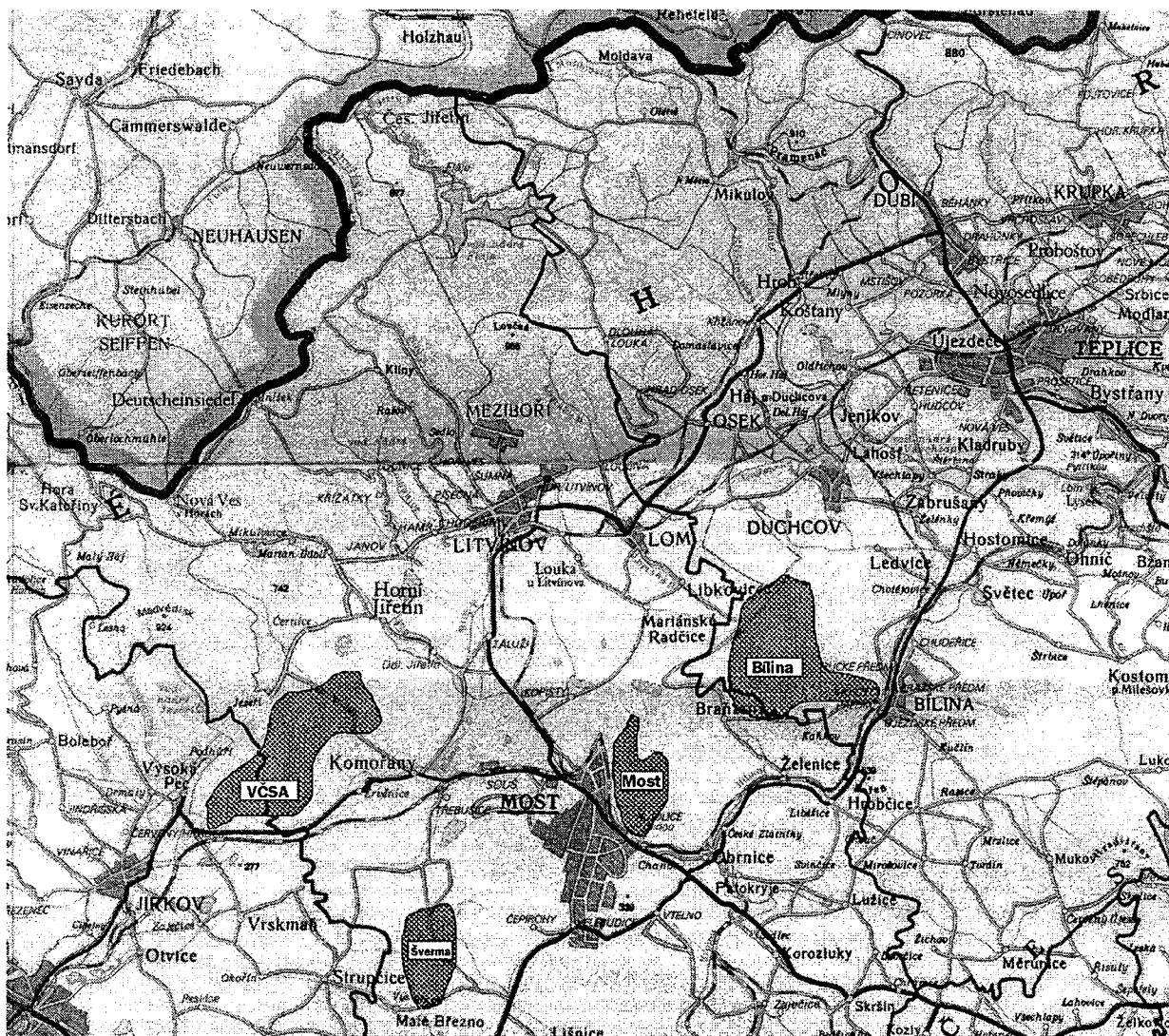
V teplém období se vytváří tzv. *epilimnion*, horní prosvětlená a prohřátá vrstva, ve které vzniká s využitím rozpuštěných živin a sluneční energie nová organická hmota. Ta částečně sedimentuje a ochuzuje v průběhu roku *epilimnion* o živiny. *Hypolimnion* je spodní, trvale chladná vrstva vody. Nedostatek světla neumožňuje tvorbu nové organické hmoty v procesu fotosyntézy, naopak se zde organická hmota rozkládá za spotřeby kyslíku. Mezi oběma vrstvami je přechodná vrstva zvaná *metalimnion*, ve které dochází v létě k rychlému poklesu teploty, což způsobuje izolaci *epilimnia* a *hypolimnia*.

Když se teplota vody na podzim sníží nebo na jaře zvýší, zmenší se rozdíly v hustotě vody a i slabý vítr pak stačí promíchat celou vodní masu. Přitom dochází k doplnění zásob kyslíku u dna a naopak ke zvýšení koncentrace minerálních živin ve vodě u hladiny.

Výška epilimnia je poměrně málo proměnlivá, závisí na velikosti nádrže, na průhlednosti vody, na charakteru odtoku vody, na průběhu počasí aj. Výška hypolimnia proto roste úměrně s hloubkou nádrže. Hluboké nádrže mají velký objem hypolimnia a při jarní cirkulaci si vytvoří velkou zásobu kyslíku, což brání uvolňování fosforu ze dna a vnitřní eutrofizaci nádrže. Mělké nádrže mají naopak malý objem hypolimnia a tím i malou zásobu kyslíku. Brzy dojde k jeho vyčerpání a to umožní silné obohacování vodního sloupce fosforem a udržuje intenzivní koloběh živin v nádrži. Proto v případě, že je možno předem rozhodnout o morfologii nádrže, měly by být při požadavku oligotrofie preferovány hluboké nádrže před mělkými (Příbyl, Faina, 1996).

Důlní jezera jako významný krajinný prvek

Důlní jezera budou jasně patrná na satelitních snímcích Země i při menší rozlišitelnosti detailu (pixel). Současné důlní jámy jsou např. zřetelně vymezeny na digitalizovaných výstupech programu

Obr. 2 Umístění budoucích důlních jezer v okolí Mostu

„CORINE land cover“ – mapách v měřítku obvykle 1 : 250 000, ve kterých se rozlišovaly nejmenší plochy využití (pokryvu) území o výměře asi 25 ha. Také v obvyklých státních mapách od měřítka asi 1 : 50 000 budou význačnými objekty (*viz obr. 2*).

Jezera zřejmě mají velké předpoklady stát se významnými krajinnými prvky ve smyslu § 3 zákona č. 114/1992 Sb. O ochraně krajiny a přírody, tj. jako geomorfologicky (nejdříve), ekologicky (asi později), nebo esteticky (podle vkusu pozorovatele) část krajiny utvářející její typický vzhled nebo přispívající k udržení její stability.

U starých rybníků, jejichž výstavbou naši středověcí rybníkáři podstatně změnili ráz krajiny na Třeboňsku, Jindřichohradecku i jinde, dnes již žádný nepochybuje. Rovněž údolní nádrže bez výjimky získávají sympatie pozorovatelů, čím starší a tím bohatěji obklopené okolním porostem, tím obvykle vyšší hodnocení.

Překvapivě rychlé „proměny měsíční krajiny“ dokumentoval naposledy Stanislav Štýs na stejnojmenné výstavě Státní galerie výtvarného umění v Mostě v prostorách přemístěného Děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v roce 1996. Snahou autora výstavy bylo ukázat v počátečních sekvencích vlivy těžby na krajinu a různé typy „měsíčních krajin výsypek a povrchových lomů“. Podle zákonné normy platné v České republice již od roku 1956 jsou doly povinny nejen soustavně rekultivovat všechny pozemky již nepotřebné pro těžbu, ale musí vytvářet dostatečnou rezervu pro rekultivaci v období po ukončení těžby. Na výsypkách dosud logicky převažovaly lesnické a zemědělské (včetně vinic a ovocných sadů) rekultivace, v okolí měst pak i způsoby určené pro využívání volného času (parky, zahrádky, sportoviště apod.). Ve zbytkových jámách se po útlumu těžby stejně logicky preferuje rekultivace hydrická, která by ve vznikající krajině měla doplnit dosud značně chybějící vodní plochy.

Řada fotografických dvojic pořízených ve stejném území s odstupem několika desítek let, fotografie dosud zrekultivovaných krajinných celků bývalých dolů pořízené z ptáčích perspektiv i detailní záběry planě rostoucích rostlin (včetně hub) a volně žijících živočichů jsou jednoznačně povzbudivými příklady obnovy více než 12 000 hektarů bývalých technogenních pustin výsypek a lomů.

Citované podklady:

- Anonym:** Klimatologická studie. Zhodnocení dopadu projektované vodní nádrže zbytkové jámy lomu Ležáky na klima regionu, Kolektiv OMK-5420 ČHMÚ Praha, pobočka Ústí nad Labem, červen 1995
- Chour, V. – Ulma J. – Jankovský J.:** Technický projekt likvidace lomu Ležáky. Příloha C XIII. dokumentace EIA – souhrny doprovodných studií. Hydroprojekt a.s., Praha, duben 1996
- Chour, V. – Ulma J. – Jankovský J.:** Širší vodohospodářské důsledky postupného ukončování těžby na lomech SHP. Hydroprojekt, Praha, září 1996.
- Kos, Z, Přenosilová, E.:** Posouzení nádrže Most v prostoru zbytkové jámy Ležáky při prvním plnění. Zpřesnění hydrologických podkladů a bilance povrchové vody. FS ČVUT, Praha, březen.1996
- Příbýl, I. – Faina, R.:** Posouzení zdroje vody pro napouštění jezera Most podle projektované varianty a prognóza vývoje kvality vody v průběhu napouštění a v období bezprostředně následujícím. ENVI, s.r.o. Třeboň, prosinec 1996.
- Sedláček, F.:** Územní systém ekologické stability. Mostecko – pánev, dodatek, Most, září 1995
- Svoboda, I.:** Sledování kvality vody ve zbytkové jámě lomu Barbora, závěrečná zpráva za rok 1995, R-PRINCIP MOST, Most, listopad 1995
- Štýs, S.:** Zelené proměny černého severu aneb Plastická operace podkrušnohorské krajiny. Ecoconsult Most / Severočeské doly Chomutov, 1995.
- Trpák, P.:** Projekt VaV/510/2/98 Vodohospodářské řešení rekultivace a revitalizace Podkrušnohorské uhelné pánve. DÚ 07: Tvorba krajiny povodí Ohře a Bíliny. Úvodní zpráva za rok 1998. Výzkumný ústav vodohospodářský TGM, Praha, prosinec 1998.

Ing. Vladimír Chour, CSc.
Hydroprojekt a.s.
Táborská 31
140 16 Praha 4
e-mail: vchou@hydroprojekt.cz

Poznámky k problematice krajinného rázu na okrese Praha – východ

Jaromír Bratka

Ve svém příspěvku bych se chtěl zmínit o některých aspektech práce ve státní správě ve vztahu k § 12 zákona o ochraně přírody a krajiny. Současně bych se chtěl plně připojit k dalším diskutujícím z orgánů státní správy v ochraně přírody, zejména k obsahu referátu dr. Škoudlínové.

Je potěšující, že po mnohaletém váhání nad obsahem a smyslem § 12 dochází k přípravě prováděcího předpisu, ale právě v porovnání s předcházejícím dlouhým obdobím se jeví termín VI. 99 jako velmi napjatý i pro stvoření krátké vyhlášky, má-li její obsah pregnantně vyjádřit a popsat krajinný ráz. Nemluvě pak o metodice, jejíž obsah a forma osciluje mezi požadovanou jednoduchostí a srozumitelností na jedné straně a komplexností a očekávanou odbornou úrovní na straně druhé. V druhém případě však by posuzování krajinného rázu muselo být svěřováno pouze expertům s autorizací, což přináší nejen finanční zátěž, ale vzhledem ke stávajícímu malému počtu odborníků může vznikat časový stres při nutnosti pořídit expertizu v rozumném časovém limitu.

Nyní k některým aspektům toho, co již na kolokviu bylo řečeno. V diskusi o tom, zda krajinný ráz je všude, či jen někde, nebo zda „mizí“ atp., se jednoznačně přikláníme k názoru, že krajinný ráz samozřejmě je všude na povrchu zemském, ale i na povrchu vod a pod jejich hladinou. Rozdíly a jejich oklasifikování, typologie krajiny etc. jsou dány jak přírodním podmínkami, tak i změnami, které tam člověk provádí. V každém případě je krajinný ráz všudypřítomný a je jen otázkou naší kapacity, zda také zvládneme jej všude ohodnotit, a ovšem i o něj pečovat, aby případné negativní rysy se měnily na znaménko plus. Jako nepřipustné se jeví označení některé části krajiny jako „krajiny na odpis“, mj. proto, že jakousi shodou okolností právě tam žije obvykle nejvíce lidí, na jejichž psychiku krajina působí. Rovněž chybné by bylo spojování krajinného rázu s krajinou nezastavěnou, či málo zastavěnou, protože pak by bylo jen otázkou nalezení pomyslného koeficientu zastavěnosti, aby při nabytí určité hodnoty signalizoval „ztrátu krajinného rázu“.

Ve většině příspěvků byly zásahy do krajinného rázu prezentovány jako stavby v krajině (míněny většinou budovy). Budovy však nejsou to jediné – koneckonců lze je i zbourat, až doslouží. Závažnými a většinou nevratnými změnami jsou ale nejrůznější terénní a zemní úpravy, hojně v okolí měst a právě na okrese Praha – východ, velkoryse povolované stavebními úřady, a také úpravy velkých vodních toků. V posledním případě je třeba zmínit se o právním předpisu, který svým pojetím takříkajíc uzakoňuje úpravy velkých vodních toků jako jedinou myslitelnou variantu jejich využití a údržby. Jedná se o zák. 114/1995Sb. o říční plavbě, jehož některé pasáže jsou svým pojetím kontroverzní např. k zák. ČNR 244/92Sb. i k zák. ČNR č. 114/92Sb. o ochraně přírody a krajiny. Je třeba zaměřit se na připravované napřimování meandrů Labe a další úpravy řek (viz. záměry Ministerstva dopravy), což má mj. vazbu na krajinný ráz.

Jeden z názorů na kolokviu byl podán v tom smyslu, že zásoby nerostných surovin nemají nic společného s krajinným rázem. To je názor úplně odtržený od praxe, právě při těžbě hornin a nerostů dochází k největším střetům s krajinným rázem. Je nutno upozornit na to, že ani nej-

lepší posudek na krajinný ráz nezvrátí např. dávno již vydané (i před desítkami let) rozhodnutí o stanovení dobývacího prostoru. Kdo to prodělal, ví, o čem je řeč.

V závěru bych chtěl ještě podotknout, že hodnocení krajinného rázu není jakousi vzdálenou budoucností, nýbrž aktuální přítomností, s čímž se různé orgány různě vyrovnávají. V rámci okresu Praha - východ je používána vlastní, dosud nepublikovaná metodika.

Jaromír Bratka
Český svaz ochránců přírody
ZO 10/07

Dostihový průzkum krajinného rázu a privatizace krajiny

Jan Mertlík

Na úvod svého příspěvku chci ospravedlnit svoji drzost hovořit do krajinného rázu, ale vystudoval jsem školu téměř uměleckou – obor trubka (meliorační).

Generely pro a proti

Dostihový průzkum je pojem, který se používá mezi památkáři jako protiklad předstihovému průzkumu. Dochází k němu při výkopových pracích, když se narazí na nějaké pozůstatky a stavebník je natolik slušný, že na ně upozorní.

V krajinném rázu je převážně všechno zjevné. Předstihovým průzkumem v krajinném rázu chápu vytváření generelů krajinného rázu. Tyto generely budou zpracovávány v takovém měřítku, že budou patrně vhodné maximálně pro posouzení ÚP VÚC. (Zde je asi dostatečné rozdělit republiku pouze na oblasti krajinného rázu.) Má smysl jej tedy vytvářet jedině v případě pořizování nového ÚP VÚC.

Pro konkrétní přesně lokalizovaný zásah a to jak daný projektem stavby nebo třeba ÚP obce, je generel nepoužitelný pro rozhodování. Může sloužit jenom jako jeden z podkladů při zpracovávání posudku krajinného rázu daného místa. Generel nikdy nebude řešit lokální dominanty a proto bude hlavní část na terénním průzkumu, případně na revizi podkladů pro předcházející posudek v témž místě. Prioritou z hlediska hodnocení krajinného rázu je hodnocení místa krajinného rázu (dle zkušeností z CHKO). Přitom tyto posudky, a to především jejich analytická část, bude podkladem pro hodnocení dalších zásahů v témž místě a informativní materiál pro zpracovávání obdobných posudků v místech sousedících a blízkých.

V rámci hodnocení krajinného rázu místa především při hodnocení staveb musí být detailně zpracována evidence staveb. A to jak z hlediska umístění, tak jejich tvaru, velikosti a barevnosti. Limity vzniknou však nikoli součástí hodnocení, ale jedině v rámci správního aktu – rozhodnutí.

Při hodnocení je základní prostorovou jednotkou místo krajinného rázu respektive území v němž se hodnocený zásah projeví. Existuje přímý vztah mezi velikostí zasaženého území a dominantností zamýšleného zásahu.

Dominantnost

Dominantnost stavby (zásahu) by při rozhodování asi měla být tím hlavním hlediskem.

Krajina a její ráz je celospolečenským vlastnictvím a jedinec nemá právo jí svévolně měnit. Právo na výrazný projev v krajině mají objekty společenského významu. Míra dominance by měla odpovídat míře významu.

Jak přistupovat ke krajině, která nemá žádné dominanty? Jde-li o krajinu vyváženou, pak je asi nejlepší ji nechat i nadále bez dominant. Nově vznikající dominanty by neměly být prvky s nízkou estetickou a přírodní hodnotou. Jak ale vytvořit dominantu s vysokou přírodní hodnotou? Cesta vede přes zásah, který akcentuje stávající hodnoty. U zastavěných území, kde se vysoká přírodní hodnota neočekává jde především o estetickou hodnotu.

Pro hodnocení stavby z hlediska dominance vznikla následující tabulka. Jedná se o velmi hrubý polotovár. Váhy u jednotlivých kritérií jsou nasazeny zkusmo, v případě, že by se měla v praxi používat, bylo by třeba zpřesnit intervaly hodnot.

Obor platnosti

<i>Význam</i>		<i>Umístění</i>		<i>Stavba</i>	
A) Společenský význam		C) Poloha		G) Vzhled	
Kulturně historický	1	Dominantní	1	Dominantní	1
Občanská vybavenost	0,8	Výrazná	0,7	Výrazná	0,7
Estetický	...	Akcentující +/-	...	Neutrální	0,4
Pracovní příležitost	0,5	Stínící +/-	...	Potlačená	0,2
Ekonomický	0,3	Neutrální	0,4	Skrytá	0
Bydlení ekon. aktivních	0,3	Skrytá	0,1	H) Architektura	
Bez společ. významu	0,1	D) Funkčně zdůvodněné		Dobrá	1
Negativní (škodlivý)	0	Nepřesunutelné	0,6	Pasquill	0
B) Spádovost		Zdůvodněné	0,8	I) Stav	
Odpovídající	1	Neutrální	0,9	Bezvadný	1
...	..	Nezdůvodněné	1	Dobry	0,8
Nepřiměřená	0,3	E) Zvýšené nároky lok.		Nevhodné úpravy	0,5
		Výrazné	1	Zchátralý	0,2
		Nadprůměrné	0,9	Demoliční	0
		Bez zvýšených nároků	0,8		
Možná kritéria:					
$Ku = (A \cdot B) - (C \cdot D \cdot E)$		$Ku > 0$			
		$A > G$			
		$H \cdot I > C \cdot E$			

Hledat jedinou ideální všobjímající metodiku je slepá ulička. Pro různé typy krajiny a pro různé zásahy je vhodné mít více metodik s různým oborem platnosti. Je třeba tedy hotové metodiky ověřit.

Změny hospodaření

Na dnešní krajině se projevuje útlum zemědělství. Zatravňování orné půdy nevede k zásadním změnám. Podstatně výraznější je zalesňování. Je třeba si především všimnout pokryvu s větší vertikální mohutností – lesa, stromů na nelesní půdě, ovocných zahrad a sadů, vinic, chmelnic a staveb.

Dynamika krajiny je součtovou plochou dynamiky terénu a dynamiky pokryvu. Ve velmi dynamickém terénu je celkový projev změkčován pokryvem, v ploché krajině je naopak převážně dynamikou pokryvu tvořen.

Velmi výrazným prvkem v krajině jsou sady. Dřívější sady byly tvořeny převážně vysokokmeny, což umožňovalo i obhospodařování pod korunou (polní sady). Dnes jsou sady ve jménu snadnějšího obdělávání tvořeny zákrsky v přímkových výsadbách. Výrazným rastroem se zemědělská krajina „distancuje“ od přírody.

Problematickým hospodářským odvětvím v krajině je cestovní ruch. Cestovní ruch těží z vyváženosti krajiny. Pro její využívání vytváří objekty, které krajinu a její ráz poškozují a tak si podřezává větev.

Proměny krajinného rázu v čase

Krajinný ráz není statický. Jeho skladebné prvky se v průběhu času mění.

1. **Stabilní** – modelace terénu je z hlediska běžného vnímání času neměnná (pomineme-li velkolomy a podobné zásahy)
2. **Dlouhodobé** – stavby. I když prostředí je naší vinou agresivnější, používáme natolik kvalitních materiálů, že nelze předpokládat samoasanaci staveb po jejich opuštění. Dřevo a hlinu, z níž stavěli chudáci vytlačení na odlehlá místa, si příroda vzala po pár letech.
3. **Proměnitelné** – vegetační kryt. Bažiny byly přeměněny na rybníky, ty po zazemění na pole, aby tyto posléze byly využívány jako louky a nakonec mnohde nevyužívány zarostly náletem. Prvotně je ovlivněn stanovištěm. Jinak je tato vrstva přechodová do kulturně historické složky krajinného rázu. Jako taková je v průběhu věků proměnlivá.
4. **Proměnlivé** – vegetace. Změna barevnosti, sněh.

Společenský aspekt krajinného rázu

(reakce na jeden z posledních diskusních příspěvků)

Jedinec přemnoženého druhu se chová agresivně vůči ostatním jedincům. Boj o teritorium je u lidí veden podle práva finančně silnějšího. Jde o možnost se izolovat. Dochází k privatizaci krajiny.

Po revitalizaci říčních systémů přišla na řadu revitalizace venkova. Je tam nižší koncentrace obyvatel, nižší úroveň sobeckosti a pozůstatky minulosti, na něž je možno navázat. Absence pokory vůči přírodě vede k poškozování krajiny. Revitalizace hnědouhelných revírů bude možná jedině společně s revitalizací lidské duše.

Ing. Jan Mertlík

Správa CHKO Český ráj, Dvořákova 294, 511 01 Turnov

tel/fax 0436/219 00, 215 78 tel. 0436/222 92

e-mail: ceskyraj@mail.drings.cz nebo mertlik@schkocr.cz